

УНИВЕРЗИТЕТ „ЏОН НЕЗБИТ“
ФАКУЛТЕТ ЗА КУЛТУРУ И МЕДИЈЕ
Београд

КУЛТУРОЛОШКА ДИМЕНЗИЈА ДЕЛОВАЊА
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ
У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XX ВЕКА (1945-2000)

Докторска дисертација

Ментор
Проф. др Миливоје Павловић

Кандидат
Јован Јањић

Београд, 2017.

С а д р ж а ј

Резиме	7
Abstract.....	8
УВОД	9
Методолошко-хипотетички оквир истраживања.....	18
1. ВРЕМЕ ГОЊЕЊА ЦРКВЕ (1945-1953).....	20
1.1. Српска православна црква по завршетку Другог светског рата.....	20
1.2. Односи Цркве и државе.....	22
1.2.1. Црква поздравља ослобођење и ослободиоце.....	22
1.2.2. Црква прихвата нову реалност.....	25
1.2.3. Изневерена очекивања Цркве	26
1.2.4. Црква исказује резерве према новој власти.....	29
1.2.5. Жалба краљевским намесницима	31
1.2.6. Почетни „толерантни однос“ револуционарних власти према вери.....	32
1.2.7. Упозорење верујућем народу кроз <i>Васкришњу посланицу</i> 1946. године.....	36
1.3. Измена државног законодавства	37
1.3.1. Револуционарни раскид са старим поретком	37
1.3.2. Укидање и неважност до тада постојећих правних прописа	39
1.3.3. Устав ФНРЈ из 1946. године	42
1.4. Измене црквеног законодавства	46
1.4.1. Прилагођавање државном законодавству.....	46
1.4.2. Принудна измена црквеног законодавства	47
1.5. Верска комисија	50
1.6. Свештеничко удружење	54
1.7. Потчињавање Цркве држави.....	59
1.7.1. Стварање друштвеног амбијента у којем Црква није пожељна.....	59
1.7.2. Протест Цркве југословенској влади	61
1.7.3. Наставак гоњења и после притужби држави.....	64
1.8. Ометање црквено-духовног живота	66
1.8.1. Црквено-духовни живот у првим годинама после Другог светског рата	66

1.8.2. Спутанање слободног верског живота	68
1.8.3. Напади на епископе	72
1.9. Повратак патријарха Гаврила	75
1.10. Сусрети представника Цркве и државе.....	80
1.11. Покушаји „преуређења“ Цркве.....	83
1.11.1. Покушаји оснивања „Југословенске православне цркве“	83
1.11.2. Настојања државе да се умеша у избор епископа.....	90
1.12. Слабљење економске моћи Цркве.....	92
1.12.1. Аграрна реформа.....	92
1.12.2. Заузимање и експропријација црквене имовине	94
1.12.3. Умањивање црквене имовине порезима	96
1.12.4. Црква у зависном положају од државе	98
1.13. Прогон Цркве	99
1.13.1. Меморандум из 1949. године	99
1.13.2. Наставак прогона и после Меморандума.....	103
1.13.3. Суђење свештеницима.....	104
1.14. Изборни сабор 1950. године.....	106
2. ВРЕМЕ НАДЗОРА ДРЖАВЕ НАД ЦРКВОМ (1953-1984)	111
2.1. Законско уређење односа Цркве и државе	111
2.1.1. Закон о правном положају верских заједница из 1953. године	111
2.1.2. Порука Цркве приликом доношења Закона	116
2.1.3. Недоследност државе у поштовању сопственог закона	117
2.2. Надзор државе над Црквом.....	120
2.2.1. Држава прати стање у Цркви	120
2.2.2. Праћење епископа и свештеника.....	130
2.3. Односи Цркве и државе за време патријарха Викентија.....	133
2.3.1. Државни увид и уплив у црквени живот	133
2.3.2. Употреба Цркве за промоцију државе	140
2.3.3. „Македонско црквено питање“ и напрасна смрт патријарха Викентија	142
2.4. Изборни сабор 1958. године.....	146
2.5. Односи Цркве и државе за време патријарха Германа.....	152
2.5.1. „Сарадња“ патријарха и челника Верске комисије.....	152

2.5.2. Решавање једног по једног питања.....	158
2.5.3. Чвршћи став Цркве од 1967. године.....	159
2.6. Наставак одузимања црквене имовине	168
2.6.1. Национализација најамних зграда и грађевинског земљишта.....	168
2.6.2. Непрестана узурпација црквене земље	170
2.7. Став Комунистичке партије Југославије према вери	172
3. ВРЕМЕ ПОБЕДЕ ВЕРЕ НАД ИДЕОЛОГИЈОМ (1984-2000).....	175
3.1. Подизање Храма Светог Саве на Врачару у Београду	175
3.2. Мирољубиво освајање слободе	186
3.2.1. Обраћање на државне адресе	186
3.2.2. Указивање на промењене прилике у свету.....	189
3.3. Повратак Цркве на јавну сцену.....	195
3.3.1. Отопљавање односа између Цркве и државе	196
3.3.2. Изборни сабор 1990. године.....	203
3.3.3. Очекивања Цркве по успостављању вишепартијског система.....	205
3.3.4. Откопавање масовних гробница из Другог светског рата	206
3.3.5. Тешко одрицање државе од комунистичког наслеђа	210
3.3.6. Духовно охрабривање народа и преузимање активније улоге у друштву.....	211
4. СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА ЗА ВРЕМЕ ГРАЂАНСКОГ РАТАУ ЈУГОСЛАВИЈИ И НАТО АГРЕСИЈЕ НА СРБИЈУ	213
4.1. Српска црква за време грађанског рата у Југославији	213
4.1.1. Напади на Цркву у предвечерје рата.....	214
4.1.2. Рат у Хрватској.....	217
4.1.3. Рат у Словенији.....	220
4.1.4. Настојање Српске цркве да се спречи ширење рата у Југославији	221
4.1.5. Ширење рата у Хрватској.....	222
4.1.6. Рат у Босни и Херцеговини.....	225
4.1.7. Црква против рампе на Дрини.....	238
4.1.8. Српско страдање у Западној Славонији.....	241
4.1.9. Велики егзодус српског народа из Хрватске.....	243
4.1.10. Агресија НАТО на Србе у Босни и Херцеговини	246

4.1.11. Помиритељска улога патријарха Павла између политичко-државних представника Срба са две стране Дрине пред мировну конференцију у Дејтону	248
4.2. Српска црква у току рата за Косово	250
4.3. Српска црква у међународној афирмацији права српског народа	257
4.3.1. Обраћање Српске цркве помесним православним црквама.....	257
4.3.2. Обраћање Српске цркве неправославним и нехришћанским верским заједницама	262
4.3.3. Обраћање Српске цркве политичким центрима моћи у свету.....	267
5. ПОСЕБНИ КУЛТУРОЛОШКИ АСПЕКТИ ДЕЛОВАЊА СРПСКЕ ЦРКВЕ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XX ВЕКА	272
5.1. Посредством културе до вере	272
5.2. Заштита културног наслеђа.....	273
5.2.1. Покушаји експропријације „културно-историјских споменика“	273
5.2.2. Присвајање и својатање црквене имовине.....	280
5.2.3. Крађе из цркава	284
5.3. Реч Цркве кроз културу	286
5.3.1. Црквени хорови.....	286
5.3.2. Традиционалне црквене прославе	291
5.3.3. Пројављивање црквене духовности кроз идеолошке наслаге	292
5.4. Култура на темељима хришћанске духовности	294
5.4.1. Црквено семе у народној култури	294
5.4.2. Писци као узор	296
5.4.3. Научници чврсте вере.....	301
5.4.4. Уметници хришћанским знањем напојени.....	303
5.5. Јубилеји.....	306
5.6. Прославе значајних народних догађаја, помени и парастоси.....	312
5.7. Духовно буђење пред светима.....	314
5.7.1. Духовно окрепљење пред моштима светих Срба	314
5.7.2. Духовно окрепљење пред чудотворним иконама	320
5.8. Издаваштво у Српској цркви	322
5.8.1. Листови и часописи	322
5.8.2. Књиге и брошуре	329
5.8.3. Разгледнице, водичи, иконе	332

5.8.4. Аудио и видео издања	333
5.8.5. У корак са медијским иновацијама.....	334
5.9. Црква у народу	336
5.9.1. Литије.....	336
5.9.2. Богомољачки покрет.....	340
5.9.3. Верско добротворно старатељство.....	344
5.9.4. Црква у народним пословима	346
5.10. Заштита светиња и достојанства свештеничког.....	350
6. ВЕРСКО ШКОЛСТВО И ВЕРСКА НАСТАВА	356
6.1. Државни надзор над верским учењем.....	356
6.2. Верске школе.....	360
6.2.1. Богословије.....	360
6.2.2. Богословски факултет.....	368
6.3. Верска настава.....	375
7. МЕЋУЦРКВЕНА И МЕЋУКОНФЕСИОНАЛНА САРАДЊА	382
7.1. Сарадња са помесним православним црквама	382
7.2. Међуконфесионална сарадња	385
7.2.1. Светски савет цркава	387
7.2.2. Конференција европских цркава	392
7.2.3. Екуменски институт за више теолошке студије у Јерусалиму	393
7.2.4. Друге међуконфесионалне организације.....	394
7.3. Државни интерес у међуцрквеним посетама.....	395
ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА	405
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА	424

Резиме

С доласком нових државних власти по завршетку Другог светског рата, дошло је до промене правног положаја Српске православне цркве у Југославији. Највишим државним правним актом, Уставом, Црква и држава су раздвојени, али је држава наставила да контролише Цркву. Црква је потиснута на друштвену маргину и у сферу приватног живота, но и ту је држава настојала да умањи њену улогу и њен утицај у друштву. Пре свега, слабљењем економске моћи Цркве, она је доведена у зависан положај од државе, а држава је то користила за остваривање својих интереса у Цркви и посредством Цркве.

У таквој ситуацији Црква је морала, најпре, да се бори да одржи канонски поредак, да редовно обавља сва богослужења, да што више сачува своју имовину и своје присуство у народу, а онда, сходно могућностима, да мисионари и да поправља сопствену позицију, чинећи помаке са друштвене маргине.

Црква прихвата реалност у којој се наша, држи се свог устаљеног, вековног поректа, али настоји да одржава што чвршће везе са паством и да буде што присутнија у народу. Један од најпроходнијих путева за излазак из ситуације у којој се наша, да мисионари и да ојача сопствену позицију, био је – кроз културу. Ослонац су били њено богато духовно наслеђе и сопствени ресурси. Црква користи сваку реалну прилику да покаже богато духовно наслеђе под њеним окриљем стварано, да укаже на сопствену улогу у историји српског народа, на свеprisутну повезаност са српским народом кроз историју, на њену улогу у стварању српске државе, културе и науке. На богато духовно наслеђе Цркве и на њен углед у српском народу и у свету, ради сопствене промоције, ослањала се и југословенска држава, а Црква је то дискретно користила ради придобијања простора за слободније и шире деловање.

Вера је надвладала идеологију. На крају двадесетог века Српска православна црква успела је да се врати на јавну сцену друштвених збивања и била на путу да увелико поврати позиције које је имала до Другог светског рата.

Кључне речи: *Југославија, Србија, Српска православна црква, држава, Свети архијерејски сабор, Свети архијерејски синод, патријарх, Верска комисија, култура, духовност.*

A b s t r a c t

Upon the arrival of new government authorities after the finalization of the Second World War, there was a change in the legal position of the Serbian Orthodox Church in Yugoslavia. The Church and the state were separated by the supreme legal act of the country i.e. the Constitution; however, the state continued to control the Church. The Church was relegated to the social marginal status and pushed into the sphere of private life, but even there the state strived to decrease its role and its influence in the society. First of all, by decreasing the economic power of the Church, it was brought into the position to be dependent on the state, and the state used that position to achieve its interests in the Church and through the Church.

In such situation, the Church had to struggle first to maintain the canon order, to regularly perform all liturgies, to preserve its assets as much as it can as well as its presence amongst the people, and then, in accordance with possibilities, to do the missionary work and improve its own position thus making moves from social margins.

The Church accepted the reality it was facing; it held to its well-established, centuries-old order, but it also strived to maintain the connections with people as firm as possible and to be as present as much as possible amongst the people. One of the most accessible paths to exit the situation it was in was to do the missionary work and to strengthen its position through the culture. The support was found in its rich spiritual heritage and its own resources. The Church used every realistic opportunity to present that the rich spiritual heritage was created under its auspices, to point to its own role in the history of the Serbian people and omnipresent connection with the Serbian people through the history, to its role in the creation of the Serbian state, culture and science. For the sake of its own promotion, the Yugoslav state also relied upon the rich spiritual heritage of the Church and its reputation in the Serbian people and the world, and the Church discreetly used it to obtain space for more free and broader action-taking.

The faith overpowered ideology. At the end of the twentieth century, the Serbian Orthodox Church made a comeback to the public scene of social events and was on the way to considerably return to the positions it used to have until the Second World War.

Key words: *Yugoslavia, Serbia, Serbian orthodox church, state, Holy Assembly of bishops, Holy assembly of synods, patriarch, ecclesiastical court, culture, spirituality.*

УВОД

Истовремено с вођењем рата за ослобађање од окупације споља, вођена је револуција изнутра за успостављање новог друштвеног поретка. Зато је, одмах по ослобађању појединих територија, успостављана нова, револуционарна власт, уз учешће и под надзором Комунистичке партије Југославије.

Тако је по завршетку Другог светског рата Југославија имала потпуно нов државно-правни поредак. Створен је политички систем који се није битно разликовао од политичког система успостављеног у првој комунистичкој држави, у Совјетском Савезу, а потом и у другим социјалистичким земљама.¹

Нова држава учинила је радикални раскид с правним поретком старе државе, на чији државно-правни континуитет се наслањала.

Још док рат није био завршен донета је одлука о укидању и неважности свих до тада важећих правних прописа, односно прописа који су били на снази у време отпочињања окупације Југославије (6. априла 1941. године), уколико су они у супротности са правним поретком који се успостављао². А онда, по доношењу Устава нове државе, бива донет и закон о неважности тих правних прописа³.

Грађен је нови друштвени поредак, што је захтевало успостављање нових односа у друштву. С таквим раскидом, раскинути су и ранији односи Цркве и државе.

Црква се нашла изван закона⁴. Тиме се створило стање стихије, у којем ће Црква бити на удару. Све зарад њеног слабљења и потискивања на маргину друштвеног живота.

Устав југословенске федерације из 1946. године прокламовао је одвојеност Цркве од државе, да би се потом на овој уставној одредби, у односу према Цркви, градило остало државно законодавство. Црква је из јавног потиснута у приватни живот. А, чим се, како

¹ Јован Ђорђевић, *Политички систем*, „Савремена администрација“, Београд, 1985, стр. 399.

² *Одлука о укидању и неважности свих правних прописа донетих од стране окупатора и његових помагача за време окупације; о важности одлука које су за то време донете; о укидању правних прописа који су били на снази у часу непријатељске окупације*, „Службени лист ДФЈ“, бр. 4, од 13. фебруара 1945.

³ *Закон о неважности правних прописа донетих пре 6. априла 1941. и за време непријатељске окупације*, „Службени лист ФНРЈ“, бр. 86, од 25. октобра 1946. године

⁴ Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, Трећа књига, БИГЗ, Београд, 1991, стр. 5.

каже социолог религије Ђуро Шушњић, постигне стање у коме је религија приватна ствар, она нужно губи јавну моћ⁵.

Црква је одвојена од државе, али се држава није „одвојила“ од Цркве, у настојању не само да је потисне из јавног живота, него да њену улогу што више умањи и у приватном животу.

Држава је систематично радила на томе да Цркву себи потчини. Црква је слабљена одузимањем њене имовине, ометањем и спречавањем њених активности, „убијањем“ њеног угледа и утицаја у народу и њеним потискивањем из свих сфера друштвеног, односно јавног живота, да би тако ослабљена, уз строги надзор над радом свештенства и одвраћањем верујућег народа од своје вере, била доведена у подређени положај.

Грађен је друштвени поредак у којем ће све бити по мерилима нових, комунистичких државних власти. Теолог др Радомир Поповић сматра да су комунисти такав однос према Цркви предузимали ради сопствене сигурности. У том контексту посматра то што су од Српске цркве отели сву покретну и непокретну имовину и матичне књиге, разбаштинили вековно наслеђе и црквену својину, из основних и средњих школа избацили и забранили свако духовно образовање (веронауку), а онда и Богословски факултет избацили са Београдског универзитета.⁶

Од комунистичких државних власти Црква је сврставана и сврстана у табор идеолошких противника. А то је значило да онај ко би отворено показивао припадност Цркви и ко би се јавно заузимао за афирмацију њене улоге у друштву, у најмању руку, не би могао да рачуна на какав истакнутији и одговорнији друштвени статус. Јер, како бива записано у програму тада водеће идеолошке организације (политичке партије), која је имала одлучујући утицај на сва битнија дешавања у друштву, „припадност Савезу комуниста Југославије не допушта никакво религиозно веровање“⁷.

Тако се дошло у ситуацију да изабрани представници српског народа⁸, као и они који претендују на какву значајнију друштвену дужност буду удаљавани и подстицани на

⁵Ђуро Шушњић, *Религија II*, „Чигоја штампа“, Београд, 1998, стр. 104.

⁶Радомир Поповић, „Богословски факултет у изгнанству, некад и сад“, *Православље*, Београд, 15. новембар 1992, стр. 5.

⁷*Програм Савеза комуниста Југославије*, Издавачки центар „Комунист“, Београд, 1980, стр. 252.

⁸Држава је прокламовала и начелно имала исти став према свим вероисповестима. А овде се говори о Српској православној цркви, која је као најмногобројнија и црква најбројнијег народа у Југославији, била под посебном присмотром комунистичких државних власти.

одрицање од Цркве. А онда се такав однос, директно или индиректно, наметао и свим осталим слојевима друштва.

Из тога је следио логичан закључак, који апострофира и црквени историчар Ђоко Слијепчевић, да су комунисти, нарочито у почетку борбене партизанске активности и одмах после освајања власти, у свом програму имали искорењивање вере у *тотално обезбожење друштва*⁹. Ишло се на стварање *новога човека* и *новога друштва*, на сасвим новим идејно-моралним и идеолошко-политичким основама, што је подразумевало одрицање од вере и народне традиције, засноване на српској православној побожности¹⁰.

Значило је то друштвено-духовни преображај – захтев и чињење да се српски православни народ одриче и удаљава од свог дотадашњег најважнијег духовног упоришта, над којим је градио своје народно биће и над којим је стицао свој духовни идентитет. Значило је и позив на измештање духовног ослоња са вере на идеологију. Тада владајућу комунистичко-марксистичку идеологију! Јер, држава, која је следила ту идеологију, имала је претензије да сви облици духовног и друштвеног живота народа буду њој потчињени¹¹.

Настао је за Цркву проблем сналажења у таквој ситуацији, а за верујући народ – искушење да пође за нечим што се гласно (али с нејасним намерама) намеће, или да остане (по цену, сасвим извесно, не мале жртве) при ономе што је уткано у његово биће.

Српска православна црква одувек, кроз историју, била је носилац и чувар духовног, националног и културно-историјског идентитета српског народа – духовни стожер српског народа. У центру свих великих догађаја у историји народа којем припада стајала је духовна снага Цркве¹². И не само то: Црква је у свему делила судбину народа. Учествовала је, кроз историју, и у изградњи и очувању државе српског народа. Поготово у времену ропства, када није било српске државе, Српска православна црква била је не само

⁹ Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, Трећа књига, 5.

¹⁰ Исто (др Ђоко Слијепчевић говори о „визији“ стварања новога човека и новога друштва, а овај аутор сматра да се пре може говорити о револуционарно-волунтаристичком приступу у вођењу друштва и његовог „преобликовања“ по идеолошким мерилима тадашње државне власти, које је деловала по смерницама Комунистичке партије Југославије, него о „визији“, јер визија, ипак, подразумева извесност трајања – без присиле – онога што се гради!)

¹¹ Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, Трећа књига, 7.

¹² Саборска посланица архијереја Српске православне цркве поводом 750-годишњице самосталности Српске цркве, у: *Српска православна црква 1219-1969*, Свети архијерејски синод СПЦ, Београд, 1969, стр. 9.

чувар народног идентитета и народне баштине, него је у њеном крилу негована идеја о поновном васпостављању српске државе¹³.

Држава конституисана на комунистичкој (марксистичкој) идеологији, подводила је и смештала духовни живот под окриље идеологије на којој је она почивала.

Владајућа комунистичка идеологија себе је произвела у својеврсну религију. Држава је имала своје „свете“ личности, своја „света“ места, своје празнике (у рангу црвеног слова), своје „иконе“, своју „јерархију“, своје „мученике“, догме, ритуале... Сама себе је обоготворила и уздигла у ранг божанства.¹⁴

За то време Црква је трпела последице таквог односа државе. Зато ће епископ рашко-призренски, потоњи патријарх српски Павле, овако описати њено тадашње стање: „Иако не унутрашње, као божанска, него спољашње, као човечанска установа, после Другог светског рата и добар број послератних година, наша Црква је провела на болесничкој постељи.“¹⁵

Последице државног надређеног и недовољно толерантног односа према Цркви, с једне, и наметања атеизма, с друге стране, биле су такве да у службеном листу Српске православне цркве, *Гласнику*, 1994. године бива записано: „Ни пола миленијума турске владавине није оставило иза себе такву духовну пустош као педесет година комунизма.“¹⁶

Време од завршетка Другог светског рата до краја тога, двадесетого века, посматрајући кроз однос државе и Цркве, може се поделити у три периода: I – време гоњења Цркве (1945-1953), II – време надзора државе над Црквом (1953-1984) и III – време победе вере над идеологијом (1984-2000).¹⁷

¹³ Опширније: Јован Јањић, „Улога свештенства у стварању и раду органа државе Првог српског устанка“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, Нови Сад, 2014, бр. 149, стр. 901-927. и 2015, бр. 150, стр. 51-64.

¹⁴ Милан Л. Васиљевић, „Духовни живот и духовна струјања у српском народу данас“, у: *Календар „Просвјета“* за 1992. годину, Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, Сарајево, 1992, стр. 95.

¹⁵ *Православље*, 15. новембар 1988, стр. 1.

¹⁶ *Гласник СПЦ*, бр. 12, Београд, децембар 1994, стр. 238.

¹⁷ Министар за вере у Влади Републике Србије, у времену од 2004. до 2007. године, др Милан Радуловић, каже да су у другој половини XX века уочљиве три основне фазе у успостављању односа верских заједница и државе: I – време терорисања (1944-1953), II – време контролисања (од 1953. године) и III – време манипулисања (последња деценија XX века). (Милан Радуловић, *Обнова српског државно-црквеног права*, Фондација „Конрад Аденауер“ и Хришћански културни центар, Београд, 2009, стр. 83-88) Тешко се може прихватити овакво, с призвуком политичке острашћености, квалификовање треће „фазе“; јер, и ако је било манипулисања Црквом и верским заједницама у тој по српски народ изузетно тешкој декади, на чему Радуловић инсистира, не може се оспорити да су Црква и верске заједнице у том времену биле увелико ослобођене у односу на претходно време после Другог светског рата.

Први период, од 1945. до 1953. године, јесте најтежи период у новијој повести Српске православне цркве. У овом периоду долази до формално-правног одвајања државе и Цркве, али и отвореног показивања надређеног положаја државе у односу на Цркву. Обнова верског и црквеног живота ометана је од државе или услед необезбеђивања услова за то од државе. Спроведеном аграрном реформом и другим државним законским, односно правним актима Црква је остала без многих својих непокретних и покретних добара и тиме доведена у зависан материјални положај од државе. Притом, услед непостојања одговарајућег закона којим би се гарантовала верска права и слобода деловања Цркве, дешавали су се многобројни и разноврсни напади на Цркву и припаднике Цркве, без одговарајуће заштите државе. Створен је тако друштвени амбијент у којем је дошло до тога да се овај период може означити као – време гоњења Цркве.

Други период започиње 1953. године, од доношења Закона о правном положају верских заједница. Доношењем овог закона нису престали напади на Цркву и нису престала ометања верско-црквеног живота. Али, ипак, његово доношење – и поред сужених граница верских права и слобода – било је од велике важности за правну сигурност Цркве. Јер, он је означио и границе преко којих није дозвољена до тада често толерисана самовоља појединих државних органа или оних које је требало држава да заустави. Напади су временом јењавали, али никада, у току овог периода, нису сасвим престали. Увидевши да се Црква не може сасвим „победити“, с обзиром на њену дубоку утемељеност и висок духовни дomet у српском народу, државне власти ишле су на то да је контролишу не само споља, него и изнутра; отуда, поред осталог, настојање државе да се умеша у избор епископа, а посебно да утиче на избор патријарха српског. Држава прати сва дешавања у Цркви и предузима мере да не ојача верски утицај у народу. Зато се овај период може означити као – време надзора државе над Црквом.

Трећи период, према налазима овог аутора, започиње 1984. године, када државне власти Србије дају СПЦ дозволу за наставак градње српског заветног храма, Храма Светог Саве на Врачару, у Београду, једног од највећих православних храмова у свету. Овај чин симболично, али и фактички означио је отопљавање односа између државе и Цркве. Поновном освећењу пре готово пола века подигнутих зидова започетог храма и полагању

повеље о наставку градње, 12. маја 1985. године, присуствовало је 100 хиљада људи¹⁸, а четири године касније, првој литургији подтек подигнутом куполом, присуствовало је око 150 хиљада људи¹⁹! Нови однос државе према Цркви у Србији пренео се и на друге крајеве Југославије. Верске манифестације биле су све бројније и све посећеније. Црква се враћала са друштвене маргине у јавни живот. До тада наметана идеологија губила је снагу пред вером. Зато се овај период може означити као – време победе вере над идеологијом.

Али, убрзо долази до разбијања Југославије и до грађанског рата, а на крају и до агресије моћних земаља света, окупљених у војном савезу НАТО, најпре на Републику Српску, потом и на Србију и Црну Гору. СПЦбила је принуђена, да уз редовну службу, брине о ратом, немаштином (поготово услед економских санкција из света) и на други начин угроженом народу, али и да утиче, са своје стране, на смиривање ратних прилика.

Однос државе према Цркви и уопште друштвене прилике у времену после Другог светског рата снажно су утицале на живот Цркве, но она ниједног тренутка није одступила од свог вековног канонског поретка, од своје основне дужности –Службе Божје. Служила је свуда где је то било могуће. Али и настојала да мисионари, колико су тадашње прилике допуштале.

Црква на духовни начин – духовном снагом и духовним оруђима – стара се о духовном бићу човека. Али, о човеку као члану заједнице, јединственој и непоновљивој личности једног саборног бића.Отуда, сама служба Цркве и уопште њена активност, у духу њеног бића, има културолошки аспект.

Црква је духовна заједница верних, сједињених вером у Једнога Бога, са Три лица, чији је Оснивач и којој је Глава сам Син Божји – Господ Исус Христос. Задатак Цркве, као тела Христовог, јесте да вољу човекову уподоби вољи Божјој. А воља Божја, сходно двема највећим заповестима, јесте безрезервна љубав и преданост вољи Господњој, и љубав према свим људима, као према себи самом. Дакле, сједињење са људима и сједињење са Богом. Зарад заједничког рада на опште добро и да би се својим животом на земљи спремили за достизање вечног добра²⁰.

¹⁸ Јован Јањић, *Воздвижење Храма Светог Саве*, „Глас Цркве“, Ваљево, 2003, стр. 62.

¹⁹ *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1989, стр. 129.

²⁰ Никодим Милаш, епископ далматински, *Православно црквено право*, друго поправљено и умножено издање, Издавачка књижарница Пахера и Кисића, Мостар, 1902, фототипско издање, „Истина“, Београд – Шибеник, 2004, стр. 2.

Оснивач Цркве, Господ Исус Христос, заповедио је ученицима својим, апостолима, а преко њих и свим другим хришћанима: „Идите, дакле, и научите све народе крстећи их у име Оца и Сина и Светога Духа, учећи их да држе све што сам вам заповједио; и, ево, ја сам са вама у све дане до свршетка вијека. Амин.“ (Мт. 28, 19-20)

Из ових речи јасно се види да је дужност Цркве да подучава учењу хришћанском и да крштава, да шири веру хришћанску, „за усавршавање светих у дијелу служења, за сазидање тијела Христово“, како пише апостол Павле у посланици Ефесцима, „док не достигнумо сви у јединству вјере и познања Сина Божјега, у човјека савршена, у мјеру раста пуноће Христове“ (Еф. 4, 12-13).

Своју службу и ту своју дужност у свим приликама следила је и помесна Српска православна црква. Тога се држала и у тешким годинама после Другог светског рата.

Активност Цркве, поготово у првим годинама после рата, сводила се углавном само на границе црквене порте. И у таквим приликама Црква је све време тражила начина да што је више могуће одржава везе са народом, да буде присутна у народу. Један од најкраћих путева да се њен глас чује и њено присуство осети и изван црквене порте било је кроз културу. Зато је она настојала да се огласи кроз ову област друштвеног живота; а тражила је и друге путеве да укаже на своју улогу у стварању културе и духовног наслеђа српског народа које је баштинила и тадашња југословенска држава.

Сама латинска реч *cultura* упућује на њене религијске корене. Она значи – *узгајање, васпитање, образовање, развој*; а потиче од именице *cultus*, што значи – *богопоштовање, богослужење, култ*²¹.

Према данас општеприхваћеном схватању, под културом се подразумева начин живота једног друштва или уже друштвене групе; интеракцију кроз коју њихови припадници остварују своје основне егзистенцијалне потребе, као што су: комуникација, начин исхране, облачење, становање, породични живот, религија, забава, уметност, моћ и власт²². У ширем смислу, реч култура, према теоријском одређењу, означава све што је човек створио: језик, предмете, знања, вредности, веровања, уметност, религију, митологију, обичаје, морал, државу, привреду, технику; дакле, *свеукупност начина*

²¹Основи социјалне концепције Руске православне цркве, са руског превели Марина Обижајева и Владимир Куриљов, „Беседа“, Нови Сад, 2007, стр. 178.

²²Зоран Аврамовић, *Култура*, Завод за уџбенике, Београд, 2011, стр. 11.

живота одређене националне заједнице. У ужем смислу, пак, она означава само уметничко стваралаштво.²³

Из таквог одређења, религиозни филозофи и историчари културе полазе од тога да свеколика култура происходи из човековог религиозног бића²⁴. Такође, и сами оци и учитељи Цркве наглашавају да је првобитно порекло културе божанско²⁵.

Према хришћанском схватању и учењу, најшири и најбитнији смисао културе јесте чување и узгајање Божје творевине²⁶. На то указује и Архијерејски сабор Руске православне цркве, у свом документу под називом „Основи социјалне концепције Руске православне цркве“, усвојеном на његовом јубиларном заседању 2000. године у Москви, у којем се каже: „Кад је Бог створио човека, Он га је настанио у рају и заповедио му да узгаја и чува Његову творевину (Пост. 2, 15). Култура, као чување света који и нас окружује и као старање о њему, јесте делатност коју је Бог заповедио човеку. После изгнања из раја, кад су се људи нашли пред неминовношћу борбе за опстанак, настали су производња оруђа за рад, грађевинарство, пољопривреда, уметност.“²⁷

Потом се образлаже да је Црква усвојила много шта од онога што је човечанство створило у области уметности и културе, просејавајући плодове стваралаштва кроз сито духовног искуства, да би их тако очистила од елемената штетних за душу и такве предала људима. „Она (Црква) освештава различите облике културе и много полаже на њен развој. Православни иконописац, песник, филозоф, музичар, архитекта, глумац и писац користе уметничка средства да би изразили искуство духовне обнове коју су у себи стекли и да би га поделили са другима.“²⁸

Зато се истиче да је световна култура „кадра да буде носилац благовести“, а што је нарочито битно у оним случајевима када слаби утицај хришћанства у друштву или када световне власти ступају у отворену борбу са Црквом. Управо то се показало у годинама државног атеизма, када су руска класична књижевност, поезија, ликовна уметност и музика за многе били готово једини извори религијског знања. Отуда Архијерејски сабор

²³ Исто

²⁴ Милан Радуловић, „Религија и савремена политичка култура“, *Рачански зборник*, 12, Бајина Башта, 2007, стр. 97.

²⁵ *Основи социјалне концепције Руске православне цркве*, 178.

²⁶ Милан Радуловић, „Религија и савремена политичка култура“, *Рачански зборник*, 12, стр. 97.

²⁷ *Основи социјалне концепције Руске православне цркве*, 178.

²⁸ Исто, 179.

Руске православне цркве истиче да „културне традиције помажу очувању и умножавању духовне баштине у свету који се тако брзо мења“.²⁹

Тога су били свесни и у СРЦ. Зато одмах по завршетку Другог светског рата, када је почело спутавање и онемогућавање њеног мисионарског дела, када се ишло на слабљење и пресецање њених веза са народом, она настоји да се оглашава путем културе и кроз културу, односно кроз разне културне манифестације и догађаје од културолошког значаја. Али, тих намера и могућих домета таквих оглашавања Цркве, били су свесни и у држави, па отуда многе државне препреке на путу таквих црквених активности. Међутим, како је Српска православна црква, са својим наслеђем, дубоко инволвирана у културу српског народа (и других, сада са другачијим националним одређењем, који је баштине), односно њен незаобилазни стваралац, није се могла сасвим заобићи и прећутати таква њена улога. Јер, евентуално брисање и поништавање улоге Цркве кроз српску историју, значило би поништавање темељног културног наслеђа и високих духовних домета, које је баштинила (и ради своје промоције у свету) и тадашња југословенска држава.

На тако широком пољу богатог и разноврсног духовног наслеђа, настајалог кроз векове, Црква је, сходно приликама, налазила начина да укаже на своју улогу у његовом стварању, односно на повезаност Српске православне цркве и српског народа кроз историју. А онда, с отопљавањем друштвених прилика, и да се све више оглашава кроз културу, да истрајава на културолошкој димензији свога деловања.

²⁹ Исто, 179-180.

Методолошко-хипотетички оквир истраживања

Истраживање ради израде докторске дисертације „Културолошка димензија деловања Српске православне цркве у другој половини XX века (1945-2000)“ изведено је коришћењем различитих метода и поступака. Поред примарних извора, коришћени су секундарни извори из штампе, публикација, студија и литературе. Сходно предмету и циљу истраживања, примењене су у пракси потврђене и научно верификоване методе истраживања:

– Аналитичко-синтетичка метода

Аналитичком методом анализирана су садржина релевантне научне и стручне литературе која се тиче положаја и деловања Српске православне цркве у истраживаном периоду, као и релевантне чињеница публиковане у службеним и у другим гласилима. Синтетичком методом рашчлањене анализирани чињенице интегрисане су у целину, ради сагледавања дефинисаних или предузетих правила и поступака понашања и деловања, односно извођења синтетичких закључака.

– Дедуктивно-индуктивна метода

Коришћењем ове методе, вођено је истраживање од општег ка појединачном, односно од појединачног ка општем, ради доласка до адекватних закључака.

– Анализа садржаја

Истраживање је реализовано детаљном анализом садржаја доступне архивске грађе и објављених извора.

Основна хипотеза

Нашавши се на друштвеној маргини, без имовине којом се издржавала, док су њене активности ометане и спутаване, Српска православна црква, поред уобичајеног и канонски уређеног начина деловања, које само по себи има културолошки аспект, пут одржања и изласка из такве ситуације тражила је и налазила кроз културу.

Посебне хипотезе

X₁. Ако се богато наслеђе СПЦ, стицано кроз вишевековно трајање, као практично искуство ранијих епоха, стави у функцију савременог тренутка, односно материјалне културе која се ствара и у којој се живи, а његово присуство је доказиво и у духовној

култури, то само показује дубоку укорененост Цркве у српском народу и високе њене духовне домете, који превазилазе моћ дохвата текуће политике једног времена, без обзира колико она била одлучна у својима намерама.

X₂ Ако је материјална култура Цркве незаобилазна чињеница у животу друштва у којем делује, то чини доступнијим продор духовне културе, који заједно настављају да живе кроз један организам – кроз Цркву, а у функцији друштва.

X₃ Ако се узме у обзир чињеница да је Српска православна црква дубоко укоренеана у традицију и духовно биће српског народа, то се може очекивати сразмеран отпор идеологије и њених носилаца, али и датим приликама прилагођен отпор вере идеологији и власти која намеће ограничења на идеолошкој основи.

Тестирање хипотеза кроз истраживање

И основна и посебне хипотезе тестиране су општенаучним и овде примењеним методама у прикупљању и обради чињеница, анализом и синтезом, индукцијом и дедукцијом, као и анализом садржаја из већ објављених извора, да би се дошло до закључака који доказују и потврђују понашање и деловање субјекта истраживања у назначеном временском периоду и под постојећим друштвеним околностима. Уз тако примењене методе, провераване су успостављене хипотезе.

Научни допринос дисертације

Изведено истраживање показује деловање Српске православне цркве у другој половини двадесетог века, с посебним нагласком на културолошку димензију њених активности, у условима формално-правне одвојености од државе, а уз често уплитање и ограничавање од државе.

Истраживање први пут, систематично, показује укупну активност Српске православне цркве у назначеном времену; показује духовну снагу и виталност Српске православне цркве, стицану кроз вишевековно трајање, да се прилагоди друштвеним приликама и да се избори са настојањима државе, или без довољно заштите државе, да се њен рад онемогући и ограничи – и то тако да остане доследна свом вековном канонском поретку; показује моћ културе и културолошког деловања, и, у овом случају, на примеру држања и поступања Српске православне цркве, надмоћ вере над пролазним идеологијама.

Први период

1. ВРЕМЕ ГОЊЕЊА ЦРКВЕ (1945-1953)

1.1. Српска православна црква по завршетку Другог светског рата

Крај Другог светског рата Српска православна црква дочекала је са великим људским жртвама и огромним материјалним губицима, али и са новим приликама у којима је спутавана обнова црквеног живота.

Већина епархија остала је без својих архијереја, а на почетку рата Српска црква имала је 21 епископа³⁰.

Тројицу епархијских архијереја – митрополита дабробосанског Петра, епископа горњокарловачког Саву и епископа бањалучког Платона – хрватске усташе свирепу су убиле још на почетку рата 1941. године.

Епископа чешко-моравског Горазда стрељали су Немци 4. септембра 1942. године.

Митрополит загребачки Доситеј ухапшен је заједно са својим ђаконом истог дана када је проглашена фашистичка Независна Држава Хрватска (10. априла 1941); у загребачком затвору је пребијан, мучен и злостављан; тако измрцвареног, 8. маја 1941. допремили су до железничке станице и убацили у воз за Београд³¹; од последица тог пребијања у Загребу преминуо је у Београду 13. јануара 1945. године. И епископа захумско-херцеговачког Николаја усташе су претукле и протерале у Србију; умро је у Сокобањи 26. марта 1943. године³². Крај рата без епископа дочекала је и Епархија рашко-призренска, пошто је владика Серафим преминуо 13. јануара 1945. године у Тирани, где је био интерниран од окупационих власти³³. Викарног епископа сремског Валеријана рат је затекао на лечењу у Сплиту, где је после краћег времена преминуо.

Митрополит црногорско-приморски Јоаникије дан уочи ослобађања Цетиња кренуо је у избеглиштво, пошто се није мирио да власт преузму комунисти, са којима је имао неспоразума још док је рат буктао; њему се успут придружило и 70 свештеника;

³⁰ *Православље*, 15. новембар 1988, стр. 10.

³¹ Вељко Ђ. Ђурић, *Голгота Српске православне цркве 1941-1945*, „Народна књига“, Београд, 1997, стр. 138-139.

³² Сава, епископ шумедијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, „Евро“, Београд, „Унирекс“, Подгорица, „Калинић“, Крагујевац, 1996, стр. 378.

³³ Исто, 442.

партизани су их заробили у Словенији, митрополита су одвели у затвор у Београд и убрзо у тајности убили; побијени су и сви свештеници који су били са њим, осим једног.

Епископа далматинског Иринеја, на основу хрватских оптужби да је енглески агент, ухапсили су Италијани (с обзиром на то да је његово епископско седиште у Шибенику било у италијанској окупационој зони) 8. новембра 1941. и нешто касније га одвели у интернацију у Италију; ослобођен је после капитулације ове земље; доцније, у току 1944. године, уз помоћ Англиканске цркве, а на позив избегле југословенске краљевске владе, отпутовао је у Лондон³⁴.

Након што су Бугари окупирали Јужну Србију, већ на почетку рата, митрополит скопски Јосиф, а потом и епископ злетовско-струмички Викентије морали су да напусте своје епархије; по завршетку рата нове југословенске државне власти нису им дозвољавале да се врате на своје епархије; није дозвољавано да се попуни ни Епархија охридско-битољска.

Мађарске власти одмах на почетку рата интернирале су епископа мукачевско-прјашевског Владимира, а по завршетку рата југословенске власти нису му одобриле пасош да би отишао на своју епархију.

Епископ бачки Иринеј по завршетку рата држан је у кућном притвору.

Патријарх српски Гаврило (Дожић) и епископ жички Николај (Велимировић)³⁵ по ослобађању из злогласног нацистичког логора Дахау одбијали су да се врате у отаџбину, пошто су на власт дошли комунисти.

Поред архијереја, у току рата, од 1941. до 1945. године, пострадао је или био изгнан и велики број монаха и свештеника. Према подацима Светог архијерејског синода с почетка марта 1947. године (до тада прикупљеним), побијена су 544 свештена лица. Уточиште на подручју централне Србије и дела Баната нашло је 599 избеглих и протераних парохијских свештеника.³⁶

³⁴Вељко Ђ. Ђурић, *Голгота Српске православне цркве 1941-1945*, 139-140.

³⁵Потоњи Свети владика Николај!

³⁶Извештај Светог архијерејског синода о раду од 1941. до 1946. године, *Србија и коментари* за 1990/91, стр. 105.

Огроман губитак претрпљен је и међу осталим члановима Цркве, у верујућем народу. Према евиденцији СПЦ, од 8.500.000 верника у Другом светском рату убијено је њих око 1.200.000.³⁷

Велику штету Црква је имала и у материјалном погледу. У време избијања Другог светског рата на подручју Српске патријаршије – не рачунајући српске цркве у Сједињеним Америчким Државама и Канади – било је нешто више од 4.200 цркава (парохијских, филијалних и капела) и 220 манастира (међу којима и 14 подигнутих између два светска рата)³⁸. У току рата уништено је више од 400 српско-православних храмова³⁹. Поред тога, и многих других цркава и манастира који су били озбиљно оштећени, и богословије су биле затворене. А материјалне помоћи није било ниоткуда. Ратна штета, процењена на предратних 3,311.637.509 динара, никада није исплаћена Цркви.⁴⁰

Последице рата Црква је, колико су могућности допуштале, решавала „у ходу“. Много рада и времена требало је само да се установе размере страдања. А у међувремену су већ пристизале последице новог страдања.

1.2. Односи Цркве и државе

1.2.1. Црква поздравља ослобођење и ослободиоце

Борбе за ослобођење Београда, главног града Србије и Југославије, при крају Другог светског рата, трајале су осам дана, почев од 12. октобра 1944. године. У петак 20. октобра изјутра престале су уличне борбе, Београд је био ослобођен од Немаца.

Истог дана када је Београд ослобођен свештеници са гробља су јављали Патријаршији да Руси траже да се њихови погинули војници сахране по црквеном обреду.

³⁷ *Православље*, 15. новембар 1988, стр. 10.

³⁸ Милисав Д. Протић, „Изградња цркава у поратном периоду“, у: *Српска православна црква 1920-1970*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1971, стр. 253.

³⁹ Слободан Милеуснић, *Духовни геноцид – преглед порушених, оштећених и обесвећених цркава, манастира и других црквених објеката у рату 1991-1995 (1997)*, Музеј СПЦ, Београд, 1997, стр. 7.

⁴⁰ Сава Вуковић, *Поговор и кратак преглед потоњих догађаја*, за књигу: Радослав М. Грујић, *Православна српска црква*, „Евро“ – Београд и „Каленић“ – Крагујевац, 1995, стр. 228.

Следећих дана Руси су и сами сахрањивали своје погинуле борце.⁴¹ У недељу 22. октобра, поводом ослобођења Београда, митрополит скопски Јосиф, који је замењивао у одсуству патријарха Гаврила, одржао је у Саборној цркви свечано благодарење и помолио се Господу за „и даље спешеније братске руске и наше војске“.⁴² Службени лист Српске православне цркве *Гласник* пише да је народа било доста и да „сви су се усрдно молили“ са својим архипастиром⁴³.

До првог контакта нових власти и највиших представника Српске православне цркве дошло је 5. новембра 1944. године, када је командант града Београда генерал-мајор Љубодраг Ђурић стигао у Патријаршију, где је разговарао са митрополитом Јосифом. Како је Синод доцније саопштио, „разговор се водио по питањима односа Цркве и државе, о вези наше земље са свима њезиним деловима, о црквеној просвети и штампи“⁴⁴.

Недељу дан касније, 12. новембра у београдској Саборној цркви одржан је парастос руским и српским (југословенским) војницима изгинулим приликом ослобођења Београда. Парастосу су присуствовали представници АВНОЈ-а, Националног комитета и Врховног штаба Народноослободилачке војске, командант Београда, представници руске војске, руски и југословенски официри и војници, као и велики број Београђана.⁴⁵

Црква је показивала предусретљивост према војсци која је ослобађала земљу од страног окупатора, па је на иницијативу Његовог високопреосвештенства митрополита Јосифа, по свим београдским црквама, од 1. до 20. децембра 1944. године, организована сабирна акција прикупљања прилога за помоћ борцима југословенске и братске руске војске⁴⁶. А на дан Светог Николе митрополит Јосиф посетио је рањене борце који су се налазили на лечењу у болници на Дедињу, у Београду. Сваком војнику спремљен је по пакет. Осим тога, Црква је приложила и 12.000 динара за побољшање исхране.⁴⁷

⁴¹ „Српска Црква у Другом светском рату – Извештај Св. Архијерејског Синода (1941-1946)“, приредио епископ банатски Атанасије, *Србија и коментари* за 1990/91, Задужбина Милоша Црњанског, Београд, 1991. (Даље: Извештај Светог архијерејског синода о раду од 1941. до 1946. године), стр. 112.

⁴² *Гласник СПЦ*, бр. 10, 11. и 12, Београд, од 31/18. децембра 1944, стр. 88.

⁴³ *Гласник СПЦ*, бр. 10, 11. и 12, од 31/18. децембра 1944, стр. 88.

⁴⁴ Извештај Светог архијерејског синода о раду од 1941. до 1946. године, *Србија и коментари* за 1990/91, стр. 112.

⁴⁵ *Гласник СПЦ*, бр. 10, 11. и 12, од 31/18. децембра 1944, стр. 82-83.

⁴⁶ *Гласник СПЦ*, бр. 10, 11. и 12, од 31/18. децембра 1944, стр. 89.

⁴⁷ *Гласник СПЦ*, бр. 10, 11. и 12, од 31/18. децембра 1944, стр. 83.

У међувремену СПЦ организовала је и акцију слања пакета заробљеницима⁴⁸.

Пошто је велики број Београђана за време „савезничког“ бомбардовања на Васкрс 1944. године остао без крова над главом и без најнасушнијих потреба, Српска црква, опет на иницијативу митрополита Јосифа, издвојила је два и по милиона динара за указивање материјалне помоћи пострадаој пастви⁴⁹.

Свети архијерејски синод СПЦ упутио је 1. јануара 1945. године распис (акт бр. 1) архијерејима за прикупљање сваковрсне помоћи борцима на фронту. У овом распису се наводи: „Наступила је зима свом својом оштрином, а деца наше св. Цркве и нашег народа, често без топле одеће и обуће и без довољно хране, стоје у бојним редовима, боре се и проливају крв за ослобођење целе наше земље и нашег народа. Њих на то покреће велика љубав према своме роду и слободи, па се не жале што се муче, пате и гину да би овоме народу извојевали најдрагоценији дар: златну слободу.“ Стога се моле владике да преко подручног им свештенства, у име свете Цркве, сакупљају од верног народа за борце „помоћ у одећи, рубљу, чарапама, рукавицама, намирницама и другим потребама“. Нарочито се апелује да свештенство оба реда, „лично и у име поверених им цркава и манастира, учине и сами са своје стране прилоге у што већем износу, да би тако били углед вернима у пожртвовању“, а „деци на бојном пољу причинили духовну радост“.⁵⁰

Пошто је Немачка 9. маја 1945. године потписала капитулацију, митрополит Јосиф издао је налог да се сутрадан, у четвртак 10. маја, у свим београдским православним црквама одржи благодарење. Он сам, пак, уз саслужење десеторице свештеника и једног ђакона, чинодејствовао је на благодарењу у Саборној цркви у Београду. Овом чину присуствовали су и краљевски намесници, потпредседник АВНОЈ-а Марко Вујачић, потпредседник Савезне владе Југославије Милан Грол, министри Влада Зечевић, Сретен Вукосављевић, Емануел Чучков, Јаша Продановић и Сава Косановић, као и неколико представника Народне владе Србије. На крају благодарења, са царских двери, митрополит Јосиф је одржао беседу, у којој је рекао: „Слобода је извојевана и ми је са срдчним одушевљењем поздрављамо! Поздрављамо и желимо: да нам буде стабилна и трајна, да

⁴⁸Гласник СПЦ, бр. 10, 11. и 12, од 31/18. децембра 1944, стр. 90.

⁴⁹Гласник СПЦ, бр. 10, 11. и 12, од 31/18. децембра 1944, стр. 90.

⁵⁰Гласник СПЦ, бр. 1. и 2, од 15/2. фебруара 1945, стр. 5.

нам свима донесе поуздање у цветну, срећнију и мирну будућност. Кличем: Живела слобода!⁵¹

1.2.2. Црква прихвата нову реалност

Црква је прихватила нову реалност, и ниједним чином није опструисала нове државне власти. Позивала је своје верне да се укључе у обнову земље и санирање ратних последица.

Тако, у *Васкришњој посланици* 1945. године, објављеној народу на Васкрс, поручује: „Сви смо дужни да у овим данима напрегнемо све своје силе па да, уз помоћ Божју и наше војске и наших великих савезника, пошто се коначно ослободи наша земља од окрутног завојевача, удруженим силама што марљивије прегнемо да се ратне ране што пре и потпуно залече. Јер је наша земља опустошена; многа огњишта угашена; многи домови у црно завијени; многе породице остале без крова и средстава за живот; многи родитељи без своје деце, своје узданице и потпоре у старости; многа деца без својих родитеља, својих храниоца и заштитника. Света је дужност сваког Србина и Српкиње, сваког верног и оданог сина и кћери наше Свете цркве, да свим оним чиме их је Бог обдарио притекну у помоћ својој браћи која пате, да са њима поделе све што имају, макар то био и последњи залогај. Сад је наступио тренутак да делом покажемо, јесмо ли и уколико следбеници и поклоници Бога Љубави и колико у нама има љубави Његове према онима који пате.“⁵²

И следећу, *Божјићну посланицу*, Свети архијерејски синод СПЦ, готово у целини, посвећује позиву на рад, обнову и подизање отаџбине. У посланици се истиче да је рад „најпреча дужност која нам се намеће у ове наше послератне дане, ако не желимо да доживимо и друга разочарења и друга зла“. Од свих се тражи да чини оно што му је дужност, и онолико колико до њега стоји. И зато се у посланици записује: „Нека нико не избегава рад, нека сваки ради било физички, било духовно, како је који способан и позван. Државници нека се старају о држави и раде на консолидацији мира. Војници који су се борили за слободу, нека се боре и даље да она буде потпуна, свакоме једнака и мирна. Свештеници нека проповедају љубав, братство и мир свима људима, јер без тога нема

⁵¹Гласник СПЦ, бр. 5. и 6, од 30/17. јуна 1945, стр. 60-61.

⁵²Гласник СПЦ, бр. 4, 30/17. априла 1945, стр. 42.

среће човечанству. Наставници нека васпитавају нашу децу и омладину оним идеалима који су достојни човека и хришћанина. Жене и мајке нека улевају деци своју љубав према човеку, а не мржњу, јер је мржња највећи демант њиховог материнства. Земљорадници који раде земљу, радници који граде куће, који шију одећу и обућу, нека удвоструче своју снагу, јер је посла много... Тако ће се моћи доћи до наше духовне и материјалне обнове, до трајног мира и реда у свету.⁵³

1.2.3. Изневерена очекивања Цркве

Црква је очекивала да ће, по ослобађању земље од окупације, моћи слободно и несметано да обавља своју вековну службу и мисију и да крене у санирање тешких последица ратног страдања. Зато, по ослобођењу Београда и источних делова земље, а пошто је текло ослобађање и других крајева, Свети архијерејски синод 31. октобра 1944. издаје акт са упутствима свештенству из ослобођених крајева. Позвани су сви архијереји и све свештенство, са верним народом, који су избегли у Србију, да се враћају у своја седишта, парохије и села, и то одмах „чим се који крај буде ослободио, чим се успостави саобраћај и створе друге подесне могућности“⁵⁴.

И кроз овај акт Свети архијерејски синод одаје признање ослободиоцима и позива свештенство и верни народ да се свом снагом укључи у обнову земље и „народног благостања“. У акту Синода се, поред осталог, каже: „Клањајући се свима побијеним и намученим невиним жртвама, као и жртвама јуначких бораца братског руског народа и наших јунака родољуба, који падоше у борби, радујмо се победи часног крста и слободи златној. Враћајмо се на наша стара огњишта и приступимо најискреније и најверније раду на обнови земље и народног благостања и прионимо свим својим снагама на посао, који очекује од нас и црквена и народна заветна мисао наша, да сакупимо растурено стадо наше, да га опет оживимо и вратимо снази његовој и духом свих благодати Божјих поново задахнемо, да останемо сви прави Срби и учесници чистог и св. Православља и нашег српског светосавља.“⁵⁵

⁵³Гласник СПЦ, бр. 11. и 12, 31/18. децембра 1945, стр. 97-100.

⁵⁴Син. бр. 1522 од 31/18. октобра 1944.

⁵⁵Син. бр. 1522 од 31/18. октобра 1944. (Гласник СПЦ, бр. 10, 11. и 12, од 31/18. децембра 1944, стр.

Међутим, веома брзо показало се да очекивања Цркве нису у свему у сагласју с политиком и намерама нових државних власти. Видеће се то и по једном допису, одговору на захтев из Цркве да се омогући повратак свештеника на раније парохије у Војводини. У том допису, који је 18. новембра 1944. упућен Светом архијерејском синоду, с потписом повереника унутрашњих послова, тада пуковника а раније свештеника, Владе Зечевића, обелодањује се да се повратак свештеника условљава претходном сагласношћу државних органа. Тако, у допису се каже: „Свештенослужитељи, које намеравате вратити на њихове раније парохије и дужности, или другим црквеним – службеним послом путују, треба претходно да се јаве Пријавном одсеку Команде града Београда, да добију дозволе за одлазак. У Пријавном одсеку треба да покажу Ваш званични акт, са знаком куда се и са каквом мисијом шаљу.“ Затим се каже да ће војним органима у Војводини бити јављено да онима који одлазе у сваком погледу изађу у сусрет. Али се одмах потом додаје: „Напомињемо да право путовања и потпоре власти неће моћи добити и уживати лица која су се, било службом у Србији или у Војводини – огрешила о интересе народа.“⁵⁶

Наравно, како из садржаја писма произилази, државне власти су те које ће проценити да ли се неко огрешио и како се огрешио „о интересе народа“!

Наредба Светог архијерејског синода од 31. октобра 1944. године о враћању архијереја и свештеника на ослобођена подручја наилазила је на препреке и на ометања, па Синод 19. марта 1945. пише Председништву Владе Демократске Федеративне Југославије да „ова целисходна, умесна, законита и праведна наредба“ његова ни „до данас није извршена“. И укратко образлажу: „У многим местима Македоније, Босне, Херцеговине и Далмације па и Црне Горе наша православна паства је без свештеника и Свети архијерејски синод није у могућности да изађе у сусрет молбама и духовним потребама својих верних. У крајеве Босне, Херцеговине и Далмације, па и Црне Горе не може се отићи због тешкоћа саобраћаја. Одлазак, пак, и останак у Македонији, како архијерејима, тако свештенству, па и народу не одобравају, забрањују или отежавају тамошње надлежне власти. Народне, пак, власти у срезовима царибродском и

⁵⁶Гласник СПЦ, бр. 10, 11. и 12, од 31/18. децембра 1944, стр. 80.

босилградском не респектују, него ометају црквене власти наше Српске православне цркве у вршењу црквених дужности.⁵⁷

Иначе, тог дана Свети архијерејски синод упутио је неколико писама на исту адресу, Председништву Владе ДФЈ, с намером да утиче на смиривање прилика у друштву, на превазилажење подела испољених у рату, односно да нове власти не наступају осветнички према онима које доживљавају као политичке противнике.

У једном писму скреће се пажња на обрачун који се спроводи над неистомишљеницима, и то још док је рат у току. У писму које, у име председника Синода, потписао митрополит скопски Јосиф, каже се: „Но, док рат захтева своје жртве, код нас на ослобођеној територији падају и даље главе као последица одмазде и над онима који или се нису снашли у општој помутњи и извршили своју грађанску дужност у пуној мери или никако, или је због опште пометње и окрутних стега окупаторских нису били кадри да изврше. Међу овима је и знатан број сиротиње, која је остала без икаквог правог вођства и која се у том метежу вијала и сналазила утолико да сачува го живот, а која у души својој није изгубила ону праву веру у велику будућност српскога народа...“ Зато Свети архијерејски синод умољава Председништво Владе „да подручним својим властима и органима изда потребна упутства, која ће бити гаранција за потпун мир и ред у земљи и која ће донети задовољство целокупном српском народу за све оне напоре које је он до сада пружио и још треба да пружи до коначног ослобођења...“⁵⁸

У другом писму Синод пише да су Српској цркви, која настоји у свим приликама да буде „права мајка целог нашег народа“, која учи братској слози и хришћанској љубави и пожртвовању за опште народно добро, „увек тешко падале све немиле појаве у нашем народу, а нарочито међусобно гложење, међусобно истребљење, крвопролиће и прогањање“. Зато је нада да по завршетку рата може доћи до престанка братских размимоилажења, обнављања братске слоге, престанка проливања братске крви и међусобног, штетног неправичног прогона појачана доношењем одлуке о амнестији. Међутим, Синод је дошао до сазнања да „одлуку о амнестији поједини државни органи на разне начине у извесним случајевима тумаче и сувише оштро примењују“. Из тог разлога „црквена влада“ моли Председништво Владе ДФЈ за интервенцију да све власти „у свим

⁵⁷Син. бр. 428/зап. 135 од 19/6. марта 1945. године; АЈ, 50, 128-257.

⁵⁸Син. бр. 428/зап. 135 од 19/6. марта 1945. године; АЈ, 50, 128-257.

случајевима поступања и суђења поступају благоразумно, испитују и суде у духу мирољубивости и потпуно испуне одлуку о амнестији⁵⁹.

1.2.4. Црква исказује резерве према новој власти

Црква јесте прихватила нову реалност, али је наставила да показује и извесне резерве према њој.

За време рата изведена је – револуција. Дошло је до успостављања новог државног поретка и нове државне организације. На Другом заседању АВНОЈ-а у Јајцу, 29. новембра 1943. године, ово веће се конституисало у „врховно законодавно и извршно представничко тело Југославије, као врховни представник суверенитета народа и државе Југославије“ и успоставило „Национални комитет ослобођења Југославије (НКОЈ) као орган, са свим обележјима народне владе, преко којег ће Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије остварити своју извршну функцију“. Истовремено, донета је одлука да се тадашњој југословенској влади која је била у избеглиштву „одузму сва права законите владе Југославије, а носе да представља народе Југославије ма где и ма пред ким“.⁶⁰

По ослобођењу Београда, у главни град преселило се Председништво АВНОЈ-а, које је одмах преузело државну власт. У међувремену, 16. јуна 1944. године, постигнут је споразум НКОЈ-а и Краљевске југословенске владе у Лондону да координирају сарадњу у борби против непријатеља и да олакшају стварање што скоријег јединственог представништва државе, уз обећање да НКОЈ до тада неће покретати питање коначног државног уређења. Договор је био да се овај споразум објави када др Иван Шубашић образује владу. Споразум је објављен 9. марта 1945. у *Службеном листу ДФЈ*, бр. 11.

Истовремено, објављен је и други споразум који је предвиђао да краљ Петар II Карађорђевић не улази у земљу док народ о томе не донесе одлуку, а да ће у његовом одсуству краљевску власт вршити Краљевско намесништво, пошто је Југославија призната у Друштву уједињених народа у старом облику. Предвиђено је да овакав облик владавине остане до доношења одлуке Уставотворне скупштине о уставном уређењу државе.

⁵⁹Син. бр. 428/зап. 135/а од 19/6. марта 1945. године; АЈ, 50, 128-257.

⁶⁰*Правна енциклопедија*, 1, „Савремена администрација“, Београд, 1985, стр. 46-47.

На основу овог споразума, краљ Петар 29. јануара 1945. издао је решење којим краљевску власт, до одлуке Уставотворне скупштине, преноси на Краљевско намесништво. А за краљевске намеснике 2. марта поставио је бившег министра др Срђана Будисављевића, адвоката др Анту Мандића и бившег министра инж. Душана Сермеца. Одмах по наименовању намесници су положили заклетву пред својим верским представницима: др Срђан Будисављевић, као припадник Православне цркве, заклетву је положио пред митрополитом Јосифом, а осталих двојица пред београдским римокатоличким надбискупом. На предлог АВНОЈ-а, краљевски намесници 7. марта 1945. именовали су чланове нове владе, прве владе ДФЈ, на челу са председником Јосипом Брозом Титом. А истог дана Председништво АВНОЈ-а својим указом распустило је НКОЈ, који је имао карактер владе⁶¹.

На Трећем заседању АВНОЈ-а, одржаном од 7. до 10. августа 1945. године у Београду, донета је резолуција, којом је, поред осталог, одлучено да се АВНОЈ претвори у Привремену народну скупштину Демократске Федеративне Југославије (*Службени листДФЈ*, бр. 59, од 11. августа 1945).

Став Светог архијерејског синода СПЦ био је да је Декларација АВНОЈ-а донета у Јајцу 29. новембра 1943. године „једностран правни акт који међународно није признат“, па је сматрао да су облик државног уређења и суверена власт државе и даље онакви какви су били и пре рата⁶². Такође, с обзиром на то да није никаквим правним актом промењен дотадашњи правни однос Српске православне цркве и државе, Свети архијерејски синод је „сматрао да и нова државна власт стоји према Српској православној цркви у истим оним обавезама, а нарочито у материјалном погледу“ какве су према ранијим (још увек постојећим) законима и прописима постојале, зато је тражио од државе да она „све обавезе према Цркви и извршава“.

Међутим, нова држава одбијала је да призна обавезе старе државе према Цркви. Из тог разлога Синод у свом извештају за прво редовно послератно заседање Светог архијерејског сабора са жаљењем констатује да „нова државна власт и њезини органи

⁶¹ *Службени листДФЈ*, бр. 11, од 9. марта 1945.

⁶² Извештај Светог архијерејског синода о раду од 1941. до 1946. године, *Србија и коментари* за 1990/91, стр. 114.

својим одговорима стављају до знања да је ово нова држава и да она према Цркви нема никаквих обавеза“, односно да не признаје никакве обавезе старе државе према Цркви.

Синод истиче да је тако било „одмах од почетка ослобођења па све до доношења новог државног Устава“, 31. јануара 1946. године, којим је установљен републикански облик државног уређења и којим је Црква одвојена од државе.

Црква је од почетка, како наводи Свети архијерејски синод, сматрана као *quantitene gligeable*, и као противник новог поретка и тековина народоослободилачке борбе, па се „чинио све и сва, да се њезин утицај на јавни живот потпуно искључи и политички онемогући“. Али, истовремено, настојало се и да се Црква искористи у политичке сврхе. Тако, јереј Милан Смиљанић, који је постављен за министра пољопривреде Србије, и бивши бан Добрица Матковић, наговарали су митрополита Јосифа да се безусловно прими чланства у Краљевском намесништву, које ће му бити понуђено.⁶³

Хтело се, у ствари, да се Црква, са својим угледом, искористи за утемељење комунистичког режима у сопственом народу и за његово међународно признање.

1.2.5. Жалба краљевским намесницима

Пошто је Црква од почетка имала проблема са новим државним, револуционарним властима, делегација Светог архијерејског синода, предвођена митрополитом Јосифом, 17. марта 1945. посетила је краљевске намеснике да би предочила тешкоће које има у односу са државом.

Црквена делегација изнела је као отворено, у првом реду, питање црквене просвете. Предочено је да од пет предратних богословија после рата ниједна није наставила да ради, пошто нема средстава за њихово издржавање. А с обзиром на то да је свештенство у великом броју изгинуло, поубијано или мучењем за службу онеспособљено, наметнула се неодложна потреба да се побрине о свештеничком подмлатку.

Указано је, затим, да „државне просветне власти својим противуречним одлукама доводе у питање предавање веронауке“. Затражено је, „с обзиром на опште жеље народа и

⁶³Извештај Светог архијерејског синода о раду од 1941. до 1946. године, *Србија и коментари* за 1990/91, стр. 114.

родитеља деце који су се скоро стопроцентно изјаснили за обавезну наставу веронауке“, да се овом предмету у школама призна неопходни васпитни значај.

Краљевски намесници замољени су за интервенцију „да се прекине са прогонима, хапшењима и убијањем Срба у ослобођеним крајевима“. Пожалиле су се владике и на то што државни органи траже од црквених власти да се изда забрана спомињања на богослужењима Његовог величанства Краља. Подсетили су да је Свети архијерејски синод 31. октобра 1944. године донео одлуку и издао наређење свим епархијским архијерејима и свештенству да се одмах врате на своја досадашња службеничка места, чим територија на којој службују буде ослобођена од непријатеља, али да се од нових власти чине сметње да се архијереји, свештенство, па и сами избегли Срби врате у своја места у Јужној Србији – Македонији; зато су замолили намеснике да интервенишу да се са тиме престане. А затражена је интервенција и да би се престало са „специјалним казним мерама“ према епископу бачком Иринеју, који се од ослобођења налази у кућном притвору.

На изнете примедбе и захтеве, краљевски намесници, вероватно свесни својих могућности у новонасталим државним приликама, препоручили су да Свети архијерејски синод по сваком овом питању поднесе Влади потребне представке, а да се оне у препису доставе и њима. Свети архијерејски синод то је убрзо и учинио (зап. 135 из 1945).⁶⁴

1.2.6. Почетни „толерантни однос“ револуционарних власти према вери

Револуционарна власт у почетку се трудила да има толерантан однос према вери. Душан Чкребић, дугогодишњи државни функционер у послератном периоду, који је, поред осталог, обављао и дужност председника Председништва Србије, у разговору са овим аутором⁶⁵ каже да су комунистичке власти у почетку само из политичких разлога имале толерантан однос према вери. Циљ је био да најпре ојачају у народу и да буду политички признате. Из тог разлога, каже, ишло се и на стварање Привремене владе, у коју су ушли и представници дотадашње краљевске владе – да би нове (комунистичке) власти, које су имале одлучујућу улогу, добиле легитимитет и биле међународно

⁶⁴ Извештај Светог архијерејског синода о раду од 1941. до 1946. године, *Србија и коментари* за 1990/91, стр. 115-116.

⁶⁵ Са Душаном Чкребићем аутор овај разговарао је 31. августа 2016. године, у његовом стану, у Београду.

признате. Чкребић истиче да такав однос нових, комунистичких власти према вери није издржао више од годину дана, да се он мења већ од првих послератних избора, 11. новембра 1945. године. И сам Чкребић (који, за разлику од других из политичког естаблишмента, није показивао непријатељски однос према вери и Цркви) каже да је то било врло тешко време за СПЦ, јер су се и ниже власти према њој односиле самовољно.

Да би показале свој „толерантан однос“ према вери, револуционарне комунистичке власти, које су тек изашле из рата и ступале на државну позорницу, у почетку су омогућавале, па чак и учествовале у прослави верских празника. Сасвим извесно, тиме су хтеле да покажу да су оне са народом, да поштују његову веру, традицију и обичаје.

На Бадњи дан, 6. јануара 1945. године чак је и вођа партизанског покрета и генерални секретар Комунистичке партије Југославије Јосип Броз Тито свечано дочекао војску која је, по старој српској традицији, носила бадњак. Војска је бадњак носила и у Нишу.⁶⁶ Према директиви Агитпропа ЦК КПЈ, уследила је и прослава празника Светог Саве у ослобођеним крајевима земље⁶⁷. Повереништво АСНОС-а (Антифашистичке скупштине народног ослобођења Србије) послало је упутство о прослави Светог Саве у школама. Школска прослава требало је да буде одвојена од верског обреда. На такву препоруку реаговао је Свети архијерејски синод, па је два дана уочи прославе одлука измењена и Синод обавештен да ће се у свим школама Свети Сава прославити са верским обредом.⁶⁸

Потом је путем медија извештено да је школска слава Свети Сава свечано прослављена у свим београдским основним школама и гимназијама⁶⁹. Дан најслављеније личности из српске историје, уз верски обред, свечано је обележен и на Београдском универзитету. Овој прослави присуствовале су многе истакнуте личности из тадашњег комунистичког естаблишмента, али и уопште из јавног живота.⁷⁰

⁶⁶ Радмила Радић, *Држава и верске заједнице 1945-1970*, I, Институт за новију историју Србије, Београд, 2002, стр. 226.

⁶⁷ Исто

⁶⁸ Исто

⁶⁹ Владимир Дедијер, „Историјска грађа из народноослободилачке борбе 1941-1945. о просветитељској улози Светог Саве“, у: *Сава Немањић – Свети Сава: историја и предање*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1979, стр. 482.

⁷⁰ Исто, 480-481.

У јавности посебно велики публицитет дат је прослави Светог Саве у Народној скупштини. Прослави, коју је организовао АСНОС, присуствовало је више од 350 гостију. Били су присутни маршал Јосип Броз Тито, чланови НКОЈ-а, председништво АВНОЈ-а, чланови Врховног штаба Народноослободилачке војске и партизанских одреда, чланови Главног штаба НОВ и ПОЈ за Србију, чланови Извршног одбора Јединственог народноослободилачког одбора града Београда, чланови савезничких војних мисија Совјетског Савеза, Велике Британије, Сједињених Америчких Држава и чланови војних мисија Чехословачке, Бугарске и Грчке, председник Академије наука и други академици, представници Београдског универзитета, представници СПЦ, католички и старокатолички бискупи, представници свих комора у Београду, представници свих синдиката, представници свих привредних, културних и уметничких друштава.⁷¹

Извештавајући о догађају, новине су истицале да је ово, наводно, први пут у историји да се Свети Сава, народни просветитељ, прославља у народном представништву.⁷²

Те 1945. године прослављен је јавно и празник Врбица. Поворке деце из свих школа ишле су, носећи заставе ДФЈ и гранчице врбе, до најближе цркве⁷³. У штампи је обележена прослава овог празника, као што је потом обележена и прослава највећег хришћанског празника Васкрса⁷⁴. Министарство просвете Србије 19. маја 1945. послало је свим школама одлуку и о прослављању дана Ћирила и Методија (24. маја)⁷⁵...

Већ од следеће године почиње постепено повлачење од прославе црквених празника. Јануара 1946. Министарство просвете НР Србије донело је пропис о начину прослављања Светог Саве у школама на подручју Србије. Верски обред био је одвојен од школске прославе. Просветним и школским властима скретана је пажња да не чине никакве сметње црквеним властима и свештеним лицима уколико буду желели да у црквама обележе празник Светог Саве. Такође, напоменуто је да ученике не би требало

⁷¹ *Политика*, Београд, 28. јануар 1945. године

⁷² *Политика и Борба*, Београд, 28. јануар 1945. године

⁷³ Радмила Радић, *Држава и верске заједнице 1945-1970*, I, 227.

⁷⁴ Исто

⁷⁵ Исто

спречавати да присуствују обреду, ако то желе. Дате су тезе које је требало истаћи у предавањима о Светом Сави.⁷⁶

Током 1946. прослава Светог Саве помиње се само успутно. О Васкрсу готово нико не пише. Један од ретких листова у којем је поменут највећи празник била је *Република*, која доноси чланак „Уместо на `оном` данас тражимо спас на овом свету. Ускршње мисли и сазнања“.⁷⁷ Следећих година више се не помиње ни прослава Светог Саве⁷⁸.

У Извештају ЦК КПС за 1947. годину наведено је да је број верских празника смањен на најмању меру: један дан за Божић, један дан за Васкрс, док на дан Светог Саве школе раде.⁷⁹

Председништво Владе ФНРЈ 22. децембра 1948. године упутило је поверљиви распис нижим органима да се Божић (и по римокатоличком и по православном календару) више не празнује. Од 1949. године као школски празници и нерадни дани уведени су 1. и 2. мај (Празник рада), 29. и 30. новембар (Дан републике – у спомен на Друго заседање АВНОЈ-а одржаног тих дана 1943. године у Јајцу), 1. и 2. јануар (Нова година); осим ових дана ученици римокатоличке вероисповести могли су да изостану из школе 25. децембра и 1. новембра, а ученици православне вере 7. јануара (Божић) и на дан крсне славе. Међутим, локални органи власти нису поштовали ове одредбе, па су ученици основних школа у Србији морали и на Божић да долазе у школу. Временом, из године у годину, поштраван је однос према верским празницима и према онима који су их прослављали. Већ почетком педесетих година школске власти кажњавале су децу која су присуствовала прослави Светог Саве. Претило им се избацивањем из школе, исмевана су пред осталом децом и чињене су им разне сметње. Поједини месни народни одбори ометали су прославу Светог Саве и у самим црквама и захтевали од свештеника да не приређују прославе.⁸⁰

Из таквог приступа, а поготово судећи по ономе што је уследило у односу државе према Цркви и вери, тешко да се могло говорити о „толерантном односу“ комунистичких власти. Пре би се могло говорити о циљном показивању тобоже „толерантног односа“, ради коришћења угледа Цркве за сопствено промовисање у јавности.

⁷⁶Исто, 228.

⁷⁷Исто

⁷⁸Исто

⁷⁹Исто

⁸⁰Исто, 228-229.

1.2.7. Упозорење верујућем народу кроз *Васкришњу посланицу* 1946. године

Иако је у почетку Црква показивала предусретљивост према новим властима, гајећи наду да ће моћи слободно да обавља своју службу и своју мисију, већ у *Васкришњој посланици*⁸¹ 1946. године, Свети архијерејски синод верном православном народу, бираним речима, обелодањује у каквим приликама се Црква нашла по завршетку рата. Указује се: „Страшни вихор се слегао оставивши за собом пустош. Наша Црква, ослобођена напорима наших храбрих синова, треба сада с новим полетом да настави свој рад, своју божанску задаћу: да проповеда свето јеванђеље Христово ради вечног спасења људи. Она сада приступа овој својој вековној задаћи у сасвим измењеним приликама.“

Напомиње се да се не могу изнети све промене које су „наступиле у овом новом добу живота светосавске Цркве“, већ се спомињу само две. Прва, да је Црква одвојена од државе (што је потврђено првим послератним уставом). Тим поводом се подсећа да су до Другог светског рата Црква и држава биле „у заједници“, а да се то, укратко, овако манифестовало: „у државним школама предавала се наука о вери као обавезан предмет; ученици су обавезно ишли на света богослужења; у школама су празновани прописани црквени празници; ученици су посећивали цркву и обавезно се причешћивали; војска је имала нарочите од државе постављене војне свештенике; и у војсци су обављани црквени обреди, и најзад држава је признавала црквени брак, а исто тако и црквени развод брак“.

Потом се истиче: „Данас је то друкчије.“

И укратко наводи шта је тада другачије од наведеног: „Наука о вери није обавезан предмет; ученици могу учити тај предмет само ако то хоће они или њихови родитељи. За државу вреди само онај брак и развод брака који прогласе државне власти. За војску се не постављају нарочити свештеници, нити се о државним празницима врше верски обреди.“

С обзиром на тако наступелу велику промену у третману Цркве у друштву, верујући народ се кроз посланицу уверава да она „неће пропасти“, истичући да такво уверење темељи на историји читаве хришћанске Цркве, када је, у разним приликама, „живела и радила без друге помоћи, осим Божје и помоћи њених верних“. Подсећа се и на векове ропства у историји српског народа, када није било српске државе, а Црква „није

⁸¹Гласник СПЦ, бр. 4, 1. априла(19. марта) 1946, стр. 49-51.

пропала, јер ју је чувао народ, као што је и она чувала народ“. Зато се износи уверење да она и сада неће пропасти, јер ће је сачувати благочестиви народ.

Друга промена на коју се указује, а за коју се каже да је „можда и кобнија од оне прве“, јесте: „слобода проповедања безбоштва; слобода проповедања да нема Бога; слобода да се доказује да вера није ни потребна, и да је шта више штетна“. Тим поводом се казују: „Када помислимо на такву слободу, чини нам се на први поглед да су уздрмани и сами основи, најчвршћи темељи свете Цркве Христове. Чини нам се да ће прснути и распасти се она стена на којој је Господ и Спаситељ наш Исус Христос назидео своју свету Цркву, и за коју је рекао да јој ни паклена врата неће одолети (Мт. 16, 18).“

Но, и ту „црквена влада“ верујућем народу поручује: „Не бојте се, наши синови у Христу и кћери духовне! Реч Господа нашега је поуздана, и не сумњајте у њу. Чува Он своју свету Цркву и сачуваће је (...) јер нема већег јемства о чврстини Цркве него што је реч Христова да јој ни врата паклена неће одолети.“ Вера се поткрепљује и чисто „човечанским разлозима“. Каже се да безбоштво није ново; истина, многи отпадају од Бога, али и „бивају обраћања безбожника к Богу“. Зато чланови Светог архијерејског синода верују да ће тадашња проповед безбоштва „разбуктати и распламтити“ веру, тако да ће она „синути пуним сјајем“.

Ова посланица изазвала је гнев тадашњих државних власти, па су, у многим местима, уследиле забране њеног читања по православним храмовима на Васкрс⁸².

Касније ће се сазнати да је Посланицу написао патријарх Гаврило, који је тада још увек био изван земље. Због тога ће му неки припадници југословенског комунистичког режима чинити сметње у добијању путних исправа за повратак у отаџбину.⁸³

1.3. Измена државног законодавства

1.3.1. Револуционарни раскид са старим поретком

Световне власти, које су по ослобађању од окупације у Другом светском рату преузимале руководећу улогу у држави, у Југославији, нису биле изабране власти, већ су

⁸²Син. бр. 815 / зап. 43, од 17/4. септембра 1946. године; АЈ, 50, 128-173.

⁸³АЈ, КМЈ – II – 10/10.

оне револуционарним путем заузеле ту позицију; док нису спроведени избори (под условима које су те власти поставиле), односно, до спровођења поступка избора којима је придодата легитимна форма⁸⁴, биле су то – привремене власти.⁸⁵

С циљем извођења револуционарних промена у правном поретку државе, руководство комунистичко-партизанског покрета у Југославији (Председништво АВНОЈ-а), још док рат није био завршен, донело је *Одлуку о укидању и неважности свих правних прописа донетих од стране окупатора и његових помагача за време окупације; о важности одлука које су за то време донете; о укидању правних прописа који су били на снази у часу непријатељске окупације*⁸⁶. Истог дана, 13. фебруара 1945. године, ступила је на снагу и одлука Председништва АВНОЈ-а и о формирању Врховног суда ДФЈ⁸⁷.

Одмах по преузимању главне речи у држави, револуционарне власти развиле су широку законодавну активност. Већ 1945. и 1946. године донети су многи важни закони.

И пре доношења Устава нове државе, Привремена народна скупштина ДФЈ донела је више закона. Међу привима били су *Закон о државном печату*⁸⁸, *Закон о забрани изазивања националне, расне и верске мржње и раздора*⁸⁹, *Закон о давању амнестије и помиловања*⁹⁰, *Закон о ковању ситног новца Демократске Федеративне Југославије*⁹¹, *Закон о аграрној реформи и колонизацији*⁹², *Закон о држављанству Демократске Федеративне Југославије*⁹³, *Закон о одузимању држављанства официрима и подофицирима бивше југословенске војске који неће да се врате у отаџбину и*

⁸⁴Избори за Уставотворну скупштину одржани су 11. новембра 1945. године!

⁸⁵Док рат још није био формално завршен формирана је Привремена влада Демократске Федеративне Југославије, састављена од представника Националног комитета ослобођења Југославије (НКОЈ) и припадника краљевске владе у егзилу. Влада је састављена 7. марта 1945. године и трајала је до 11. новембра 1945. године. Апсолутну већину у влади имали су припадници комунистичко-партизанског покрета, а њен председник био је Јосип Броз Тито, вођа партизана и генерални секретар КПЈ. Најистакнутији припадници краљевске владе, услед неслагања са политиком комунистичких припадника и одсуства демократије у друштву, поднели су оставке пре него што је и формално престао рад ове привремене владе.

⁸⁶*Службени лист ДФЈ*, бр. 4, од 13. фебруара 1945.

⁸⁷*Службени лист ДФЈ*, бр. 4, од 13. фебруара 1945.

⁸⁸*Службени лист ДФЈ*, бр. 24, од 21. априла 1945.

⁸⁹*Службени лист ДФЈ*, бр. 36, од 29. маја 1945.

⁹⁰*Службени лист ДФЈ*, бр. 47, од 6. јула 1945.

⁹¹*Службени лист ДФЈ*, бр. 53, од 27. јула 1945.

⁹²*Службени лист ДФЈ*, бр. 64, од 28. августа 1945.

⁹³*Службени лист ДФЈ*, бр. 64, од 28. августа 1945.

*припадницима војних формација који су служили окупатору и одбегли у иностранство*⁹⁴, *Закон о кривичним делима против народа и државе*⁹⁵, *Закон о уређењу народних судова*⁹⁶...

По доношењу Устава ФНРЈ 31. јануара 1946. године, поред осталих, донети су: *Закон о овлашћењу Владе ФНРЈ за доношење уредбе по питањима из народне привреде*⁹⁷, *Закон о државним матичним књигама*⁹⁸, *Основни закон о браку*⁹⁹, *Закон о држављанству ФНРЈ*¹⁰⁰, *нови Закон о државном печату*¹⁰¹, *нови Закон о кривичним делима против народа и државе*¹⁰², *Закон о јавном тужилаштву*¹⁰³, *Закон о конфискацији имовине и о извршењу конфискације*¹⁰⁴, *Закон о прелазу у државну својину непријатељске имовине и секвестрацији над имовином отсутних лица*¹⁰⁵, *Закон о неважности правних прописа донетих пре 6. априла 1941. и за време непријатељске окупације*¹⁰⁶, *Закон о ревизији додељивања земље колонистима и аграрним интересентима у Народној Републици Македонији и Аутономној Косовско-метохијској области*¹⁰⁷, *нови Закон о давању амнестије и помиловања*¹⁰⁸, *Закон о потврди одлука и закона донетих пре 1. децембра 1945. године*¹⁰⁹, *Закон о укидању одлука и закона донетих пре 1. децембра 1945. године*¹¹⁰, *Закон о национализацији приватних привредних предузећа*¹¹¹...

Потом ће доћи и многи други закони, па и они који ће следити уставну одредбу од одвојености Цркве од државе, али и они који ће Цркву задржавати на друштвеној маргини!

⁹⁴ *Службени лист ДФЈ*, бр. 64, од 28. августа 1945.

⁹⁵ *Службени лист ДФЈ*, бр. 66, од 1. септембра 1945.

⁹⁶ *Службени лист ДФЈ*, бр. 67, од 4. септембра 1945.

⁹⁷ *Службени лист ФНРЈ*, бр. 54, од 5. јула 1946.

⁹⁸ *Службени лист ФНРЈ*, бр. 29, од 9. априла 1946.

⁹⁹ *Службени лист ФНРЈ*, бр. 29, од 9. априла 1946.

¹⁰⁰ *Службени лист ФНРЈ*, бр. 29, од 9. априла 1946.

¹⁰¹ *Службени лист ФНРЈ*, бр. 55, од 9. јула 1946.

¹⁰² *Службени лист ФНРЈ*, бр. 59, од 23. јула 1946.

¹⁰³ *Службени лист ФНРЈ*, бр. 60, од 26. јула 1946.

¹⁰⁴ *Службени лист ФНРЈ*, бр. 61, од 30. јула 1946.

¹⁰⁵ *Службени лист ФНРЈ*, бр. 63, од 6. августа 1946.

¹⁰⁶ *Службени лист ФНРЈ*, бр. 86, од 25. октобра 1946.

¹⁰⁷ *Службени лист ФНРЈ*, бр. 89, од 5. новембра 1946.

¹⁰⁸ *Службени лист ФНРЈ*, бр. 89, од 5. новембра 1946.

¹⁰⁹ *Службени лист ФНРЈ*, бр. 91, од 12. новембра 1946.

¹¹⁰ *Службени лист ФНРЈ*, бр. 91, од 12. новембра 1946.

¹¹¹ *Службени лист ФНРЈ*, бр. 98, од 6. децембра 1946.

1.3.2. Укидање и неважност до тада постојећих правних прописа

Изведену револуцију за време оружаног сукоба, када се водила борба за ослобађање од стране окупације у Другом светском рату, нове државне власти у Југославији формализовале су чињењем прекида и измена у државном законодавству. Како је речено, док рат још није ни фактички, ни формално завршен, 13. фебруара 1945. године, нове југословенске државне власти, односно Председништво АВНОЈ-а доноси *Одлуку о укидању и неважности свих правних прописа донетих од стране окупатора и његових помагача за време окупације; о важности одлука које су за то време донете; о укидању правних прописа који су били на снази у часу непријатељске окупације*¹¹².

Ова одлука имала је карактер привременог закона. Њоме су, поред осталог, укинута сви правни прописи донети пре отпочињања Другог светског рата на подручју Југославије. А то значи да су престали да важе сви закони и други правни прописи који су регулисали правни положај Цркве и односе између државе и Цркве.

У члану 2 Одлуке се записује: „Правни прописи (закони, уредбе, наредбе, павилници итд.), који су били на снази у часу непријатељске окупације (до дана 6. априла 1941. год.) укидају се, уколико су у супротности с тековинама народно-ослободилачке борбе, с декларацијама и одлукама Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије и Земаљских антифашистичких већа (скупштина, света, собрања) појединих федералних јединица и њених претседништава, као и правним прописима донетим од Националног комитета ослобођења Југославије и њених повереништава, влада и појединих повереништава федералних јединица.“

Ова одлука отворила је могућности широког тумачења шта јесте а шта није у супротности са „тековинама народно-ослободилачке борбе“ и са „декларацијама и одлукама“ нових револуционарних власти. Тако је створено стање правне несигурности, где је вредност сваког правног прописа који се тицао Цркве и верских заједница зависео од ефемерног расположења појединих носиоца власти, оних који су нове прописе

¹¹²Службени лист ДФЈ, бр. 4, од 13. фебруара 1945. године

доносили, док је у области ужег црквеног живота зависила чак и од појединих функционера нижих власти.¹¹³

На место ове одлуке доћи ће закон тек у октобру 1946. године. Президијум Народне скупштине ФНРЈ 23. октобра 1946. године донео је *Закон о неважности правних прописа донетих пре 6. априла 1941. и за време непријатељске окупације*¹¹⁴.

Овај закон доследно је исказао револуционарни карактер новог поретка који су успоставиле комунистичке државне власти, пошто је укинуо или прогласио неважећим све прописе старог поретка. Тиме је начелно потврђен прекид веза са старим поретком и потврђено револуционарно заснивање новог поретка.¹¹⁵

У члану 1 Закона се каже: „Правни прописи (закони, уредбе, наредбе, павилници и др.), које су донели органи власти окупатора и њихових помагача на подручју Федеративне Народне Републике Југославије за време непријатељске окупације, проглашавају се непостојећим.“

А у члану 2 за раније прописе се каже: „Правни прописи (закони, уредбе, наредбе, павилници и др.), који су били на снази на дан 6. априла 1941. изгубили су правну моћ.“

Пошто се нови поредак није могао лако и брзо сасвим изнова изградити, оставља се могућност да се примене нека ранија правна правила, али тако да се она прилагоде новим приликама у друштву, декларисаном и успостављаном новом поретку. Зато се у члану 3 каже: „Президијум Народне скупштине ФНРЈ може одредити да се поједина правила садржана у законима и другим правним прописима споменути у чл. 2 овог закона примењују, одређујући при том потребне измене и допуне.“

Ово право имају и президијуми народних скупштина народних република за правне прописе чије доношење на темељу Устава ФНРЈ спада у надлежност република.“

Такву могућност оставља и члан 4 став 1 који гласи: „Правна правила садржана у законима и другим правним прописима споменути у чл. 2 овог закона, која у смислу чл. 3. овог закона нису проглашена обавезним, могу се по овом закону примењивати на односе који нису уређени постојећим прописима и то само уколико нису у супротности са Уставом ФНРЈ, уставима народних република, законима и осталим постојећим прописима

¹¹³Извештај Светог архијерејског синода о раду од 1941. до 1946. године, *Србија и коментари* за 1990/91, стр. 115.

¹¹⁴*Службени лист ФНРЈ*, бр. 86, од 25. октобра 1946. године

¹¹⁵*Правна енциклопедија*, 2, „Савремена администрација“, Београд, 1985, стр. 1914.

донесеним од надлежних органа нове државе, као и с начелима уставног поретка Федеративне Народне Републике Југославије и њених република.“

А одмах потом, у ставу 2 истог члана Закона, се каже: „Државни органи не могу своја решења и друге акте темељити непосредно на овим правним правилима.“

На тај начин предеузима се ревулиционарни раскид са старим поретком, али тако што се по узору на старе прописе доносе нови прописи¹¹⁶ – који ће поништити оне који им претходе и односе на њима засноване.

1.3.3. Устав ФНРЈ из 1946. године

За време рата изведена револуцију, промену политичког ситета и државног уређења, требало је озваничити највишим правним ратом, зато је убрзо по завршетку рата уследило доношење новог устава Федеративне Народне Републике Југославије.

Јавним апелом Министарства за конституанту од 1. децембра 1945. године изложен је на јавни претрес нацрт Устава ФНРЈ.

Увидевши да се у овом нацрту, у члановима 25, 26. и 37, прокламују извесна нова начела о односима државе и Цркве, Свети архијерејски синод је преко Министарства за конституанту поднео своје примедбе и предлоге на Нацрт. Потом је дневна штампа известила да су уставни одбори од свих примедба које је Свети архијерејски синод поднео прихватили само да се допуни чл. 37, који говори о одвајању Цркве од школе, тако што ће му се додати реченица: „Верска настава може се вршити изван школског програма, али само у школској згради.“

То је био разлог да Свети архијерејски синод упути представку Председништву Уставотворне скупштине ФНРЈ¹¹⁷, у којој је исказао жаљење што уставотворни одбори нису поклонили пажњу и осталим његовим примедбама. Од Председништва је затражено да примедбе Синода стави на претрес на самој Уставотворној скупштини.

Прва примедба односила се на члан 25, којим се јамчи слобода савести и слобода вероисповести и прокламује одвојеност Цркве и државе. Свети архијерејски синод је предложио да се у овом члану, после става „Црква је одвојена од државе“, додају и следеће рећи: „Приликом провођења у живот овог начела досадањи имовинско

¹¹⁶ Исто

¹¹⁷ АСАСин, бр. 2560 од 3. јануара 1946. године

правни односи цркве (појединих верских заједница) и државе регулисаће се посебним законом у духу правичности.“

Затим да се у истом члану, после става 3, дода и ово: „Зајемчена је неповредивост места намењених за вршење верских обреда (цркве, гробаља и црквене порте и црквених зграда у њима).

Следеће примедбе се односе на члан 26, у којем се, поред осталог, говори о браку и брачним споровима. Предлаже се да се његов став 2 овако стилизује: „Пуноважан брак може се закључити пред надлежним црквеним или државним органом, а према слободној вољи лица која брак закључују. Сви бракови морају се регистровати код државних надлештава.“

Потом следећи став истог члана да гласи: „Брачни спорови спадају у надлежност народних судова, али се признају пуноважним и пресуде донесене по црквеним судовима у брачним споровима црквених бракова.“

Најзад, предлаже се и да се по питању верског образовања, после предложеног става 4 члана 37, дода текст: „...а Црква има право да оснива своје верске истручне школе. Верска настава је слободна и по жељи родитеља она се предаје у свима основним, средњим и њима сличним школама изван школског програма под условима, који ће се посебним законом одредити. Школској омладини слободно је похађање богослужења и вршење верских дужности.“

А на одлуку уставних одбора да се првобитном члану 37 додају ове речи: „Верска настава може се вршити изван школског програма, али само у школској згради“, Синод саопштава да то „стоји у најоштријој противности са основним начелима новог устава о независном и слободном раду Цркве, а нарочито са првобитним 25. чланом нацрта Устава, који каже: `Верске заједнице слободне су у својим верским пословима и у вршењу верских обреда`“, пошто је верско и морално васпитање омладине један од најважнијих верских послова.

Затим се указује на противречности и недоследности у предложеним уставним одредбама: „Устав једним чланом *признаје* Цркви слободу тога рада, а другим чланом ту слободу скоро сасвим *уништава* одредбом да тај свој посао може да врши само у школској згради! То другим речима значи да *Устав забрањује Цркви верско васпитање*

омладине на сваком другом месту, па чак и у самом храму Божјем! Неки сувише ревностан представник власти могао би на основу овакве уставне одредбе да оптужи Цркву због противуставног рада за сваку проповед њеног органа коју би школској омладини одржао у храму! Тако скучен и неслободан живот није Српска православна црква никад имала, чак ни под најгорим непријатељским владавинама, па верујући у добронамерност водећих политичких људи не осећамо потребу да са начелног становишта објашњавамо оправданост нашег приговора оваквој редакцији 37. члана, јер смо тврдо уверени да ће Уставотворна скупштина изменути тај члан после овога нашег упозорења.“

Поводом таквих решења, Свети архијерејски синод пише Председништву Уставотворне скупштине ФНРЈ да жали „да се и Српска православна црква, која је стварала и бранила државу, и у овом питању третира као непријатељ државе“. Притом се напоње да Црква не избегава контролу државе у обављању верске наставе, и нема ништа против „да вероучитељи које Црква предлаже буду органи државе“.

На крају Свети архијерејски синод моли да се поново размотри предложена одредба (у чл. 26) да „ванбрачна деца имају једнака права са брачном“. Синод указује да има више врста ванбрачне деце. Једно је, каже, питање ванбрачне деце чији родитељи могу ступити у брак. Позакоњење овакве деце је и у постојећем законодавству осигурано. Друго је, пак, питање оне ванбрачне деце чији родитељи не могу ступити у брак. И код ове врсте деце има разлике. Код једних и раније је имало начина да се она позаконе, односно изједначе са брачном (*perrescriptumimperatoris*, тада по одлукама средњег суда). Код других – а то су најтежи случајеви, кад породичан човек поред своје живе жене с којом живи у брачној заједници и поред своје законите деце с којом живи у порородичној заједници, има још дете са другом женом – то би теже ишло, јер „ово су случајеви на које наш народ гледа са највећом осудом и не може да се сложи са погледима нашег модерног законодавца“. Отуда Синод предлаже: „Бојати се с тога, да се претераном бригом о заштити ванбрачне деце и ове последње врсте, не изгубе из вида и не запоставе интереси брачне и не пољуљају темељи установе брака, тиме што би се и за ову врсту ванбрачне деце, ванбрачни односи по своме својству и значају изравнали са брачним односима. Те се при томе увек треба, а нарочито ради здравог моралног схватања нашег народа, држати правила: да *inparicausamelioresetconditio* брачног детета. Законодавство мора, ипак, у

оваквим случајевима правити извесну разлику између брачне и ванбрачне деце и на тај начин повлашћивати ступање у брак, а и интереси деце рођене у браку морају се претпостављати интересима деце рођене ван брака, кад год дође до сукоба тих интереса.“

Ниједан од предлога који је Црква изнела није прихваћен.

Устав ФНРЈ изгласала је Уставотворна скупштина 31. јануара 1946. године.

Члан 25 овог устава гласи:

„Грађанима је зајемчена слобода савести и вероисповести.

Црква је одвојена од државе.

Верске заједнице, чије се учење не противи Уставу, слободне су у својим верским пословима и у вршењу верских обреда. Верске школе за спремање свештеника слободне су, а стоје под општим надзором државе.

Забрањена је злоупотреба цркве и вере у политичке сврхе и постојање политичких организација на верској основи.

Држава може материјално помагати верске заједнице.“

Овим чланом се декларативно јемчи слобода савести и вероисповести. Међутим, ове одредбе, надасве, имају декларативни карактер, јер се другим одредбама, и уставним и законским, та слобода ограничава.

Потом се, највишим државним правним актом, установљава принцип одвојености Цркве од државе. Али, не регулише се одвојеност државе од Цркве. Јер, као што ће се показати, држава се у свему, па чак и у неким црквеним пословима, показивала надређеном Цркви.

Употребом општег израза „верске заједнице“ и сама Црква спушта се на ниво какве верске заједнице. Промовише се слобода рада верских школа за спремање свештеника, али се оне стављају под општи надзор државе.

Ставом о забрани злоупотребе Цркве и вере у политичке сврхе и постојању политичких организација на верској основи, држава се обезбеђује од евентуалних „политичких сметњи“ из Цркве и на бази вере.

Ставом да „држава може материјално помагати верске заједнице“ не гарантује се обезбеђивање материјалних услова за службу Цркве и деловање верских заједница, већ се то препушта слободној вољи људи који воде државу, чиме се оставља простор за утицај

државе на Цркву.

Члан 26 у целини гласи:

„Брак и породица су под заштитом државе. Држава законом уређује правне односе брака и породице.

Пуноважан је само брак закључен пред надлежним државним органима. После закључења брака грађани могу извршити и венчање по верским прописима.

Сви брачни спорови спадају у надлежност народних судова.

Евиденција рођених, венчаних и умрлих је у надлежности државе.

Родитељи имају према деци рођеној ван брака исте обавезе и дужности као и прама брачној деци. Положај ванбрачне деце уређује се законом.

Малолетна лица стоје под нарочитом заштитом државе.“

Као што се види, држава је, кроз овај члан Устава, у потпуности преузела на себе уређење брачних и породичних односа. Правна важност даје се само браку закљученим пред надлежним државним органима, али не и црквеном браку. Такође, и решавање брачних спорова допушта се само државним органима. За веродостојне узимају се само матичне књиге рођених, венчаних и умрлих које води држава. Ванбрачна деца осигуравају се тако што се родитељима налажу исте обавезе и дужности према њима, као и према брачној деци. При том се оставља да се посебним законом уреди положај ванбрачне деце. Држава се поставља као једини и ексклузивни заштитник свих малолетних лица.

По питању односа државе и Цркве још се у члану 38 у ставу 5 (последњем) каже: „Школа је одвојена од цркве.“¹¹⁸

На истим начелима по питању верских права и слобода и правног положаја Цркве и верских заједница остали су и потоњи устави СФРЈ из 1963. и 1974. године.

1.4. Измене црквеног законодавства

1.4.1. Прилагођавање државном законодавству

¹¹⁸Устав Федеративне Народне Републике Југославије, „Службени лист Федеративне Народне Републике Југославије“, Београд, 1946.

Увидевши да држава спроводи радикалну промену правног поретка, Свети архијерејски синод, 1945. године, издао је наредбу својој канцеларији да прати ново државно законодавство и да о свим оним законима који се тичу Цркве и црквеног живота поднесе општи реферат.¹¹⁹

Након тога службени лист Српске православне цркве *Гласник* доноси преглед законодавства које се тиче Цркве и црквеног живота. Прештампавају се закони, уредбе, одлуке и упутства државних органа која се односе на живот у Цркви. Некада се уз њих дају и потребна тумачења из Цркве, ради лакшег сналажења свештеника на терену.

Тако, поводом доношења *Закона о неважности правних прописа донетих пре 6. априла 1941. и за време непријатељске окупације*¹²⁰, којим су доведени у питање сви закони и други правни акти који регулишу односе СПЦ државе, као и све привилегије које је на основу њих уживала Црква, Свети архијерејски синод упутио је извештај Светом архијерејском сабору, с молбом да се ово новонастало стање узме у свестрано разматрање, а Синодској канцеларији је наложено да изради детаљан преглед свих закона и законских прописа који су услед новодонетог закона дошли у питање и да се испита која су права Цркве тиме остала незаштићена.¹²¹

1.4.2. Принудна измена црквеног законодавства

После доношења Устава Српске православне цркве 1931. године и његовог увођења у живот јавила се потреба за одређеним изменама у Закону о СПЦ, Уставу СПЦ и неким црквено-аутономним уредбама¹²². Образована је законодавна комисија, која је радила под председништвом митрополита скопског Јосифа. На седницама ове комисије прегледане су и претресане све разне начелне одлуке Светог архијерејског сабора и Светог архијерејског синода, Патријаршијског савета и Патријаршијског управног одбора, као и

¹¹⁹*Гласник СПЦ*, бр. 9, 1. октобра (18. септембра) 1945, стр. 83.

¹²⁰*Службени лист ФНРЈ*, бр. 86/1946.

¹²¹*Гласник СПЦ*, бр. 1, 1. јануара (19. дец. 1946) 1947, стр. 7.

¹²² Димшо Перић, *Црквено право*, друго измењено и допуњено издање, Правни факултет Универзитета у Београду – Центар за публикације и „Досије“, Београд, 1999, стр. 218.

примедбе и предлози епархијских архијереја и епархијских управних одбора, на основу чега су састављане примедбе и предлози за измену и допуну Устава СПЦ.¹²³

Рад ове комисије прекинут је 25. марта 1941. године.

У нешто измењеном саставу рад је наставила на својим седницама 9, 10, 11. и 13. марта 1944. године, када су прегледане примедбе и предлози комисије који се односе на Устав Српске православне цркве. Претресан је и члан по члан Закона о Српској православној цркви, и „пронађене мане и недостаци, на основу којих би се у згодном моменту према односним прописима затражиле измене и допуне тога Закона“.¹²⁴

Патријаршијски управни одбор на седници од 29. августа 1945. године примио је на знање Извештај о раду Законодавне комисије за измену и допуну црквеног законодавства, који је поднео њен председник митрополит скопски Јосиф. Митрополит је тада предложио „да се рад комисије настави када се укаже прилика и кад буде згодан моменат за намеравану ревизију црквеног законодавства и за регулисање односа Српске православне цркве и државе, као и односа свих признатих верских заједница у држави нашој“.

Митрополит је потом образложио зашто је с тим послом потребно сачекати: „Пошто се сваког момента односи између Цркве и државе мењају на штету Цркве, а и државе, то не журити с израдом и доношењем црквених закона, док се јасније не виде контуре, како ће се регулисати односи Цркве и државе.“ Предочавајући тако у каквим односима су се нашли Црква и држава, митрополит додаје како убудуће треба радити: „Али, треба радити на томе и предузимати све што је могуће, да би се односи Српске цркве и државе регулисали тако како би биле као две, једна од друге независне организације, с посебним пољима рада и одвојеним компетенцијама, које се узајамно помажу и усавршавају, и паралелно и независно, с потребним међусобним поверењем у складу и хармонији делују за срећу и напредак српског народа и целе државе наше. Ма како се регулисали односи Српске цркве и државе, у сваком случају и у свим приликама главно је и основно да се чува и сачува недирнуто канонско јединство Православне српске цркве и духовно јединство целога српскога народа.“

Изнео је том приликом митрополит и очекивања да ће „ослобођена и обновљена држава пружати не само заштиту, него и сваку другу потребну помоћ“ СПЦ. А на крају је

¹²³Гласник СПЦ, бр. 8, од 25. (12) септембра 1945, стр. 73.

¹²⁴Гласник СПЦ, бр. 8, од 25. (12) септембра 1945, стр. 74.

додао: „Према овима који можда не би ово овако схваћали, Српска црква ће у свакој прилици заступати и бранити своја права, држећи се при томе онога начела, да се са Црквом може увек разговати и преговарати, али јој никада ни од кога наређивати.“¹²⁵

С обзиром на то да су прилике по завршетку Другог светског рата налагале да се Црква прилагоди новим друштвеним околностима, Свети архијерејски синод и Патријаршијски управни одбор од 1945. године мењали су и по потреби допуњавали извесна решења Устава СПЦ из 1931. године, онако како је то Цркви тада одговарало¹²⁶. А на првом послератном заседњу Светог архијерејског сабора, у пролеће 1947. године, дошло је до измене и допуне Устава Српске православне цркве.

Сама измена државног законодавства, која је довела до промене у односима државе и Цркве, условила је извесне промене у устројству и организацији СПЦ.

Тако, разлози за промену Устава СПЦ наведени су у синодској одлуци¹²⁷, штампаној на његовом почетку, у којој се записује:

„Пошто су извесни прописи и одредбе Устава Српске православне цркве од 16. новембра 1931. године стављени ван снаге променама у односима Српске цркве према држави, а с обзиром на тешке последице рата и на прилике које су настале у животу и раду Српске цркве, Свети архијерејски сабор Српске православне цркве учинио је измене и допуне у овом Уставу, које се због хитности уводе одмах у живот, са даном обнародовања у *Гласнику*, службеном листу Српске патријаршије, с тим да се преко Патријаршијског управног одбора у подесно време прикажу Патријаршијском савету.“

Учињеним именама и допунама, Устав СПЦ саображен је новом правном положају Српске православне цркве у Југославији, у чијем уставу је прокламовано начело одвојености Цркве од државе, начело одвајања школе од Цркве и уведена институција обавезног грађанског брака. Сходно томе, избачене су одредбе које су раније држави признавале ингеренције у црквеним пословима или које су значиле обавезу државе према Цркви. Тако су отпале одредбе о сталној годишњој државној помоћи, о заклетви верности шефу државе, о разрезу црквеног приреза на непосредни државни порез, о прикупљању

¹²⁵Гласник СПЦ, бр. 8, 25. (12) септембра 1945, стр. 74.

¹²⁶Димшо Перић, *Законодавство Српске православне цркве од стварања Југославије до новијег времена: прилог проучавању односа Цркве и државе*, Српска православна епархија канадска, Торонто, 1995, стр. 47.

¹²⁷Син. бр 1899/зап. 520 од 12-VI/30-V-1947. год.

црквеног приреза од стране органа државне пореске администрације по прописима за државне дажбине и предавање надлежним црквеним властима...Учињеним изменама није се више предвиђало никакво учешће представника државе у избору патријарха.¹²⁸

Измене и допуне црквеног устава нису диктирале само промене у правном положају СПЦ у ФНРЈ, него и измењене прилике, настале у унутрашњем животу Цркве, услед ратних последица.¹²⁹

Овим измнам и допунама није нарушен систем унутрашњег црквеног уређења.¹³⁰

Устав Српске православне цркве, са учињеним изменама и допунама, објављен је у *Гласнику СПЦ* 1. августа 1947. године¹³¹.

1.5. Верска комисија

Законом о Српској православној цркви из 1929. године и Уставом Српске православне цркве из 1931. године били су регулисани односи између Цркве и државе. Појединим њиховим прописима, с обзиром на државно-правне и црквено-правне принципе, наведено је по ресорима државних власти, који сарађују са Црквом у одређеним пословима, ко има какву надлежност у појединим гранама јавно-правне црквене и црквено-просветне делатности. Чланом 278 Устава СПЦ као главни државни орган који је спона између Цркве и државе било је означено Министарство правде. С обзиром на такво тадашње решење, по проглашењу Устава СПЦ, при Министарству правде образован је посебан верски одсек, који се бавио свим начелним питањима и пословима који се тичу односа Цркве и државе, сем просветних послова који су спадали у надлежност Министарства просвете.

Међутим, при крају прве ратне (1941) године, на захтев окупационих власти, како је саопштено Светом архијерејском синоду, одступило се од такве законске одредбе, па су послови верске управе из Министарства правде пренети у Министарство просвете, под образложењем да је то „у интересу јединственог уређења свих културних питања“.¹³²

¹²⁸АС, Г-21, Ф-14.

¹²⁹Исто

¹³⁰Исто

¹³¹*Гласник СПЦ*, бр. 7-8, 1. августа (19. јула) 1947. године

¹³²Син. бр. 428 / зап. 135/а од 19/6. марта 1945. године; АЈ, 50, 128-257.

А пошто су на крају рата, одлуком Председништва АВНОЈ-а, 13. фебруара 1945. године, укинати сви правни пропис донети од окупатора и његових помагача, престала је да важи и одредба о преносу верских послова у надлежност Министарства просвете. Тако је Црква остала без адресе на коју може да се обрати ради регулисања односа са државом.

Из тог разлога, Свети архијерејски синод, у марту 1945. године, Председништво Владе ДФЈупућује допис¹³³ којим моли да се при Министарству правде образује верски одсек, који ће, као и раније, руководити пословима верске управе. При том у писму се подсећа како су до тада били регулисани односи Цркве и државе.

Из Владе („по овлашћењу председника Министарског савета“) стигао је одговор да „ово питање може бити решено тек када се реши начелно питање: какав је њити однос црквеи државе у Демократској Федеративној Југославији“. Затим се каже да би решење само појединачних питања из те области могло би бити „незгодно“, јер би се „пре заузимања једног принципијелног става могла донети различита решења по питањима која су истог карактер“. И још се напомиње, да у том погледу, „не може бити одлучујуће позивање на то какав је био однос цркве и државе пре рата“.¹³⁴

Држава је сада имала свој, другачији план.

Док још формално највишим државним правним актом, уставом, Црква није била одвојена од државе, да би нове комунистичке власти имале што бољи увид и контролу над верским заједницама¹³⁵, Председништво Министарског савета ДФЈ донело је Уредбу о оснивању Државне комисије за верска питања. Уредба је објављена у *Службеном листу ДФЈ*, бр. 62, од 21. августа 1945. године. У потпису: Председник Министарског савјета и Министар народне одбране, маршал Југославије Јосип Броз – Тито, ср.

У члану 1. ове уредбе наведено је да у делокруг Државне комисије спада: „проучавање свих питања која се тичу спољашњег живота верских заједница, њихових међуверских односа и положаја цркава према држави и народним властима, као и припремање материјала за законодавно решавање односа између верских заједница и државе; давање мишљења и предлога по свим конкретним питањима из односа верских заједница и државе, до коначног регулисања тих односа путем законодавства; старање о

¹³³Син. бр. 428 / зап. 135/а од 19/6. марта 1945. године; АЈ, 50, 128-257.

¹³⁴Председништво Министарског савета ДФЈ, К, бр. 107, од 15. маја 1945. године; АЈ, 50, 128-257.

¹³⁵Димшо Перић, „Легализација крађе“, *Православље*, 15. мај 1991, стр. 7.

спровођењу у живот и правилној примени свих законских прописа, који се односе на уређење међуверских односа и односа цркве и државе“.

Предвиђено је да Комисију чине председник и још шест чланова, које поставља и разрешава председник Министарског савета. Осим тога, предвиђено је да Комисија има и потребно стручно и помоћно особље, које поставља председник Комисије. (Члан 3)

Овом уредбом се установљава да се при председништвима земаљских влада формирају земаљске комисије за верска питања, које ће радити по упутствима Државне комисије. (Члан 4)

Државна комисија за верска питања за свој рад била је директно одговорна самом оснивачу – Председништву, односно председнику Министарског савета Јосипу Брозу Тито. Касније она је била под ингеренцијом Савезног извршног већа (СИВ-а).

Доношењем Закона о правном положају верских заједница 1953. године, донета је нова Уредба о Савезној комисији за верска питања; она је постала, пре свега, политичко-саветодавни орган СИВ-а¹³⁶ за послове односа државе и „верских заједница“. У делокруг њених послова спадало је: проучавање питања која се тичу уређења односа између државе и Цркве и припрема материјала за законско регулисање тих односа, давање мишљења и предлога по конкретним питањима из области односа државе и Цркве, сарадња са осталим државним органима око правилног спровођења Закона о правном положају верских заједница и слично.¹³⁷

Преко Верске комисије будно се пратио рад цркава и верских заједница¹³⁸. А највише пажње посвећивано је Српској православној цркви¹³⁹.

Стручњак за црквено право Димшо Перић у најкраћем је дефинисао улогу Верске комисије, рекавши да је она била „полиција над СПЦ“¹⁴⁰.

У Црној Гори, при Председништву ЦАСНО-а (Црногорске антифашистичке скупштине народног ослобођења), још крајем 1944. године основана је Вјерска комисија. Остало је записано да је она 31. јануара 1945. године, „у духу народних потреба“,

¹³⁶Радмила Радић, *Држава и верске заједнице 1945-1970*, I, 176.

¹³⁷Исто, 177.

¹³⁸Димшо Перић, *Црквено право*, 221.

¹³⁹ Исто

¹⁴⁰ Експозе на докторску тему „Устројство, организација и рад на законодавству Српске православне цркве у првој половини XX века (1901-1950)“ – *Гласник СПЦ*, бр. 7, јул 1991, стр. 140.

постављала и премештала свештенике у Црној Гори.¹⁴¹ На позив Вјерске комисије, на свештеничкој скупштини у Никшићу 14. и 15. јуна 1945. године, основано је свештеничко удружење. А управо од тог удружења, по завршетку Другог светског рата, долазиле су највеће сметње обнови црквеног живота у Црној Гори.

Услед таквог односа према Цркви, крајем те 1945. године, Свети архијерејски синод затражио је од Председништва Савезне владе да се у Црној Гори спречи и онемогући непозвано уплитање Верске комисије у делокруг законитих црквених власти и да се овима на тај начин омогући редован и законити рад¹⁴².

Уставом ФНРЈ од 31. јануара 1946. године дефинисани су нови односи у друштву, поред осталог, тиме што је Црква одвојена од државе и што је формално грађанима зајемчена слобода савести и вероисповести.

Међутим, и пре као и после доношења Устава ФНРЈ, Светом архијерејском синоду готово свакодневно су стизала многобројна документа, из којих се види да је Српска црква стављена на Крст распећа¹⁴³. Зато, Свети архијерејски синод готово са сваке седнице упућује писмене захтеве Државној комисији за верска питања за заштиту својих права¹⁴⁴. Али, као што ће се видети по даљем развоју догађаја, од тога није било довољно вајде.

Цркви је упућивана да своје примедбе и захтеве упућује преко Верске комисије.

Верска комисија је била адреса на коју се Црква обраћала са свим својим захтевима, предлозима и обавештавањима према држави. А онда је Верска комисија, ако није сама „решавала“ и ако је налазила за сходно, то прослеђивала надлежним државним органима. Посредством Верске комисије „каналисани“ су односи и у самој Цркви; јер, бар у почетку, нису примани акти уколико нису били потписани од патријарха. На тај начин, с државне стране, истицан је ауторитет патријарха. И то је, с њене стране, имало свој смисао, јер је држава, у то комунистичко доба, директно утицала на избор двојице патријараха (Викентија и Германа).

О таквом „каналисању“ односа у Цркви сведочи и један допис од 8. фебруара 1948. године Комисије за верске послове при Председништву Владе ФНРЈ упућен Земаљској комисији за верске послове НР Србије, у којем се каже: „Враћају се оба акта бр. 52 и 30 од

¹⁴¹ Димшо Перић, *Црквено право*, 221.

¹⁴² *Гласник СПЦ*, бр. 2, 1. фебруара (19. јан.) 1946, стр. 20.

¹⁴³ Димшо Перић, *Црквено право*, 221.

¹⁴⁴ Исто

29. и 24. јануара 1948. г. са напоменом да Савезна верска комисија неће узимати у пошту пак ниједан акт на коме се налазе потписи појединих епископа, већ само са потписом патријарха, господина Гаврила. Смрт фашизму – слобода народу!¹⁴⁵

Многе представке из Цркве упућене на државну адресу су прећутане. Тако је било и касније, када је донет Закон о правном положају верских заједница, и када се чинило да се држава с више уважања односи према Цркви. А било је и у каснијем периоду, када се чинило да су се односи између државе и Цркве „стабилизовали“.

На то почетком 1968. године указује и Свети архијерејски синод у представи упућеној председнику СИВ-а, рекавши: „Као по неком правилу врло ретко се одговара на представке Светог архијерејског сабора и Светог архијерејског синода.“¹⁴⁶ Затим се у писму наводи „само неколико таквих случајева из 1967. године¹⁴⁷“, који су упућени Савезној верској комисији, истичући да „исто то бива и од стране републичких верских комисија, народних општинских одбора и других народних власти“.¹⁴⁸

1.6. Свештеничко удружење

Држава је настојала да Цркву контролише и на њен рад утиче не само споља, него и – изнутра. Отуда је, одмах по завршетку Другог светског рата, утицала на оснивање Свештеничког удружења, које је било рак-рана Српске православне цркве¹⁴⁹.

Учињено је то користећи се традицијом ранијег Удружења православних свештеника у Србији, основаног 1889. године, које је као такво постојало до 1920. године, када је уступило своје место Централном удружењу православних свештеника за целу Југославију, а оно је од 1931. наставило да постоји само по неким епархијама, као епархијска удружења.¹⁵⁰

¹⁴⁵ АЈ, 144, 1-13.

¹⁴⁶ Син. бр. 557 / зап. 43 од 18. марта 1968. године; АЈ, 144, 113-686.

¹⁴⁷ Дописи Светог архијерејског синода: бр. 455 / зап. 73 од 17. фебруара; бр. 672 од 23. фебруара; бр. 1755 / зап. 325 од 25. маја; бр. 2248 / зап. 438 од 27. јуна; бр. 2049 / зап. 424 од 29. јуна; бр. 2604 / зап. 502 од 25. августа; бр. 3904 / зап. 779 од 8. децембра; бр. 3949 / зап. 812 од 12. децембра.

¹⁴⁸ Син. бр. 557 / зап. 43 од 18. марта 1968. године; АЈ, 144, 113-686.

¹⁴⁹ Димшо Перић, *Црквено право*, 225.

¹⁵⁰ АС, Г-21, Ф-7.

Удружење основано под утицајем државних комунтичких власти није имало никакве везе са удружењем које је у XIX основао београдски митрополит Михаило¹⁵¹.

А да се Свештеничко удружење више приклањало државној, него црквеној организацији, видело се и по томе што је оно тада било организовано по републикама (државним федералним јединицама), а не по епархијама.

Оно је основано под утицајем државне верске комисије. У једном извештају секретар Савеза удружења православног свештенства ФНРЈ Ратко Јелић пише да је оснивање свештеничких удружења диктирало „новостворено државно уређење и положај цркве последице претрпљеног страдања током рата и доношења Устава о одвајању цркве од државе“. Затим као оправдање за такво организовање наводи: „То је била нужна потреба, јер православно свештенство, као народно, није могло дозволити да буде чир на здравом државном тијелу, него да буде конструктиван чинилац у изградњи земље, да оправда своје постојање и да са тим помогне самој цркви као установи.“¹⁵²

Његово оснивање кренуло је из Црне Горе. На „свештеничкој скупштини“ у Никшићу 14. и 15. јуна 1945. године, сазване под утицајем и на позив Верске комисије, поред осталог, донета је одлука да се оснује „привремено свештеничко удружење“, које је, истовремено, иницирало оснивање свештеничког удружења на простору целе Југославије. Пошто је слабо радило, оно је обновљено 11. и 12. марта 1948. године. У међувремену основана су још три републичка удружења: у Хрватској је основано 5. августа 1947; у Босни и Херцеговини 23. октобра 1947. и у Македонији 31. децембра 1947. године. Савез удружења православног свештенства ФНР Југославије основан је 3. марта 1948. године.¹⁵³

Представници овог удружења већ 23. октобра 1949. године реферишу Јосипу Брозу Титу да је 1.470 свештеника, што чини 70 одсто свештенства Српске православне цркве, учлањено у ово удружење¹⁵⁴. Било је и епископа који су били његови чланови¹⁵⁵.

И Земаљска комисија за верске послове НР Србије, са своје седнице 26. јануара 1951. године, саопштава да је у Удружење православног свештенства учлањено око 70 одсто целокупног православног свештенства у НР Србији.

¹⁵¹ Димшо Перић, *Црквено право*, 225-226

¹⁵² АЈ, 144, 3-56.

¹⁵³ АЈ, 144, 3-56.

¹⁵⁴ АЈ, 144, 2-33.

¹⁵⁵ Димшо Перић, *Црквено право*, 226.

Овом приликом Верска комисија Србије славodobитно истиче како је свештенство учлањено у ово удружење ангажовано у органима нових државних власти. У записнику са наведене седнице Верске комисије Србије се записује: „Сви чланови Удружења, поред својих редовних дужности, ангажовани су радом у народним одборима, Народном фронту, задругама, саветима, комисијама итд. где су показали видне резултате у свом раду, у ком смислу су у многама помогли усклађивању односа између Српске православне цркве и државе.“ Затим се напомиње да је Удружење „у сталном контакту са Верском комисијом“, која му је „у свим оправданим случајевима пружала потребну помоћ“, као што је, на пример, како се каже, помоћ сиромашним свештеницима и томе слично.

Из задатака који су дефинисани на овом састанку види се да је Свештеничко удружење било под надзором Верске комисије. Као први задатак Верске комисије одређује се: „Да Комисија и даље буде у сталном контакту са свима црквама и верским заједницама и да, пратећи њихов рад, испитује односе црква према држави, старајући се нарочито да се све појаве које би умањивале добре односе између државе и Цркве на време отклањају и сузбијају...“ Затим се одређује: „Да Комисија и даље прати рад Удружења српског православног свештенства у НРС, да са њим буде у сталном контакту и да му пружа помоћ у његовом раду и правилном развоју...“¹⁵⁶

Држава је учествовала у покривању трошкова Савеза удружења православног свештенства ФНРЈ.¹⁵⁷

Поред тога, на разне начине настојала је да ојача позицију свештеничких удружења. Пошто је, одузимањем имовине и разним другим мерама, Црква доведена у тешко материјално стање, а самим тим и њено свештенство, држава је то користила, да покаже „милост“ према сиромашним свештеницима, додељивањем помоћи, али – преко Удружења православних свештеника.¹⁵⁸

Због тога што је држава увела услов да преко свештеничких удружења компензује пензијско-инвалидско осигурање само члановима удружења, долазило је до поодвајања и

¹⁵⁶ АЈ, 144, 5-87.

¹⁵⁷ АЈ, 144, 27-281.

¹⁵⁸ АЈ, 144, 12-200.

незавидног положаја оних свештеника који нису пристајали да уђу у чланство свештеничких удружења¹⁵⁹.

Коришћена су разна средства да би се свештенство подстакло и приволело да се укључи у Свештеничко удружење. Тако, рецимо, генерална дирекција Југословенских железница 1958. године издала је упутство¹⁶⁰ потчињеним службама да свештеним лицима који нису чланови Свештеничког удружења убудуће не издају легитимације за коришћење повластица у железничком, речном и поморском саобраћају приликом путовања на годишњи одмор.¹⁶¹

Од Цркве је захтевано да призна ово удружење. Међутим, Црква је то упорно одбијала, углавном под образложењем да Правила овог удружења нису усаглашена захтевима највишег црквеног тела. Тако, у саопштењу са редовног годишњег заседања Светог архијерејског сабора 1955. године каже се да Сабор „ни овога пута није могао одобрити“ Правила Савеза удружења православног свештенства у ФНРЈ, већ је Савезу препоручио „да настави свој рад на саображавању својих Правила досадашњим примедбама Светог архијерејског сабора“.¹⁶²

Истовремено, на удару државе били су они црквени великодостојници који су се изјаснили против Свештеничког удружења. Тако, митрополит црногорско-приморски Арсеније 1954. године осуђен је на строгу затворску казну, између осталог, и за то што је казао да је Свештеничко удружење основано по наређењу државних власти. Против митрополита је вођена истрага и зато што није радио на томе да Свети архијерејски сабор призна ово удружење.¹⁶³

Пре овог судског процеса, водио се кривични спор против четворице свештеника Митрополије црногорско-приморске. Оптужени су да су нападали Свештеничко удружење, а они су, у ствари, износили разлоге због којих не желе да уђу у ово удружење. Свештеници су ухапшени. На суђењу одбрана је износила чињеницу да је Свештеничко удружење, по уставу, приватна установа; међутим, председник суда је бранио оптужницу

¹⁵⁹Томислав Бранковић, „Савез комуниста Југославије и религија“, *Политикологија религије*, св. II, Београд, 2007, стр. 92.

¹⁶⁰Бр. 1675/1958.

¹⁶¹Син. бр. 1336 / зап. 324 од 23. маја 1958. године; АЈ, 144, 26-280.

¹⁶²*Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1955, стр. 92.

¹⁶³*Страдање Арсенија Брадаровића, митрополита Српске православне цркве*, приредио С. Милеуснић, *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 2005, стр. 178-179.

с образложењем да је Свештеничко удружење установа јавно-правног карактера. На главном претресу тројица свештеника „признали“ су да су учинили кривично дело што нису приступили Удружењу и за то се покајали. Молили су опроштење и обећали да ће убудуће бити верни ССРНЈ (Социјалистичком савезу радног народа Југославије), па је јавни тужилац другог дана претреса, у закључном говору, повукао ту тачку оптужнице.¹⁶⁴

Државне власти пошто су издржавале (финансирале) рад Свештеничког удружења, оне су и пратиле његов рад. Када нису биле задовољне испољеним ангажовањем, позивале су његове представнике на разговор. Тако, Комисија за верска питања Извршног већа НР Србије на својој седници 13. маја 1958. године доноси један од закључака: „Позвати у Комисију на разговор чланове Земаљског одбора Удружења православних свештеника и указати им на неактивност и остале пропусте у раду, те дати оријентацију за даљи рад.“¹⁶⁵

И сам Савез удружења православног свештенства ФНРЈ настојао је да се што више етаблира у српској јавности. Издавао је свој лист *Весник*, који тешко да је могао да излази без помоћи државе. За њега се никада није десило да нема папира за излажење, као што су таква образложења давана, у више наврата у првим годинама после Другог светског рата, када је требало штампати тада једини лист СПЦ, њен службени лист *Гласник*. Настојало је ово удружење да се српској јавности наметне и објављивањем *Споменице православних свештеника – жртва фашистичког терора и палих у народноослободилачкој борби*. Занимљиво је да се за мото ове књиге, на самом њеном почетку, узимају речи државно-комунистичког лидера Јосипа Броза Тита: „...Ми смо у току рата против окупатора и домаћих издајника имали једну од главних парола и главних задаћа: спријечити братоубилачки рат, створити братство и јединство. Ми смо у томе и успјели...“

Савез удружења православног свештенства постављао се и изнад Цркве. Тако, његов председник прота Милан Д. Смиљанић у предговору споменице записује: „Својим конструктивним радом помогло је удружено православно свештенство и својој цркви да се снађе у новонасталој послератној ситуацији и измењеним друштвеним условима.“¹⁶⁶

¹⁶⁴Из речи митрополита Арсенија у његовој допуни жалбе за помиловање од 9. априла 1955. године, упућене Савезном извршеном већу Савезне народне скупштине, поводом њему изречене пресуде Окружног суда у Цетињу, 28. јула 1954. године, К. 34/54; *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 2005, стр. 178-179.

¹⁶⁵ АЈ, 144, 26-280.

¹⁶⁶*Споменица православних свештеника – жртва фашистичког терора и палих у народноослободилачкој борби*, Савез удружења православног свештенства ФНРЈ, Београд, 1960, стр. 14.

Од самог формирања ово удружење важило је као полуга у рукама државне власти, која је корушћена за уплитање у рад Српске православне цркве. То је, на свој начин, признала и Савезна верска комисија, која је усмеравала дејство Свештеничког удружења, на својој седници 30. маја 1968. године, када је у њеним тадашњим закључцима речено: „Комисија сматра да даљем развијању и друштвеној афирмацији свештеничких удружења смета што званична црква а и јавност свештеничка удружења третирају као привесак власти. У мењању таквог гледања на удружења, Савезна и републичке комисије за верска питања, а нарочито ССРН, треба да помогну удружењима да се што више осамостале и развијају у демократске организације и да своје програме преоријентишу на решавање актуелних питања од интереса за целокупно свештенство. Истакнуто је да материјалну помоћ удружењима треба повећати.“¹⁶⁷

Али, она и даље нису третирана само као еснафска удружења.

Зато, по урушавању комунизма, на свом првом редовном заседању, под председништвом патријарха Павла, 21. маја 1991. године, Свети архијерејски сабор доноси одлуку, у којој се каже: „С обзиром да Свети архијерејски сабор Српске православне цркве у послератном времену никада није признао постојање тзв. Савеза удружења православних свештеника Југославије, као ни епархијских удружења – која су била конститутивни део Социјалистичког савеза радног народа Југославије – који више не постоји, то сматрати да више не постоји ни тзв. Савез удружења православних свештеника Југославије, нити епархијска удружења.“¹⁶⁸

1.7. Потчињавање Цркве држави

1.7.1. Стварање друштвеног амбијента у којем Црква није пожељна

Преузевши сву власт у држави, комунистички органи ишли су на то да себе уздигну у врховног арбитра у свим областима друштвеног живота, па и у духовној сфери.

Држава је на разне начине (често не бирајући средства) чинила да Цркву доведе у подређен положај, да би је тако што више удаљила из народа и потиснула из јавног

¹⁶⁷АЈ, 144, 111-684.

¹⁶⁸Гласник СПЦ, бр. 6, јун 1991, стр. 112.

живота. Из тог разлога слабљена је њена економска моћ, ометане су и спречаване њене активности, урушаван је њену глед, а самим тим и њен утицај у народу. Стваран је друштвени амбијент у којем се показивала „непожељност“ Цркве. Отуда чести напади на Цркву и на њену имовину. Како је остало посведочено из Српске патријаршије, није било дана да нису стизали извештаји о страдању Цркве и свештенства¹⁶⁹.

Црква није била сметња новим државним властима у преузимању потпуне управе над државом. Али је она – Црква – од исте те власти – државе – третирана и доживљавана као сметња у њеним (често привидно демократским, а стварно насилним) настојањима преобликовања целог друштва према својим идеолошким мерилима. Зато је Црква од истих тих власти понижавана и спутавана у својој служби и својој мисији.

Онемогућаван је повратак архијереја и свештенства на своја места службовања у новопроглашеној федералној јединици – Народној Републици Македонији, а при том државни органи су стајали иза оних који су радили на одвајању три епархије у овој федералној јединици од СПЦ. Онемогућено је успостављање канонског поретка у Црној Гори. Одузимана је, отимана и узурпирана црквена имовина; свештенство је хапшено, затварано и зостављано; спутавано је отварање верских школа, али и држање верске наставе у грађанским школама... Држава, у многим случајевима, није се држала ни сопственог законодавства у поштовању права Цркве на слободно деловање, у неповредивости и заштити црквене имовине и у поштовању права и слобода личности.

Највишим правним актом државе прокламовано је начело одвојености Цркве и државе. А у реалном животу држава је чинила све да има контролу над Црквом. Захтевана је лојалност и Цркве и сваког њеног члана – држави. Тако, већ у току 1945. године, министар унутрашњих дела ДФЈ захтевао је од Цркве да се епископ америчко-канадски Дионисије позове на одговорност и да се онемогући његов даљи рад против нове Југославије. Одговор Светог архијерејског синода СПЦ био је да су архијереји одговорни својим вишим црквеним властима само ако дођу у сукоб по питањима вере или опште канонске дисциплине, а да Америчка српска православна епархија, која је у органском саставу Српске патријаршије, има свој посебан Устав, по коме у погледу свог спољашњег

¹⁶⁹Ристо Грђић, *Успомене посланика и управника канцеларије Српске патријаршије*, истражио и за штампу приредио Милош Спајић, Агенција „Филип Вишњић“, Београд и Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“ – Општински одбор Гацко, 2012, стр.425.

самосталног деловања одговара само према законима Сједињених Америчких Држава (чл. 8. Устава Српске православне епархије у САД).¹⁷⁰ А поводом друге жалбе министра унутрашњих дела ДФЈ на деловање двојице свештеника у Америци против тадашњег поретка у Југославији, Свети архијерејски синод одговара да нема никаквих података о америчким свештеницима о којима је реч, нити је Светом архијерејском синоду познат меморандум тога свештенства, јер га ни од кога није примио, нити је имао учешћа у његовој изradi. Констатовано је да се сигурно ради о самоволној акцији појединих свештеника, која се, како је образложено, у недостатку довољне послератне дисциплине, појављује и у отаџбини, само у другом облику, а која се можда и на подстицај са стране, огледана разним скупштинама и свештеничким састанцима, какви су били у Прокупљу, Врању, Ваљево, Шапцу, Никшићу и Скопљу, указујући посебно на изјаву свештенства у Прокупљу која је доспела чак у Москву и тамо публикована у званичном листу Московске патријаршије.¹⁷¹

1.7.2. Протест Цркве југословенској влади

Док је држава од Цркве тражила лојалност и послушност, Црква је од државе трпела многе ударе и ометања у свом раду. Из тог разлога, Свети архијерејски синод 17/4. септембра 1946. године саставља опширно писмо Председништву Владе ФНРЈ¹⁷², у којем се изражава незадовољство односом државе према Српској православној цркви, и наводи мноштво примера злостављања свештеника и верника, отимања, уништавања и скрнављења црквене имовине, и онемогућавања рада Цркве.

Синод саопштава: „Српска православна црква је оправдано очекивала да ће, по изгнанству непријатељских окупаторских трупа из наше многонапаћене земље, како српском народу тако и српској народној Цркви гранути златна слобода у пуном смислу те речи; даће сви свети православни храмови широм наше слободне отаџбине запојати у славу Божју; да ће се све православне богословије, које је нацистичко-фашистички завојевач затворио, одмах отворити и почети свој рад на спремању новог кадра народних црквено-просветних радника, чији је број од непријатеља знатно проређен; да ће се верска

¹⁷⁰Гласник СПЦ, бр. 9, 1. октобра (18. септембра) 1945, стр. 81.

¹⁷¹Гласник СПЦ, бр. 9, 1. октобра (18. септембра) 1945, стр. 81-82.

¹⁷²Син. бр. 815/зап. 43, од 17/4. септембра 1946. године; АЈ, 50, 128-173.

настава отпочети одмах предавати у пуном опсегу свој школској деци, потомцима оних славних жртава палих у борбама`за Крст Часни и слободу златну` почев од Косова па до народноослободилачке борбе наших дана; да ће се јединство Српске православне цркве, коју је исти непријатељ распарчао, одмах васпоставити; да ће се материјално тешко оштећеној народној Цркви указати помоћ, да би се што пре подигла и наставила своју духовно-националну мисију итд...“

Очекивања не само да нису испуњена, него су Цркви уместо помоћи, од државе стигле нове, велике тешкоће и тегобе. Зато Свети архијерејски синод у писму Председништву Владе ФНРЈ констатује, да, док је СПЦ са своје стране „показивала и показује пуно добре воље да се нашој напаћеној земљи помогне, на жалост, с друге стране, од стране државних власти није се показивала иста предусретљивост према Српској православној цркви“. Уместо тога, наводи се даље, Светом архијерејском синоду са свих страна пристижу жалбе црквених власти и органа о испадима државних власти и органа према Цркви и њеним органима, о повредама законских и уставних прописа од стране државних власти и органа у односу на СПЦ. Неке од тих случајева, подсећа се, Свети архијерејски синод је пријавио надлежним државним органима, било преко верских комисија, било непосредно, али „у већем броју случајева није наишао на правилно разумевање и предусретљивост“.

Наводе се конкретни примери који све то „врло речито доказују“. Указује се да су готово сви епископски домови, зграде за становање епархијских архијереја, свезграде црквених судова и готово све друге зграде у својини Цркве бесправно одузете и у њих усељена или војска или каква друга државна и месна надлештва, па чак и приватна лица.

Подсећа се, такође, да је Српска православна црква пре рата имала пет богословија – у Сремским Карловцима, у Призрену, у Битољу, у Сарајеву и на Цетињу – Монашку школу у Високим Дечанима и факултету Београду, а да после више од годину дана од завршетка рата ниједна од ових школа, сем факултета, није могла да настави рад, јер су „све до једне одузете од Цркве и употребљене за државне, војне и друге сврхе“.

Затим се скреће пажња и на свакодневну појаву одузимања без накнаде ситне стоке, намирница, бачава, буради, кола и других манастирских покретности. Потом истиче: „Не може се прећи ћутке ни преко оних многобројних случајева где се државне

власти и органи потпуно неумесно незаконито и неоправдано мешају у чисто унутрашње послове Цркве.“А онда се то поткрепљује конкретним примерима.

Свети архијерејски синод даље упозорава да, поред неведених случајева бесправног и самовласног одузимања црквених добара, мешања државних власти у чисто унутрашње послове Цркве, ометања и забрана богослужења и других верских обреда, ни сама личност многих свештених лица није остала поштеђена. Указује се на разне случајеве хапшења свештеника, а да „црквена власт није обавештена“ зашто су ухапшени. Потом се у писму Председништву Владе ФНРЈ говори о „великом броју свештеника који су по пресудама грађанских власти осуђени на дугорочно лишење слободе и налазе се по разним казним заводима на издржавању казне“, а, такође, да „црквена власт о томе није званичним путем извештена“. И ту су наведени конкретни случајеви који то поткрепљују.

Предочио је Свети архијерејски синод да „и сами животи свештених лица нису више у сигурности“. За пример, „од многих“, навео је само случајеве пароха бистричког у Архијерејском намесништву млавском свештеника Чедомира Кујунџића и пароха дрежничког у Архијерејском намесништву плашчанском свештеника Ђорђа Жутића, који су „без икаква суда и пресуде и без икакве кривице једноставно убијени“.

Указао је и да „православни храмови са својим светињаманису остали поштеђени, већ се на разне начине скрнавe и светиње обесвећују“.

Наводећи многобројне документоване примере поступања нових државних власти према Цркви, у писму Председништву Владе ФНРЈ смиреним тоном истиче се да је „јасно“ да Црква, иако јој је основним државним законом загарантована слобода у вршењу њених верских обреда и верских послова, „нема довољно оне праве правне заштите која јој је тим основним државним законом загарантована“.

Синод изражава жаљење и што се при изради новог државног законодавства, у питањима која су од животне важности за Цркву, Црква уопште не консултује. Подсећа се да је СПЦ показала добру вољу за сарадњу приликом доношења новог државног устава (1946), „учествујући са своје стране на онај начин који јој је као и сваком другом правном лицу био омогућен“. Али и протестује што приликом доношења других закона, као што су Закон о аграрној реформи и закони о браку и о државним матицама, државне власти

нису дале никакву могућност да Црква изнесе своје мишљење. Тиме, каже се, „као да се намерно хтело да се Црква уопште искључи из сваке државно-политичке сарадње“.

Указује се да се у политичком животу према Цркви у свему поступа „као да је Црква једно обично друштво“. Каже се, према њој и њеним установама поступа се тако да свака државна власт и сваки државни орган могу, према свом нахођењу, поступати не респектујући прописе о њеној унутрашњој и спољној организацији. Зато Синод констатује: „Овакво поступање према Цркви доводи до негирања њезиних основних законских животних права, које јој нови Устав гарантује, доводи до негирања свију прописа и закона на којима њезина организација постоји и по којима Црква треба да живи и развија своју верску делатност.“

Након што је указано да су у много случајева СПЦ „нанесене најтеже повреде“, Свети архијерејски синод „у интересу правилних правних односа између Цркве и државе“ моли Председништво Владе ФНРЈ да се са оваквим поступцима престане и да се подручним државним органима издају потребна упутства.

1.7.3. Наставак гоњења и после притужби држави

Гоњење Цркве се наставило и после ових притужби југословенској влади, и после низа сусрета највиших представника Цркве са највишим представницима државе.

Само у времену од краја октобра 1944. до почетка децембра 1948. године убијена су 22 свештена лица СПЦ¹⁷³. Многим свештеницима је суђено. Тако, само у Босни и Херцеговини, од 1945. до 1953. године је кривично гоњено и осуђено 46 православних свештеника, а међу њима и један викарни епископ, епископ хвостански Варнава (Настић), који је 1. марта 1948. године осуђен на десет година затвора. Сваки четврти православни свештеник у Босни и Херцеговини у том периоду био је кривично гоњен и осуђен.¹⁷⁴

Непосредно после рата нова власт само на подручју БиХ убила је више од двадесет свештеника. Највише на подручју Дабробосанске митрополије и Бањалучке епархије.¹⁷⁵

¹⁷³ АЈ, 144, 1-13.

¹⁷⁴ Комисија за вјерска питања НР Босне и Херцеговине, „Односи са Православном црквом у НР Босни и Херцеговини“, рађено у 30 примјерака, само за личну употребу, број евиденције 18, децембар 1960; АЈ, 144, 50-409.

¹⁷⁵ Драган Шућур, *Српска православна црква у Босни и Херцеговини 1945-1958.*, „Ризница“, Бања Лука, 2016, стр. 510.

Услед таквог односа државних власти, Свети архијерјски синод био је принуђен да се непрестано бави „активностима“ упереним против Цркве.

Напади на Цркву били су могући, не само због осиноности државне власти која није марила за било какав цивилизовани кодекс, него и зато што није било одговарајућег закона кроз који би дошло до разраде уставне одредбе о слободи вероисповести, односно о слободи Цркве и верских заједница у обављању верских послова и вршењу верских обреда. Услед непостојања таквог закона, наведене уставне одредбе остале су само на декларацији једне лицемерне власти.

Држава није обезбедила законске инструменте за ефективно остваривање Уставом прокламованог уставног права.

Из тог разлога Свети архијерејски синод, крајем 1948. године, пише Председништву Савезне владе ФНРЈ, односно његовој Комисији за верске послове: „Већ је прошло четири године од ослобођења и ускоро ће се навршити и три године како је донесен Устав Федеративне Народне Републике Југославије, а да се проучавању питања која се тичу спољашњег живота верских заједница и положаја Цркве према држави и народним властима, као и припремању материјала за законодавно решавање односа између верских заједница и државе, није у смислу овога основнога закона, а ни у смислу Уредбе о оснивању Комисије за верска питања до сада ишта учињено.“

Затим се указује до чега то доводи: „У недостатку тих и таквих прописа који би ишли да разраде и протумаче главна начела државног Устава, којим се Цркви по чл. 25 гарантују слобода вероисповести и вршења верских обреда, догађало се у току овога времена, а догађа се и данас, да поједини државни органи и појединци поступају у појединим питањима, која се односе на Цркву, њезин живот и организацију, на своју руку и према својим личним убеђењима, тако да свакодневно ове и овакве појаве доводе највишу црквену управу до уверења да се оно највише начело законитости које је нашим новим политичким уређењем истакнуто као главно начело, не приемњује свуда једнако.“

Подсећа се да су Свети архијерејски сабор, Свети архијерејски синод и Патријаршијски управни одбор до тада у неколико документованих представки износили потешкоће и жалбе, молећи „да се чим пре приступи решавању извесних најважнијих питања Српске православне цркве“, и да су највише црквене власти „свагда“ настојале да

ради тога „дође до најтешњег контакта између позваних за то органа државне и црквене власти“, али да се, нажалост, ни по једном питању „није се нашло повољног решења“.

Синод указује да се у пракси, у свакодневном животу „према Цркви заузима не само негативан став, већ управо такав који хоће Цркву и њезине установе, њезину верску делатност, те уопште њезин живот и рад да прогласи као нешто непотребно и сувишно“.

Посебно се скреће пажња да штампа и поједине политичке организације „намерно и отворено“ према Цркви показују „пропагандистичко непријатељски став“.¹⁷⁶

Ни даље није било промене у односу према Цркви, поштовању православних светиња и верских права. Зато, после мање од два месеца, Синод на исту адресу пише: „У последње време пристижу Светом архијерејском синоду извештаји с разних страна о провалама, пљачкању и обесвећивању светих храмова Српске православне цркве.“

1.8. Ометање црквено-духовног живота

1.8.1. Црквено-духовни живот у првим годинама после Другог светског рата

Репресије државних власти над онима који су одлазили на богослужења учиниле су да храмови у многим местима буду празни¹⁷⁷.

Стварао се нови друштвени амбијент, у којем је сузбијана хришћанска духовност.

Однос државе према Цркви већ у првим годинама после Другог светског рата следили су многи који су хтели да се додворе новим, комунистичким властима.

Сведочећи о друштвеним приликама у времену непосредно по завршетку Другог светског рата, потоњи професор Универзитета и академик Реља В. Катић пише, да би показали своју приврженост, новопечени припадници „напредног покрета“, требало је да се стално доказују. А они су то чинили денунцирањем својих родитеља, ломљењем и бацањем славских свећа, пљувањем славског колача, одбијањем да присуствују црквеном обреду при сахарани својих верујућих родитеља...¹⁷⁸

Описујући, конкретно, тадашње стање у чисто српском селу Меленци у Банату, где се по завршетку рата запослио као општински ветеринар, пошто је његов избор за

¹⁷⁶ Син. бр. 3854/зап. 1058 од 3. децембра / 20. новембра 1948. године; АЈ. 144, 1-13.

¹⁷⁷ Димшо Перић, *Црквено право*, 221.

¹⁷⁸ Реља В. Катић, „Забране прослављања Св. Саве“, *Православље*, 15. септембар 1990, стр. 10.

доцента на факултету био прекинут 1941. године, а 1946. онемогућен, Катић пише да је то „било доба нечувеног терора над народом, кад су наши сељаци били тучени, затварани и осуђивани у случајевима када им се није могла упљачкати разрезана количина хране“. Забрањивано им је да славе и да иду у цркву. Али, и поред тога, сведочи потоњи чувени професор, био је врло мали број породица које су се одрекле „да примају попу у кућу“.¹⁷⁹

Народ хришћански утемељен знао је да нађе начина да и даље остане у вери.

Сећајући се времена када је био монах у манастиру Рача, у времену од 1949. до 1955. године, потоњи патријарх Павле, у свом једном аутобиографском спису, пише:

„Док сам био у Рачи, ми у манастиру нисмо живели издвојено од народа, тако да смо сазнавали шта се догађа око нас и у каквом смо времену. Своје тескобе и слутње ми монаси упрезали смо у дневне послове које нисмо увек стизали да посвршавамо до вечери. Некад бисмо узимали само по комад хлеба и читав дан радили у пољу, надгледали манастирску стоку, довлачили дрва из шуме. Једно време радио сам и у манастирској воденици. Једва смо чекали вече, не само ради одмора, већ да се у молитви саберемо. Нема већег блаженства него кад уморан човек некако самог себе умањи док се моли. Тад се све сведе само на сушти чин молитве: да се избавимо као народ и људи. Треба служити Богу, мислили смо, ма ко да је дошао, и то је за нас био најдубљи смисао монашког живота. А у часовима искушења, кад не бих имао одговора ни самом себи зашто нас, после велике несреће од туђинских окупација, сада сустиже неко непојамно уклетство од нас самих, помишљао сам на речи разљућеног Господа који прети Јеврејима да ће им за казну послати цара вавилонског Навуходоносора.“¹⁸⁰

Настало је време, каже патријарх Павле, у коме „као да се нешто неприродно, усиљено ради и неком расцепу води, не само међу људима, него и у самом себи“.

„Тешко ми је било ту нову суданију схватити као Божју вољу или се, можда, нисам мирио са тим. Чинило ми се да живимо у великим искушењима којима ваља одолети духовном снагом. Ничег другог није било, нити је отада могло бити, да би нешто изменило у поретку који је надзирао читав јавни, а у много чему и лични живот људи. Под Таром и низ Дрину народ је у тим првим послератним годинама остао веран Цркви; у

¹⁷⁹ Исто

¹⁸⁰ Патријарх српски Павле, „Без осуда, отворено, очински“, *Србија и коментари* за 1993/1995, Београд, 1996, стр. 359.

манастир је свет долазио не само о празницима и не само старији, него, у много већем броју, млађи људи. Тако је било све док се није почело са подизањем фабрика, а млађима постало примамљиво да се домогну града и оставе село. Мислим да тиме почиње крупан преокрет у животу, обичајима, па и духовним вредностима нашег сеоског народа.¹⁸¹

1.8.2. Спутаване слободног верског живота

У настојању да народ одврати од Цркве, државне власти чиниле су или су допуштале, на разне начине, спутавање и спречавање црквеног и верског живота, под окриљем Српске православне цркве.

На неке такве акције појединих световних власти указивала је и државна Верска комисија Србије. Тако, она у свом тромесечном извештају, за период јул-септембар 1949.године, извештава Савезну верску комисију да је Повереништво унутрашњих послова у Жабљу донело решење о кажњавању старешине манастира Ковиља зато што није претходно пријавио одржавање „збора – Литургије“ о црквеној слави! Предочава се и да је Црквени суд Нишке епархије обавестио Верску комисију Србије да локалне власти у појединим местима нису дозволиле верницима окупљање код сеоских записа ради заједничке молитве, када се врше и верски обреди: освећење водиче, сечење славског колача и друго. Ове скупове месне власти третирале су као обичне зборове грађана, које је требало претходно њима пријавити и од њих затражити одобрење.¹⁸²

И пре и после тога стизали су извештаји о ометању верског и црквеног живота.

Нове револуционарне власти, у неким местима, одмах по завршетку рата хтеле су да имају потпуну контролу и над животом под окриљем Цркве. То је, рецимо, био разлог да Свети архијерејски синод 19. априла 1945.године упути протест Верској комисији Србије што се поједини месни народни одбори (нарочито у Срему) „мешају у црквеноопштинске управне ствари, учествују у седницама црквеноопштинских одбора, захтевају да им црквеноопштинске власти шаљу на потврду своја решења чисто црквеног карактера, уништавају поједине закључке црквених власти итд.“¹⁸³

¹⁸¹ Исто, 360–361.

¹⁸² Земаљска комисија за верске послове НР Србије, бр. 770/49 од 10.октобра 1949.године; АС, Г-21, Ф-7.

¹⁸³ Син. бр. 553 / зап. 185 од 19/6. априла 1945. године; АЈ, 50, 128-257.

Десио се и овакав случај, о којем је Синод известио Председништво Владе ФНРЈ: Одјел унутрашњих послова при Которском извршном одбору у Пакрацу, 13. јуна 1947. године, јеромонаха Емилијана Шиматовића, привременог пароха у Рогоњима, казнио је на 15 дана лишењем слободе, с принудним радом, зато што је у априлу те године „сазвао тј. оформио црквени одбор збез знања месних народних власти и на састанку им дао задатак да скупљају добровољни прилог у сврху поправке цркве“, чиме је, како је оквалификовано, „учинио прекршај против опће сигурности људи и имовине“.¹⁸⁴

Свети архијерејски синод, поред осталог, известио је Верску комисију при Председништву Владе ФНРЈ и о наредби Одсека за унутрашње послове при Среском народном одбору Пискавице, коју је упутио парохијским управама на свом подручју. Реч је о забрани (која се назива „оглас“), којом се „даје на знање становништву“ да у недељу 28.октобра 1948.године Срески народни одборзабрањује „све пирове, свадбе, крштења, услијед политичког збора који ће се одржати поменутог дана, у недељу, у Омарској“. Након тога, паросима није преостало ништа друго него да откажу и богослужења и верска чинодејства, како у цркви, тако и изван цркве, иако су она унапред била заказана.¹⁸⁵

Архијерејска власт Епархије браничевске, са седиштем у Пожаревцу, известила је Свети архијерејски синод¹⁸⁶ да је група омладинаца, „подговорена од стране руководиоца“ на Велики четвртак 1948. године, за време читања „страсних Јеванђеља“, са хора у цркви правила изгреде, пљувала на вернике, звонила, смејала се и нарушавала свету тишину, услед чега је парох био приморан да у два-три маха прекида богослужење и да интервенише, „разуме се, без успеха“.¹⁸⁷

Из Митрополије загребачке извештено је да је на други дан Божића (8. јануара) 1949. године, у селу Миклеушка (Архијерејско намесништво грубишно-пољско), у храм препун православних верника за време Свете литургија, ушла тројица људи. Један од њих (Ђорђе Вујиновић) носио је, час на рамену, час у руци, повећи колац. Дошао је до амвона, свештеник га је упозорио да не чини испаде и не омета службу. Упозорење је било без успеха, легао је испод амвона, истресао кутију цигарета и почео да пуши, пепео је бацао у принета кољива, изговарајући при том најпогрдније изразе. Псовао је упокојене и принета

¹⁸⁴ Син. бр. 3227 / зап. 898 од 23/10. октобра 1947. године; АЈ, 50, 128-257.

¹⁸⁵ Син. бр. 2337 / зап. 542 од 12. децембра / 29. новембра 1945. године; АЈ, 50, 128-257.

¹⁸⁶ Ебр. 542 од 16. маја 1948. године.

¹⁸⁷ Син. бр. 1974 / зап. 473 од 18/5. маја 1948. године; АЈ. 144, 1-13.

кољива (жито), због чега је већина верних у цркви почела да плаче. За то време друга двојица (Милош Мраовић и Стево Чабрајац) увели су псето у цркву.¹⁸⁸

Митрополит црногорско-приморски Арсеније известио је Синод да су пароха у Будби јереја Николу Ђурђевића месне власти позвале да 1. децембра 1951. године у 16 часова учествује у партизанском маршу. У исто време он је требало да обави сахрану једне своје преминуле парохијанке. Али, власти нису хтеле да га ослободе од учешћа у маршу, па није могао да обави ту своју свештеничку дужност.¹⁸⁹

Епископ бањалучки Василије 24. марта 1952. године доставио је Синоду извештај у којем наводи примере како су народне власти од фебруара те године поштриле мере према свештенству и верском животу у Епархији бањалучкој.

Владика предочава да сваки парох у овој епархији после Богојављења проноси кроз своју парохију богојављенску водицу, којом кропи домове и укућане. По завршетку обреда, домаћин, ако је у могућности, свештенику за награду дао жита, сланине, предива или нечег другог по свом нахођењу. Ко није у могућности, он не даје ништа, иако му свештеник обави обред. На тај начин се обезбеђује егзистенција свештеника и његове породице. Тако је било до фебрура 1952. године, а онда су повереништва унутрашњих послова Бањалуке, Кључа, Мркоњић-града, Приједора и других срезова саопштила свештенству на свом подручју да приликом ношења богојављенских водица од народа не смеју примати никакву награду у природи, пошто није дозвољено скупљање добровољних прилога; речено је да могу примати само ако им неко донесе у цркву или кући. Негде је забрањено и само ношење богојављенске водице. А негде је уопште забрањено примање ма какве награде, било где да је обављена свештена радња. Петорици свештеника у три среза милиција је, без претходног упозорења о забрани примања награде, запленила намирнице које су добили и против њих покренула судски поступак због повреде прописа о забрани прикупљања добровољних прилога. У Котор Вароши човек који је помагао свештенику при ношењу водица осуђен је на месец дана затвора.

Потом епископ бањалучки извештава да је забрањено причешћивање старих и изнемоглих лица и деце по кућама, па је тако „хиљадама православних онемогућено да дођу до верске утехе и примања ове свете тајне“. Наредбама државних органа скупови за

¹⁸⁸ ЦСБр. 51/1949 од 2. фебруара 1949. године, Загреб; АЈ, 144, 1-26.

¹⁸⁹ Син. бр. 3453-51 / зап. 40 од 14/1. фебруара 1952. године; АЈ. 144, 5-103.

житне молитве ограничени су негде на једно, негде на два места, иако у једној парохији има више таквих места. Забрањено је крштавање више деце у једној кући, ако су деца из различитих породица – такође и венчања – пошто се на то гледа као на молитвене скупове. Није дозвољено ни обнашање литије око храма, па ни скупљање добровољних прилога у порти цркве; свештеник ни са олтара не сме народ да позиве да даје било какве добровољне прилоге; остављено је само да народ самоиницијативно, по својој доброј вољи, може да приложи добровољни прилог на тас, који је проношен кроз цркву за време службе. Свештеницима је било забрањено кретање по парохији, сем кад их неко позове да обаве какав верски обред. Ако би свештеник остао дуже од 24 сата у парохији, био је дужан да свој боравак пријави месном матичару, а при одласку да се одјави.

Оваквим односом државних власти, закључује епископ бањалучки Василије, спутан је слободан верски живот у целој Епархији и доведен у питање материјални опстанак свештеника и њихових породица.¹⁹⁰

У то време и епископ пакрачки Емилијан извештава о „покренутој акцији против православног свештенства“ у срезовима Доњи Михаљац, Славонскеи Брод, Ђаково, Нова Градишка и Дарувар, којем се забрањује прикупљање добровољних прилога за цркву и примање награда, и у натури и у новцу, за обављене верске обреде.¹⁹¹

Митрополит дабробосански Нектарије известио је Свети архијерејски синод да је милиција у Купресу саопштила пароху Јови Поповићу да му је забрањено да иде у села парохије равањске и вуковске, пошто су цркве у Равном и у Вуковску у рушевинама, и да му се једино дозвољава да оде у цркву у Благају, с тим што све своје послове може обављати само у цркви, а „изван цркве нигдје и ништа“ и да се при поласку у Благај мора јавити управи милиције или Месном народном одбору у Купресу.

Истом приликом митрополит Нектарије извештава и да је повереник унутрашњих послова за срез рогатички наредио пароху Миливоју Мандићу да убудуће сваки пут пријави ако намерава да иде куда по селима ради свршавања верских послова.¹⁹²

¹⁹⁰Син. бр. 825/зап. 218 од 4. априла / 22. марта 1952. године; АЈ, 144, 5-103.

¹⁹¹Син. бр. 1101/зап. 279 од 3. маја / 20. априла 1952. године; АЈ, 144, 5-103.

¹⁹²Син. бр. 1465/зап. 612 од 15/2. јула 1952. године; АЈ, 144, 5-103.

1.8.3. Напади на епископе

Посебан вид притиска на Цркву био је напад на њене највише представнике, напад на епископе. Сасвим извесно, из два разлога: да би се њихов углед у народу умањено и да би се они, из страха за сопствену безбедност, лакше потчинили вољи државе, која је ишла на то да у свему демонстрира своју надмоћ и своју одлучујућу реч.

Први на удару, због свог критичког односа према новим комунистичким властима у држави, нашао се митрополит скопски Јосиф, који је за време рата и неко време после рата замењивао патријарха Гаврила, док је овај био у заробљеништву, а потом по својој вољи у избеглиштву у иностранству. Одмах по ослобођењу јужних крајева земље, митрополит Јосиф хтео је да се врати на своју епископију, у Скопље, међутим, нове државне власти то нису дозволиле. Зато је он крајем марта 1945. отпутовао у Врање, које је одређено за привремено седиште његове епархије. Намера митрополита Јосифа била је да се одатле, из тог дела Епархије поближе обавести о приликама у Јужној Србији. Али, ни ту његова архијерејска служба није протекла без ометања. Против њега, 26. марта увече, организоване су уличне демонстрације у Врању. По повратку у Београд митрополит је званично известио Свети архијерејски синод да је „у духу одлуке Патријаршијског управног одбора“, 30. марта 1945. године образован Црквени суд за Епархију скопску и да је он привремено смештен у Врању, док се не укаже прилика да се пресели у Скопље.¹⁹³ Нажалост, таква прилика се више није указала.

Пошто је митрополит Јосиф био главни кандидат да буде изабран за патријарха српског, по упокојењу патријарха Гаврила, државне власти, да би онемогућиле његов избор, ухапсиле су га за време заседања Изборног сабора 1950. године и одвеле у манастир Љубосињу на принудни боравак. Касније је пуштен, па опет ухапшен¹⁹⁴. Из манастира Жича на Бадњи дан, 6. јануара 1951. стражарно је спроведен у Љубостињу, где више није био под стражом¹⁹⁵. Црквени суд Епархије жичке предложио је да митрополит Јосиф преузме Жичку епархију на администрирање¹⁹⁶; ову дужност обављао је осамнаест

¹⁹³Извештај Светог архијерејског синода о раду од 1941. до 1946. године, „Србија и коментари“ за 1990/91, стр. 134.

¹⁹⁴Ристо Грђић, *Успомене*, 432.

¹⁹⁵ АЈ, 144, 5-88.

¹⁹⁶ ЦБр. 71 од 15/2. јануара 1951. године, Ранковићево (Краљево); АЈ, 144, 5-88.

месеци¹⁹⁷. Потом се, 1953. године, тешко разболео и пао у постељу, не успевајући више да се дигне до упокојења¹⁹⁸. Тако измучен и оболео настанио се у манастиру Ваведење, где се 3. јула 1957. године представио и где је сахрањен.

Митрополита загребачког др Дамаскина (Грданичког), када је 14. јула 1947. године дошао у Пакрац, као администратор Пакрачке епархије, на железничкој станици сачекала је и напала већа група демонстраната, младих људи¹⁹⁹. Том приликом повређени су и митрополит и двојица његових пратиоца.²⁰⁰ Два дана касније Свети архијерејски синод, поводом овог догађаја, извештава Председништво Владе ФНРЈ да је митрополит на своју дужност у Пакрац ишао „у највећој тишини, као и сваки други грађанин“, да су за његов одлазак знали само тројица чиновника Црквеног суда. Напомиње се, како се сазнало, да окупљени људи, који су сачекали и напали митрополита нису из Пакраца; што доказује да је овај напад био „унапред смишљен и организован да би се спречила делатност архијереја Српске православне цркве“.²⁰¹

Недуго затим нападнут је и епископ горњокарловачки Никанор (Иличић), док је 17. октобра 1947. путовао за манастир Крку, где је био заказан састанак са свештенством Далмације. Њега и игумана Никодима (Опачића) у Кистању напала је маса од око 500 сељака из оближњих српских села. Обојицасу запрљани јајима. У бегу пред разјареном масом владика се склонио у милицијској станици; касније њега и његову пратњу милиција је отпратила до Пађана.²⁰² Тако се стекао утисак да је милиција заштитила владика, међутим, Свети архијерејски синод касније пише Председништву Владе ФНРЈ, да је „из околности под којима се овај напад одиграо“ очигледно да је он „организован и смишљено припремљен, а изведен пред лицима органа државне безбедности који нису спречили напад на личност једног високодостојника Српске православне цркве“.²⁰³

Митрополит дабробосански др Нектарије (Круљ) нападнут је на велики хришћански празник Преображење, 19. августа 1953. године, у манастиру Озрен, где се

¹⁹⁷Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, 263.

¹⁹⁸Ристо Грђић, *Успомене*, 432.

¹⁹⁹Митрополит извештава Синод да је било 100-150 људи (Син. бр. 2261 од 16. јула 1947. године; АЈ, 144, 1-9), док државни органи (према извештају који се налази у архиви Савезне верске комисије) извештавају да је било око 200 демонстраната (АЈ, 144, 1-12).

²⁰⁰Син. бр. 2261 од 16. јула 1947. године; АЈ, 144, 1-9.

²⁰¹Син. бр. 2261 од 16. јула 1947. године; АЈ, 144, 1-9.

²⁰²АЈ, 144, 1-12.

²⁰³Син. бр. 3321, 3357 / зап. 921 од 25. новембра 1947. године; АЈ, 50, 128-257.

налазио на одмору. У касно поподне, у манастир је приспела група од око 150-200 људи, већином радника фабрике *Азбест* из Босанског Петровог Села. Узвикујући пароле против митрополита, провалили су у манастирски конак, до митрополитове собе на првом спрату. Ударали и злостављали су митрополита, који је тада већ био стар човек, од 75 година, а усто и тешки срчани болесник... Пребачен је у Тузлу, а сутрадан је код њега дошла једна световна делегација и наредила да одмах напути овај град, под претњом, ако то не учини, да ће бити сазван митинг, избиће демонстрације, па нико неће моћи да гарантује до чега то може довести. Био је принуђен да напусти Тузлу и да пође за Београд.²⁰⁴

Тих дана нападнут је и епископ бањалучки др Василије (Костић). Уочи Преображења, 18. августа 1953. године, челници ССРН у Бањалуци одржали су на разним местима овог града конференције, на којима су оптуживали владу Василијада не сарађује са народним властима, да је сарадник окупатора, да је непријатељ (тадашње) „данашњице“ и непријатељ народа... Након ових конференција, неки од њихових учесника почели су да демонстрирају. Увече, око 9 сати, поред Епископије прошло је 150-200 људи и жена који су узвикивали пароле против епископа... За 20. август заказан је митинг у Бањалуци. Људи су и лично позивани да дођу. Митинг је одржан увече, између 18 и 20 часова. Поновљени су напади, уз пароле и покличе против владике. „Одлучено“ је да једна делегација од девет-десет људи оде и владици саопшти да у року од 48 часова напусти Бањалуку. Сутрадан ујутру дошла је таква делегација. Саопштили су „одлуку народа Бањалуке са синоћног митинга“. Речено је да њему, као „сараднику окупатора, непријатељу народа и данашњице нема места у Бањалуци“, и да мора у року од 48 часова да напусти град, а ако то не учини они неће сносити одговорност за последице... Синод је позвао владу да одмах крене за Београд. Када је, у вече 22. августа, у пратњи једног проте и једног ђакона, кренуо колима на железничку станицу, група мушкараца и жена почела је, још од саме Епископије, да јури за њима, узвикујући пароле... На железничкој станици маса демонстраната се увећала. Насрнули су на владу. Ударали су га, гађали парадајзом, шљунком и каменицама, пљували, вукли за браду... Двапут је био оборен на перону и падао преко шина. Једни су га вукли на једну, други на другу страну; у том повлачењу поцепали су му пелерину и горњу мантију. Добијао је ударце, иако су га

²⁰⁴Из извештаја митрополита дабробосанског Нектарија Светом архијерејском синоду; Син. бр. 2106 и 2107 / зап. 691 од 25. августа 1953. године; АЈ, 144, 7-128.

тобоже бранили милицајци. Владика каже да није видео да су милицајци ударили иједног од нападача, само су понављали „Натраг, другиови!“ Демонстранти су журили да му задају још који ударац и још коју увреду пре него што уђе у воз... Каменицама су гађали и воз; разбили су стакло купеа у који се сместио... Успео је да стигне од Београда. Члановима Светог архијерејског синода показао је ране, трагове крви, исцепане одежде...²⁰⁵

Неко време владика Василије провео је у Београду²⁰⁶, а онда се опет вратио у своју Бањалучку епархију, остајући њен епископ све до 1961. године, када је по жељи Светог архијерејског сабора прешао на Жичку епархију.

У међувремену владика је и даље био изложен прогону; против њега је покретан и судски поступак, што је био разлог да му се ограничи слобода кретања ван Бањалуке, без дозволе иследног судије. То ограничење слободe и честа саслушавања у Окружном суду у Бањалуци били су повод за разне приговоре у јавности не само у земљи, него и изван земље. Тако, у Билтену Екуменског савета црква бр. 39 од 24. октобра 1958. године, у Женеви, бива објављено: „Према извештајима из Београда, српски православни епископ Василије Костић из Бањалуке стављен је у кућни притвор.“

Био је то разлог да Свети архијерејски синод државним властима изнесе своје мишљење да се тиме наноси штета како Цркви, тако и држави. И да истакне да је Његово преосвештенство епископ Василије „исправан и лојалан грађанин“, који „није ништа злонамерно учинио што би довело до овог поступка“.²⁰⁷

1.9. Повратак патријарха Гаврила

Патријарха српског Гаврила немачке окупационе власти ухапсиле су већ на почетку Другог светског рата (23. априла 1941), у манастиру Острогу (Црна Гора). Гестапо све време рата држао је патријарха у заробљеништву (прошао је кроз затворе у Сарајеву и Београду и интернације у манастирима Раковици и Војловици), а онда, током 1944. године, њега и епископа жичког Николаја спроводе у злоглани логор Дахау. Из овог логора патријарх бива премештан из места у место, да би у Кицбихелу, у Тиролу, тек 8.

²⁰⁵Из извештаја епископа бањалучког Василија Светом архијерејском синоду; Син. бр. 2106 и 2107 / зап. 691 од 25. августа 1953. године; АЈ, 144, 7-128.

²⁰⁶Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, 63.

²⁰⁷Син. бр. 3179 од 18. новембра 1958. године; АЈ, 144, 27-281.

маја 1945. године био ослобођен од америчке 36. дивизије. Након ослобађања патријарх се није вратио у земљу. Из Цркве је давано објашњење да се патријарх по ослобађању задржао у иностранству ради лечења. Тако, у *Гласнику СПЦ* се бележи: „Разумњиво је да се патријарх услед тако оронулог здравља, потпуне физичке исцрпљености и изнемоглости, није могао одмах вратити у отаџбину. Морао је дуже времена остати у иностранству на лечењу.“²⁰⁸ Његов млађи савременик, потоњи епископ шумадијски Сава (Вуковић), у књизи у којој исписује биографије српских владика од IX до XX века, говори само толико да је то био „невољни боравак у иностранству“²⁰⁹ патријарха Гаврила.

У Цркви је с нестрпљењем прижељкивано да се патријарх Гаврило што пре врати у земљу²¹⁰, да би се црквени живот, упркос свим недаћама, вратио, колико је то могуће, у редован ток. То су прижељкивале и на то ме радиле и нове државне власти, јер су настојале да уклоне митрополита Јосифа, који је замењивао патријарха у одсуству, пошто је стално указивао на њихово (државних власти) непријатељско држање према Цркви²¹¹.

Непосредни повод за уклањање митрополита Јосифа биле су његове речи изговорене пред краљевским намесником др Антом Мандићем, којег је посетио крајем лета 1945. године, када се разговарало о укључивању црквеног земљишта у аграрну реформу. Митрополит је том приликом оштро замерио државним властима што одузимају црквену земљу и оптужио их за непријатељско држање према СПЦ. Анте Мандић потом је пренео Јосипу Брозу то што је говорио митрополит Јосиф.²¹² Притом је овај краљевски намесник предложио да се митрополит уклони, тако што ће се позвати патријарх Гаврило да се врати у земљу. Са тиме се сложио и други краљевски намесник Душан Сернец.²¹³ Мандић је у опширној промеморији приложеној уз писмо објаснио зашто би било у интересу државних власти да се у земљу врати патријарх Гаврило. Најпре је истако да би

²⁰⁸*Гласник СПЦ*, бр. 2-3, 1. марта (16. фебруара) 1950. године. То је је као разлог свог задржавања у иностранству навео и сам патријарх Гаврило у писму које је из Прага, 15. октобра 1946. године, упутио председнику Министарског савета ФНРЈ маршалу Јосипу Броз Титу. (АЈ, КМЈ – II – 10/10)

²⁰⁹Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, 109.

²¹⁰У марту 1946. године митрополит Јосиф и сви преживели српски архијереји потписали су позив патријарху Гаврилу да се што пре врати у земљу. (Драгољуб Р. Живојиновић, *Српска православна црква и нова власт 1944-1950*, Универзитетски образовани православни богослови, Хиландарски фонд и Задужбина „Николај Велимировић и Јустин Поповић“, Србиње – Београд – Ваљево – Минхен, 1997, стр. 76)

²¹¹Драгољуб Р. Живојиновић, *Српска православна црква и нова власт 1944-1950*, Универзитетски образовани православни богослови, Хиландарски фонд и Задужбина „Николај Велимировић и Јустин Поповић“, Србиње – Београд – Ваљево – Минхен, 1997, стр. 25.

²¹²Архив Југославије, Канцеларија маршала Југославије (КМЈ), II-10/10.

²¹³Исто

то створило повољан утисак код Енглеза и Американаца, пошто је патријарх Гаврило био одлучан противник Немаца, због чега су га они интернирали у Дахау. Затим је напоменуо да патријарх „није пристао уз реакционарне југословенске кругове“ у избеглиштву. Једноставно, оценио је да би патријархов повратак наишао на „велики одјек“ и у земљи и у свету, а, осим тога, то би био тежак ударац противничкој пропаганди.²¹⁴

Занимљиво је да се краљевски намесник др Анте Мандић са комунистичким лидером Јосипом Брозом сврстава на исту страну, што се видело и из његових речи, када Броза извештава о ономе што је митрополит Јосиф пред њим говорио, истичући: „Уопће, имамо у његовом лицу непомирљивог противника.“²¹⁵ Или, када у промеморији, каже да митрополит Јосиф није био „интразигентан према Њемцима и да је заузимањем става противног идејама и тековинама НОП-а продужио боравак на линији које се држао у току њемачке окупације, и зато представља један од темеља оних кругова у држави који су нама противни“²¹⁶.

Јосип Броз Тито предлог је прихватио, па је наложио др Јосипу Смодлаки, делегату у Саветодавном већу за Италију (пошто се српски првојерарх тада налазио у Риму) да успостави контакт са патријархом Гаврилом и да га позове да се врати у земљу²¹⁷.

На долазак патријарха у земљу од тада се чекало више од годину дана; у међувремену су трајали преговори око његовог повратка. За то време државна власт је морала и даље да се носи са „непослушним“ митрополитом Јосифом, који се није претерано суздржавао у оптужбама на њен рачун и на рачун њених поступака према СПЦ.

Патријарх се опирао да се врати у земљу, изговарајући се на лоше здравствено стање, да је због болести потребно да крене на лечење у Швајцарску и да не би био у стању да обавља дужност патријарха²¹⁸. У лето 1946. године, ипак, одлучује да се врати²¹⁹.

Међутим, тада патријарх наилази на сметње за добијање путних исправа за повратак у отаџбину. Обавештен је да му је замерено због писања *Васкршње посланице* за ту 1946. годину, која није била по вољи југословенских државних власти. То је би разлог

²¹⁴Исто

²¹⁵Исто

²¹⁶ Исто

²¹⁷ Драгољуб Р. Живојиновић, *Српска православна црква и нова власт 1944-1950*, стр. 26.

²¹⁸ Исто, 57.

²¹⁹ Исто, 84.

да он, 15. октобра 1946. године, из хотела у којем је био смештен у Прагу, својеручно напише писму првом човеку Југославије, комунистичком лидеру Јосипу Брозу Титу, обавештавајући га о тим сметњама и изјављујући да се ни у Посланици, ни у ма каквом другом акту никада није изјаснио против политичког система владавине заведеног у Југославији. Затражио је да Тито нареди југословенској амбасади у Чехословачкој да му „путним исправама омогући повратак у Београд“.²²⁰

Месец дана касније, 14. новембра 1946. године, Министарство спољних послова ФНРЈ изаслало је једног свог вишег чиновника у Патријаршију, да извести митрополита Јосифа да је патријарх Гаврило на путу за Београд. Јављено је то двадесетак минута пре долетања авиона из Прага. Одмах је прекинута седница Светог архијерејског синода, који је тада имао своје редовно заседање. Митрополит Јосиф и епископ тимочки Емилијан одмах су кренули на аеродром у Земуну, аутомобилом које је Министарство спољних послова ФНРЈ ставило на располагање.²²¹

Патријарха пред Саборном црквом у Београду сачекало је више епископа, свештенство, монаштво и приличан број верника. На речи добродошлице, патријарх, оронолог здравља, срдачно, али кратко се захвалио, поред осталог, позивајући: „Да се помолимо Господу Богу за добро нашег народа, слогу, љубав, мир и јединство, како бисмо залечили тешке ране, које је овај страховити рат нанео.“²²²

Позивање на „слогу, љубав, мир и јединство“ већ у том тренутку могло се *чути* као призив укључивања и позивања на превазилажење тадашњих прилика у друштву.

Недељу дана доцније патријарх је прославио своју крсну славу, Сабор Светог архангела Михаила. Тог дана у Саборној цркви, која и сама исту славу слави, патријарх је служио Свету архијерејску литургију, а онда, пред пуном црквом, одржао беседу, у којој је позвао на обнову отаџбине и на исцељење ратних рана, рекавши: „Ми би требало и морамо те ране да лечимо, и ми смо дужни да их лечимо, и да обнову наше земље израдимо удруженим снагама и заједничком сарадњом свих нас, без обзира на верске, политичке и друге разлике, јер наше родољубље и наше грађанске дужности то налажу.“²²³

²²⁰ АЈ, КМЈ, 836, П-10/10.

²²¹ Гласник СПЦ, бр. 10, 11. и 12, 1. децембра (18. нов.) 1946, стр. 210.

²²² Исто, 210-211.

²²³ Исто, 216.

Сличну поруку патријарх ће потом упутити посебно београдском свештенству, које се, готово све, 28. новембра 1946. године окупило у Патријаршији, да би поздравило долазак свог архипастира и исказало му своју оданост. Патријарх свештеницима поручује: „Старајте се за добро нашег народа и своје браће у Христу. Морамо гледати да дође до неког споразума с онима који су у власти, јер је дужност и ових који управљају политиком да дође до споразума и сарадње. И ја мислим да се можемо срести на овом путу, јер сви би требало да тежимо за добром нашег народа и наше отаџбине.“²²⁴

Убрзо по доласку у отаџбину патријарх Гаврило је сазвао Свети архијерејски сабор у ванредно заседање, на којем се упознао са претешким приликама у земљи и у Цркви²²⁵.

Прво послератно редовно заседање Сабора одржано је у мају 1947. године, када је, поред осталог, дошло до васпостављања Сремске епархије и оснивања две нове епархије, Шумадијске и Будимљанско-полимске²²⁶, до избора више епископа²²⁷ и до доношења измењеног и допуњеног Устава Српске православне цркве из 1931. године.

Иако је патријарх Гаврило настојао да одржава добре односе са световним властима, представницима државе није се свидело како је он по повратку у земљу започео рад у руковођењу Црквом. Власти су очекивале да имају потпуни увид у све што се ради. Хтеле су да се питају и приликом избора епископа. Професор *Црквеног права* на београдском Правном факултету (у доцнијем периоду) свештеник Димшо Перић дошао је до сазнања о екцесима који су због тога настали већ после првог послератног заседања Светог архијерејског сабора. Јосип Броз Тито послао је секретара свог кабинета генерал-лајтнанта Љубодрага Ђурића код патријарха Гаврила да протестује против таквог начина рада Српске православне цркве и да захтева да се повуче одлука о избору за митрополита загребачког др Дамаскина (Грданичког). Патријарх га је истерао напоље; то је Броза озлоједило, па је у Патријаршију послао министра унутрашњих послова ФНРЈ Александра

²²⁴Исто, 218.

²²⁵Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, 109.

²²⁶Епархију будимљанско-полимску Свети архијерејски сабор СПЦ 1956. године поново је укинуо. (*Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1956, стр. 102)

²²⁷Изабрани су митрополит загребачки Дамаскин, којем је уједно поверена и администрација Епархије пакрачке, митрополит црногорско-приморски Арсеније, епископ рашко-призренски Владимир, епископ шумадијски Валеријан, епископ будимљанско-полимски Макарије, епископ горњокарловачки Никанор, епископ бањалучки Василије, док је епископу злетовско-струмичком Викентију поверена администрација Епархије сремске, истовремено изабрана су и тројица викарних епископа: епископ моравички Хризостом, епископ толички Висарион и епископ хвостански Варнава (*Гласник СПЦ*, бр. 7-8, 1. августа [19. јула] 1947, стр. 224-226)

Ранковића. Овај, као министар полиције, наступи грубо, удари шаком о сто, а патријарх онда и њега истера из Патријаршијског двора. Одлука није промењена. После тога вршени су велики притисци на самог митрополита Дамаскина да не иде у Загреб. Није одустао. Остао је на тој дужности све до упокојења 1969. године.²²⁸

С таквом чврстином и одлучношћу српски првојерарх „поручио“ је да се са Српском црквом не може на тај начин разговарати. Али, и државне власти биле су упорне у својим настојањима.

Патријарх Гаврило изненада²²⁹ је умро 7. маја 1950. године у Београду, но остала је сумња да је можда отрован, пошто су се појавиле такве индиције²³⁰.

Већ сутрадан, 8. маја 1950. године, у Патријаршију су дошли председник и секретар Савезне верске комисије Милоје Дилпарић и Ђорђе Калезић; члановима Светог архијерејског синода изјавили су саучешће, али је за њих још важније било да сазнају ко су могући кандидати за новог патријарха.²³¹

Верска комисија извешавана је о расположењу у Патријаршији и међу свештенством по упокојењу патријарха Гаврила, што се види у њеној архиви по доушничким извештајима са парастоса у београдској Саборној цркви и комеморативног скупа у свештеничком удружењу. Из једног доушничког извештаја, од 11. маја 1950, сазнаје се да је већ тада било сумњи у смрт патријарха Гаврила.²³²

1.10. Сусрети представника Цркве и државе

Свети архијерејски сабор на свом ванредном заседању 9/22. новембра 1946. године, по повратку патријарха Гаврила у земљу, закључио је да би, у интересу Цркве, требало успоставити ближи контакт црквених и државних власти, ради решавања горућих црквених питања и односа насталих услед одвајања Цркве и државе по новодонетом државном уставу и као последица нових закона, уредаба и прописа, којима су Цркви одузете извесне надлежности у јавноправним пословима – у пословима, како се из Цркве

²²⁸ Димшо Перић, *Црквено право*, 224.

²²⁹ Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, 109.

²³⁰ Димшо Перић, *Црквено право*, 225.

²³¹ АЈ, 144, 3-61.

²³² АЈ, 144, 3-61.

објашњава, који су били заједнички Цркви и држави или их је дотадашње државно законодавство признавало као посебна права дата Цркви за опште добро Цркве и државе, или је држава, односно државно законодавство респектовало извесне уредбе и делатност црквену по којој је Црква због њеног етичког значаја имала права учешћа у разним решавањима и просветним школским установама итд.²³³

Оцењено је да би ближи контакт са државним властима требало успоставити и због доношења Уредбе о оснивању Државне комисије за верска питања, пошто ова комисија има да спреми „материјал“ за законодавно решавање односа између верских заједница и државе, а, иначе, „чија је организација и састав од кардиналног значаја за уређење будућих односа између Српске православне цркве и државе“; затим, због *Закона о неважности правних прописа донетих пре 6. априла 1941. и за време непријатељске окупације*²³⁴, којим су доведени у питање сви закони који су се посредно или непосредно тичали Цркве, па и сам Устав СПЦ, коме је до тада државно законодавство признавало значај државног закона; као и због разних других закона, уредби, наредби и прописа, „којима је Српска православна црква доведена у такав положај да је остала без икаквих средстава за издржавање своје, свога свештенства, својих установа, богословских школа и других просветних установа“, по којима је уведена аграрна реформа, укинута патријаршијски прирез и забрањено скупљање прилога за Цркву.

Са државним представницима, речено је, потребно је разговарати и због разних поступака управних власти којима се спречава и онемогућава свака верска делатност Цркве, доводи у питање веронаука и одузимају црквене зграде које служе за смештај црквених установа или станова њених органа; такође, потребно је разговарати и због безобзирних поступака према органима Цркве, кажњавања свештеника најтежим судским и дисциплинским казнама, а посебно због поступака појединих месних народних одбора и њихових органа према црквеним органима и црквеним установама у свакидашњем животу, који често доводе до негирања основних животних права Цркве, која јој и нови државни устав гарантује, као и до негирања свију прописа и закона на којима њена организација постоји; истакнуто је да је потребно разговарати и због политичке акције за

²³³ Гласник СПЦ, бр. 1, 1. јануара (19. дец. 1946) 1947, стр. 7.

²³⁴ Службени лист ФНРЈ, бр. 86/1946.

разбијање јединства СПЦ(што се показује у Македонији и Црној Гори), која, како се истиче, „може бити на штету по интересе целокупности и саме државе“.²³⁵

Наводећи све ове разлоге, Синод саопштава: „Руковођена, дакле, искључиво интересима првилног решења ових ињима сличних питања Црква православна српска на основу једногласног закључка Светог аријерејског сабора и Светог архијерејског синода сматра својом животном потребом да се до потребног ближег контакта између Цркве и државе дође, како би Црква по заједничком размотрењу ових питања са меродавним државним факторима могла да одреди и створи себи *modus vivendi*, и како би својом живом делатношћу као Божанска установа и верна својим историјским задаћама могла вршити своју задаћу према своме српском народу и нашој народној држави.“²³⁶

Свети аријерејски сабор препоручио је Синоду, на челу са патријархом Гаврилом, да „нађе подесан начин да се овај контакт са државним властима установи“²³⁷.

Убрзо потом, 6. децембра 1946. године, на основу „сагласних мишљења“ и одлука Сабора и Синода „ради успостављања ближег контакта са државним властима“, патријарх Гаврило, у друштву са члановима Светог архијерејског синода митрополитом скопским Јосифом и епископом зворничко-тузланским Нектаријем, посећује председника Владе ФНРЈ маршала Јосипа Броза Тита²³⁸.

Председник Владе посету је вратио 23.јануара 1947. године. Јосипа Броза Тита, у пратњи генерал-лајтнанта Љубодрага Ђурића, у Патријаршији, у својим одајама, патријарх Гаврило дочекао је са митрополитом Јосифом и епископом будимљанским Валеријаном, викаром Његове светости патријарха. *Гласник СПЦ* извештава да се Тито задражо „у врло пријатном разговору више од једног сата“²³⁹. А сам патријарх Синоду саопштава да су „и овом приликом, као и при првом састанку“ председнику Владе изложене „углавном све тегобе“ Српске цркве у тадашњим приликама²⁴⁰.

Два дана касније, 25. јануара 1947. године, патријарх Гаврило и митрополит Јосиф посетили су Президијум ФНР Југославије и Президијум НР Србије; а потом су 31.јануара

²³⁵*Гласник СПЦ*, бр. 1, 1. јануара (19. дец. 1946) 1947, стр. 7-8.

²³⁶Исто, 8.

²³⁷Исто

²³⁸*Гласник СПЦ*, бр. 5, 1. маја (18. априла) 1947, стр. 153.

²³⁹Исто, 173.

²⁴⁰Исто, 153.

посетили и председника Владе НР Србије др Благоја Нешковића. Потпредседници Президијума ФНР Југославије Марко Вујачић, Јосип Рус и Дмитар Влахов 3. фебруара вратили су посету патријарху Гаврилу, који их је у својим одајама у Патријаршији дочекао у друштву са митрополитом Јосифом. Из Цркве је потом саопштено да су се они задржали „у дужем врло срдачном разговору“.²⁴¹

Патријарх Гаврило потом је саопштио, а Синод пренео да су приликом сусрета „са свима овим представницима највиших државних и земаљских власти вођени разговори о свима проблемима данашњице који се тичу наше св. Цркве, њенога живота и њене делатности у вези са поступцима државних власти и њених органа, којимасе Цркви потпуно онемогућава њен правилан живот и рад“.²⁴²

На основу свих ових разговора, Синод је 3. фебруара 1947. године упутио Председништву Владе ФНРЈ представку²⁴³, у којој се у девет тачака износе питања која би се у даљим разговорима између Цркве и државе имала регулисати, како би се отклониле све неправде које су Цркви нанесене и које се наносе. Уз ову представку, доставља се већ предочени меморандум Светог архијерејског синода²⁴⁴ од 17. септембра 1946. године, „као документ свију оних неправди и незаконитости које чине извесни органи државних власти према Цркви и њеним органима“. У нади да ће Председништво Владе на представку и меморандум дати свој одговор, Синод је одлучио да се овај „одговор сачека“.²⁴⁵

Уследили су затим нови сусрети са представницима државе.²⁴⁶

Држава је имала своје планове у односу на Цркву, и она је при њима остајала.

1.11. Покушаји „преуређења“ Цркве

1.11.1. Покушаји оснивања „Југословенске православне цркве“

Одмах по завршетку Другог светског рата нове државне, револуционарне власти почеле су да се уплићу у послове Цркве. Зато Свети архијерејски синод у свом извештају

²⁴¹Исто, 173.

²⁴²Исто, 153.

²⁴³Син. бр. 321 из 947.

²⁴⁴Син. бр. 815/зап. 43 из 946, од 17/4. септембра 1946. године

²⁴⁵Гласник СПЦ, бр. 5, 1. маја (18. априла) 1947, стр. 153.

²⁴⁶Исто, 174.

за прво послератно заседање Светог архијерејског сабора истиче: „Народноослободилачка војска ушла је у област цркве преко Верске комисије која се појавила као орган Црногорског антифашистичког већа народног ослобођења“²⁴⁷.

Кад се каже „Народноослободилачка војска“, јасно је да се овде мисли на нове државне власти изникле под шињелом те војске, а што ће се потврдити и кроз потоње деловање Верске комисије, која је наставила да ради као државни орган.

У Верску комисију у Црној Гори ушли су представници три најбројније вероисповести. Од православних, у њој је као председник био протојереј Јован Радовић, а као секретар свештеник Ђорђе Калезић. Комисија је на Цетињу запосела стан митрополита црногорско-приморског, а његов кабинет узела за своју канцеларију.²⁴⁸

Као што је већ речено, под утицајем и на позив Верске комисије, у Никшићу 14. и 15. јуна 1945. године одржана је „свештеничка скупштина“, којој је присуствовало 78 свештеничких лица. На овом скупу, поред осталог, донета је одлука да се оснује „привремено свештеничко удружење“, које је, истовремено, иницирало оснивање свештеничког удружења на простору целе Југославије.

Преуређењем државе, нове државне власти желеле су да имају и „преуређену“ Цркву. Комунистичким властима као да је сметао и национални предзнак у имену помесне Српске православне цркве. Зато је покушавано да се наметне идеја о оснивању – Југословенске православне цркве. А то би онда омогућило нарушавање принципа саборности унутар Српске православне цркве и њено „цепање“ по границама државних федералних јединица, односно по исцртаним републичким границама.

Такав захтев први пут сасвим отворено, јавно, изнет је 5. марта 1945. године на заседању „Македонског црквено-народног сабора“, који је у Скопљу сазвао „Иницијативни одбор за организацију православне цркве у Македонији“. У завршној 7. тачки резолуције донетој на овом скупу износи се захтев који гласи: „Кад се успостави југословенска православна црква – Патријаршија – македонска православна црква ући ће у њен састав као и друге православне цркве у Федеративној Југославији“²⁴⁹.

²⁴⁷Извештај Светог архијерејског синода о раду од 1941. до 1946. године, „Србија и коментари“ за 1990/91, стр. 138.

²⁴⁸Исто

²⁴⁹Предраг Пузовић, *Раскол у Српској православној цркви – Македонско црквено питање*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1997, стр. 8.

Покушаји оснивања Југословенске православне цркве, уместо Српске православне цркве, обелодањени су и на свештеничкој скупштини у Никшићу, у Црној Гори²⁵⁰.

У резолуцији од пет тачака²⁵¹, донетој на овом скупу, износи се захтев „да се православна црква у Југославији организује тако да буду равноправни сви православни без обзира на националну припадност“ (тачка 1).

Захтева се „да свештеничко удружење преузме иницијативу за сазив свештеничке скупштине свих православних свештеника у Југославији ради оснивања централног свештеничког удружења са задатком да хитно регулише положај православне цркве у нашој земљи и односе између Федеративне Југославије и наше православне Цркве, пошто то није учинио данашњи Свети синод православне Цркве и да такво држање Светог синода не одговара интересима народа и св. Цркве, преко које се не могу спроводити никакве великосрпске шовинистичке идеје“ (тачка 4). У образложењу овог захтева очигледно је да се користи уобичајен комунистички приступ омаловажавања онога што је раније било и за то оптуживање тобожње „великосрпске шовинистичке идеје“.

Ради остварења таквих накана, захтева се *преуређење* црквеног законодавства, како се то наводи, „да се изведе демократско црквено уређење тако да се измени Закон и Устав Српске православне цркве како би се дало право народу и свештенству да директно учествује у избору свих црквених претставника“ (тачка 5). Кроз овај захтев настоји се да се отвори могућност за већи уплив утицаја са стране у избор органа Цркве, тако што ће „директно“ учествовати „народ и свештенство“ (иза кога је могуће да се заклоне неки други интереси) „у избору свих црквених претставника“.

А да би се то остварило, предвиђено је да се уклоне они који су сметња том циљу. Пре свих митрополит скопски Јосиф, који се био непопустљив пред захтевима и насртајима усмереним на нарушавање канонског и црквеног поретка. Зато у својој резолуцији „свештеничка скупштина“ захтева, односно истиче „да не може примити за администратора црногорско-приморске епархије митрополита скопског г. Јосифа“, због његовог тобож противнародног рада и због тога што сматра да им је он наметнут, па тражи да администратор буде епископ тимочки Емилијан (тачка 2).

²⁵⁰Извештај Светог архијерејског синода о раду од 1941. до 1946. године, „Србија и коментари“ за 1990/91, стр. 138.

²⁵¹Исто

С обзиром на то да по завршетку рата, услед уплитања нових државних власти, преко Верске комисије, у црквене послове, у Митрополији црногорско-приморској није могло да се уведе редовно стање, користи се таприлика, па „свештеничка скупштина“ износи и овакав захтев, „да, пошто стварно не постоји архијерејски земеник, ни Црквени суд у Епархији црногорско-приморској, свештенство оснива своје привремено свештеничко удружење које ће предложити архијерејског заменика да он у споразуму са администратором, уколико то буде епископ Емилијан, оживи црквени живот у Црној Гори и успостави искрене односе са тамошњим државним властима“ (тачка 3).

Донету резолуцију председник свештеничког удружења Петар Капичић доставља Светом архијерејском синоду Српске православне цркве, с молбом да спроведе у живот одлуке донете овом резолуцијом. И још изјављује да ће Свештеничка управа преузети управу Цркве до доласка администратора и одређивања архијерејског заменика, за кога предлаже члана Црквеног суда у пензији Милана Михаиловића. При том тражи и да од тада преписка са Епархијом црногорско-приморском иде преко „управе свештенства“.²⁵²

Свети архијерејски синодније се могао сложити са таквим захтевима, пошто они нису у складу са црквеним поретком. Зато Председништво Синода 1. августа 1945. године упућује протојереју Николи Марковићу, члану Црквеног суда на Цетињу, телеграм, с питањем дали је згодно и када да митрополит Јосиф учини канонску посету Цетињу²⁵³.

Истовремено и од Министарства за Црну Гору тражено је одобрење да Његово високопреосвештенство митрополит Јосиф отпутује на Цетиње²⁵⁴.

Митрополит Јосиф требало је да путује на Цетиње у својству администратора Епархије црногорско-приморске. С обзиром на то да се по завршетку рата ништаније знало о судбини митрополита црногорско-приморског Јоаникија, а да би се нормализовали црквеноверски послови у овој епархији, Свети архијерејски синод на својој седници од 4. априла 1945. године одредио је за администратора Епархије црногорско-приморске Његово високопреосвештенство митрополита скопског Јосифа²⁵⁵.

Прота Никола Марковић од Верске комисије на Цетињу добио је писмену инструкцију како треба да одговори на приспели телеграм из Београда. Написано је проти

²⁵²Исто, 139.

²⁵³Исто

²⁵⁴Исто

²⁵⁵Син. бр. 572/зап. 145, од 4. априла / 22. марта 1945. године

у инструкцији: „Одговор на Вашу депешу бр. 1288 од 4 августа 1945 коју сте примили из Београда треба да буде: `Светом Архијерејском Синоду – Београд. Предлажемо да се придржавате резолуције свештенства црногорског донешене у граду Никшићу 15 јуна т.г. и ми остајемо доследни њеним закључцима.` Предње вам достављамо ради знања и управљања. Секретар, свешт. Ђ. Калезић.“²⁵⁶

Како се види из ове инструкције, а што ће се видети и из других дописа тадашњих државних органа или органа (тела и појединаца) под утицајем комунистичких власти, избегава се да се помене и само име Српске православне цркве. Свети архијерејски синод није неко посебно тело, само за себе, већ је извршни орган Светог архијерејског сабора Српске православне цркве. Према томе, правилно је да се каже: Свети архијерејски синод Српске православне цркве.

Из одговора који је Верска комисија са Цетиња посредно послала било је јасно да је митрополит Јосиф био непожељан у Црној Гори, под таквим приликама. И тако је његов пут онемогућен²⁵⁷.

Свети архијерејски синод узео је у разматрање резолуцију са скупштине Црногорског свештенства одржане у Никшићу и тим поводом донео одлуку²⁵⁸, која је објављена у *Гласнику СПЦ*²⁵⁹. У одлуци се истиче да је Свети архијерејски синод „по свим канонским и законским прописима“ поставио администратора Епархије црногорско-приморске, после чега је он (администратор, митрополит Јосиф) „са своје стране а по добивеним обавештењима од стране црквених и световних људи који познају тамошње прилике одмах поставио архијерејског заменика, организовао Црквени суд и о томе његове чланове на Цетињу обавестио“.

Синод је кроз донету одлуку исказао свој став о ономе што се дешава у Црној Гори. Речено је: „Један део свештенства нашег у Црној Гори нашавши се усамљен после одласка свога епархијског архијереја и једног дела тамошњег свештенства и не сачекавши да се претходно упозна са радом и намерама Светог архијерејског синода приступило је извесној акцији, која је у суштој противности са постојећим канонским и законским

²⁵⁶Извештај Светог архијерејског синода о раду од 1941. до 1946. године, *Србија и коментари* за 1990/91, стр. 139.

²⁵⁷Исто

²⁵⁸Бр. пов. 12 – зап. 388, од 15/2. септембра 1945. године

²⁵⁹*Гласник СПЦ*, бр. 9, 1. октобра (18. септембра) 1945, стр. 85-87.

прописима наше Свете Цркве и присвојио туђа права и туже дужности која му не припадају, тако да је својом поменутом резолуцијом прекорачило дозвољене границе и самовласно узело на себе улогу да оно регулише положај Православне цркве у нашој земљи и Епархије у Црној Гори мимо главе Цркве: Његове светости патријарха и Светог архијерејског сабора, који је једино надлежан за то.“

Из свих тих разлога Синод позива потписнике резолуције и саветује тамошње свештенство да се у своме раду строго придржавају учења Св. Јеванђеља, канонских прописа, Закона и Устава СПЦ и других прописа о раду и дисциплини у Цркви. На крају се упозорава да „пут којим је пошао изванредан део свештенства Црногорско-приморске епархије не води добру, ни јединству црквеном, већ нереду и расколу у Цркви“.

Овом приликом умољен је митрополит скопски Јосиф да, прелазећи преко закључака резолуције црногорског свештенства, „чији су циљеви прозирни“, и даље задржи администрацију Епархије црногорско-приморске²⁶⁰.

На предлог протојереја Николе Марковића²⁶¹, Његово високопреосвештенство митрополит Јосиф, у својству администратора Епархије црногорско-приморске, 26/13. фебруара 1946. године обратио се с молбом за помоћ у сређивању црквених прилика председнику Владе НР Црне Горе Блажу Јовановићу. Митрополит посебно скреће пажњу на акције свештеничког удружења Црногорско-приморске епархије и на рад Верске комисије при Влади Црне Горе. Подсећа да је Верска комисија једно време била преузела сву власт у Епархији, али и даље, заједно са свештеничким удружењем, не престаје да се уплиће у „чисто унутрашњи рад“ црквених власти и органа и да ремети црквено-управни живот у Епархији црногорско-приморској. Зато апелује на председника Владе Црне Горе да својим ауторитетом делује на Верску комисију да би престала са подржавањем стања које је она, својим мешањем у рад црквених органа, изазвала, и да престане са подржавањем свештеничког удружења, „које је опет у истом правцу на штету црквених

²⁶⁰ Гласник СПЦ, бр. 9, 1. октобра (18. септембра) 1945, стр. 82.

²⁶¹ Извештај Светог архијерејског синода о раду од 1941. до 1946. године, *Србија и коментари* за 1990/91, стр. 140.

власти себи неку власт присвојило“ и створило око себе групу свештеника који неће да се поковају редовним црквеним властима.²⁶²

Касније је митрополит Јосиф преко *Гласника СПЦ* упутио позив свом свештенству оба реда Епархије црногорско-приморске да се поковају наредбама законитих црквених власти. У овом свом акту митрополит каже да су „ратни догађаји и други узроци“ замрачили код неких свештеника свест о светињи њихове благодатне свештеничке службе и њиховог узвишеног позива, па су „неки сасвим напустили своју свештеничку службу и прешли у друге световне службе, од којих се неке не могу сложити са свештеничким позивом“, „други су поред своје свештеничке службе коју само формално и на дохват без правог и истинског ревновања врше, примили на себе и друге службе и ове на штету свога свештеничког позива упражњавају као главну своју службу“, а „трећи задржавају и место своје црквене службе и држећи се свога чина отуђују се од законите своје црквене власти и мимо свих црквених правила и прописа оглашавајући себе за судије и организаторе црквеног уређења, нарушавају том својом самовољом ред и дисциплину у Цркви, стварају неред, који води расулу“.

Из свих тих разлога, митрополит Јосиф, извршавајући своју архипастирску дужност, а и на основу одлуке Светог архијерејског синода (Син. бр. 137, 747/зап. 10, од 22/9. марта 1946) позива све оне свештенике из Црногорско-приморске епархије „који се одмећу од својих законитих црквених власти, да се врате под окриље свете Цркве своје и њене законите власти“; „оне који су напустили своју свештеничку службу и своја свештеничка места, да се покају и врате светом Олтару, коме су се заклели на вечну службу“; као и „оне који су занемарили своју свештеничку службу, да се са новом љубави и спремом на најтеже жртве врате својој служби...“

Митрополит је оставио рок од два месеца да се они на које се овај позив односи изјасне, а Црквеном суду на Цетињу дао је налог да се свим тим свештеницима овај позив достави и да после одређеног рока поднесе на увид изјаве свих свештеника о томе да ли су прихватили овај позив и по њему поступили.²⁶³

²⁶²Прилози уз мемоаре митрополита скопског Јосифа, изабрао и приредио јереј Велибор Џомић, Митрополит скопски Јосиф, *Мемоари*, „Светигора“ – издавачко-информативна установа Митрополије црногорско-приморске, Цетиње, 2006, стр. 348.

²⁶³*Гласник СПЦ*, бр. 6, 1. јуна (19. маја) 1946, стр. 92.

Свети архијерејски синод је касније известио да је ово „углавном имало добрих последица“, напомињући да „сем незнатног броја самовољаца, свешенство је позив прихватило и уз Цркву остало“.²⁶⁴

1.11.2.Настојања државе да се умеша у избор епископа

Као што се видело, југословенске комунистичке власти замериле су што су на првом послератном заседању Светог архијерејског сабора бирани и постављани епископи без њихове сагласности. А власти југословенске федералне јединице Босне и Херцеговине отишле су још даље, па у почетку нису хтеле ни да признају за епископе оне који је постављени на те дужности без њихове сагласности.

На крају Другог светског рата БиХ имала је само једног православног епископа – зворничко-тузланског Нектарија (Круља). Цео рат провео је у Београду, као члан Светог архијерејског синода. Нове државне власти оптуживале су епископа Нектарија да је са митрополитом скопским Јосифом (који је замењивао патријарха Гаврила) радио на приближавању Цркве окупаторима и домаћим квислинзима. Оптуживан је да је за време рата сарађивао са владом Милана Недића (која је деловала под надзором окупационих власти), да је присуствовао њеним свечаностима и прославама, и да је сарађивао са четничким покретом Драже Михаиловића. Замерено му је и што је ставио потпис на текст *Апел српском народу* из августа 1941. године. Оптуживан је, такође, и да је по завршетку рата, у својим проповедима и у другим приликама, „непријатељски“ иступао, да је прижељкивао и прорицао брзу пропаст комунистичког ситета и да је распиривао националну мржњу, тиме што је говорио да се само Срби прогоне.²⁶⁵

Када су на првом послератном заседању Светог архијерејског сабора СПЦ, 1947. године, услед последица ратног страдања, изабрана два нова епископа за подручје Босне и Херцеговине – за бањалучког епископа Василије (Костић) и за викарног (хвостанског) епископа Варнава (Настич), који је имао да помаже епископу Нектарију у администрирању Дабробосанском митрополијом и Захумско-херцеговачком епископијом – Влада Босне и Херцеговине није се сложила са тим избором. Министрство унутрашњих

²⁶⁴Извештај Светог архијерејског синода о раду од 1941. до 1946. године, *Србија и коментари* за 1990/91, стр. 140.

²⁶⁵Драган Шућур, *Српска православна црква у Босни и Херцеговини 1945-1958.*, 201.

послова БиХ доставило је Савезном министарству унутрашњих послова телеграм у којем се износи неслагање са устоличењем епископа Варнаве у Сарајеву. МУП БиХ обавестило је 4. јула 1947. и Свети архијерејски синод да се хиротонија епископа Варнаве, заказана за 6. јул у Сарајеву, не може обавити.²⁶⁶ Сутрадан, 5. јула, у Синод стиже депеша Владе БиХ да се њено председништво не слаже са именовањем и устоличењем епископа Василија у Бањалуци и Варнаве у Сарајеву, „ради тога што су се поменута лица својим досадашњим радом истицала као разбијачи братства и јединства наших народа“²⁶⁷. Влада БиХ изражава жаљење што она није контактирана и обавештена приликом избора поменутих епископа²⁶⁸. Патријарх Гаврило на одлуку власти у Сарајеву пише жалбу Савезној влади. Нечекајући одговор на жалбу, упутио је владикау Василија у Тузлу, да са епископом Нектаријем настави пут у Бањалуку, да би се 20. јула обавило његово устоличење. Дан уочи устоличења Удба је саопштила члановима Црквеног суда да није дозвољена никаква спољна манифестација, групно кретање, никакви поклици, ношење застава и да се све мора обавити у црквеној згради. Полиција је окружила Епископски двор, а многим верницима који су кренули на ову свечаност био је забрањен улазак у Бањалуку. Ипак, према процени присутних, устоличењу је присуствовало око 1.500 верника.²⁶⁹

Епископ хвостански Варнава хиротонисан је у Саборној цркви у Београду, на Преображење, 19. августа 1947. године²⁷⁰.

Државне власти БиХ и даље су демонстрирале своју надређеност над највишим представницима Цркве. Показало се то и у случају када је епископ бањалучки Василије 1947. године упутио два акта Министарству унутрашњих послова НР БиХ поводом незаконитог присвајања црквених некретнина. Након тога Председништво Владе НР БиХ одговорило је Црквеном суду Епархије бањалучке да му је Министарство унутрашњих послова уступило две представке које је потписало „лице непознато Предсједништву Владе НР БиХ, које је дошло на тај положај без знања и споразума са Владом НР БиХ, иако је Председништво владе НР БиХ својим актом бр. 7343 од 5. јула ове године

²⁶⁶Исто, 202.

²⁶⁷Цитирано према: Драган Шућур, *Српска православна црква у Босни и Херцеговини 1945-1958.*, 202.

²⁶⁸Драган Шућур, нав. дело, 202.

²⁶⁹Исто

²⁷⁰*Гласник СПЦ*, бр. 9, 1. септембар (19. авг.) 1947. године, стр. 249.

скренуло пажњу Архијерејском синоду српско-православне цркве да је и у интересу српско-православне вјерске заједнице да се избор њених високих црквених достојанственика на подручју Народне Републике Босне и Херцеговине врши са знањем и у споразуму са Владом НР БиХ²⁷¹. Потом Председништво Владе НР БиХ у свом акту „жали“ што „не може сарађивати са лицем чије је именовање услиједило без знања и споразума Владе НР БиХ, те према томе ни рјешавати представке које носе његов потпис“.

Након овога Свети архијерејски синод извештава Председништво Владе ФНРЈ да је, према канонима православне цркве, Уставу СПЦ и вековној пракси, избор епископа Православне цркве вршен од вајкада без икаквог претходног споразума са државним властима и без претходне сагласности државних власти, јер је „избор епископа чисто догматско-спиритуалног карактера“. И зато тражи од Савезне владе да у том смислу Влади БиХ да „потребна упуства“.²⁷¹

С избором патријарха Викентија државне власти имају потпуни увид у избор епископа и у попуњавање упражњених епархија – челници Савезне верске комисије на састанцима са патријархом разматрају и изричито казују ко може а ко не може бити изабран за епископа и ко би могао ићи на коју епископију.²⁷²

Када се на заседању Светог архијерејског сабора СПЦ обави избор, Свети архијерејски синод и званично извештава Председништво Владе ФНРЈ ко је изабран за епископа и ко је на коју епископију упућен.²⁷³

1.12. Слабљење економске моћи Цркве

1.12.1. Аграрна реформа

Пре него што ће по завршетку Другог светског рата, после изведене револуције, бити донет највиши правни акт државе, устав, нове комунистичке државне власти донеле су *Закон о аграрној реформи и колонизацији*, којим су демонстриране радикалне промене у

²⁷¹Син. бр. 3012 / зап. 772 од 22/9. октобра 1947. године; АЈ, 144, 1-9.

²⁷²АЈ, 144, 5-88, 6-106, 32-324.

²⁷³Син. бр. 1679 / зап. 391 од 15/2. јуна 1951. године; АЈ, 144, 4-84; Син. бр. 1578, 1579 / зап. 413, 414 од 5. јуна / 23. маја 1952. године; АЈ, 144, 5-103.

друштву. Донела га је Привремена народна скупштина ДФЈ 23. августа 1945. а објављен је 28. августа 1945. године.²⁷⁴

Овим законом ослабљени су најјачи субјекти друштва, а истовремено, на њихов рачун, показано је „милосрђе“ државе према најсиромашнијима, додељивањем њима од других одузете земље. Тако је држава, систематично радећи на утемељењу своје позиције, демонстрирала надмоћ у ратом многострадалом и осиромашеном друштву.

На удару Закона били су поседи банака, предузећа, акционарских друштава и других приватно-правних и правних лица, цркава, манастира и верских установа, свих задужбина, богатих сељака, поседи чији власници нису земљорадници по главном занимању и поседи који су у току рата ма из ког разлога остали без сопственика и без правног наследника. (Чл. 3)

Црквама, манастирима и верским установама од њихових поседа остављено је само по 10 хектара, а црквама и манастирима „већег значаја или веће историјске вредности“ од њихових поседа остављено је до 30 хектара обрадиве земље и до 30 хектара шуме. (Чл. 8)

Када се сазнало да ће доћи до аграрне реформе, Председништво Светог архијерејског синода поднело је представку и протест Привременој народној скупштини, поводом предлога Закона о аграрној реформи и колонизацији, пошто се тим законом задире у животне интересе Српске православне цркве.²⁷⁵

Али, од тога није било вајде, па је Црква гледала да сачува шта се може сачувати.

Крајем 1945. године Свети архијерејски синод умолио је Патријаршијски управни одбор да, у вези спровођења аграрне реформе, среди потребне податке о имовини цркава и манастира, а нарочито оних који су од културно-историјског значаја. Истовремено умољава епархијске архијереје да сами предузимају потребне мере код месних среских и окружних народних одбора за заштиту црквене и манастирске имовине²⁷⁶.

Највиша управна и надзорна власт над имовином СПЦ Патријаршијски управни одбор, са своје седнице 22. марта 1946. године, поручује да је Председништво Патријаршијског управног одбора чинило што се могло да се приликом спровођења аграрне реформе што више заштити црквена имовина. „Упућивана су образложена акта

²⁷⁴Закон о аграрној реформи и колонизацији, „Службени лист ДФЈ“, бр. 64, од 28. августа 1945.

²⁷⁵Гласник СПЦ, бр. 9, 1. октобра (18. септембра) 1945, стр. 83.

²⁷⁶Гласник СПЦ, бр. 2, 1. фебруара (19. јан.) 1946, стр. 20-21.

и слате делегације надлежним државним властима у више случајева и тако се унеколико и успело, али не у оноликој мери како се то желело.²⁷⁷

Међу сачуваном архивом Савезне верске комисије налази се велики број представки из СПЦкојима се указује на одузимање црквене земље и испод законског минимума. И сама Савезна верска комисија у извештају о свом раду у 1956. године признаје да је „у извесним случајевима било неправилности код спровођења аграрне реформе, тако да су експроприсане и некретнине испод законског минимума“.²⁷⁸

Аграрном реформом од СПЦ одузето је око 70.000 хектара²⁷⁹ земље и шуме²⁸⁰.

1.12.2. Заузимање и експропријација црквене имовине

Црквена имовина по завршетку Другог светског рата заузимања је и без икаквог законског основа.

Свети архијерејски синод 11. фебруара 1947. године доставио је Верској комисији НР Србије списак²⁸¹ црквених зграда „заузетих од народних (грађанских и војних) власти“, до тога дана насилно заузетих 190 црквених зграда, међу којима су: епископски конаци (Шабац, Зајечар, Никшић, Цетиње, Пакрац, Вршац, Тузла, Пожаревац и Шибеник), манастири, манастирски конаци, црквене куће које су служиле за парохијске канцеларије и становање свештеника, зграда „Старе Богословије“ на Цетињу...

Из неког разлога овај списак упућен је Верској комисији НР Србије, иако је реч о одузетим црквеним објектима широм Југославије. Влада ФНРЈ тек 15. августа 1947. године о овоме обавештава председништва влада Црне Горе, Србије, Босне и Херцеговине, Хрватске и Македоније.²⁸²

Црква не само да је била онемогућена да користи своју имовину, него је морала и да надокнађује учињену штету на њеној имовини.

²⁷⁷ Гласник СПЦ, бр. 6, 1. јуна (19. маја) 1946, стр. 85.

²⁷⁸ АЈ, 144, 21-257.

²⁷⁹ Када је 2006. године у Народној скупштини Републике Србије донет Закон о враћању (реституцији) имовине црквама и верским заједницама, из Српске православне цркве подонети су захтеви за повраћај 73.150 хектара! (*Политика*, Београд, 15. октобар 2015, стр. 7)

²⁸⁰ Ристо Грђић, „Општа обнова црквеног живота и устројства“, у: *Српска православна црква 1920-1970*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1971, стр. 243.

²⁸¹ Син. бр. 346 од 11. фебруара / 29. јануара 1947. године; АЈ, 144, 1-9.

²⁸² Димшо Перић, „Легализација крађе“, *Православље*, 15. мај 1991, стр. 7.

Тако, примера ради, епископ браничевски Хризостом извештава, почетком 1953. године, да је архијерејски намесник у Петровцу на Млави, после повлачења војске из манастира Горњак, затекао отворен манастир, који је био „у очајном стању“, због чега су морале да уследе хитне мере за његову заштиту од пропадања.²⁸³

У црквену имовину улазило се и даље. Сведочи о томе и један телеграфски извештај Светом архијерејском синоду, на почетку 1953. године, епископа будимљанско-полимског: „Срески народни одбор у Пријеполу на силу покушава да у званичну црквену установу, Епископију, усели породицу од седам чланова. Молимо за интервенцију. Епископ Макарије.“²⁸⁴

Настављено је, у многим случајевима, да се црквама и манастирима одузима и она земља која је остављена као законски минимум.

Манастиру Свете Тројице у Пљевљима, као манастиру од културно-историјске важности, по Закону о аграрној реформи, остављено је 60 хектара земље за његово издржавање. Највећим делом било је то необрадиво земљиште. Разним експропријацијама манастиру су касније одузете све обрадиве површине којима је располагао. Остала је само њива звана „Горњи читлук“, у површини од три хектара. Братство манастира ову њиву је обрађивало и од тога се издржавало. А онда Народни одбор среза пљеваљског доноси акт о експропријацији (под бр. 9425 од 25. септембра 1954. године) и ове њиве.²⁸⁵

Патријаршијски управни одбор почетком 1954. године упућује представку Комисији за верска питања СИБ-а поводом тога што је манастир Манасија само до тада већ четврти пут изложен „безобзирним експропријацијама од стране месних власти“.²⁸⁶

Следеће 1955. године Патријаршијски управни одбор извештава Савезну верску комисију и да је, решењем Државног секретаријата за послове опште управе и буџет НР БиХ у Сарајеву (бр. 3325), одобрена експропријација готово укупне преостале имовине Српске православне црквене општине у Тузли, површине близу осам хектара, за потребе Народног одбора града Тузле. Решењем је обухваћено 41.350 m² обрадиве земље и 36.300 m² православног гробља. Из Цркве се напомиње да је Црквена општина, ипак, „вољна да пристане и на најновију експропријацију обрадивог земљишта, уз праведну накнаду“, али

²⁸³ ЕБр. 250 од 25. фебруара 1953. године, Пожаревац; АЈ, 144, 7-127.

²⁸⁴ Син. бр. 87 од 14. јануара 1953. године; АЈ, 144, 7-127.

²⁸⁵ АЈ, 144, 9-162.

²⁸⁶ Српски православни манастир Манасија, бр. 32 од 15. априла 1967. године; АЈ, 144, 106-659.

да на експропријацију земљишта на коме се налази гробље „никако не може да пристане, јер се тим знатно крње њени интереси и она запоставља према другим вероисповестима“. И то се овако образлаже: „Сваком пада у очи и веома је чудно да се одузимају само оне површине које сачињавају српско православно гробље, док се католичка, муслиманска и јеврејска гробља, која гравитирају према граду и вежу непосредно за њега, а једно муслиманско гробље зв. `Борић` лежи уз саму болницу, не дирају.“²⁸⁷

На овај проблем, у случају једне (у свести народа) од највећих светиња СПЦ – Пећке Патријаршије патријарх Герман указује посебном представком²⁸⁸ Савезној верској комисији у лето 1965. године. Подсећа да је, после спроведене аграрне реформе, овом манастиру, решењем Народног одбора општине Пећ, 1953. године експрописано 7.918 *m*² његовог земљишта, да би се на њему подигли неки војни објекти. Исти одбор 1959. године експрописао је још 1.43.10 *ha* власништва манастира. Патријарх тада указује и да се „у последње време“, приликом подизања нових објеката у Пећи, неки инвеститори обраћају управи манастира, тражећи да им се уступи део имања за њихове објекте. Такође, и управа болнице у Пећи тражи да јој манастир уступи још један део свог имања за проширење болничког круга, где је, иначе, болница већ раније подигнута на манастирском имању.

1.12.3. Умањивање црквене имовине порезима

Додатна тешкоћа за Цркву било је увођење велих пореза, нарочито у Хрватској. Епископ горњокарловачки Никанор 1952. године извештава Свети архијерејски синод да су све црквене општине у његовој епархији од пореских органа добиле налог да прикажу црквене приходе од свећа и од таса, као и све друге приходе за претходних пет година. Подсећајући да је до тада приход црквених општина од таса и од продатих свећа био ослобођен сваког разреза, епископ упозорава: „Нова пореска мера довешће у безизлазан положај онај мали број црквених општина у Епархији горњокарловачкој које су успеле да се организују и да воде своје самостално финансијско пословање.“

²⁸⁷ ПУО, бр. 3325 од 30. јуна 1955. године; АЈ, 144, 13-201.

²⁸⁸ ПБр. 581 од 10. јула 1965. године; АЈ, 144, 89-603.

Иако се ова новина односила на све вероисповести на подручју НР Хрватске, истако је да ће она једино тешко погодити Православну цркву, с обзиром на њена минимална средства, разбијен црквени живот и видно незалечене последице рата.²⁸⁹

Поводом претераног опорезивања црквених непокретних имања изван НР Србије, а нарочито на подручју НР Хрватске, Патријаршијски управни одбор само 1955. и почетком 1956. године упутио је четири представке Савезној верској комисији. Али, у Српску патријаршију су и даље пристизали извештаји „о безобзирном поступању према црквеним имањима, преоптерћеним порезом, који знатно премашује не само приходе, него и њихову вредност“. На то се Савезној верској комисији наново указује 17. априла 1956. године, а поводом изјаве шефа Управе прихода у Вуковару, дате архијерејском намеснику овог краја, да ће продати половину црквене земље Црквене општине у Бршедину за дужни порез, као и изјаве истог државног чиновника председнику Црквене општине у Миклушевцима да ће земљу те црквене општине продати из „пркоса“.²⁹⁰

Епископ сремски 1957. године телеграмом извештава Патријаршију у Београду: „Петог јула одређена лицитација за продају црквене имовине у Горњем Товарнику за наплату дужног пореза, молимо за интервенцију.“ Тим поводом, Патријаршијски управни одбор поново, по ко зна који пут, обраћа се Савезној верској комисији.²⁹¹

Никаквог одговора није било, па се Патријаршијски управни одбор, после три месеца, поново пише на исту адресу, истичући да „у међувремену стално стижу притужбе из НР Хрватске о пописима и заказаним продајама црквене имовине за дужни порез, који је настао услед разрезавања по катастарском приходу који је често и три пута већи од постигнуте закупнине“.²⁹²

На притужбе из Српске православне цркве остало се немо, па, тако, Котарски суд у Винковцима (решењем бр. I-2165/56 од 12. фебруара 1958) одређује за 21. март 1958. године јавну дражбу за продају некретнина Црквене општине у Острову, за дуг од пореза. Овим поводом Патријаршијски управни одбор поново скреће пажњу Савезној верској

²⁸⁹ Син. бр. 1301 / зап. 376 од 14/1. маја 1952. године; АЈ, 144, 5-103.

²⁹⁰ ПУО, бр. 2343 од 17. априла 1956. године; АЈ, 144, 17-232.

²⁹¹ ПУО, бр. 6175 од 2. јула 1957. године; АЈ, 144, 22-258.

²⁹² ПУО, бр. 7190 од 2. октобра 1957. године; АЈ, 144, 22-258.

комисији: „Прети опасност да се сва имовина Српске православне цркве у НР Хрватској ускоро прода на јавној дражби за дужни порез.“²⁹³

Порези су погађали и имовину свештеника. Тако, и сама Комисија за верска питања НР Србије у свом извештају за 1955. године признаје да је било случајева да су „порески органи врло нетактично поступали приликом наплате пореза“ (у срезовима Ваљево, Крушевац, Сремска Митровица...), па се, за илустрацију, наводи пример да су у селу Миличиници код Ваљева порески органи истакли по селу огласе, да се, ради принудне наплате пореза, свештенику продају ствари: кревет, губер, ормар, ћилим и друго.²⁹⁴

Комисија за верска питања НР Србије у истом извештају наводи и ово: „Има појава на терену да су органи народне власти – пореске комисије, услед недовољно активности Социјалистичког савеза по овом питању, имале блажи критеријум при одређивању пореза свештеницима нечлановима Удружења“ (Удружења православног свештенства).²⁹⁵

1.12.4. Црква у зависном положају од државе

Након Првог светског рата тада у новоствореној југословенској држави све вероисповести имале су равноправан статус, па су, сходно државном уставу, оне уживале државну помоћ, која се морала делити сразмерно броју верних. СПЦ, као и друге вероисповести, уживала је помоћ из државног буџета, што је била једна од онова њеног издржавања. Та помоћ коначно је законски регулисана на износ од 68 милиона динара.²⁹⁶

Осим тога Црква је имала приход од тзв. „патријаршијског приреза“ у гарантованом износу од 60 милиона динара годишње. Наиме, држава је од православних Срба убирала 10 % прирез на државни порез и предавала га Цркви у наведеном глобалном износу од 60 милиона динара.²⁹⁷

По завршетку Другог светског рата, односно доласком комуниста на власт у држави, сва ова примања су обустављена. Држава је ускоро почела СПЦ да додељује помоћ, која је испрва била мала, 10 милиона динара годишње, али је постепено

²⁹³ПУО, бр. 2193 од 27. фебруара 1958. године; АЈ, 144, 26-280.

²⁹⁴АЈ, 144, 15-230.

²⁹⁵АЈ, 144, 15-230.

²⁹⁶Син. бр. 557 / зап. 43 од 18. марта 1968. године; АЈ, 144, 113-686.

²⁹⁷Исто

повећавана, да би се 1966. године усталила на износ од 1.440.660 нових динара. Усталила се баш у тренутку када је након спроведене привредне реформе требало је повећати.²⁹⁸

Године 1968. Свети архијерејски синод у представци упућеној председнику Савезне владе, поводом тада недовољне државне помоћи, констатује: „Ако ову помоћ упоредимо са предратном, узимајући у обзир тадашњу и садашњу вредност динара, она је данас најмање 50 пута мања од предратне, иако су потребе Цркве, с обзиром на ратна разарања, знатно веће од предратних.“ Затим се предочава: „Црква је чинила огромне напоре да се у новим приликама снађе, али ни након 22 године још јој то није пошло за руком. Она се данас налази у тежој материјалној ситуацији него што је можда била икад у својој прошлости, јер сви покушаји да се њена питања реше чврсто, јасно и одређено, остали су до данас без успеха.“²⁹⁹

1.13. Прогон Цркве

1.13.1. Меморандум из 1949. године

Одмах по завршетку Другог светског рата, доласком у држави нових власти, било је очигледно да се Црква потискује са друштене позиције, коју је одувек, у мањем или већем опсегу, имала у српском народу, да се спутава њено деловање и да се њене надлежности и њена имовина одузимају. Али, није се могло наслутити докле ће све то ићи. Попустања, молбе, захтеви, притужбе и протести да се такве активности државних власти и такве активности других, уз охрабрење или прећутан однос државних органа, не чине према Цркви, нису довели до заустављања антицрквеног похода.

Зато, у таквој ситуацији, када су многе интервенције остале без успеха, када се однос према Цркви на терену није мењао, него се стање у многим чак и погоршавало, патријарх Гаврило одлучује да се на највишу адресу у држави упути један опширан меморандум, у којем ће се изнети улога и значај Српске православне цркве и у прошлости

²⁹⁸Исто

²⁹⁹Исто

и у садашњости, предочити многи нагомилани проблеми и предложити како да се нађе најприкладнији излаз из таквих прилика.³⁰⁰

Директору Патријаршијске управне канцеларије Ристу Грђићу наредио је да напише такав меморандум, на основу података које ће обрадити и дати му тадашњи референт Светог архијерејског синода, потоњи патријарх Герман. Ристо Грђић савесно је урадио поверени му посао, али су онда комисије које су имале да дају коначну редакцију, а у којима су биле владике, уклањале пасус по пасус. Владике, нарочито потоњи патријарх Викентије, како можда помало цинично примећује Грђић, знале су шта сме а шта не сме да се напише, тако да је од написаног документа остала бледа сенка. Тако „очерупан“ меморандум, крајем новембра 1948. године, предат је Председништву Владе ФНРЈ. И тако *ублажен*, он је изазвао силно негодовање државне власти, па је после неколико месеци Цркви враћен незаведен, онако како се враћају дипломатске ноте када неће да их приме они којима су упућене.³⁰¹

Црква, ипак, не одустаје. У таквој ситуацији – када је њен глас пригушен, деловање ограничено и статус у друштву сасвим притешњен – није имала избора, морала је да настави да се бори за своју позицију и верска права и слободе својих припадника. У пролеће 1949. године Свети архијерејски синод СПЦ свој меморандум³⁰² упућује председнику Владе ФНРЈ Јосипу Брозу Титу.

Овај документ, без обзира што је *ублажен*, једно је од највернијих и најсвеобухватнијих сведочанстава о приликама у којима се Црква наша у првим годинама после Другог светског рата, о тадашњем односу државе према Цркви, али о односу Цркве према новуспостављеној држави. Дат је „пресек стања“ за прве четири године комунистичке владавине у друштву у којем је Црква дубоко укореењена. Подсетило се на велико страдање Цркве у рату и на очекивања да ће мир донети „нове односе између Цркве и државе“. Указује се да је СПЦ „без речи протеста“ примила „раставу Цркве од државе, са свим последицама те раставе, аграрну реформу, и све друге реформе које је нови дух времена налагао“. Показала је добру вољу за сарадњом и приликом доношења

³⁰⁰Ристо Грђић, *Упомене*, 426.

³⁰¹Исто

³⁰²Син. бр. 1052 / зап. 213 од 29/16. марта 1949. године

новог Устава³⁰³, изнела је тада своје примедбе и своје жеље, али иако оне нису уважаване, „Црква је лојално прихватила државни устав и, настојећи да своје деловање прилагоди новом стању ствари, очекивала да ће се тај Устав од свакога поштовати као светиња, исто онако како је она показала своју спремност да га поштује“. Међутим, како се образлаже, десило се нешто неочекивано – „место признања за те заслуге, место помоћи да залечи тешке ране које јој је нанео непријатељ нашег народа, први пут у њеној историји, Српска црква се од сопствене народне власти сматра као да је народни непријатељ“. И то се овако поткрепљује: „На подручју где је непријатељ срушио 250 цркава дижу се данас динамитом у ваздух преостале богомоље. На подручју ослобођене отаџбине несметано и некажњено се оскрвњавају српске црквене светиње; без суда убијају српски свештеници; премлаћују српске владике и онемогућава им се општење са паством; бесправно одузима и она земља коју је аграрна реформа оставила Цркви, бране богослужења и литије, стародревни народни обичаји; гуши црквена штампа, чак и у најскромнијем обиму; оспоравају Цркви сва права која јој је државни устав дао и загарантовао.“

Истиче се да „није се могао очекивати онај затровани дух мржње и презира, према Цркви и свему ономе што је њено, који се испољава у свакој даној прилици од стране оних који су позвани да буду чувари реда и слобода“.

Отворено се износи уверење да се гушењем црквених права и слобода у разним крајевима земље, по истим поступцима и методама, „систематски настојава да се онемогући живот и рад Српске православне цркве“.

У меморандуму се износе само „најмаркантније чињенице“ које показују какве све „незгоде“ је СПЦ преживљавала од ослобођења. А то су следеће чињенице: јединство Цркве, разбијено од окупатора, не може да се успостави, пошто се њеним представницима не допушта да се врате у своја места службовања, у Македонију; више од 60 свештеника, међу којима и један епископ, налази се „на робији“; свештеници са својих парохија, где су неки и деценијама на служби, протерују се у место рођења; „у циљу заплашивања свештеника и деморалисања њихове пастве“ извршен је низ грубих физичких напада на архијереје и свештенике; „небројени“ су случајеви спречавања традиционалних верских литија о Богојављању и храмовским славама, бадњичарских поворки и других лепих

³⁰³Устава из 1946. године.

народних и верских обичаја, као и „веома чести“ случајеви ометања службе Божје у храмовима; храмови се обесвећују и претварају у магацине за жито или сунцокрет, питомаци дечијих домова, под надзором васпитача, уништавају имовину по црквама, у храмове упадају групе и појединци, који „врше најгрубље ексцесе“, а ту је и „изазивачко понашање државних функционера, који у цркве улазе с капом на глави и цигаретом у устима“; руше се богомоље и друге црквене зграде, а њихов материјал отима и односи за неке друге сврхе; чести су и случајеви одузимања црквених имања, неправних сеча црквених шума од стране органа државних власти, заузимања епископских домова, парохијских домова, па и читавих манастира, а да притом црквене власти о томе нису ни обавештене; верска настава се на разне начине омета; омета се и излажење (једном месечно) јединог црквеног листа *Гласника*; незаконито се одузимају црквене матичне књиге, односно има случајева „рђавог“ тумачење закона о матичним књигама, што је довело и до одузимања чак и архива, печата црквених, регистратора, домовница и других књига, које служе само верским потребама; земљишни минимум од десет хектара по Закону о аграрној реформи остављен црквеним установама је „подвргнут таквим наметима, теретима и одговорностима, да би боље било да јој није ни дат“; парохијски домови се бесправно одузимају и из њих избацују свештеници и црквене канцеларије; питање социјалног осигурања свештенства и њихових породица решава се „на врло несоцијалан начин“; онемогућавају се извори материјалног обезбеђења Цркве...³⁰⁴

Поводом овог меморандума, на адресу Председништва Владе ФНРЈ, у истом обиму (на 15 страна куцаних писаћом машином), упућен је „одговор“³⁰⁵ из Државне комисије за верска питања. Био је то по много чему циничан, фразерски и идеолошки обојен одговор, у којем је настојано да се побије готово све што је из Цркве наведено и да се реално стање прикаже другачијим него што јесте.

Тако, цинично се записује да је за време окупације „вјероватно порушен извјестан број цркава и манастира, као и побијено извјестан број свештеника и архијереја“, али, каже се, не од стране Народноослободилачке војске, већ од окупатора и њихових помагача.

³⁰⁴ АЈ, 144, 1-26.

³⁰⁵ Заведен у Државној комисији за верска питања при Председништву Владе ФНРЈ под бр. 76/49, 20. априла 1949. године

За послератно време се каже: „Сва начела и слободе зајамчене уставом поштују се од наших народних власти, па је Српској православној цркви омогућена потпуна слобода у вршењу свих богослужбених обреда и радњи.“

Истиче се како има архијереја и свештеника који су за време рата били у другим структурама („љотићевци“, „недићевци“ или „четници Драже Михаиловића“), а по завршетку рата су „остали на слободи баш због широкогрудости наших власти“, да би потом наставили да „раде непријатељски у циљу да онемогуће наше народне власти у многим народним и државним пословима“. Наводи се да многи тако настројени свештеници „покушавају да на литијама и црквеним зборовима, гдје махом окупе разне ненародне елементе, испоље своја политичка обележја“. А затим се додаје да је „природно“ да народ „против тога протестује“, али и да „народне власти према таквим случајевима не могу бити равнодушне“...³⁰⁶

1.13.2. Наставак прогона и после Меморандума

Односи државе и Цркве остали су на дијаметрално различитим странама. Какви су они били, показало се и у току разговора, 2. марта 1950. године, приликом посете председника Државне комисије за верска питања Милоја Дилпарића и референта ове комисије за Православну цркву Николе Вукчевића патријарху Гаврилу.

Када је на почетку разговора председник Верске комисије упитао патријарха српског: „Како се, иначе, осјећа Ваша светост?“ Патријарх је одговорио: „Па, можете да замислите, господине предсједниче, када сте почели да нам прогоните епископе!“

Одмах потом патријарх Гаврило показао је и лично разочарење што се на његово „добро“, које је демонстрирао по повратку у земљу (поред осталог и тиме што је „увијек давао повољне изјаве или их уопште није давао“) „вратило злим“. Зато је поручио да више неће да ћути, па макар га и „оковали“. Уносећи се у лице Дилпарићу, рекао је: „Ви нам скраћујете и оне слободе које сте нам законом загарантовали!“ А затим додао: „Ја вас молим изволите донијети закон да се црква укида. Ви не може од народа направити безбожнике, а то се види, да су цркве дупке пуне.“

³⁰⁶АЈ, 144, 1-26.

Разговор се тако распламсао, како су свом извештају сведоче сами ови државни чиновници, да се „више није чекало да неко заврши да би други могао да почне“.³⁰⁷

У друштву је створен амбијент где се дистанцирајућим односом према Цркви демонстрира посвећеност неким наводно узвишеним идеалима, који, топбоже, надилазе вековима потврђиване вечне вредности.

Дошло је до својеврсне деструкције културе, где се кроз уништавање (једне) културе, демонстрира – некултура. Често и без непоштовања основних цивилизацијских и моралних норми, скрнављене и уништаване су православне светиње.

1.13.3. Суђење свештеницима

По завршетку Другог светског рата нове државне власти кренуле су у обрачун са „непослушним“ свештеницима. Уследила су и хапшења. Услед таквог односа државних власти према свештенству, а, у суштини, према Цркви, крајем 1945. године, Свети архијерејски синод, пише Државној верској комисији: „Поводом случајева да народне власти лишавају слободе поједина свештена лица, при чему о томе не обавештавају надлежне црквене власти, молимо Председништво Савезне владе ФНРЈ за потребну одлуку и наређење надлежним органима да се приликом лишавања слободе свештених лица о томе увек обавести њихова виша црквена власт, тј. епархијски архијереј.“³⁰⁸

Државне власти биле су посебно осетљиве на сваки покушај подстрекивања свештеника и верника на нелојалност према световним властима и на њихову делатност која је оцењивана као противна социјалистичкој стварности. Праћене су и анализиране беседе и проповеди епископа и свештеника, а ако би се у њима, по критеријумима власти, нашла било каква примеса непријатељске активности, ширења ратно-хушкачких вести, извођења обреда на незаконит начин и слично, одмах би се реаговало.³⁰⁹

³⁰⁷ АЈ, 144, 3-64.

³⁰⁸ Син. бр. 2341 / зап. 540 од 12. децембра (29. новембра) 1945. године; АЈ, 50, 128-257.

³⁰⁹ Радмила Радић, *Држава и верске заједнице 1945-1970*, II, Институт за новију историју Србије, Београд, 2002, стр.26-27.

У првим месецима после рата жртве чишћења „колаборациониста“ били су и многи свештеници. На многобројним списковима ликвидираних после Другог светског рата налазило се и име понеког свештеника.³¹⁰

Нове, револуционарне власти с неповерењем су гледале на свештенство. Према службеним извештајима, 1946. године, више од 60 % свештеника било је непријатељски расположено, 30 % колебљивао, а само 10 % њих спремно на сарадњу.³¹¹

Против многих свештеника, различитих вероисповести, поготово у првим годинама после рата, вођени су и судски поступци. У ФНРЈ 1953. године било је 11.786 свештених лица, од чега 7.168 римокатоличких, 2.551 православних, 1.798 исламских и 269 осталих. До те године било је осуђених 1.403 свештена лица, од којих је у току издржавања казне помиловано 152, условно пуштено 88, а на издржавању казне налазило се још 254 лица.³¹²

Године 1954. у ФНРЈ у затворима је било 124 католичка свештеника, 32 православна и 2 протестантка³¹³.

Савезна комисија за верска питања у свом извештају за 1957. годину – који је носио назнаке „строго поверљиво“ и „само на личност“ – навела је да се те године у казнено-поправним домовима на издржавању казне налазило 10 православних свештеника; да је 1957. године административно кажњено око 300 свештеника, највише због „прекршаја“ Закона о правном положају верских заједница, а да је кривично гоњено њих осморица.³¹⁴

И у потоњем времену било је случајева суђења свештеницима. Верска комисија Србије у свом годишњем извештају за 1963. годину записује да је те године за прекршаје по Закону о правном положају верских заједница кажњено око 40 лица, а да је за кривично дело организовања бекства преко границе кажњен један свештеник. Истовремено, наводи се и да је те године из Србије, из политичких разлога, емигрирало седам православних свештеника и двојица студената теологије.³¹⁵

³¹⁰Срђан Цветковић, *Између српа и чекића – репресија у Србији 1944-1953*, Институт за савремену историју, Београд, 2006, стр. 522.

³¹¹Исто

³¹²Радмила Радић, *Држава и верске заједнице 1945-1970*, II, 26.

³¹³Исто, 26.

³¹⁴АЈ, 144, 23-259.

³¹⁵АЈ, 144, 72-559.

1.14. Изборни сабор 1950. године

По упокојењу патријарха Гаврила, државне власти активно су се укључиле у избор новог српског патријарха.

Њихов избор је био епископ злетовско-струмички и тада администратор Епархије сремске Викентије (Проданов).

Но, Свети архијерејски сабор, који бира тројицу кандидата, био је одлучно против његовог избора, па га на првом заседању, 10. јуна 1950. није ни уврстио у могуће кандидате. Уследио је страشان притисак државних власти, нарочито УДБ-е, због чега се морало одржати друго саборско заседање, 30. јуна исте године, на којем је изгласан нови списак кандидата, наравно с Викентијевим именом на њему. Затим је уследио притисак на чланове Изборног сабора да се трочлана листа сведе на једно име – Викентије.³¹⁶

Изборни сабор имао је тада укупно 73 члана, а у избору је учествовало 59 присутних. Иако у мањини, важан чинилац Изборног сабора била су цивилна лица, њих двадесетак – председници савеза епархијских свештеничких удружења, чланови Патријарашког управног одбора и подпредседници епархијских савета³¹⁷.

На избор се утицало тако што су чланови Изборног сабора хапшени и застрашивани, или им је спречаван долазак у Београд, док се избор не оконча, уколико се у њих није имало поверења да ће гласати за Викентија. Људи су гласали психички дотучени претњама и(ли) „задужени“ обећањима. Тако је једном члану Сабора обећан пасош за Америку, ако гласа за Викентија. Избор је протекао онако како су државне власти хтеле, па је касније добио пасош.³¹⁸

Утицало се на избор поглавара СПЦи предузимањем мера према самим кандидатима за патријарха. Пошто је главни кандидат био митрополит скопски Јосиф, који је иначе у одсуству замењивао патријарха Гаврила, државне власти, да би онемогућиле његов избор, ухапсиле су га за време заседања Сабора и одвеле у манастир Љубосињу на принудни боравак. Касније је пуштен, па опет ухапшен и протеран у Љубостињу и Жичу, где је био до 1953. године, када се тешко разболео и пао у постељу,

³¹⁶Ристо Грђић, *Успомене*, 431-432.

³¹⁷АЈ, 144, 3-63.

³¹⁸Ристо Грђић, *Успомене*, 432.

не успевајући више да се дигне до упокојења 3. јула 1957. године.³¹⁹ Пошто се митрополит Јосиф повукао од кандидатуре, главни конкурент Викентију постао је митрополит црногорско-приморски Арсеније. У последњем кругу гласања епископ Викентије добио је 33 гласа, митрополит Арсеније 25 гласова а митрополит загребачки Дамаскин 2 гласа³²⁰.

Сведок ових догађаја, један од тада утицајнијих људи у Српској патријаршији Ристо Грђић, директор Патријаршијске управне канцеларије, каже да је уверен да патријарх Викентије није желео овакав избор, али је и он, попут његових гласача, био под психолошким притиском. Каже: „Знам да је тих дана преживљавао тешку унутрашњу борбу, а кад је изабран, био је више скршен него радостан.“ Грђић истиче да је овај избор нанео тежак морални удар Цркви и да су потом почели да се јављају знаци деморализације у епископату. И још напомиње: „Многе жалосне ствари које знам морам да прећутим.“³²¹

Државна власт у својој осиноности директно је учествовала у избору патријарха Викентија³²², очекујући да ће „узвратити“, поред осталог, тиме што ће се епархијама у Републици Македонији признати самосталност, иако је управо он један од епископа којима је забрањено да се врате на своју епархију у овој федералној јединици.

Патријарх Викентије свечано је устоличен 2. јула 1950. године у Саборној цркви у Београду. Док је примао панагију српских патријараха, он је овако исказао своја осећања: „Примајући ову панагију, ја нисам осетио радост коју сам требало да осетим. Ја сам осетио страх.“³²³

По устоличењу у Патријаршији је приређен свечани ручак, којем су присуствовали и званични представници влада ФНР Југославије и НР Србије, који су патријарху честитали избор.³²⁴

У својој здравници патријарх Викентије најпре поручује да неће „ни за једну длану одступити од онога што Цркваучи“. А онда, знајући какав је однос државе према Цркви и шта се од њега очекује, обраћа се присутним представницима државне власти, посебно министру и генералном секретару Владе ФНРЈ генералу Љубодрагу Ђурићу, казујући:

³¹⁹Исто

³²⁰Душан Н. Петровић, *Патријарх Викентије Проданов 1950-1958. – чувар јединства Српске цркве*, Српска православна епархија сремска, Сремски Карловци, 2013, стр. 65.

³²¹Ристо Грђић, *Успомене*, 432.

³²²АЈ, 144, 3-64; 3-62...

³²³*Гласник СПЦ*, бр. 7, 8. и 9, 1. септембра (19. августа) 1950, стр. 92.

³²⁴Исто, 93.

„Ово је један од првих интимних додира између представника народне власти и Цркве. И, баш у овом моменту, хоћу данагласим да Српска цркваникада није бацала погледе преко граница отаџбине своје и нисмо никада очекивали помоћ ван граница и од других. Молим г.генерала Ђурића да ово изјави на надлежном месту. И да изјави и то да је Српска православна црква народна и да ће она таква и остати. Српска православна црква наћи ће саму себе.“

Одмах потом, апелујући да се спусте тензије државе према Цркви, додаје: „Али, с друге стране, када дајем ову изјаву имам велику молбу, а то је да се има велико поверење према нашој Цркви; своју главу дајем даниједан архијереј наше Цркве не тражи помоћи ван граница државе – која се зове Федеративна Народна Република Југославија. То је ван спора и дискусије. И молићу вас да имате потпуно поверење у нас...“

На то је генерал Ђурић узвратио: „И поверење и добра воља како саме Владе ФНРЈ, тако и архијереја, треба да постоји. Ако не постоји, не може се ни говорити о доброј вољи и сарадњи са Српском црквом. Чак и друг Тито је сам говорио, да уколико архијереји буду схватили патријарха и све се реши по најбољој вољи и жељи, да ће Православна црква наићи на пуну подршку од стране наше Владе. И у интересу је Српске православне цркве да се дође до споразума. Ја сам разговарао и с представницима Св. синода о најбољим жељама о сарадњи. И наше ће тежње бити управљене на то да се ојача Српска православна црква и њено свештенство. А и ви морате томе у главном допринети.“³²⁵

У тадашњем избору српског патријарха, вероватно под притиском државних власти, учествовали су и представници свештенства из Македоније (које је било укључено у стварање „Македонске православне цркве“). Патријарх Викентије, иако један од епископа којима је био забрањен повратак на своју епископску дужност на подручју те нове федералне јединице, у својој здравици на устоличењу, рекао је да се радује што је Црква учинила „велики корак ка споразумевању парохијског свештенства и више јерархије“, напомињући да Српска црква увек пред очима има целину. Свештенству из Македоније поручио је тада: „Може да буде и неспоразума, али ја вас молим да имамо стрпљења. Уложимо добру вољу и разумевање, па ће се све решити и без параграфа.“³²⁶

³²⁵ Исто, 93-95.

³²⁶ Исто, 94.

Не би се то могло тумачити као изричито обећање новизабраног патријарха – од кога су државне власти очекивале да удовољи захтевима из отргнутих епархија СПЦ – али јесте (реторичко) показивање „флексибилног става“ пред будним оком државних власти.

Одмах по устоличењу, уследилису сусрети новоизабраног патријарха са највишим представницима државне власти. А у међувремену, већ следећег дана по устоличењу, српски првојерарх примио је чланове Главног одбора Савеза удружења православног свештенства ФНР Југославије³²⁷.

С обзиром на то да су државне власти стајале иза оснивања ових удружења, то се могло разумети као показивање доре воље, односно показивање одсуства анимозитета према „државним пројектима“.

Патријарх Викентије био је први поглавар Српске цркве изабран у комунистичкој држави Југославији. Он је ту чињеницу морао да прихвати као реалност, па је, знајући у каквим приликама се Црква нашла, настојао да разлоге зарад онога за шта се залагао износи мирно, готово флегамтично, а при том је, како се сведочи, имао јаку моћ убеђивања; таквом сталоженом наступу доприносила је и његова блага нарав, коју је рођењем и стасавањем стекао у војвођанској равници.³²⁸ Истиче се његово настојање да се среде односи између државе и Цркве, а да се црквени прописи правилно примењују³²⁹. Тако говоре његови савременици, посматрајући изблиза, али ипак са стране. Међутим, увидом у архивску грађу Савезне верске комисије, која је била надлежна испред државе за односе са Црквом и верским заједницама, увиђа се да се патријарх Викентије са представницима државе консултовао о готово свим иоле значајнијим питањима која се тичу живота под окриљем СПЦ. И – у много чему уважавао добијане предлоге.

Једна од главних заслуга која се приписује патријарху Викентију јесте потписивање Уговора о социјалном осигурању свештеника СПЦ, 28. децембра 1951. године.³³⁰ С обзиром да су свештеницима 1947. године ускраћена сва права из социјалног осигурања и да су сви црквени пензиони фондови, самим тим што су остали без имовине, изгубили основу за рад, овај уговор је био изузетно значајан. Свештеницима су дата

³²⁷ Исто, 106.

³²⁸ Божидар Ковачевић, „Српски патријарси последњих педесет година“, у *Српска православна црква 1920-1970*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1971, стр. 478.

³²⁹ Исто

³³⁰ *Политика*, Београд, 29. децембар 1951, стр. 5.

готово сва права из државног социјалног осигурања, која су имали осигураници из радног односа.³³¹

Тиме судбина православног свештенства више није била изолована у односу на остали „радни народ“ који је имао државно социјално осигурање³³².

По потписивању овог уговора патријарх Викентије је рекао да је још приликом прве посете Јосипу Брозуну Титу тражио је да се и за свештенство обезбеди социјално осигурање и да је први човек Југославије тада рекао да ће „изаћи у сусрет свим жељама Српске православне цркве, уколико је то могуће“.³³³

Али, како се показало у времену које је следило, многе жеље Српске православне цркве остале су само – жеље.

³³¹Ристо Грђић, *Успомене*, 435.

³³²Бранко А.Цисарж, *Црквено право, I*, Уџбеник за српске прав. богословије, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1970, стр. 151.

³³³*Политика*, Београд, 29. децембар 1951, стр. 5.

Други период 2. ВРЕМЕ НАДЗОРА ДРЖАВЕ НАД ЦРКВОМ (1953-1984)

2.1. Законско уређење односа Цркве и државе

2.1.1. Закон о правном положају верских заједница из 1953. године

У првим годинама после Другог светског рата није било закона којим би се прецизно, нормативно уредио правни положај Цркве и верских заједница и њихов однос са државом, што је оставило простор за самовољу.

Непостојање закона који би за предмет регулисања имао слободу вероисповести и односе између државе и Цркве и верских заједница омогућавало је извршној власти да у пракси арбитрарно тумачи шта представља дозвољену, а шта недозвољену верску, односно верско-мисионарску и верско-просветну активност. Тиме је извршна власт, због непостојања закона, сама себи оцртавала границе дискреционих овлашћења у задирању у област слободе вероисповести, црквеног организовања и права Цркве на своју верску делатност.

Доношење Закона о правном положају верских заједница диктирале су свеопште друштвене, а посебно спољнополитичке прилике. У времену када је изведен радикалан раскид са бившом државом и кад су носиоци нове (комунистичке) власти сурово се обрачунали са својим идеолошким и другим противницима и онима који су (често сасвим олако и произвољно, без иоле ваљаних аргумената) означавани као потенцијални противници – што није могло да остане без великог незадовољства у делу народа – држава је настојала да се бар декларативно представи својим грађанима као заштитник њихових права, а, поред осталог, и права Цркве и верских заједница. Време је то када је дошло до раскида односа комунистичке Југославије и прве комунистичке државе Совјетског Савеза (СССР); када је неприкосновени југословенски комунистички лидер Јосип Броз Тито окренуо леђа Истоку и почео да показује другачије лице Западу. Ригидан комунистички став, конкретно по совјетском моделу, према религији у првим годинама после Другог светског рата, сада, ради спољнополитичког угледа државе, требало је некако показати у форми поштовања бар основних цивилизацијских стандарда.

Држава, како је сама после свега учињеног могла закључити, већ увелико је била завршила посао у „обрачуну“ са Црквом. Требало је *опрати руке* и у новом оделу изаћи пред свет; донети закон који ће правно *легитимисати* њен углед, али и даље оставити могућност да се над Црквом и верским заједницама с њене стране има – надзор.

*Закон о правном положају верских заједница*³³⁴ донела је Народна скупштина ФНРЈ 22.маја 1953.године. Проглашен је Указом председника Републике (Јосипа Броза Тита) 27.маја 1953.године, а истог дана је и објављен у *Службеном листу ФНРЈ*.

Овим законом разрађења су уставна начела која се тичу верских права и слобода и статуса Цркве и верских заједница, дефинисана права и дужности Цркве и верских заједница, као и права и обавезе државе у заштити права и слобода Цркве и верских заједница и заштити права и слобода савести и вероисповести грађана.

Прво што пада у очи јесте то да овај закон у свом наслову и кроз цео свој садржај говори о „верским заједницама“, чиме се Црква, неосновано, своди на ниво – верске заједнице. Ставља се у исту равн са сваком другом верском заједницом која се може основати данас за данас.

Законом се грађанима јемчи слобода савести и слобода вероисповести, а исповедање вере проглашава за приватну ствар човека.

Грађанима се допушта да слободно оснивају верске заједнице, а онда се одређује да све вероисповести уживају једнака права и да све верске заједнице имају исти правни положај. Истиче се само да њихова делатност „мора бити у складу са Уставом и законима“.

Овим се установљава систем пријаве, односно обавештења, без икаквог одобрења надлежног државног органа. Довољно је само да се о оснивању верске заједнице обавести надлежни државни орган у општини на чијој територији се она оснива. Истицана је ова новина као широко демократска, јер је пружила могућност великом броју мањих верских и квази верских заједница различитих религиозних оријентација да заснују свој рад.³³⁵

³³⁴ *Службени лист ФНРЈ*, бр. 22, од 27. маја 1953. године

³³⁵ Томислав Бранковић, „Савез комуниста Југославије и религија“, *Политикологија религије*, св. II, Београд, 2007, стр. 89.

Међутим, овим се, у ствари, подстакао развој секти. А онда се те, тако тек основане верске заједнице доводе у „исти правни положај“ чак и са Црквом, која поред свега суштинског и осталог, своје трајање бележи вековима.

Верским заједницама омогућава се да слободно обављају верске послове и врше верске обреде. Такође, да могу издавати и растурати верску штампу.

Посебна пажња се поклања „чувању“ државних школа од могућег уплива религије, и одређивању граница допуштености верске наставе (катихезације).

Тако, следећи уставни принцип о одвојености Цркве и државе, утврђује се принцип одвојености школе од Цркве. Верским заједницама се омогућава да слободно могу оснивати посебне верске школе (непотпуне средње школе, средње и више школе) за спремање свештеника и да оне могу њима управљати. Омогућава се да слободно одређују програм и план наставе и одређују наставнике. А држава за себе задржава право да „само“ врши општи надзор над радом верских школа.

Истиче се да је верска настава (катихезација) слободна у црквама, храмовима и другим просторијама за то одређеним. А да је не могу похађати ученици „редовних школа“ у школским часовима. За похађање верске наставе захтева се одобрење оба родитеља, односно стараоца и пристанак малолетника.

Потом се каже да „лица која похађају школе за спремање свештеника могу уживати права која се признају лицима на школовању“, о чему ближе прописе доноси Савезно извршно веће.

Дакле, оставља се могућност да богослови „могу уживати“, а не омогућава се императивно да уживају права као сви други ученици!

Посебним чланом, у завршним одредбама, предвиђа се да кад се злоупотребом верске наставе учини кривично дело, суд може, поред казни предвиђених у закону, изрећи и затварање верских школа, у трајању одједне до десет година.

Држава, односно њене политичке структуре у власти, себе штитете и овим законом, тако што се (у члану 5) забрањује злоупотреба верских послова, верске наставе, верске штампе, верских обреда и других испољавања верских осећања у политичке сврхе. У следећем ставу забрањује се изазивање или распиривање верске нетрпељивости, мржње

или раздора. А онда, под исти члан подводи се и забрана спречавања верских скупова, верске наставе, верских обреда или других испољавања верских осећања.

Првим ставом овог члана (а делимично и другим ставом) распрострајено је широко поље за деловање државне власти против припадника Цркве и верских заједница, где се много шта може олако протумачити као „злоупотреба“ и то још у тако широку намену „политичке сврхе“.

Омогућава се верска слобода, али строго у границама вере. Постављено је *минско поље* којим се тадашњи државно-идеолошки апарат штитио од могућег утицаја Цркве и верских заједница.

У Закону је записано да нико не може забранити грађанима да учествују у верским обредима и другим испољавањима верских осећања, и да нико не може принудити члана верске заједнице да не користи права која му као грађанину припадају по Уставу и законима.

Затим се каже да грађани не могу бити ограничени у правима која им припадају по закону због својих верских убеђења, због припадности некој вероисповести или некој верској заједници, или због учествовања у вршењу верских обреда и других испољавања верских осећања.

Верским заједницама дат је статус правних лица по грађанском праву, што значи да су оне могле учествовати у правном промету.

Једним посебним чланом предвиђа се да свештеници имају право да оснивају свештеничка удружења, на основу општих прописа о удружењима.

И овај члан има политички призив, с обиром на тада инструисану улогу свештеничких удружења, која су била оруђа у рукама државе за мешање у рад Цркве.

Ограде око Цркве и верских заједница шире дејство постављене су и чланом Закона у којем се каже да „одлуке верских заједница у брачним споровима и у предметима дисциплинског карактера, као и друге одлуке верских заједница, немају дејство ван верске заједнице“.

Овим држава, не само да не поштује одлуке Цркве и верских заједница, него их и препушта да се сами носе са проблемима који настану у њиховим редовима – држава се

дистанцира у пружању помоћи за одржавање реда унутар Цркве и верских заједница. Одбија да пружи правну помоћ ономе ко постоји у правном поретку!

Предвиђено је да савезна влада и републичке владе (Савезно извршно веће и републичка извршна већа) „могу давати материјалну помоћ верским заједницама“, и да се одлуком којом се додељује помоћ може одредити и сврха у коју се помоћ или њен део може употребити.

Ово је једна од кључних одредби за утицај државе на Цркву и верске заједнице. Чим се каже да највиши извршни органи државе *могу* давати помоћ, значи да то зависи од њихове воље. И да се тако Црква и верске заједнице доводе од ње у завистан положај.

Закон, даље, преузима решење Министарства унутрашњих послова НР Србије од 16. октобра 1946. године, које се сада поставља као законска норма, да је прикупљање прилога у верске сврхе слободно само у црквама, храмовима и другим просторима који су за то одређени. У Закону се записује да је прикупљање прилога ван ових места могуће само по одобрењу народног одбора среза, односно града. Озакоњује се и решење да свештеници могу примати награду у новцу или на други уобичајени начин за обављање верских обреда.

Верским заједницама омогућава се да верске обреде врше у богомољама и другим јавним просторијама које су саме одредиле за ту намену, као и у црквеним портама, гробљима и и другим јавним просторима везаним за цркве, односно храмове.

Одржавање литија, процесија и других верских скупова изван наведених места остављено је да одобри, ако нађе за сходно, народни одбор среза, односно града, на основу прописа републичког извршног већа.

Ово ограничење не односи се на венчања и друга породична славља, и на погребне.

Предвиђена је и могућност да надлежни народни одбор среза, односно града, у оквиру предузетих општих мера за заштиту народног здравља и јавног реда, забрани одржавање верских скупова, док такве околности трају.

Преузимају се и нормативна решења из Основног закона о браку и Закона о државним матичним књигама из 1946. године, даје венчање у цркви могуће само после закључења брака пред надлежним државним органом, а крштење само после уписа у матичну књигу рођених, код државног матичара.

Закон овај чини помак што омогућава свештеницима да, у складу са кућним редом, пружају верске услуге особама које се налазе у болницама, домовима старих, интернатима и сличним заводима и установама, на њихов захтев.

Предвиђено је и да се звона по храмовима и црквеним зградама могу употребити за звоњење у случају опште опасности (пожар, поплава и слично), а да се верски службеник не може томе супротставити у таквим ситуацијама.

2.1.2. Порука Цркве приликом доношења Закона

У току припреме доношења Закона о правном положају верских заједница, Светиархијерејски синод СПЦ, на својој седници 18. фебруара 1953. године, размотрио је његов нацрт и своје примедбе и предлоге³³⁶ доставио Савезном извршном већу, Законодавном одбору Народне скупштине ФНРЈ и Комисији за верска питања Савезног извршног већа. У достављеном акту Синод записује: „Наша је претпоставка да је Закону циљ стварање верског мира у земљи и отклањање свих разлога за сукобе између Цркве и државе. То се може постићи само у том случају ако сви односи између Цркве и државе, односно органа једне и друге, буду тачно и прецизно одређени; ако се из Закона изостави све оно што може да унесе забуну, а у Закон унесе све оно што ће помоћи да до забунене дође; једном речју, потребно је да Закон буде јасан и да нарочито регулише сва она питања која су до сада стварала неспоразуме у односима између Цркве и државе.“

Тиме је Црква и отворено указала да је до тада било неспоразума са државом и да она жели „стварање верског мира“.

Прихваћене су само поједине примедбе Цркве, које суштински не мењају зацртани однос Цркве и државе.

Овим законом ограничено је дејство Цркве и верских заједница. Али, ипак, он, у приличној мери, доноси правну сигурност. Оцртане су границе верских права и слобода; но, ма колико сужене биле, оне нису могле бити занемарене. Разбистриле су се многе ситуације због којих је често долазило донеразумевања и сукобљавања државних органа и свештенства на терену, а изгредници се подведе под закон³³⁷.

³³⁶Бр. 473 / зап. 35 од 18. фебруара 1953. године

³³⁷Гласник СПЦ, бр. 7, јул 1958, стр. 121.

2.1.3. Недоследност државе у поштовању сопственог закона

Одредбе Закона о правном положају верских заједница често су биле непоштоване управо од оних који су били најодговорнији да обезбеде њихово поштовање. Кроз самовољу својих органа (носилаца државне власти) – потхрањивану недовољном уважавањем верских и црквених права и слобода – држава је показивала сопствену недоследност у поштовању закона који је сама донела. Сведоче о томе и многе представке Цркве, разним поводима упућиване државним органима, управо због непоштовања одредби овога закона. Ево само неких од њих.

Свети архијерејски синод 1954. године пише Комисији за верска питања СИБ-а „за дејство“ да се ученицима српских православних богословија и студентима Богословског факултета СПЦ (сходно чл. 20. Закона о правном положају верских заједница) „призна уживање права која су призната осталим лицима на школовању“³³⁸.

Пошто су се власти оглушиле о овај захтев, он је после годину дана поновљен, тражећи да се „ово питање узме у разматрање и повољно реши“. Истовремено, док се то не реши, захтевано је да се ученици богословија и студенти Богословског факултета на позивају на одслужење војног рока у пролеће, пред завршетак школске године, већ да се позивају у јесен, кад и сви остали регрути.³³⁹

Крајем следеће (1956) године Синод, позивајући се на то да је, након издвајања са Београдског универзитета, Богословском факултету, одлуком Владе НР Србије (Каб. бр. I 9478 од 11. августа 1952), одобрен рад, захтева да се његовим студентима „призна уживање оних права која су призната и студентима осталих факултета“ у земљи.³⁴⁰

Посебно велики проблем био је због групног крштавања деце по приватним становима, а што се углавном дешавало у местима где није било храмова, или су они исувише удаљени од места из којих су деца која је требало крстити, као и у местима где су срушене цркве, па на црквишту због временских неприлика (киша, снег, ветар, хладноћа) није било услова да се обави обред крштења, услед чега се морало прећи у оближњу

³³⁸Син. бр. 2476 / зап. 818 од 2. новембра 1954. године; АЈ, 144, 9-162.

³³⁹Син. бр. 2322 / зап. 644 од 11. октобра 1955. године; АЈ, 144, 13-201.

³⁴⁰Син. бр. 2549 / зап. 680 од 21. децембра 1956. године; АЈ, 144, 21-257.

приватну кућу. На то је Свети архијерејски синод често указивао својим дописима Савезној верској комисији и у разговору са њеним представницима³⁴¹.

С обзиром на то да је било најављено да ће надлежни државни органи донети упутства за примену Закона о правном положају верских заједница, епископ горњокарловачки Симеон упутио је допис Синоду, а Синод га проследио Савезној верској комисији, којим предлаже да се кроз „упутства“ нагласи даје дозвољено групно крштавање деце у приватном стану у оним местима где је за време рата срушен храм, а временске прилике не дозвољавају да се обред крштења обави на црквишту. И то образлаже уз прилагање сопственог искуства: „Из праксеподрочног Нам свештенства знамо случајеве када су на дан црквених слава верниу великом броју доносили децу на црквишта ради крштавања, а због кише свештеник није био у могућности да на црквишту обави крштење, те је био принуђен да се склони са децом и кумовима у оближњу кућу, збогчега је просто витлан десно и лево од стране милиције, и напoкон кажњен од судије за прекршаје...“³⁴²

Свети архијерејски синод, извршујући одлуку Светог архијерејског сабора, у јуну 1956.године обраћа се Комисији за верска питања Савезног извршног већа, молећи за интервенцију код надлежних државних органа да се препоручи управама здравствених установа, домова старих, интерната и других сличних установа и завода да се придржавају законске норме, како би се свештеницима омогућило да лицима смештеним у овим установама, на њихов захтев, пруже верске услуге.³⁴³

Истог дана, на исту адресу, Синод се обраћа новом представком³⁴⁴, с молбом да се државни органи надлежни за просвету, у погледу верске наставе и других испољавања верских осећања ученика, придржавају прописа Закона о правном положају верских заједница.

Глас Цркве државне власти нису хтеле да чују, па, на основу одлуке Светог архијерејског сабора, Синод средином 1959.године пише Савезној верској комисији „за сходну интервенцију“ да се што пре донесу ближа упутства о примени Закона о правном

³⁴¹ Син. бр. 2564 / зап. 837 од 10. новембра 1954. године; Син. бр. 2904 / 54 - зап. 12 од 3. фебруара 1955. године; АЈ, 144, 12-200.

³⁴² Син. бр. 2904 / 54 - зап. 12 од 3. фебруара 1955. године; АЈ, 144, 12-200.

³⁴³ Син. бр. 1232 / зап. 374 од 27. јуна 1956. године

³⁴⁴ Син. бр. 1151 и 1214 / зап. 378 од 27. јуна 1956. године

положају верских заједница, „како би се избегла неједнака примена и различита тумачења прописа овога закона“. Истиче се да је при доношењу ових упутстава нарочито потешко предвидети: да се не омета крштавање више деце у једној кући и причешћивање стараца и децеу домовима; да се не омета обављање литијских и житних молитава код записа; да се не отежава предавање веронауке и даверонауку могу похађати деца са пристанком само једног родитеља и да се добровољни прилози за потребе Цркве могу прикупљати и по домовима.³⁴⁵

Девет година након доношења овог закона, који је важио за подручје целе Југославије, Извршно веће Народне скупштине Републике Србије доноси *Уредбу за извршење Закона о правном положају верских заједница*³⁴⁶.

Сам чин доношења ове уредбе (1962. године) после толико времена од доношења закона на који се односи, упућује да је било нејасноћа у спровођењу Закона у живот и да се од државе истрајавало на његовој примени.

Закон о правном положају верских заједница остао је на снази до 1965. године, када је донет нови, *Основни закон о правном положају верских заједница*.

Наставило се непоштовање и овог закона. Свети архијерејски синод у својој представци председнику Савезног извршног већа 1968. године, поред осталог, указује на неравноправан положај ученика богословских школа са ученицима других школа. Пише да се до тада „безброј пута“, тим поводом, захтевајући поштовање законских одредби, обраћао Савезној верској комисији, али да то „није решено“. Захтевано је тада да се реше ова питања: лечење оболелих ученика и студената; једнак третман у погледу служења војног рока, повластице у вожњи и пријем дечјег додатка. У истој представци затражено је поштовање и других одредби истог закона, па се каже: „Молимо да се одобри да свештеници могу посећивати лица која се налазе у болницама, домовима стараца, интернатима, казнено-поправним домовима и сличним заводима и установама, ако ова лица то затраже у циљу исповедања своје вере.“³⁴⁷

³⁴⁵ Син. бр. 1708 / зап. 347 од 26. јуна 1959. године; АЈ, 144, 37-329.

³⁴⁶ *Службени гласник НРС*, бр. 10 од 17. марта 1962. године

³⁴⁷ Син. бр. 557 / зап. 43 од 18. марта 1968. године; АЈ, 144, 113-686.

2.2. Надзор државе над Црквом

2.2.1. Држава прати стање у Цркви

Активност Цркве и верских организација, као и посвећеност народа вери прати се на свим државним нивоима. Прати се с позиције највиших државних органа југословенске федерације, прате их републички органи, а такође и сви нижи државни органи.

О студиозности таквог праћења сведочи и извештај који средином 1955. године сачињава Комисија за верска питања НР Србије, под насловом „Извештај о стању верских организација и секти у НР Србији“. Он започиње констатацијом: „На основу извештаја прикупљених из уже Србије, Војводине, Космета и Београда, као и података којим располаже Комисија за верска питања НР Србије, може се закључити да православна и муслиманска верска заједница, у целини узев, имају најлојалнији став према нашој друштвеној стварности, за разлику од католичке верске организације и неких верских секти, чије је држање реакционарно. Овакво држање нижег дела православног и муслиманског свештенства проистиче из позитивне садржине рада њихових удружења и релативно шире активности у раду друштвених организација и Социјалистичког савеза радног народа, док држање нижег дела католичког свештенства резултат је, поред осталог, и става црквених органа који не желе да се нормализују односи са државом, а тај став и они подржавају са малим изузецима.“

Кроз овај извештај образлаже се како је у народу „убијана“ вера, шта је све предузимано да се народ атеизира. Тако, наводи се: „Борба на сузбијању верског схватања у масама састојала се углавном у индиректној борби, на општем просвећивању маса преко народних и радничких универзитета, разних здравствених и просветних течајева и сеоских конференција на којима су се држала научно-популарна предавања из разних области природних и позитивних (!) наука. Растурала се научна популарна литература и штампа, и то нарочито у селима. Овај рад као и мере на општем просвећивању и образовању (осмољетке, гимназије, универзитети и наша социјалистичка стварност) имале су снажан утицај на отклањање религиозних схватања код маса.“

Одмах затим износе се и замерке што тај „успех“ није још већи, па се каже: „Међутим, има појава на трену да се овим индиректним мерама против религије не

поклања довољна пажња, не користи се развитак природних и позитивних наука, тако да се религиозним схватањима маса не прилази са становишта дужег процеса борбе, него више са пропагандистичке стране, што, разуме се, нема неког већег ефекта. Осим тога, има негативних појава на терену да се став Савеза комуниста према религији, који захтева минимум свести код чланова Савеза, на један груб начин преноси на чланове Социјалистичког савеза или у најмању руку замера им се што врше религиозне обреде.³⁴⁸

Исту оцену о „лојалности“ Српске православне цркве према тадашњој „друштвеној стварности“ Комисија за верска питања НР Србије износи и у извештају о свом раду, на крају 1955. године. Конкретизујући стање, наводи: „Православно свештенство у већини позитивно се односи, док епископат, изузев неколицине епископа, има негативан став према нашој друштвеној стварности и својим досадашњим радом показује да не жели сарадњу, нити сређивање односа са државом. Негативан рад епископа, поред осталог, нарочито се испољава у спутавању рада Свештеничког удружења.“³⁴⁹

Наводи се да је тада у Удружење учлањено око 1.300 свештеника и монаха или 71 % њих. Образлаже се да „мањи део свештеника“ који није учлањен сачињавају углавном архијерејски намесници, који су под непосредним утицајем епископа, затим „известан број свештеника“ који из страха од епископа не сме да се учлани у Удружење, као и „мањи део свештеника“ који је непријатељски расположен, како се каже, „према нашој земљи“, а мисли се на раположење према постојећем државном апарату.³⁵⁰

Државне власти настоје да „преваспитају“ не само вернике, него и свештенике. Свештенство се „обрађује“ да се укључи у „социјалистички фронт“ (ССРН). Тако, Комисија за верска питања НР Србије на својој седници 12. децембра 1955. године доноси закључак „да основне организације Социјалистичког савеза треба више да пруже помоћ у циљу активирања свештеника у друштвеним организацијама и да их оријентишу на такве задатке који ће најбоље одговарати њиховом позиву“. У том циљу задатак се даје и Извршном одбору Савеза удружења православних свештеника, да „усмери руковођење

³⁴⁸ АЈ, 144, 12-200.

³⁴⁹ АЈ, 144, 15-230.

³⁵⁰ АЈ, 144, 15-230.

удужењем са општим настојањем државе за сређивањем односа са верским заједницама“.³⁵¹

Савезна комисија за верска питања у свом извештају за 1957. годину, који је означен као строго поверљив, наводи да је у тој години констатован „знатан напредак“ у нормализацији односа „цркве према држави“. Истиче се како су постигнути „знатни успеси у диференцијацији и одвајању верника, нижег свештенства, па и дела вишег од утицаја најреакционарних делова свештенства и свештеника који су непријатељски расположени према новој Југословији“.

Кроз овај извештај се потврђује да је после Другог светског рата главни циљ државе у односу на Цркву био њено потискивање из јавног живота. И да је то до тада већ било постигнуто, па се каже: „Данас се већ може рећи да су представници цркве постали свесни чињенице да црква своју активност више не може усмеравати у правцу утицаја на јавни живот у земљи.“

Анализира се и шта је допринело да се стекне утисак о бољим односима између СПЦ и државе. То се овако објашњава: „Неки моменти су допринели да односи Српске православне цркве према држави, у спољним манифестацијама, добију такав вид као да су сви проблеми решени и да је степен тих односа много већи него што је[сте]. Ти моменти су следећи: посета иностраних црквених делегација Српској православној цркви, врло добре и позитивне изјаве и јавни говори патријарха Викентија, па и неких епископа о положају Цркве у Југославији, појављивање патријарха и епископа на државним пријемима и празницима, знатна материјална помоћ државе Српској православној цркви, приједи за епископе Српске православне цркве у Савезном извршеном већу, као и за стране делегате – госте Српске православне цркве, говори и изјаве на тим пријемима.“

Наводе се и друге чињенице које доказују да су се „побољшали“ односи Српске православне цркве према држави. Између осталог, предочава се да је *Божјићна посланица* те године „једна од најбољих у новој Југославији“. Јер, како се са задовољством истиче: „Читав један део се односи на нашу земљу и на нашу политику.“ Као „врло значајан“ наводи се и став патријарха Викентија и већег броја епископа према америчко-канадском епископу Дионисију, за кога се каже да је његов „непријатељски четнички став“ у

³⁵¹ Извршно веће НР Србије бр. 21285 од 28. октобра 1955. године; АЈ, 144, 13-201.

последње време „нарочито дошао до изражаја у питањима одлука за македонско црквено питање“. Владика Дионисије није се сложио са попуштањем Сабора и патријарха Викентија према захтевима из југословенске федералне јединице Македоније, који су ишли ка задобијању црквене самосталности; патријарх и Синод тај његов став су оценили као неумесан и цео предмет упутили Светом архијерејском сабору.

Савезна верска комисија прати потпуно све чињенице и целокупно стање које се тиче Цркве. Тако, у том извештају за 1957. годину наводи: Српска православна црква има око 2.400 свештеника, око 600 монаха и монахиња и 3.971 цркву и манастира. Посебно се истиче и то да у Југославији има 23 епархијска удружења православних свештеника и пет земаљских одбора свештеничких удружења, у седиштима република. Износи се податак да Свештеничко удружење окупља око 1.800 православних свештеника или „нешто око од 85 % од целокупног броја свештеника“ СПЦ. Ово удружење се хвали, да је „показало позитивне резултате“, у решавању сталешких питања, а, напомиње се и да је раније „знатно допринело сређивању односа Српске православне цркве према држави“.³⁵²

Одбор за унутрашњу политику Извршног већа НР Србије на својој седници 19. новембра 1958. године разматрао је извештај Комисије за верска питања „О верској делатности у НР Србији у 1958. години“ и том приликом донео низ закључака. Најпре, захтевано је „да се посвети више пажње активности и утицају верских заједница, јер је и поред тога што је у досадашњој делатности са њима постигнуто низ успеха и добрих резултата, било и неких слабости“. Мисли се на слабости органа власти и политичких организација, које су се, како је оцењено, „са извесном пасивношћу и потцењивањем односиле према верској активности и утицају верских заједница“. Од извршних већа Аутономне Покрајине Војводине и Аутономне Косовско-метохијске области затражено је да и они формирају своје комисије за верска питања, које ће се бавити „проблемима верске делатности и односа цркве и државе на овим подручјима“. Извршном већу НР Србије предложено је повећање дотација свештеницима који су учлањени у свештеничка удружења. Саветима унутрашњих послова срезова препоручено је да на дневни ред својих седница повремено стављају и питања делатности верских заједница у срезу. Закључено је такође да се народним одборима срезова и организацијама ССРН укаже да је „потребно

³⁵²AJ, 144, 23-259.

поклонити посебну пажњу сталешким удружењима свештеника, пружити им потребну помоћ и давати оријентацију у раду“, јер, како се образлаже, „од правилно схваћеног овог важног питања у многоме зависи даљи развој односа између цркве и државе“. Договорено је тада и „да се надлежним органима државне управе укаже на потребу каналисања верске делатности у законске оквире и за то одређена места и онемогућују покушаји цркве да стихијски обезбеђује себи извесна права“. Донет је закључак и да се материјали о верској активности и утицају верских заједница у НР Србије доставе Централном комитету СК Србије и предложи „предузимање потребних мера у циљу сузбијања религиозног утицаја у масама, а нарочито међу омладином“, преко средњих комитета и основних организација Савеза комуниста. Овом приликом затражено је да се на заједничком састанку са председницима народних одбора срезова укаже на „потребу и важност одговарајућег третмана свештенства и односа према верској активности, као и на све остале проблеме који проистичу из делатности верских заједница и односа цркве и државе“. Такође, и да подпредседници народних одбора у срезовима задужени за рад по верским питањима упознају средњи комитет СК Србије са делатношћу верских заједница у срезу...³⁵³

Након овог састанка, Комисија за верска питања Извршног већа НР Србије доставља потпредседницима народних одбора у срезовима задуженим за рад по верским пословима „ближа упутства“ о томе како треба да поступају. Поред осталог, препоручује се ослањање на свештеничка удружења, за која се каже да „представљају врло погодну форму за рад с клером и за остваривање даље диференцијације“ и државног „утицаја на епископат“. Даје се савет да се ступа у контакт са епископима, не само на њихову молбу, него „и по властитом позиву“, а да приликом вођења разговора „не треба се задржати само на конкретном предмету ради којег је дошло до састанка, него третирати и остала питања“ (као пример наводи се покушај сазнавања мишљења о тадашњем путу председника Републике Јосипа Броза Тита у посету земљама Азије и Африке, о југословенској спољној политици, о „Македонској православној цркви“...), јер ће се и на тај начин, како се сматра, „вршити извештај на њих“. Каже се да је потребно одржавати четири до пет оваквих састанака годишње. Напомиње се да Секретаријат унутрашњих послова у срезу располаже „најбољим подацима“ о верском животу, и зато истиче да „координација са

³⁵³Комисија за верска питања Извршног већа НР Србије, пов. бр. 67/2 од 20. новембра 1958. године; АЈ, 144, 25-279.

СУП треба потпуно да се оствари“. Захтева се и да подпредседници народних одбора о својим запажањима извештавају Републичку верску комисију...³⁵⁴

Убрзо по добијеној препоруци са „републичког нивоа“, извршна већа АП Војводине и АКМО оформиле су своје комисије за верска питања.³⁵⁵

У првој половини 1962. године формиране су и среске комисије за верска питања. Председници ових комисија били су потпредседници среских скупштина, а чланови су били углавном чланови среских комитета СК, руководиоци идеолошких комисија у комитетима СК и Народне омладине, просветни радници, функционери секретаријата за унутрашње послове, потпредседници већих општина и други политички радници.³⁵⁶

Односи са Црквом и верским заједницама разматрани су и на највишем, „савезном нивоу“ државе.

На седници Одбора за унутрашњу политику Савезног извршног већа, 2. априла 1959. године, разматра се строго поверљива „Информација о неким питањима из односа са верским заједницама“. Оцене и мишљења изнети у њој, на основу којих се градила даља државна политика, показују да се верски и црквени живот у друштву баш пажљиво пратио.

Представљајући стање од претходне седнице, у новембру 1956. године, износи се уверење како се код верских заједница уочавају две тенденције. Једна је, каже се, „јачање оних снага и тенденција код верских заједница које су за сарадњу са народним властима, које испољавају позитиван и конструктиван став према данашњици, али и сталну жељу и покушаје да се развије верски живот не само у оним оквирима у којима их је поставио Устав и наши закони, него да се прекорачују ти оквити“. А друга, како се истиче, јавља се „нарочито јако у појединим приликама, да се односи са државом заоштре, да се црква злоупотреби у политичке сврхе против државно-политичког система земље и да се црква прикаже као жртва, која се стално гони“.

Захтева се „даље јачање прве тенденције“, уз повећану политичку активност, па се каже: „Досадашњи метод рада и ставови државних органа по питању односа са верским

³⁵⁴Комисија за верска питања Извршног већа НР Србије, пов. бр. 65/1-58 од 11. децембра 1958. године; АЈ, 144, 25-279.

³⁵⁵Комисија за верска питања Извршног већа НР Србије, бр. 1 од 7. јануара 1959. године; АЈ, 144, 31-323.

³⁵⁶Комисија за верска питања НР Србије, пов. бр. 17/1 од 30. јануара 1964. године; АЈ, 144, 72-559.

заједницама неће бити довољни и све више ће истицати улогу политичких организација и свесних социјалистичких снага.“

Анализирајући стање у епископату Српске цркве, констатује се да је последњих година долазило до „мањих неспоразума и трвења у односима са државом“. Истиче се да су смрт патријарха Викентија и избор новог патријарха (Германа) унели „известан немир, прилично негативна струјања“, која су, како се образлаже, „дошла захваљујући пробуђеној жељи реакционарног дела епископата, да користећи постојеће тековине цркве на избору патријарха задају држави ударац, који је требало по њиховој замисли да представља почетак `одлучујућег` става СПЦ према држави“. А затим се славodobитно истиче да је тај покушај „потпуно пропао“. Друго крупно питање које је, како се сматра, „решено“ у овом периоду јесте стварање „Македонске православне цркве“. Сматрало се да је то питање решено самим сазивањем „црквено-народног сабора“ у Македонији и његовим одлукама, што је, истиче се, био нови ударац за „реакционарни део епископата“.

Предочавајући држање српског свештенства у тадашњим приликама, констатује се да је порастао позитиван политички утицај на већину православних свештеника, што је показало „држање свештеника у изборима, држање приликом избора патријарха, држање по питању Православне цркве у Македонији итд.“

Ауторима поменуте (тајне) информације није по вољи што не сплашњава верски живот онолико колико би желели, па анализирајући стање међу православним верницима, записују: „Мада местимично, али има појава оживљавања верског живота, нарочито у придобијању деце за веронауку, а посебно је карактеристично оживљавање убацивања реакционарних елемената у верски и црквени живот у појединим приликама (прослава Православне нове године, прослава Св. Саве и сл.), којом приликом се покушава убацивати реакционарни и шовинистички политички карактер тих манифестација.“³⁵⁷

Имајући у виду тадашњи однос комунистичких државних власти према традиционалним и националним вредностима, за њих је реакционарно било све што је утемељење своје имало изван комунистичких оквира, а шовинистички је било оно што се темељило на националним вредностима и што је указивало на те вредности.

³⁵⁷ АЈ, 144, 31-323.

Након тога СИВ заузима став и одређује даљи правац своје политике у односу према верским заједницама, односно уопште према вери³⁵⁸. Тај свој став прослеђује свим републичким извршним већима (владама), Савезном државном секретаријату за унутрашње послове и Савезној комисији за верска питања. У овој информацији Савезне владе се констатује: „Доследан став у политици према верским заједницама, као и процес нормализације односа Цркве и државе, допринели су да је знатно смањен и сужен утицај најреакционарнијих елемената у верским заједницама и да њихов утицај и даље слаби.“ А да би се „још више постигло“, како се каже, „Савезно извршно веће подвлачи потребу да се и даље, нарочито од органа власти и политичких организација на терену, а посебно на појединим подручјима, ова питања сагледавају и предузимају потребне мере“.

Савезна влада упозорава представнике државних власти да се не дистанцирају од представника Цркве и верских заједница, напомињући да је сарадња „не само могућа, него и корисна“. Зато предлаже: „...руководици власти, нарочито у срезовима, требало би да стално и континуирано одржавају везе, кроз разговоре и конференције, са представницима верских заједница, сталешких удружења свештеника и са осталим свештеницима по свим питањима која су од интереса за нормализацију односа цркве и државе, као и по свим другим конкретним питањима за која су локални органи надлежни да их решавају. При томе треба не само прихватити иницијативе за контакте који долазе од представника верских заједница, представника свештеничких удружења или појединих свештеника, него и давати такве иницијативе.“

СИВ, презентујући ове своје ставове извршним већима република, тражи да са њима, потом, буду упознати и представници државне власти и политичких организација у срезовима и већим општинама, као и други надлежни органи у републикама.³⁵⁹

Дакле, ишло се на то да се обезбеди јединствена државна политика према Цркви и верским заједницама на целом подручју Југославије.

У информацији коју 1960. године Верска комисија Србије доставља Савезној верској комисији каже се да се верска ативност СПЦ одвијала „углавном на нивоу ранијих година, али са више смисла и организованости но раније и са запаженим настојањима патријарха Германа и неких епископа“. Као важна чињеница која је била „од великог

³⁵⁸Савезно извршно веће, пов. бр. 12 од 18. јула 1959. године

³⁵⁹AJ, 144, 32-324.

значаја за сређивање прилика у Српској православној цркви и за њене односе са државом“ означено је, како се сматрало – „konačno решење македонског црквеног питања“. То што је „македонски црквено-народни сабор“ у Охриду 4. октобра 1958. године изабрао митрополита и два епископа „Македонске православне цркве“. Тим поводом у поменутој информацији се каже: „Православно свештенство, у огромној већини, прихватило је признање Македонске православне цркве, чиме је дата подршка конструктивним настојањима већине епископа, док је један део епископа овим био онемогућен да даље затеже односе с државом. После овога, све су више долазила до изражаја настојања ових епископа, чак и најекстремнијих, да среде своје односе са органима власти, тако да данас односе са свима њима можемо оценити као потпуно нормалне.“³⁶⁰

Овим речима се казало да је циљ наметаног решавања „македонског црквеног питања“ био и да се њиме „кроти“ Српска православна црква.

На крају те 1960. године Комисија за верска питања НР Босне и Херцеговине сачињава опширну информацију под насловом „Односи са Православном црквом у НР Босни и Херцеговини“, штампану само у 30 примерака и предвиђену једино за личну употребу, у којој се каже: „Данас у односима са Православном црквом нема озбиљних проблема.“ Потом се алудира да за то заслуге, пре свега, припадају државним органима који су „приволели“ свештенство на „сарадњу“. Па се у наставку каже: „У редовима свешеника ове цркве преовладало је уверење да су добри односи и сарадња са органима народне власти од обостране користи и за Цркву и за државу. Том увјерењу у многоступе је допринио и наш политички рад и правилан однос органа власти према Цркви уопште.“

Затим се поближе предочава стање међу свештенством и у епископату. Каже се да „већина свештеника чврсто стоји на позицијама Удружења [православног свештенства] и сарадње са органима власти“, али и напомиње да „има око 10 % свештеника, међу којима и нешто млађих (који су послје рата завршили богословију), који се колебају, не ступају у Удружење и врло мало сарађују са органима народне власти, али и не крше законске прописе“.

³⁶⁰Комисија за верска питања НР Србије, пов. бр. 113/1 од 31. октобра 1960. године; АЈ, 144, 46-398.

Што се тиче епископа, предочава се да „са сваким од њих Републичка комисија за вјерска питања одржава контакт“, а онда се наводи какво је држање и оредељење сваког од православних епископа у овој централној југословенској федералној јединици.

Државне власти у БиХ прате активности свештеника и у њиховом главном позиву. Примећује се да „православни свештеници нису нарочито загријани за активирање вјерског живота“. То се закључује и по чињеници да се, колико је познато, „нигдје не обавља катихезација“. Каже се да је таквих покушаја било једино у Тузли, али су они пропали. На основу ове писане информације, долази се до сазнања да су у том периоду у подстицању верског живота активнији од свештеника били људи из црквених одбора. Верска комисија констатује: „Православни свештеници, ако се упореде са свештеницима осталих конфесија, нису нарочито активни на вјерском плану. Може се рећи да су, што се тиче вјерске активности, њени носиоци у неким мјестима претежно црквени одбори. У НР БиХ има укупно 283 црквене општине Православне цркве, односно 283 црквена одбора, са укупно 2.274 чланова. Ови одбори врше притисак на свештенике да на вјерском плану буду што активнији, а и сами су у том погледу активни, разумије се, на свој начин.“³⁶¹

Како је време одмицало, тако су се верске комисије све више хвалиле постигнутим резултатима у односима са Црквом и верским заједницама. А то је значило да су Црква и верске заједнице све више довођене у завистан положај и однос од државе.

Верска комисија Србије у свом извештају за 1963. годину истиче да су „на подручју односа цркве и државе решена многа важна питања и постигнути значајни резултати“. Као посебан пример „добре сарадње“ са СПЦ поменута је „акција“ коју је Црква „предузела у циљу рашчишћавања ситуације у бившој Америчко-канадској епарихији“. Нескривено се указује да је ту било заинтересованости државе, па се бележи: „Њихов став и ангажовање на овом питању, које је од великог интереса и за државу, оцењује се веома позитивно.“

У извештају се, поред осталог, истиче да број деце која похађа верску наставу, изузев код католика, показује „тенденцију опадања и поред настојања црквених руководстава да се овим путем придобије већи број деце и омладине“.³⁶²

И поред тога што су државне власти често се хвалиле својим успесима у односима према Цркви и верским заједницама, оне су, исто тако, често виделе и „опасност“ од

³⁶¹ АЈ, 144, 50-409.

³⁶² Комисија за верска питања НР Србије, пов. бр. 17/1 од 30. јануара 1964. године; АЈ, 144, 72-559.

активности Цркве и верских заједница. У време када су комунистичке државне власти, у другој половини шездесетих година, ишле на то да натерају СПЦда, мимо канона, призна аутокефалност „Македонској православној цркви“, председник Савезне комисије за верска питања Мило Јовићевић сачињава забелешку, коју доставља председнику Републике, председнику Савезне владе, председнику ЦК СК Србије и свим републичким верским комисијама, у којој се каже: „Контакти између органа државе и СПЦ редовни су и међусобна питања се решавају споразумно и у пријатељској атмосфери.“ Но, истовремено, поводом истрајавања на поштовању канона у случају „Македонские православне цркве“, позива се на опрез и додатну државну акцију, па се на речено додаје: „Исто тако у активности СПЦ у последње време долази до извесних појава које захтевају већу пажњу од стране наших друштвено-политичких фактора.“³⁶³

Савезно извршно веће на својој седници 19. фебруара 1969. године разматра анализу „Нека питања из односа са верским заједницама“ и закључује: прво, „да Савезна комисија за верска питања, у сарадњи са надлежним савезним и републичким органима и службама, приступи темељитијем и свестранијем изучавању могућности и потребе за измену и допуну законских прописа о положају верских заједница, с обзиром на активност верских заједница и одређене нове облике у тој активности“; друго, „да се финансирање верских заједница у целини пренесе на републике, с тим да свака република помаже верске заједнице на свом подручју“; и, треће, „да Секретаријат за информације и Савезна комисија за верска питања изврше анализу садржаја верске штампе и предложе одговарајуће мере“.³⁶⁴

2.2.2. Праћење епископа и свештеника

Државне власти настојале су да имају потпуни увид над стањем у Цркви. Своје сараднике имале су међу свештеницима, али и међу епископима³⁶⁵. То се види и на основу бројних забелешки вођених у државној Верској комисији.

³⁶³ АЈ, 144, 102-655.

³⁶⁴ Савезно извршно веће, пов. бр. 7 од 25. фебруара 1969. године; АЈ, 144, 112-685.

³⁶⁵ Вељко Ђурић Мишина, *Прилози за историју Српске православне цркве I*, Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић, Лепосавић, 2006, стр. 155.

Поред тога, власти су ишле на то да имају и друге *канале* увида. Један од најбољих начина за то било је прислушкивање телефонских разговора. Долазак делегације Грчке православне цркве у посету СПЦ, 1956.године, искоришћен је као повод да се у згради Српске патријаршије замени стара дотрајала телефонска централа. Не зна се ко је био иницијатор тога, да ли црквене или државне власти (припадници државне Верске комисије), али је потребан новац за набавку централе уплаћен на рачун Патријаршијског управног одбора. Потом је у Патријаршију стигла нова централа, а уз њу, како се сазнало и како то бележи Вељко Ђурић Мишина, стигао је и – прислушни уређај!³⁶⁶

Праћено и анализирано је држање, посебно, сваког од епископа. У архиви Савезне верске комисије сачуван је документ од 13. јула 1954. године, насловљен „Кратки подаци за епископе са територије НР Србије“, у којем се, на првом месту, предочава какав је однос сваког од владика према државној власти и према приликама у земљи. Једно од најважних мерила за анализирање односа сваког од епископа према држави јесте њихов однос према Свештеничком удружењу, од државе основаног и помаганог. Већина њих означени су као отворени противници сарадње са државом (онако како би она хтела).³⁶⁷

Илустрације ради, како су праћене активности архијереја, показује случај епископа банатског Висариона (Костића). За њега се у поменутом документу каже да не иступа непријатељски и да спада у групу најпозитивнијих епископа, оних који подржавају патријарха (Викентија). Али, и поред тога, прате се његови наступи и настоји да се умањи и његов утицај у народу. То се нарочито показало приликом једне посете Јасенову, на подручју његове епархије, на дан Светог Саве, 27. јануара 1959. године. Свештеник парохије у овом месту, да би владици показао како има велики углед и поверење код својих верника, трудио се да што величанственије дочека надлежног епископа. Припреме су данима трајале. Било је предвиђено да владикау на јасеновачкој станици дочека „маса верника“, да се путем од станице до цркве, дугим два километра, владика доведе у фијакеру са шест белих коња, а да се за његову пратњу обезбеди посебан фијакер, тако да та поворка буде праћена коњаницима. Али, испало је све другачије, много скромније. Да буде баш тако, побринуле су се месне власти.

³⁶⁶Исто, 156.

³⁶⁷АЈ, 144, 10-177.

Народни одбор среза Вршац, након тога, поверљивим актом³⁶⁸ извешава Комисију за верска питања Извршног већа НР Србије: „Општински комитет Савеза комуниста, руководећи људи из Народног одбора општине и други меродавни фактори предузели су потребне мере с циљем да се умањи значај планиране посете. Одржан је састанак са секретарима основних организација Савеза комуниста, да преко својих чланова утичу на људе да што мање учествују у спровођењу предвиђених програма. Дан дочека је показао да је утицај основних организација у селу много јачи него утицај цркве и поменутог попа.“

Затим се наводи да су поједини сељаци одбили да дају своје коње и фијакере за дочек. Владика није праћен коњаницима, нити су га на станици сачекали са музиком, како је било планирано. Колону су чинила четири фијакера, три са по два коња, а онај у којем је владика возио са четири коња, и то два црна и два бела. Иронично се извештава да се цела „маса верника“ састојала од чланова Црквеног одбора и неких њихових рођака, као и још од око 10-15 људи који су изашли из чисте радозналости.

Месне власти све су пажљиво пратиле, па се извештава да је владика служио Литургију са једним свешеником и ђаконом из Вршца, а да је по њеном завршетку беседио око 15 минута. Наводи се да је, како се каже, „церемонијалу“ у порти и у цркви присуствовало око 350 лица, и то: око 150 жена, око 100 старих људи и око 100 деце и омладине. Бројано је чак колико је из ког села верника дошло.

На крају Народни одбор извештава да су након овог црквеног догађаја народне власти Јасенову предузеле „неке мере кажњавања“ сељака који су учествовали у дочеку, под изговором да им нису регистровани фијакери, да су фијакер терали тротоаром... А они (Народни одбор) предузели су мере да се ти људи не кажњавају.³⁶⁹

Верске комисије пратиле су комплетну црквену организацију. Не само да су се мешале у избор епископа и у њихово постављење, да су надзирале њихове активности, него су пратиле и постављење свештеника по црквама. Тако, Верска комисија Србије, у мају 1961.године, доставља Савезној верској комисији списак свештеника које је патријарх Герман поставио у београдске парохије.³⁷⁰

³⁶⁸Пов. бр. 01-13 / 1-1959 од 17. марта 1959. године, Вршац

³⁶⁹АЈ, 144, 30-322.

³⁷⁰Комисија за верска питања Извршног већа НР Србије, бр. 217/1 од 20. маја 1961. године; АЈ, 144, 55-445.

2.3. Односи Цркве и државе за време патријарха Викентија

2.3.1. Државни увид и уплив у црквени живот

Државне власти укључивале су се у избор патријарха, јер су хтеле да имају не само увид, него и уплив у дешавања СПЦ. Отворено су то захтевале. Када би им нешто промакло, показивале су незадовољство или би протествовале што нису обавештене.

Из тог разлога одржавани су често састанци челних људи Савезне верске комисије и патријарха. Такође, одржавани су и састанци републичких и других верских комисија са епископима с „њихових“ подручја.

У ситуацији када су Црква и држава не само одвојена, него и када међу њима влада неповерење, и с једне и с друге стране, став патријарха Викентија био је да се иде ка успостављању поверења и да би требало државном руководству пружити видне доказе о лојалности и конструктивности СПЦ, односно њеног свештенства према новом поретку у ФНРЈ, и њеном прилогу у обнови и подизању ратом опустошене земље³⁷¹.

Став патријарха Викентија према највишим државним представницима, у различитим ситуацијама, деловао је снисходљиво. Међутим, има мишљења да се такво његово држање, у тадашњим приликама, „показало врло корисним“, како у законском регулисању односа између Цркве и државе (конкретно приликом доношења *Закона о правном положају верских заједница*), тако и у материјалној помоћи, добијаној за издржавање црквених школа, нарочито Богословског факултета, који се после искључења са Београдског универзитета нашао у изузетно тешкој ситуацији, као и социјалним осигурањем свештеника.³⁷²

Патријарх Викентије врло често се састајао са председником или секретаром Савезне верске комисије. На овим састанцима разматрана су готово сва иоле важнија питања која су се тичала црквеног живота под окриљем СПЦ.

Челници Савезне верске комисије наступали су с надређене позиције, па су узимали себи за право да дају савете патријарху Викентију кад да се сазове заседање

³⁷¹Гласник СПЦ, бр. 7, јул 1958, стр. 125.

³⁷²Исто

Светог архијерејског сабора и како би он требало да ради³⁷³. Патријарх Викентије са њима се консултовао о дневном реду саборског заседања³⁷⁴. Извештавао је о припремама Сабора и који ће предмети бити изнети на његово заседање³⁷⁵. А онда обавештавао Савезну верску комисију и о донетим одлукама на Сабору³⁷⁶. И још извештавао је руководство те државне комисије како се ко од епископа држао и изјаснио на заседању Светог архијерејског сабора по неком питању³⁷⁷, предлажући притом, чак, и то да би поједине епископе требало „дотерати на линију“³⁷⁸; предлагао је, како пишу представници Верске комисије у својим извештајима, да се, у односу према појединим епископима, „у споразуму предузму извесне мере против дволичних и оних који отворено лажу“³⁷⁹, против епископа који нису „на линији“ са патријархом и представницима државе, за које се помисли да ће гласати онако како се то тражи, а онда, ипак, гласају по свом нахођењу. Захтев патријарха Викентија од државних власти био је да се изврши притисак на епископе да „енергичније“ иступају на Сабору и да њега (патријарха) „подупиру“ у његовим предлозима³⁸⁰.

Са челницима Савезне верске комисије патријарх се консултовао и договарао ко може бити изабран за епископа и кога од епископа на коју епископију упутити³⁸¹. Питао је и то „да ли држава има шта против“ приликом предлагања кандидата за неке друге црквене дужности; рецимо, за ректора Богословије у Призрену³⁸²; од челника Савезне верске комисије тражио је да му се „дадну кандидати – свештеници које ће именовати за поједине функције у Епархији црногорско-приморској и тако успоставити `редовно стање` у епархијским органима“, за време док је он администрирао овом епархијом³⁸³.

Представнике Верске комисије обавештавао је и о томе кога од епископа намерава да предложи за чланове Светог архијерејског синода³⁸⁴.

³⁷³ АЈ, 144, 5-88.

³⁷⁴ АЈ, 144, 5-88, 6-106.

³⁷⁵ АЈ, 144, 10-174, 14-212, 19-236.

³⁷⁶ АЈ, 144, 14-212.

³⁷⁷ АЈ, 144, 6-106.

³⁷⁸ АЈ, 144, 5-88.

³⁷⁹ АЈ, 144, 6-106.

³⁸⁰ АЈ, 144, 5-88.

³⁸¹ АЈ, 144, 5-88, 6-106, 10-174, 19-236, 32-324.

³⁸² АЈ, 144, 10-174.

³⁸³ АЈ, 144, 19-236.

³⁸⁴ АЈ, 144, 6-106, 10-174, 19-236.

Извештавао је патријарх и како се ко од епископа држи на седницама „црквене владе“, па и то ко је од епископа против њега на седницама Синода.³⁸⁵

Представници државе, силни у власти коју су узели за себе, али и охрабрени предусретљивошћу патријарха у чијем избору су учествовали, сасвим комотно долазили су у Патријаршију или у патријаршијску вилу и износили своје предлоге, односно захтеве. Тако, рецимо, 1951. године, представници државе долазе код патријарха Викентија, како је речено, „ради договора око предстојећег заседања Сабора, слања делегације у Грчку³⁸⁶ и још неких ситнијих питања“³⁸⁷. Челници Верске комисије интересује се и за попуну Патријаршијског савета и Патријаршијског управног одбора³⁸⁸. А патријарху скрећу пажњу не само на поједине епископе, него чак и на поједине свештенике који, наводно, нису лојални³⁸⁹.

Са своје стране, пак, изасланици државне власти показују „предусретљивост“, па тако исказују спремност да изврше притисак на Синод да би се подобни (за њих) кандидати изабрали за епископе³⁹⁰.

Патријарх Викентије извештава челне људе Верске комисије и о посетама које је имао, са киме се од страних гостију састао и о чему су разговарали³⁹¹.

Савезној верској комисији доставља и своју преписку са поглаварима других помесних православаних цркава³⁹². Као и писма која је добијао од епископа из Америке, који нису били по вољи државних власти, епископа америчко-канадског Дионисија³⁹³ и посебно од гласовитог владике Николаја (Велимировића)³⁹⁴, који се услед доласка комунистичких власти у држави, одлучио за емиграцију.

Извештава Верску комисију и о посетама које намерава да учини у земљи³⁹⁵.

Представници Верске комисије, поред патријарха, састају се и са појединим епископима, да би ослушнули њихово расположење по појединим питањима³⁹⁶.

³⁸⁵ АЈ, 144, 5-88.

³⁸⁶ Поводом прославе 1900-годишњице доласка апостола Павла у Европу!

³⁸⁷ АЈ, 144, 5-88.

³⁸⁸ АЈ, 144, 5-88.

³⁸⁹ АЈ, 144, 20-256.

³⁹⁰ АЈ, 144, 5-88.

³⁹¹ АЈ, 144, 5-88, 19-236, 20-256.

³⁹² АЈ, 144, 23-277.

³⁹³ АЈ, 144, 20-256.

³⁹⁴ АЈ, 144, 5-88, 12-200, 19-236.

³⁹⁵ АЈ, 144, 23-261, 23-280.

И после доношења *Закона о правном положају верских заједница*, државни представници нису престајали да се мешају и да утичу на црквени живот. Патријарх Викентије и даље је редовно извештавао државне власти о дешавањима у Цркви. Тако, приликом посете секретара Верске комисије Милоја Дилпарића поглавару СПЦ, пред заседање Сабора, 14. маја 1953. године, патријарх му обећава да ће после сваке саборске седнице, „ако имадне што ново“, звати телефоном и обавештавати њега (Дилпарића), или, пак, „у свако доба заказивати састанке у његовој вили“³⁹⁷. Сличну напомену чини и пред заседање Сабора 1956. године³⁹⁸. Патријарх Викентије и даље предочава, често уз непримерне квалификативе³⁹⁹, ко је какав епископ и како се ко држао на заседању Сабора или Синода⁴⁰⁰. Сам предлаже са којим од епископа би требало државни представници да поразговарају да би се обезбедило пожељно њихово држање на заседању Сабора⁴⁰¹, које епископе би требало државни чиновници да „наговоре“ како би они подржали предлоге које он изнесе на Сабор⁴⁰², које владике би требало „притегнути“ да би се на Сабору донеле одлуке које су у интересу државе⁴⁰³.

Патријарх Викентије предлагао је, чак, и којим људима из Цркве би требало дати а којима не би требало дати пасош. Тако, изнео је мишљење да не би требало дати пасош професору Богословског факултета Радивоју Јосићу, „јер је био председник верског одбора код Драже“ (код Драже Михаиловића, у четничком покрету!); а за теолога Тодоровића (сина Алексе Тодоровића, који је за време рата, како се наводи, био међу „љотићевцима“) оставио је државним представницима да сами процене да ли треба дати пасош; он о Тодоровићу „не мисли баш лоше“, пошто се тај теолог и његова породица лепо односе према њему (патријарху)⁴⁰⁴.

Народ је ишчекивао и пажљиво слушао реч највиших црквених представника саопштавану кроз посланице за највеће хришћанске празнике, за Васкрс и Божић, али није знао да су те посланице претходно прошле „цензуру“ државних власти, и да је у њима

³⁹⁶ АЈ, 144, 19-236.

³⁹⁷ АЈ, 144, 10-174.

³⁹⁸ АЈ, 144, 19-236.

³⁹⁹ АЈ, 144, 20-256.

⁴⁰⁰ АЈ, 144, 10-174, 19-236.

⁴⁰¹ АЈ, 144, 10-174.

⁴⁰² АЈ, 144, 19-236.

⁴⁰³ АЈ, 144, 14-212, 28-282.

⁴⁰⁴ АЈ, 144, 14-212.

често саопштавано и оно што су државне власти хтеле да се саопшти. Патријарх Викентије унапред је извештавао Савезну верску комисију о садржају посланице коју намерава да упути свештенству и верјућем народу.⁴⁰⁵ Са садржајем посланице патријарх обично лично упозна челне људе Верске комисије. А некад се она и званично упути. Тако, на адресу Државне комисије за верска питања при Председништву Владе ФНРЈ 1952. године, званично се упућује *Васкришња посланица*, уз пропратно писмо, у којем се каже:

„У вези Вашег акта бр. 50 од 14. III ове године част Нам је доставити текст овогодишње Ускршње посланице с молбом на употребу.“

У потпису: главни секретар Светог архијерејског синода епископ моравички Герман (потоњи патријарх).⁴⁰⁶

Сачуване су забелешке у архиви Савезне верске комисије о ситуацијама када патријарх Викентије овој комисији предаје примерак *Васкришње посланице* (1955. године) пре него што је она штампана и тражи мишљење⁴⁰⁷, или уручује на увид, уз допуштење да представници Верске комисије интервенишу у тексту посланице (као што је, рецимо, било у случају *Божјићне посланице*, 1957)⁴⁰⁸.

Представници државе отворено су износили шта захтевају од највиших представника Цркве. Тако, на састанку са члановима Светог архијерејског синода, 10. априла 1954. године, председник и секретар Савезне верске комисије Добривоје Радосављевић и Милоје Дилпарић износе оваква очекивања: тражи се да се Црква супротстави „клеветама“ и „хајци“ против државне власти која се води из иностранства. Приговара се како, тобоже, „поједини верски функционери и то баш на истакнутим местима“ утичу на политику СПЦ, наводно, „усмеравајући је да буде инструмент једне туђе политике“⁴⁰⁹. Замера се што је владика Николај (Велимировић), иако му је држава одузела држављанство, и даље члан Светог архијерејског сабора. Овај велики архијереј се оптужује да, тобоже, „ради против интереса и Српске православне цркве и државе“⁴¹⁰. Такође, замера се и што Синод ништа није предузео против митрополита црногорско-

⁴⁰⁵ АЈ, 144, 5-88.

⁴⁰⁶ Син. бр. 767 од 19. марта 1952. године; заведено у Државној комисији за верска питања при Председништву Владе ФНРЈ под бр. 63, 31. марта 1952; АЈ, 144, 5-103.

⁴⁰⁷ АЈ, 144, 14-212.

⁴⁰⁸ АЈ, 144, 20-256.

⁴⁰⁹ АЈ, 144, 10-174.

⁴¹⁰ АЈ, 144, 10-174.

приморског Арсенија (Брадваревића), за кога се каже да, наводно, „води отворену непријатељску политику против наше земље“, па је чак (!) и председнику Републике (Јосипу Броз Титу) послао „шкандалозан телеграм“⁴¹¹.

Настављала је држава, не само посредством Верске комисије, него и других државних и парадржавних органа, да прати сва дешавања у Цркви.

Савезна верска комисија, пред заседање Светог архијерејског сабора СПЦ 1956. године, сачињава информацију у којој се износи став према неким питањима која се тичу Српске православне цркве, вероватно да би се уједначио наступ државних представника у односу према Цркви. Тако, поводом избора нових епископа, у овој информацији сачуваној у архиви Савезне верске комисије каже се да „избор политички неподесних лица за епископе“ у тадашњим условима „не би могао бити протумачен никако другачије него као заостравање односа са државом, односно као једна организована (евентуално из иностранства диригована) непријатељска акција“. А поводом попуњавања упражњених епархија записује се да је положај неколико епархија (где су посебно поменуте Рашко-призренска епархија и Будимска епархија у Мађарској) такав да „држава никако не може остати равнодушна према томе ко ће доћи за епископа тих епархија, односно не може допустити да на те епархије дођу лица која раде против интереса државе“.⁴¹²

Тада је записано да је став Савезног извршног већа, а то је и званично Синоду СПЦ саопштио председник Верске комисије Добривоје Радосављевић, да од у то време предлаганих кандидата за епископе, као „политички негативна лица“, не долазе у обзир да буду бирани: Јован Велимировић, ректор Богословије у Раковици, а иначе синовац владике Николаја (што му је, сигурно, била највише отежавајућа околност); Методије Муждека, вршилац дужности ректора Богословије у Призрену (који је означен као „љотићевац“ и као припадник „струје“ владике Николаја у Православној цркви); Стефан Боца, професор Богословије у Раковици (с истим образложењем као и за претходног кандидата) и Јустин Поповић, за кога се наводи да је „најмрачнија личносту СПЦ“.⁴¹³ „Најмрачнија“ за тадашњи комунистички режим, којем није хтео да покаже лојалност!

⁴¹¹ АЈ, 144, 10-174,

⁴¹² АЈ, 144, 19-234.

⁴¹³ АЈ, 144, 19-234.

Посебно упорни захтеве из државе били су да се удовољава захтевима који су ишли ка стварању „Македонске православне цркве“ на канонском подручју СПЦ.

И поред показивања лојалности према државним валстима с црквене стране, поготово од патријарха Викентија, Синод није могао да прећути неке проблеме с којима се Црква сусретала. Тако, 26. марта 1958. године, приликом пријема патријарха Викентија и осталих четворице чланова Синода у Савезној верској комисији, где су с државне стране присуствовали председник и секретар ове комисије Добривоје Радосављевић и Милоје Дилпарић и председник Верске комисије Србије Иса Јовановић, „црквена влада“ изнела је низ нерешених питања и проблема. Синод је затражио да се не ометају оправке и подизање нових цркава. Потом је затражено да се у местима са колонизираним православним живљем омогући отварање богомоља, нарочито у оним местима где староседиоци националних мањина већ имају своје храмове. Следећи захтев је био да се поштује Закон о правном положају верских заједница, тако да се могу несметано вршити уобичајена богослужења на црквиштима и код записа. Скренута је пажња и на штампање и растурање плаката против ношења литија и слављења сеоских слава. Поново је упућена молба да се ослободе заузети епископски и парохијски домови (остали су неослобођени епископски домови у Шапцу, Тузли, Краљеву, Шибенику и Нишу). Упућена је посебна молба да се не омета верска настава и да се у школама не вређају верска осећања школске деце. Затражено је и да се богословијама призна ранг средње школе и да се ученицима богословија одложи рок служења у Армији до свршетка школе, као што се то омогућава другим средњошколцима, и да се њиховим родитељима не ускраћује дечији додатак. Синод је упутио и молбу да се помоћ коју држава даје појединим наставницима Богословског факултета „протегне“ на целокупно особље Факултета. Исказана је и забринутост због тадашњег доношења Закона о заштити културно-историјских споменика; чланови Синода молили су да се убудуће чувари ових добара чији је власник Црква постављају у споразуму са надлежним архијерејом. Затражено је, затим, да се омогући групно крштавање деце у местима где нема цркве, односно у оним местима која су удаљена од цркве. Скренута је пажња и на даљну експропријацију црквене имовине, нарочито по градовима...⁴¹⁴

⁴¹⁴AJ, 144, 23-277.

Државне власти испостављале су захтеве патријарху, а патријарх, знајући да потезе које предузима (који се од њега траже) неће наићи на одобравање неких епископа, тражи од државе да се поједини епископи удаље из активне службе и из Београда. Тако, од државних представника предлагано је присилно пензионисање⁴¹⁵ митрополита Јосифа. На томе је и сам патријарх Викентије инсистирао, тражећи начин како да се митрополит наговори да прихвати пензионисање; предлагао је да се то чини и преко породице⁴¹⁶. Захтев патријарха Викентија био је и да митрополит Јосиф не борави у Београду⁴¹⁷. У међувремену, 1951. године, патријарх Викентије извештава секретара Савезне верске комисије Милоја М. Дилпарића да ради и на пензионисању епископа хвостанског Варнаве (Настића)⁴¹⁸. За то се залаже и на седницама Синода и Светог архијерејског сабора. Утиче и на фамилију епископа Варнаве да се он повуче и да добије смештај у неком манастиру⁴¹⁹. Касније ће патријарх Викентије бити и против тога да митрополит црногорско-приморски Арсеније, после издржане затворске казне, дође у Београд⁴²⁰.

2.3.2. Употреба Цркве за промоцију државе

Патријарх Викентије консултовао се са представницима Савезне верске комисије и када је давао изјаве за медије⁴²¹. А државни представници замерали су када би из Цркве у јавност отишла нека информација над којом они претходно нису имали увид. Тако, патријарху Викентију замерено је 1955. године што је новинској агенцији *Танјуг* дата информација о тадашњем заседању Светог архијерејског сабора пре него што је затражено мишљење од Верске комисије⁴²².

Користио је разне прилике патријарх Викентије да покаже лојалност државним властима, поготово кроз јавне наступе. У својим изјавама посебно је истицао материјалну „помоћ“ државе осиромашеној Цркви.

⁴¹⁵ АЈ, 144, 5-88.

⁴¹⁶ АЈ, 144, 5-88.

⁴¹⁷ АЈ, 144, 5-88.

⁴¹⁸ АЈ, 144, 5-88.

⁴¹⁹ АЈ, 144, 5-88.

⁴²⁰ АЈ, 144, 19-236.

⁴²¹ АЈ, 144, 5-88, 23-261.

⁴²² АЈ, 144, 14-212.

Тако, поводом наступања нове 1957. даје следећу изјаву агенцији *Југопрес*: „Српска православна црква стоји на становишту да само у слободној држави може бити слободна црква, па се у свом раду и својим настојањима држи тога великога гесла тј. чува тешко стечену слободу своје земље, залаже се са својом земљом за мир човечанства – чува и залаже се за свете Богодане истине светог православља. То нам је као родољубима и дужност, а то је и могуће у нашој земљи, слободној, самосталној и независној, у којој је не само формално, него и фактички Црква одвојена од државе. Многи неће то да схвате и желели би да Српска православна црква иде једним другим путем. Српска православна црква ићи ће оним путем којим је ишла са својим народом кроз векове. Њен је пут кристално јасан, божанском истином освећен, а народним карактером, слободарским духом и светском историјом признат... Завршујемо на крају да је живот Српске православне цркве у 1956. години ишао својим нормалним током. Са задовољством можемо констатовати да су народне власти у протеклој години показале разумевање за потребе наше цркве. Државна помоћ у различитом виду, омогућавање дочека делегације Грчке православне цркве и одласка делегације наше цркве у посету Руској православној цркви су очевидан доказ расположења према нашој цркви.“⁴²³

Патријарх Викентије знао је која су све очекивања од њега, па је гледао како да одобровољи државне власти у њиховом односу према Српској православној цркви.

С обзиром на углед Цркве и њену утемељеност у народу, држава је ишла на то да је користи за сопствену промоцију, посебно међу верујућим православним народом.

Сасвим извесно највећу промоцију југословенски комунистички лидер Јосип Броз Тито, а самим тим и тадашња државна власт у целини, добила је управо кроз речи патријарха Викентија, 28. маја 1958. године, када је код председника ФНРЈ организован пријем за све епископе, чланове Светог архијерејског сабора СПЦ. Пријему су присуствовали још председник Савезне верске комисије и члан СИБ-а Добривоје Радосављевић и секретар Комисије Милоје Дилпарић.

⁴²³Гласник СПЦ, бр. 1-2, јануар – фебруар 1957, стр. 43-44.

Овом пријему дат је велики публицитет. Најутицајније (државне) дневне новине *Политика* на насловној страни објавиле су информацију о овом сусрету и поздравне говоре српског патријарха и југословенског председника⁴²⁴.

Поздрављајући Јосипа Броза Тита, патријарх Викентије изнео је прегршт хвалоспева на његов рачун; поред осталог, исказао му је „благодарност“ за предусретљивост и добру вољу коју је, наводно, указао Цркви, што је „Цркви и њеним установама Уставом и законом осигуран несметан рад и развитак“. Исказао је дивљење његовој државничкој политици, рекавши да је „нова Југославија, пред којом се отварају изванредне могућности општег напретка и мирног развитака“ његово дело. А одао је признање и што је, наводно, „државничким уочавањем и схватањем црквених потреба“ учинио „много и за сређивање црквених прилика у НР Македонији“.

Свакако задовољан тим што је чуо, Тито је исказао „велико задовољство“ што су гасрпски архијереји у Белом двору „посјетили“, јер, како је рекао, у њиховој посетивиди

„један видљив знак да су односи између наше социјалистичке државе и Православне цркве на најбољем путу“. Нескривено је рекао да државни органи све „проблеме“ увек решавају „у смислу јачања наше социјалистичке заједнице, у смислу јачања наше државе“. Зато је челним људима Српске цркве поручио да би желео да „проблем македонске цркве“ реше „онако како ће то најбоље одговарати интересима читаве наше земље“, и да ће у том смислу имати „пуну подршку“ државе.

2.3.3. „Македонско црквено питање“ и напрасна смрт патријарха Викентија

Једно од главних очекивања од патријарха Викентија било је да се удовољи захтевима за „црквеном самосталношћу“ у новоствореној југословенској федералној јединици Македонији.

Од самог доласка комунистичких власти на чело државе тражено је од Цркве да и она ради на учвршћивању прокламованог националног идентитета православног народа у федералној јединици Македонији. Тако, Савезна комисија 1951. године заузима став да се

⁴²⁴*Политика*, Београд, 29. мај 1958, стр. 1.

патријарху Викентију „најоштрије“ скрене пажња што је у Македонију упутио посланицу „у којој помиње само Србе и српски народ, а Македонце уопште не помиње“⁴²⁵.

Патријарху Викентију од почетка се ставља до знања да је питање „Македонске цркве“ од интереса за југословенску државу. Из тог разлога, на састанку са њим 30. јануара 1952. године, један високи представник Савезне верске комисије отворено изјављује да је питање цркве у НР Македонији „не само црквено питање, већ и државно, јер је то саставни дио решења македонског националног питања“⁴²⁶.

После много расправа, увећивања и притиска од државе и македонских сепаратиста, Свети архијерејски сабор СПЦ, свестан промена у политичком, друштвеном и државном уређењу земље⁴²⁷, на свом редовном годишњем заседању 1955. године, прихвата тада два главна захтева „Иницијативног одбора за организацију православне цркве у Македонији“: дозволио је да три епархије Јужне Србије изаберу епископе домородце и да се у унутрашњој администрацији користи домаћи дијалект, с тим што у богослужењу остаје црквенословенски језик.⁴²⁸

Да би истакао значај донетих одлука, патријарх Викентије за Васкрс 1957. године упућује посебну посланицу свештеницима, монасима и православном народу у НР Македонији, којом одаје „благодарност и хвалу Господу што је Цркви својој вратио мир и успоставио јединство“. Каже: „Божјом помоћу, свесрдним залагањем Светог архијерејског сабора, верних и свештенства у Народној Републици Македонији нашао се пут да се успостави толико жељено и очекивано јединство наше Цркве. Извршена је реорганизација црквене управе у епархијама које се налазе на територији Народне Републике Македоније и тиме је јединство Цркве на законит начин успостављено.“ Притом оставља наду да се још нешто може постићи, па истиче да „овим нити је све учињено, нити је све постигнуто“ и да „има још много да се учини“.⁴²⁹

У пролеће следеће године (од 28. марта до 6. априла 1958. године) патријарх Викентије, на челу репрезентативне црквене делегације, борави у НР Македонији. Још на дочеку делегације Српске цркве на железничкој станици у Скопљу, један од заговорника

⁴²⁵ АЈ, 144, 5-91.

⁴²⁶ АЈ, 144, 5-88.

⁴²⁷ Предраг Пузовић, *Раскол у Српској православној цркви – Македонско црквено питање*, 38.

⁴²⁸ Исто

⁴²⁹ *Гласник СПЦ*, бр. 5, мај 1957, стр. 89.

оснивања и самосталности „Македонске православне цркве“ свештеник Нестор Попоски, архијерејски заменик, поздрављајући госте, казује која су очекивања од њих. Каже: „Нека и ова посета, Ваша светости, допринесе и престижу свете Српске православне цркве, преко које ће помоћу Божјом бити задовољена црквена стремљења православног свештенства и верних из Народне Републике Македоније“⁴³⁰.

Већ следећег дана патријарх се састао са председником Народног собрања НР Македоније Лазаром Колишевским, који је у дужем разговору „изнео разлоге због којих би питање Цркве у Македонији требало што пре привести крају“⁴³¹.

Недуго по повратку црквене делегације из НР Македоније, (од 26. маја до 9. јуна 1958. године) одржано је редовно годишње заседање Светог архијерејског сабора СПЦ, са којег су се очекивале одлуке којим би се изашло у сусрет заговорницима „македонске смосталности“. Управо због тога, сасвим извесно, трећег дана заседања Сабора, доћи ће до поменутог пријема српских владика, предвођених патријархом Викентијем, код председника Републике Јосипа Броза Тита.

Тада изговорене речи југословенског комунистичког лидера да би желео да „проблем македонске цркве“ реше „онако како ће то најбоље одговорати интересима читаве наше земље“ – с обзиром на активности које су још од краја Другог светског рата предузимали државни органи – биле су јасна порука за удовољавање македонским сепаратним циљевима, који су све више вукли и ка сецесионизму.

Потом, док је још трајало заседање Светог архијерејског сабора, 5. јуна 1958. године, пријем „у част“ патријарха Викентија и осталих српских владика, приредио је и председник Савезне верске комисије и члан СИВ-а Добривоје Радосављевић. Овом скупу присуствовало је и више истакнутих државних функционера Југославије и њених република: потпредседник СИВ-а Александар Ранковић, председник Народне скупштине НР Србије Јован Веселинов, председник Извршног већа НР Македоније Љупчо Арсов, потпредседник Извршног већа НР Србије Слободан Пенезић и други.⁴³²

На заседању Сабора СПЦ, ипак, није дошло до (од државе и сепаратистичких кругова у НР Македонији) жељених одлука. Очекивало се да ће овога пута бити изабране

⁴³⁰ Гласник СПЦ, бр. 5, мај 1958, стр. 80.

⁴³¹ Исто

⁴³² Гласник СПЦ, бр. 6, јун 1958, стр. 96.

нове владике, из реда „домородаца“, који ће преузети епархије на територији НР Македоније: Скопску, Охридско-битолску и Злетовско-струмичку. Ради тога, српском црквеном сабору послата су из Скопља имена четворице људи предложених да буду изабрани за епископе.

Размотривши изнова стање на овом подручју, Сабор је једногласно усвојио предлог патријарха Викентија и донео одлуку⁴³³ (на бази одлуке АСбр. 14/зап. 51 из 1955. године) у којој се каже: „Свети архијерејски сабор начелно нема ништа против избора епископа за епархије на територији Народне Републике Македоније из круга домородаца.“

А затим се каже и ово, што је, у ствари, било кључно: „С обзиром на то да од предложених кандидата, и то: протојереј Тома Димовски, протојереј Нестор Поповски, свештеник Спира Попоски и Владимир Зафиров-Попоски, наставник у Охриду, не могу бити бирани за епископе, јер као ожењени, немају канонске услове за избор за епископа.“

Зато, „Свети архијерејски сабор одлаже попуњавање упражњених епархија у Народној Републици Македонији и ставља у дужност Светом архијерејском синоду да ово питање и даље проучава“.

Након тога, патријарх Викентије, из неког разлога, напрасно се разболео, примљен је у болницу⁴³⁴, а онда 5. јула 1958. године се – упокојио.

Одмах се појавила сумња да смрт његова није природа⁴³⁵: Остало је уверење да је патријарх Викентије отрован зато што није испунио оно што се од њега тражило, да се призна „Македонска православна црква“⁴³⁶.

Сахрани патријарха Викентија присуствовало је мања група представника државне власти, али не највишег ранга⁴³⁷. Председник државе Јосип Броз Тито упутио је телеграм

⁴³³ АСбр. 15/зап. 73 од 10. јуна 1958. године

⁴³⁴ Конзилијум лекара у београдској болници „Драгиша Мишовић“ констатовао је да Његова светост болује од погоршања дијабета са лаком ацидозом, повезаном са испољавањем артериосклеротичних симптома на унутрашњим органима, а да се касније болест погоршала, па су се појавили симптоми артериосклерозе централног нервног система и виталних центара (булбарна парализа), што се испољило у парализи говорних органа и органа за гутање; на крају је, каже се, патријарх оболео и од запаљења плућа, што је убрзало његову смрт. (*Гласник СПЦ*, бр. 7, јул 1958, стр. 122)

⁴³⁵ Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, 79.

⁴³⁶ Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, 79; Димшо Перић, *Црквено право*, 225.

⁴³⁷ Присуствовали су чланови Савезног извршног већа Добривоје Радосављевић и Вељко Зековић, чланови Извршног већа Србије Иса Јовановић и Радован Грковић, председник Народног одбора града Београда Ђурица Јојкић, чланови Савезне верске комисије Милоје Урошевић и Милоје Дилпарић. (*Гласник СПЦ*, бр. 7, јул 1958, стр. 134)

саучешћа, у којем се каже: „Поводом неочекиваног тешког губитка који *вас* (подвукао Ј.Ј.) је задесио смрћу патријарха Српске православне цркве господина Викентија у име Савезног извршног већа и у своје име изражавам искрено саучешће.“ Потом је и његов венац положен на одар упокојеног патријарха.⁴³⁸

2.4. Изборни сабор 1958. године

Државне власти биле су незадовољне што су иза патријарха Викентија остали незавршени послови коју су одређени да се пошто-пото заврше. А хтеле су и да на челу Српске православне цркве имају патријарха који ће њима бити сасвим лојалан. Зато су се поново укључиле у избор новог српског духовног поглавара.

Заинтересованост за то ко ће бити нови патријарх показале су одмах по упокојењу патријарха Викентија. Председник Савезне верске комисије Добривоје Радосављевић то је и отворено рекао на састанку са тадашњим вршиоцем дужности председника Светог архијерејског синода епископом браничевским Хризостомом и епископом тимочким Емилијаном, на састанку у СИВ-у 21. јула 1958. године. Када се повела реч о избору новог поглавара Српске цркве, владика Хризостом је упитно констатовао: „Влада још није одлучила која је личност најпогоднија за патријарха?!“ На то је Радосављевић одговорио: „Влада не бира патријарха, али је заинтересована ко ће бити патријарх и уз добру сарадњу и споразумевање може се избор свршити без потреса.“ Хризостом је предложио да Влада да имена пет епископа који долазе у обзир да буду бирани за патријарха, а Свети архијерејски сабор ће од њих изабрати тројицу који ће ући у кандидатуру. Председник Верске комисије се томе успротивио, рекавши: „Не, него нека Сабор предложи кандидате – а није тешко да изабере и предложи погодне личности, па ако не будемо имали примедбу – ствар ће бити у реду, јер се нећемо тако замерити никоме.“⁴³⁹

Имала је Влада свог кандидата, био је то епископ жички Герман.

Радила је на томе не само да се тај њен „избор“ формално потврди, него и да то не буде видљиво као њено дело. Зато су пре тога челни људи верских комисија обављали појединачне разговоре са епископима, да би се видело њихово расположење, али и

⁴³⁸Гласник СПЦ, бр. 7, јул 1958, стр. 134.

⁴³⁹АЈ, 144, 23-277.

стављало до знања каквог и ког кандидата држава жели⁴⁴⁰. На основу једне забелешке у архиви Савезне верске комисије о разговору са професором Архитектонског факултета у Београду Ђорђем Смиљанићем, потпредседником Епархијског савета Архиепископије београдско-карловачке⁴⁴¹, закључује се да је разговарано и са другим члановима Изборног сабора. Професор Ђорђе Смиљанић тада је рекао секретару Савезне комисије за верска питања Милоју Дилпарићу да се на Изборном сабору он неће издвајати, нарочито од „Чика Милана“ (проте Милана Смиљанића)⁴⁴².

Поновиле су се сцене од пре осам година, када је биран патријарх Викентије. Овога пута први кандидат за примата Српске цркве био је епископ банатски Висарион. Али, пошто то није било по вољи државне власти, речено му је да се повуче, и он се повукао.⁴⁴³ Државна власт је „изабрала“ кога жели. Остало је још *само* да се тај избор формално спроведе кроз црквени сабор. Уследио је велики притисак на Сабор, односно на изборно тело. Када је на предлог митрополита дабробосанског Нектарија (Круља) донета одлука да се избор одложи са среде на суботу, то је схваћено као – препад⁴⁴⁴.

Докази о притиску на Свети архијерејски сабор СПЦ да се изабере патријарх по вољи тадашњих државних власти остали су сачувани и у архиви Комисије за верска питања Савезног извршног већа. Сачуване су забелешке о разговорима вођеним тим поводом са тада највишим представницима Цркве. Иако је реч о забелешкама које су исписали сами припадници државног апарата, оне сасвим убедљиво сведоче о притисцима на представнике Цркве. До ескалације притисака дошло је 8. септембра 1958. године. Тога дана, ујутру у 8,30 часова, председник Савезне верске комисије Добривоје Радосављевић позвао је на разговор чланове Светог архијерејског синода, поводом избора патријарха. Радосављевић је рекао члановима Синода да их је позвао да се „споразумеју“ о процедури „у вези проналажења личности међу епископима које би биле кандидати за патријарха“. Затражио је да још у току тога дана Свети архијерејски сабор СПЦ „необавезно“ назначи епископе који би били кандидати. Рекао је да је то потребно да би „држава евентуално

⁴⁴⁰Комисија за верска питања Савезног извршног већа, пов. бр. 113/1-58; Комисија за вјерска питања Извршног вијећа НР БиХ, бр. 151/58 од 28. августа 1958. године; АЈ, 144, 23-277.

⁴⁴¹Пов.бр. 116/1-58.

⁴⁴²АЈ, 144, 23-277.

⁴⁴³Ристо Грђић, *Успомене*, 445.

⁴⁴⁴Исто, 445.

оценила да ли су предложени епископи-кандидати такве личности које обезбеђују даљи пут сарадње Цркве и државе“. Како се записује, на крају овог састанка, који је трајао сат и по, „уговорено“ је да у току истог дана, увече у 19 часова, чланови Синода поново дођу у Комисију и да саопште имена епископа који долазе у обзир за кандидате.⁴⁴⁵

У заказано време дошли су сви чланови Синода. Опет су их сачекали председник и секретар Савезне верске комисије Радосављевић и Дилпарић. Епископ браничевски Хризостом, у име Синода, саопштио је саборску одлуку, по којој су епископи вољни да патријарха изаберу „споразумно са државом“, али да не могу раније дати имена кандидата, пошто по Уставу СПЦ то право има више од 15 епископа. Епископат је молио државу да изнесе шта има против којег епископа од оних који по Уставу имају право да буду кандидати. На то је председник Верске комисије рекао: „Држава захтева да један од тројице кандидата буде епископ жички Герман, а друга двојица кога хоће епископат.“

Са овим је завршен састанак, који је трајао укупно 15 минута.⁴⁴⁶

Сутрадан, 9. септембра, Добривоје Радосављевић и Милоје Дилпарић дошли су у зграду Српске патријаршије, на састанак са свим епископима. Председник Верске комисије епископима је, између осталог, рекао: „Држава се интересује питањем избора патријарха, јер је то такво место за које мора да се интересује.“ Образложио је то и речима како „одређени кругови“ у земљи и у иностранству, али и „једна група епископа Српске православне цркве“ настоје да се успостављена сарадња и нормализација односа између Цркве и државе наруше, а „све то да би се штетило политички земљи“. У тај контекст сместио је и одлуку Сабора о одлагању избора кандидата за патријарха; тиме се, каже, јасно показује и јасно потврђује шта хоће и шта жели једна група епископа. А онда је претећи рекао: „Вара се данас ко мисли да ће тако лако моћи да нашкоди Југославији, а вара се и онај ко мисли да ће држава олако прећи преко ових и оваквих покушаја. Ви сте хтели конфликт, ево вам га. Прихватамо, па ћемо видети ко ће се покајати...“

На крају поручује: „Захтев Владе је да се Архијерејски сабор данас састане и да у светлу ових чињеница размотри своју данашњу одлуку, да спроведе избор кандидата, како је то објављено већ и како је требало урадити, па да се иде даље. Натерали сте нас да изађемо са овим, јер због сарадње задњих година нисмо мислили ово да користимо.

⁴⁴⁵Комисија за верска питања Савезног извршног већа, пов. бр. 124/58; АЈ, 23-277.

⁴⁴⁶Комисија за верска питања Савезног извршног већа, пов. бр. 125/58; АЈ, 23-277.

Молим, господо епископи, уколико схватите да је наш став правилан, изволите у току данашњег дана поступити по предњем и обавестити нас. Чекаћу Свети синод у Савезној комисији за верска питања данас у 19 часова.⁴⁴⁷

Увече, у заказано време, сви чланови Синода поново су били у Верској комисији. Епископ Хризостом, који је тада обављао дужност председавајућег Светог архијерејског синода, саопштио је да се два сата раније састао Свети архијерејски сабор и „извршио кандидатуру“. Кандидати су били: епископ Хризостом (који је добио 13 гласова), епископ Герман (8 гласова) и епископ Висарион (5 гласова). Предочено је при том и да је митрополит Дамаскин у првом гласању добио 6 гласова, али се одрекао кандидатуре. Одрекао се, такође, и епископ Валеријан. Владика Хризостом пренео је још како је, наводно, „међу епископима велико интересовање да ли ће председник Радосављевић бити расположенији када чује да је посао свршен“. У службеној забележци, пак, прибележено је да је „друг Радосављевић“ и даље „остао званичан“.⁴⁴⁸

О мучној ситуацији на заседању Сабора по доласку у Патријаршију челника Верске комисије сведочи и ова сцена: Када је Добривоје Радосављевић почео да прети епископима, уколико не измене одлуку и одмах не изабере кандидате за патријарха, епископ бањалучки Василије (Костић) реаговао је тако што је од Радосављевића затражио да напусти Сабор. Одмах је био ухапшен. Пуштен је на слободу тек на интервенцију самог кандидата за патријарха, епископа Германа, и на притисак осталих чланова Сабора. Као што се десило митрополиту Јосипу приликом претходног избора, тако је овога пута и епископ Василије месецима *држан на белом хлебу* и саслушаван од УДБ-е у Бањалуци.⁴⁴⁹

Изборни сабор одржан је 13. септембра 1958. године. Исход је био онакав какав су желеле државне власти: за патријарха је изабран дотадашњи епископ жички Герман.

Државне власти настојале су да имају увид ко је како гласао, а, судећи по извештају Комисије за верска питања НР Србије за 1958. годину, и имале су увид. У извештају се записује да за време заседања Изборног сабора држање епископа из Србије „није било позитивно“, јер је већина гласала против Германа, док се за држање осталих чланова

⁴⁴⁷Комисија за верска питања Савезног извршног већа, пов. бр. 126/58; АЈ, 23-277.

⁴⁴⁸Комисија за верска питања Савезног извршног већа, пов. бр. 127/58; АЈ, 23-277.

⁴⁴⁹Ристо Грђић, *Успомене*, 445-446.

изборног тела са подручја Србије каже да је „било добро“: од 37 чланова њих 24 је гласало за Германа. Укупно, од 56 присутних чланова Изборног сабора 37 је гласало за Германа.⁴⁵⁰

Патријарх Герман, пре него што ће бити изабран на највишу црквену дужност, по убрзаном поступку стицао је висока звања у монашкој служби. У року од само пет дана прешао је пут од свештеника, односно од монаха до – епископа.

Бивши свештеник Хранислав Ђорић, као удов, замонашен је Ивањдан, 7. јула 1951. године, када добија монашко име Герман. Већ после пет дана, на Петровдан, 12. јула 1951. године, у Топчидерској цркви у Београду, произведен је у чин архимандрита, којим га је одликовао Свети архијерејски синод. А онда, истог дана, изабран је и за викарног епископа моравичког. За епископа је хиротонисан 15. јула 1951. у Саборној цркви у Београду. Свети архијерејски сабор 3. јуна 1952. године изабрао га је за епископа будимског (у Мађарској), с тим да и даље обавља дужност главног секретара Светог архијерејског синода (коју обавља од дана откад је изабран за викарног епископа), док му се не омогући одлазак у Будимску епархију. А након упокојења епископа жичког Николаја (Велимировића), Свети архијерејски сабор 9. јуна 1956. године изабрао га је за епископа Жичке епархије, којом је већ администрирао од 14. априла 1953. године.⁴⁵¹

Дан по избору патријарх Герман је устоличен у Саборној цркви у Београду. При крају Свете литургије у цркву, да присуствује устоличењу, стигла је група државних функционера, средњег ранга. У приступној беседи новоизабрани патријарх је рекао да ће Христову веру православну „чувати и бранити до последњег свога издиханија“, а да ће Цркви српској „служити предано и одано, верно и покорно с апостолском ревношћу и светоотачком мудрошћу, чувајући њено јединство као нераздељиву ризу Христову“. Истовремено поручује да ће „драгу отаџбину љубити и волети, и за њу се непрестано Богу молити, да је сачува у миру и благостању ради среће и напретка наших народа, и у сарадњи с њом⁴⁵² доприносити њеном просперитету и њеном угледу“.⁴⁵³

⁴⁵⁰Комисија за верска питања Извршног већа НР Србије, пов. бр. 5 од 21. јануара 1959. године; АЈ, 144, 30-322.

⁴⁵¹Гласник СПЦ, бр. 9, септембар 1958, стр. 171.

⁴⁵²Пошто је знао за улогу државних власти у његовом избору, патријарх Герман, сасвим извесно, намерно је избегао да их, баш због тога, помене; а када, говорећи о отаџбини, каже „с њом“, наводи на закључак да је реч о еуфемизму, да, у ствари, мисли на оне који „отаџбину“ воде, на државно руководство!

⁴⁵³Гласник СПЦ, бр. 9, септембар 1958, стр. 172-175.

На свечаном ручку у Патријаршији тек устоличеног патријарха поздравио је члан СИВ-а и председник Комисије за верска питања Добривоје Радосављевић. Он је истакао да је након одвајања од државе, СПЦ много допринела стварању добрих односа између њих. А потом изнео уверење да сучланови Изборног сабора, приликом избора патријарха, били руковођени управо таквом жељом, „да се добри односи и сарадња и даље наставе, поред свих сметњи, на корист Цркве и наше отаџбине ФНРЈ“.⁴⁵⁴

У отпоздраву патријарх Герман је рекао да је његова жеља да „Црква буде јака и слободна у јакој и слободној држави ФНРЈ“. Обећао је да ће се „старати“ да се односи између Цркве и државе „у потпуности нормализују“, на обострану корист.⁴⁵⁵

Накнадно, у просторијама Савезног извршног већа, Добривоје Радосављевић је приредио свечани пријем у част избора и устоличења патријарха Германа. Пријему је присуствовало више државних функционера.⁴⁵⁶

Од многих високих државних функционера, а међу њима и од председника Републике Јосипа Броза Тита, патријарх Герман је примио честитке.⁴⁵⁷

Уследили су затим приједи патријарха код највиших државних власти: председника Републике Јосипа Броза Тита, председника Народне скупштине ФНРЈ Петра Стамболића, потпредседника СИВ-а Александра Ранковића, председника Народне скупштине НР Србије Јована Веселинова, председника Извршног већа НР Србије Милоша Минића, председника Народног одбора Београда Ђурице Јојкића.⁴⁵⁸

И патријарх Герман, попут свог претходника, настојао је да кроз јавне наступе „одобровољава“ државне власти, истичући помоћ коју држава удели Цркви. Тако, приликом ступања у 1959. годину југословенској новинској агенцији *Танјуг* изјављује да је држава и у 1958. години „узела на себе и платила половину социјалног осигурања за свештенство“, а „поред ове помоћи, држава је дала Српској православној цркви и знатну субвенцију за покриће буџетског дефицита“.⁴⁵⁹

Пред патријархом Германом стајала су многа очекивања: и од државе, и од Цркве.

⁴⁵⁴Исто, 177.

⁴⁵⁵Исто, 178.

⁴⁵⁶Исто

⁴⁵⁷ Исто, 180-181.

⁴⁵⁸Гласник СПЦ, бр. 10-11, октобар – новембар 1958, стр. 312-313.

⁴⁵⁹Гласник СПЦ, бр. 1-2, јануар – фебруар 1959, стр. 2.

Доведен је у ситуацију да учини оно што се очекивало од патријарха Викентија, а што је он одбијао да прихвати за свих осам година његовог кормиларења бродом Цркве. Македонској православној цркви призната је самосталност, односно аутономија. Веза између аутокефалне и аутономне цркве остала је само у – патријарху, који је од тада био – патријарх Српске православне цркве и Македонске православне цркве.

Друга непријатна ситуација која се догодила у првим годинама његовог духовног поглаварства било је изазивање тзв. америчког раскола. Остао је утисак, који могу да потврде и многе чињенице да је поступак око рашчињења епископа Дионисија вођен у приличној мери нетактично, што је у крајњем исходу довело до – раскола, који ће потом, готово три деценије, остати једна од најболнијих рана на телу Српске цркве.

Патријарх Герман, односно Српска православна црква са њим на челу, имала је да се носи и са многим другим проблемима који су углавном потицали од недовољног уважавања Цркве, црквеног поретка и верских права и слобода од стране државе.

2.5. Односи Цркве и државе за време патријарха Германа

2.5.1. „Сарадња“ патријарха и челника Верске комисије

Однос какав су имале са патријархом Викентијем државне власти наставиле су и са патријархом Германом. И даље су настојале да имају потпуни увид у дешавања у Цркви, али и да утичу на та дешавања, поготово тамо где је држава видела неки свој интерес. „Право“ на то полагале су посебно на основу тога што су учествовале у Германовом избору за патријарха.

Као и са патријархом Викентијем, челници Савезне верске комисије, углавном председник и секретар, често се састају са патријархом Германом, најчешће у просторијама Патријаршије или Комисије, и разматрају сва битнија питања која се тичу односа Цркве и државе, али и функционисања Цркве. Са тих састанака представници Верске комисије сачињавају службене забелешке, које остају као сведочанство о одржаним састанцима и о ономе о чему се разговарало.

Патријарх Герман, попут свог претходника, извештавачелике Савезне верске комисије о заседању Светог архијерејског сабора⁴⁶⁰, о предметима пристиглим за заседање Сабора⁴⁶¹, о томе како се ко до епископа држао на Сабору⁴⁶². Предочава и кога од епископа намерава да предложи у Синод⁴⁶³. Износио је и ко је какав епископ⁴⁶⁴.

Са Савезном верском комисијом патријарх Герман се договарао и око датума и припрема за његово устоличење у Пећкој патријаршији.⁴⁶⁵

И по Германовом избору за патријарха настављени су „разговори“ са представницима државе око избора епископа и попуњавања упражњених епархија.⁴⁶⁶

Патријарх Герман извештавао је или се договарао са челницима Савезне верске комисије и о постављењу нижих црквених чиновника у иностранству⁴⁶⁷.

На једном од честих састанака са патријархом Германом, већ убрзо по његовом избору, 10. октобра 1958. године, у Савезној верској комисији, њен председник Добривоје Радосављевић новом поглавару Српске цркве скреће пажњу да су се представници ове комисије са претходним патријархом, Викентијем, споразумели да се консултују о спољним везама СПЦ, о контактима са странцима и о посетама странаца, како је речено, „јер тај проблем, што је природно, интересује и државу“. У службеној белешци са овог састанка записано је да је патријарх Герман „прихватио да се и даље о том питању

⁴⁶⁰ Комисија за верска питања Савезног извршног већа, пов. бр. 205/1-59; АЈ, 144, 32-324; пов. бр. 01-198/1-61; АЈ, 144, 52-442; пов. бр. 01-424/1-61; АЈ, 144, 54-444; пов. бр. 01-254/1-62; пов. бр. 01-288/1-62; пов. бр. 01-298/1-62; пов. бр. 01-299/1-62; АЈ, 144, 59-485; пов. бр. 241/1-63; АЈ, 144, 66-523; пов. бр. 67/1-64; АЈ, 144, 74-561; Син. бр. 1037 / зап. 120 од 22. марта 1968. године; АЈ, 144, 113-686; пов. бр. 109/69; АЈ, 144, 118-702.

⁴⁶¹ Син. бр. 1037 / зап. 120 од 22. марта 1968. године; АЈ, 144, 113-686.

⁴⁶² Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 01-424/1-61; пов. бр. 01-427/1-61; АЈ, 144, 54-444; пов. бр. 323/62; пов. бр. 01-345/1-62; АЈ, 144, 60-486.

⁴⁶³ Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 01-183/1-63; АЈ, 144, 66-523.

⁴⁶⁴ Комисија за верска питања Савезног извршног већа, пов. бр. 205/1-59; АЈ, 144, 32-324, пов. бр. 335/1-59, АЈ, 144, 34-326; пов. бр. 01-424/1-61; АЈ, 144, 54-444.

⁴⁶⁵ Комисија за верска питања Савезног извршног већа, пов. бр. 127/1-60; пов. бр. 184/60; пов. бр. 01-146/1-60; пов. бр. 166/1-60; пов. бр. 01-171/60; АЈ, 144, 43-395.

⁴⁶⁶ АЈ, 144, 30-322, 32-324; Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 01-171/60; пов. бр. 01-231/1-60; АЈ, 144, 43-395; пов. бр. 01-198/1-61; АЈ, 144, 52-442; пов. бр. 01-253/1-61; пов. бр. 01-256/1-61; АЈ, 144, 53-443; пов. бр. 01-254/1-62; пов. бр. 01-288/1-62; АЈ, 144, 59-485; пов. бр. 01-183/1-63; АЈ, 144, 66-523; пов. бр. 38/70; АЈ, 144, 124-719; пов. бр. 234/70; АЈ, 144, 127-722.

⁴⁶⁷ Комисија за верска питања Савезног извршног већа, пов. бр. 150/1-58; АЈ, 144, 24-278; пов. бр. 73/1-59; пов. бр. 89/1-61; пов. бр. 01-196/1-61; пов. бр. 01-546/1-61; АЈ, 144, 30-322, 43-395, 52-442, 54-444, 74-561; пов. бр. 396/1-63; АЈ, 144, 67-524; пов. бр. 171/64; АЈ, 144, 73-560; пов. бр. 532; АЈ, 144, 77-564.

консултује, уз напомену да ће он убудуће јављати ко је код њега био и да ће бележити шта га интересује“ (достављаће забелешке у Комисију).⁴⁶⁸ Он то потом и чини⁴⁶⁹.

Патријарх Герман обавештава Савезну верску комисију и о томе када намерава да посети неки крај земље (Југославије), ко ће са њим у пратњи бити, колико ће се задржати, доставља план путовања и моли за материјалну помоћ за то путовање.⁴⁷⁰ После завршене посете, надлежна републичка верска комисија доставља Савезној верској комисији извештај о тој патријарховој посети.⁴⁷¹

Патријарх од Верске комисије тражио је мишљење, са њеним челницима се договарао, а онда и извештавао око одласка на свеправославне конференцији на друге црквене конференције⁴⁷². О том договарању сведочи и један синодски допис из 1966. године, у којем се каже да је „у договору са Комисијом за верска питања Савезног извршног већа, Свети архијерејски синод прихватио предлог Његове светости патријарха васељенског г. Антинагоре да Српска православна црква буде домаћин Свеправославне конференције теолога-стручњака за дијалог са Англиканском и Старокатоличком црквом“⁴⁷³. На основу тога од Верске комисије је тражено покривање трошкова око одржавања ове конференције⁴⁷⁴.

Договарао се патријарх Герман са челницима Верске комисије и око уласка СПЦу Екуменски савет цркава⁴⁷⁵. Извештавао Комисију о прославама великих црквених јубилеја⁴⁷⁶. Договарао и око доделе црквених признања. Са председником Савезне верске комисије Добривојем Радосављевићем, како је то записано у поверљивој забелешки ове комисије са састанка са поглаваром СПЦ, „патријарх је поставио питање установљавања

⁴⁶⁸ Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 150/1-58; АЈ, 144, 24-278.

⁴⁶⁹ Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 119/59; АЈ, 144, 30-322; пов. бр. 01-165/1-62; пов. бр. 01-166/1-62; АЈ, 144, 59-485; пов. бр. 01-418; АЈ, 144, 61-487; пов. бр. 532; АЈ, 144, 77-564; пов. бр. 111/65; АЈ, 144, 84-598; пов. бр. 169/69; АЈ, 144, 118-702; пов. бр. 29/70; пов. бр. 38/70; АЈ, 144, 124-719.

⁴⁷⁰ ПБр. 58/960 од 5. јула 1960. године; АЈ, 144, 49-401.

⁴⁷¹ Републичка комисија за вјерска питања НР Хрватске, бр. 08-241/1-1960 од 10. августа 1960. године, Загреб; АЈ, 144, 49-401.

⁴⁷² Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 281/1-61; АЈ, 144, 53-443; пов. бр. 01-424/1-61; АЈ, 144, 54-444; АЈ, 144, 61-487; пов. бр. 01-121/1-63; АЈ, 144, 65-522; пов. бр. 532; АЈ, 144, 77-564; пов. бр. 100/1-68; АЈ, 144, 110-683; пов. бр. 427/1-68; АЈ, 144, 112-685.

⁴⁷³ Син. бр. 4728 од 3. новембра 1966. године; АЈ, 144, 98-635.

⁴⁷⁴ Син. бр. 4100 / зап. 505 од 23. августа 1966. и Син. бр. 4728 од 3. новембра 1966. године; АЈ, 144, 98-635.

⁴⁷⁵ Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 396/1-63; АЈ, 144, 67-524.

⁴⁷⁶ Син. бр. 3676 / зап. 660 од 4. новембра 1968. године; АЈ, 144, 112-685; Син. бр. 2788 од 25. августа 1970. године; АЈ, 144, 129-724; Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 60/71; АЈ, 144, 132-733.

извесног патријаршијског ордена за одликовање људи заслужних за Православну цркву“. Затим се записује: „Договорено је да би могло да се установи извешан орден о чему би донео одлуку Архијер[ејски] сабор. Синод би претходно тражио мишљење од Савезне комисије за верска питања, а Комисија би дала позитивно мишљење с напоменом да орден додељује патријарх.“⁴⁷⁷

Са државним представницима разматрао је и могућност да мења своје патријарашко звање, да би се прилагодио тадашњој „реалности“, коју су диктирале државне власти. Тако, на састанку са секретаром Савезне верске комисије Милојем Дилпарићем 18. јануара 1960. године, како овај записује у поверљивој забелешци, патријарх Герман први пут је напоменуо да се носи мишљу да промени назив титуле коју носи; сматра да би му најбоље одговарала титула „Патријарх српски и целе Југославије“.⁴⁷⁸ После давања аутономије „Македонској православној цркви“, патријарх Герман почео је да се потписује као „патријарх српски и македонски“. Потом, пошто „Македонска православна црква“ није усвојила примедбе Светог архијерејског сабора СПЦ на њен устав, он је са тим био застао,⁴⁷⁹ а онда опет наставио.

И патријарх Герман давао је на увид Савезној верској комисији божићне и васкршње посланице⁴⁸⁰, и ишчекивао примедбе. Тако, секретару Савезне верске комисије Милоју Дилпарићу на састанку који су имали у Патријаршији 27. новембра 1959. године предаје „нацрт“ *Божјићне посланице*, за коју каже да је писао епископ Симеон (Злоковић) и моли за примедбе⁴⁸¹. Предаје и следећу, *Васкршњу посланицу*. На ову посланицу секретар Дилпарић даје примедбу да у њој нигде није поменута Југославија, већ само извесне области и покрајине⁴⁸². У архиви Савезне верске комисије, поред осталог, остала је забелешка и из 1961. године, када је патријарх Герман тражио мишљење о тадашњој *Божјићној посланици*. Тим поводом секретар Дилпарић бележи: „Дао сам му примедбе.“⁴⁸³ А поводом *Васкршње посланице* 1963. године Дилпарић записује: „Договорили смо се да

⁴⁷⁷ Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 01-424/1-61; АЈ, 144, 54-444.

⁴⁷⁸ Комисија за верска питања Савезног извршног већа, пов. бр. 01-63/1-60; АЈ, 144, 42-394.

⁴⁷⁹ Савезна верска комисија, пов. бр. 01-165/1-62; АЈ, 144, 59-485.

⁴⁸⁰ Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 532; АЈ, 144, 77-564; пов. бр. 111/65; пов. бр. 116/65; АЈ, 144, 84-598.

⁴⁸¹ Комисија за верска питања Савезног извршног већа, пов. бр. 01-323/1-59; АЈ, 144, 34-326.

⁴⁸² Комисија за верска питања Савезног извршног већа, пов. бр. 01-146/1-60; АЈ, 144, 43-395.

⁴⁸³ Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 01-546/1-61; АЈ, 144, 54-444.

се посланица освежи тј. да се на одређеним местима каже нешто конкретније о значају и очувању мира, као и да се нешто више каже о отаџбини.⁴⁸⁴

На састанку подпредседника и секретара Савезне верске комисије Мате Радуловића и Милоја Дилпарића са патријархом Германом у Патријаршији 21. јануара 1964. године разговарано је и о тадашњој *Божјићној посланици*. У поверљивој државној службеној белешци са овог састанка наведено је како је напоменуто да посланица „није негативна, али је могла бити позитивнија“. Затим се исписује: „Ове посланице се третирају стално последњих година, али Црква никако да се у њима прилагоди савременим приликама и потребама и Цркве и државе (друге, па и Католичка то успешније чине). То пружа могућност за коментаре како СПЦ не следи циљеве спољне политике земље (мир и међународну сарадњу), а и циљеве својих верника у изградњи земље. То не доприноси угледу СПЦ вани и у земљи. Нама није пријатно да сваке године (о Божићу и Ускрсу) понављамо ово мишљење и да на сваку посланицу стављамо исте примедбе. Црква би већ сама требало да узме тај курс у посланицама који иначе следи и у земљи и вани. Конкретно, *Божјићна посланица* за ову годину супротна је од онога што је пракса, а тиме Црква само губи. Природно је да посланица треба да буде одраз онога што се ради од једног до другог празника.“

Потом се наводи да је патријарх „такође констатовао да је посланица слаба“, рекао је да ју је написао члан Синода епископ Валеријан, али и да ће „убудуће настојати да посланица буде боља“.⁴⁸⁵

С обзиром на успостављене „блиске односе“ са државним властима, патријарх Герман знао је да затражи државну помоћ у решавању неких проблема под окриљем Цркве. Тако, примера ради, затражио је интервенцију Државног секретаријата за иностране послове Југославије у сређивању стања у Српској православној црквеној општини у Трсту⁴⁸⁶.

Више пута патријарх Герман тражио је помоћ државе и у заштити личног имена и угледа. Молио је Савезну верску комисију да га информише о „акцијама“ неких епископа

⁴⁸⁴ Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 01-121/1-63; АЈ, 144, 65-522.

⁴⁸⁵ Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 67/1-64; АЈ, 144, 74-561.

⁴⁸⁶ Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 411/1-68; АЈ, 144, 112-685.

за које је мислио да су се „уротили“ против њега⁴⁸⁷, али и да нешто предузме против тих епископа⁴⁸⁸; тражио је помоћ од државе и да се пронађу они који су писали против њега⁴⁸⁹.

Државне власти ишле су на то да преко патријарха имају надзор над дешавањима у Цркви и могућност у њихова уплитања. Али, нису се ослоњале само на тај „пролаз“. У Савезној верској комисији и у републичким верским комисијама вођени су појединачни разговори, по разним питањима, и са другим епископима. Обично се користи прилика када неко од епископа дође да се пожали на какав проблем у својој епархији, а који се тиче чињења или нечињења неких од државаних органа.⁴⁹⁰ О тим сусретима вођене су забелешке, које су самим тим постајале доступне и другим државним органима; из њих се видео став епископа по за државу важним питањима.⁴⁹¹

И разне друге прилике користили су представници верских комисија за обично „неформалан разговор“ са епископима, да би се умао што потпунији увид у њихов расположење. Тако, рецимо, за време устоличења патријарха Германа у Пећкој патријаршији 1960. године и тадашњег заседања Светог архијерејског сабора председник или секретар Верске комисије Србије, појединачно, разговарали су са свим епископима са подручја Србије, али и са још неким истакнутим личностима из Цркве.⁴⁹²

Посебно када се у Цркви решава неко за државу важно питање, иде се на то да верске комисије или неки други државни органи обаве појединачне разговоре са епископима, да би се видело какво је њихово мишљење по том питању и да би се самим тим разговором утицало на њихов став. Тако, приемира ради, појединачно су обављани разговори са владикама приликом решавања по испостављеним захтевима за аутокефалност „Македонске православне цркве“⁴⁹³.

Појединачни сусрети са епископима у некој од верских комисија били су и у функцији да се архијерејима скрене пажња на то шта се од њих очекује. Тако, рецимо, председник Верске комисије БиХ Тодо Куртовић и државни подсекретар за унутрашње

⁴⁸⁷ Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 01-166/1-62; пов. бр. 01-298/1-62; АЈ, 144, 59-485.

⁴⁸⁸ Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 01-165/1-62; пов. бр. 01-299/1-62; АЈ, 144, 59-485; пов. бр. 171/64; АЈ, 144, 73-560.

⁴⁸⁹ Комисија за верска питања Савезног извршног већа, пов. бр. 01-63/1-60; АЈ, 144, 42-394; Савезна верска комисија, пов. бр. 01-425; АЈ, 144, 61-487.

⁴⁹⁰ АЈ, 144, 23-259, 23-277, 25-279, 31-323...

⁴⁹¹ АЈ, 144, 25-279, 53-443

⁴⁹² АЈ, 144, 43-395.

⁴⁹³ АЈ, 144, 104-657.

послове Војо Чоловић, 2. децембра 1958. године, у просторијама Верске комисије у Сарајеву, обавили су разговор са епископом бањалучким др Василијем (Костићем), где се, како је наведено, пошло од три „ствари“: у вези истраге коју државни органи воде против епископа Василија; о његовом држању у Светом архијерејском сабору и Синоду, као „носиоцу опозиције на политику коју води Православна црква и патријарх“ и о његовом држању у Епархији, где, наводно, „није ништа учинио да се сарадња развије“ и у вези његовог држања уопште. У току разговора епископу је речено да се обраћа председнику Среског одбора у Бања Луци, „преко кога ће знати став државе и Комисије по појединим питања“. На крају, државни функционери поручили су да са њихове стране „нема попуштања“, поготово ако владика „настави са својим држањем“, као до тада.⁴⁹⁴

Разговарали су представници верских комисија и других државних органа и са црквеним службеницима нижих чиновима, да би се имало што потпуније сазнање о стању у Цркви⁴⁹⁵.

2.5.2. Решавање једног по једног питања

Држава је систематично радила на постизању циљева које је хтела да оствари посредством СПЦ. Решавала је једно по једно питање, да би се тако она што потпуније решила и са што мање отпора, како унутар саме Цркве, тако и уопште у јавности.

Предстаници Верске комисије „бдију“ над радом Цркве, а поготово приликом доношења по државу важних одлука. Дискретно се прати рад највишег црквеног тела и највиших црквених органа. Када Свеги архијерејски сабор решава неко важно питање после сваког дана заседања сливају се у Савезну верску комисију извештаји о дешавањима тога дана, о дискусији епископа, гласању, доношењу одлука. Некад се, по завршетку, даје збирна информација о значају и току заседања⁴⁹⁶. Тако, по завршетку заседања Светог архијерејског сабора, почетком марта 1964. године, у Савезној верској комисији сачињена је информација у којој се каже да је на дневном реду било више црквених предмета и питања, али да су за државу „два питања била интересантна“, а то су: учлањење СПЦ у Екуменски савет цркава и доношење коначне одлуке по предмету кривица бившег

⁴⁹⁴ Комисија за верска питања Савезног извршног већа, пов. бр. 205/1-58; АЈ, 144, 25-279.

⁴⁹⁵ АЈ, 144, 77-564; 84-598; 97-634; АЈ, 144, 111-684; АЈ, 144, 112-685;

⁴⁹⁶ Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 143/64; АЈ, 144, 73-560; АЈ, 144, 88-602.

америчко-канадског епископа Дионисија Миливојевића. Зато се истиче да се ово заседање „по значају, резултатима и одлукама“ може оценити „као једно од најпозитивнијих и у више смерова као једно од најзначајнијих за последњих неколико година“.

У истој информацији се констатује да су на том заседању изабрана два нова члана Светог архијерејског синода, за које се верује да ће допринети да Синод буде „бољи него што је био досадашњи“. А то је, каже се, од посебног значаја, с обзиром на то да ће се „ускоро“ поставити питање односа између СПЦ и „Македонске православне цркве“.⁴⁹⁷

Дакле, смишљено, ишло се на то да се прво „реша“ питање Цркве у дијаспори, а онда да се коначно реши и „црквено питање“ у федералној јединици Македонији.

Све време патријарх Герман био је под притиском државних власти да удовољава захтевима из југословенске федералне јединице Македоније за црквеном самосталношћу. За његово време дата је аутономија „Македонској православној цркви“, 1959. године; а када су захтеви ишли ка томе да се да и аутокефалност (која је нелегално проглашена 1967. године) дошло је до суздржанијег односа патријарха Германа према државним властима. Подржавајући ове захтеве, државне власти и даље нису криле да је за њих „црквено питање“ у Македонији у исто време и државно и политичко питање.⁴⁹⁸

Поготово у првим годинама по избору на највишу црквену дужност изгледало је да је патријарх Герман у великој милости државних власти. Из тог разлога генерални викар надбискупа загребачког др Стјепан Бакшић, на састанку у Верској комисији Хрватске, 1962. године, жали се како „патријарху Герману држава даје и капом и шаком, тако да то већ постаје смјешно и вјерницима и свећеницима“⁴⁹⁹. Биле су то, у ствари, пре свега, речи притиска на државу да буде попустљивија према захтевима Римокатоличке цркве.

2.5.3. Чвршћи став Цркве од 1967. године

Кулминација притисака југословенске државе на Српску православну цркву досегла је свој врхунац 1967. године, када је захтевано да се призна аутокефалност „Македонске православне цркве“, неканонски установљене на њеном канонском подручју.

⁴⁹⁷ Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 143/64; АЈ, 144, 73-560; АЈ, 144, 88-602.

⁴⁹⁸ Забелешка о разговору у Савезној комисији за верска питања, пов. бр. 216/1-59; АЈ, 144, 32-324.

⁴⁹⁹ Републичка комисија за вјерска питања НР Хрватске, пов. бр. 08-151/1-1962 од 4. децембра 1962. године; АЈ, 144, 61-487.

Довело је то до кидања нити стрпљења и попустљивости у Цркви пред упорним притисцима из државе, па Српска православна црква од тада почиње да показују чвршћи став у односу према држави и у заступању црквених интереса.

Свети архијерејски сабор Српске православне цркве на свом редовном годишњем заседању у мају 1967. године доноси одлуку: „Не може се уважити захтев Светог архијерејског синода Македонске православне цркве од 3. децембра 1966. године бр. 226 да се аутономној Македонској православној цркви даде аутокефалност.“⁵⁰⁰

Евентуално признавање аутокефалности Македонске православне цркве значило би да се Српска православна црква одриче од три своје епархије, од којих је та нова творевина „створена“. А то је онда могло да подстакне и нека нова одвајања од СПЦ.

Због непризнавања аутокефалности „Македонској православној цркви“, СПЦ била је на мети критика и под великим притиском државних власти. Вероватно да би се „отупела оштрица“ тих напада, Свети архијерејски сабор, на поменутом заседању (у мају 1967. године), разматрајући извештаје епархијских архијереја „о неким нерешеним проблемима на терену између Српске православне цркве, односно њених органа, с једне стране, и надлежних народних власти, с друге стране“, установљава да „на жалост постоји пуно таквих нерешених проблема, који дају повода да се демантују тако честе и добронамерне изјаве да између државе и њених органа и Српске православне цркве нема нерешених питања, ни проблема“. С тим у вези Сабор одлучује да Синоду стави у дужност да посебном представком о томе извести Савезну верску комисију и „умоли за интервенцију да се ови случајеви узму од надлежних у поновно разматрање и правилно реше“.⁵⁰¹

Извршавајући ову одлуку, Синод доставља Комисији извештаје са којима је до тада располагао, а који се односе на неодобравање или отежано издавање одобрења за оправке и градњу цркава и других црквених објеката, нерешена имовинска и друга материјална питања, као и на застрашивање и недолично опхођење просветних радника у школама према деци која уче веронауку и учествују у светосавским прославама.⁵⁰²

⁵⁰⁰ АСбр. 44 / зап. 10 од 24. (11) маја 1967. године

⁵⁰¹ АСбр. 39 / зап. 70 од 1. јуна 1967. године

⁵⁰² Син. бр. 2049 / зап. 424 од 29. јуна 1967. године; АЈ, 144, 106-659.

Чекао се одговор, али они није стизао, па се Свети архијерејски синод новом представком⁵⁰³ 18. марта 1968. године обратио председнику Савезног извршног већа Мики Шпиљаку, у којој је речено да су се у међувремену, у односима Цркве и државе, „проблеми умножили“. Зато се, у прилогу, доставља листа питања чије нерешавање „загушује нормалан живот“ Цркве, уз молбу да се она „узму што скорије у разматрање“ и обећање да је Црква „спремна да пружи не само добру вољу, него и сваку сарадњу при изналажењу путева за решавање ових проблема“.

Најпре се истичу потраживања Цркве од државе. Каже се да СПЦ тешко пада што стално мора да апелује за државну помоћ, до које „из дана у дан теже долази“, па је зато присиљена да постави питање валоризације њених потраживања од државе, у износу од милијарду динара с краја 1939. године, према тадашњој вредности динара. Није тражено да се тај дуг одмах исплати, већ у ратама, како је то већ раније било озакоњено, до 2040. године. Напомиње се да „овакво решење не би чак било ни неко нарочито оптерећење за државну касу, јер би се Црква у том случају одрекла државне помоћи“.

Потом се у представци истиче зашто је Цркви (након страдања и претрпљене штете у рату, аграрне реформе, национализације, уништених пензионих фондова, обустављања предратне сталне државне субвенције и патријаршијског приреза...) државна помоћ потребна како би она „нашла излаз из постојећих тешкоћа“.

Затим се допуњава представка претходне године упућена Савезној верској комисији, на коју се чекао одговор. А на крају је наведено шта се жели и шта омета нормализовање рада и живота Цркве.

Недуго после тога, по претходној представци, из 1967. године, Савезна верска комисија доставља Синоду „делимичан одговор“ по спорним и нерешеним питањима СПЦ на територији Хрватске⁵⁰⁴, а онда и одговор по питањима која се односе на територију Србије⁵⁰⁵, у којима се настоји да се умањи тежина црквених приговора.

⁵⁰³ Син. бр. 557 / зап. 43 од 18. марта 1968. године; АЈ, 144, 113-686.

⁵⁰⁴ Савезна комисија за верска питања, бр. 255/67 од 29. априла 1968. године; АЈ, 144, 106-659.

⁵⁰⁵ Савезна комисија за верска питања, бр. 255/2-67 од 3. маја 1968. године; АЈ, 144, 106-659.

По питању наведеног синодског обраћања из 1968. године, Савезна верска комисија (30. маја 1968. године) доноси закључак „да се предложи СИВ-у да се представка СПЦ у целини одбије, а да се конкретни и оправдани случајеви решавају на терену“⁵⁰⁶.

Накнадно, посредством Савезне верске комисије, одговорено је поводом потраживања Цркве из 1939. године. Одговор је био да је Законом о конверзији предратних унутрашњих дугова и обавеза (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 61/46) извршена конверзија тих обвезница у обвезнице 3 % конвертованог дуга. Тим прописом све обавезе настале у старим југословенским динарима до 18. априла 1941. године, уколико су остале ненамирене, имале су се обрачунавати по размери 10 старих југословенских динара за 1 динарДФЈ. А Законом о амортизацији обвезница 3 % државног конвертованог дуга (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 28/62) све неамортизоване конвертоване обвезнице су повучене и замењене готовим новцем. Наводи се да је СПЦза своје обвезнице, сходно законским прописима, примила 10 % предратне номинале. И закључује: „Из изложеног се види да је ово питање са правне тачке гледишта коначно решено 1962. године.“

У послатом одговору речено је и то да је СПЦ, уколико је била незадовољна оваквим односом, имала могућност да стави приговор још 1947. године, пошто је члан 10 Закона о регулисању предратних обавеза (*Службени лист ФНРЈ*, бр. 66/46) омогућавао свим правним и физичким лицима, као и државним установама, које се сматрају оштећеним применом прописа овог закона да могу свој одштетни захтев пријавити „у облику ратне штете“ у року који одређује министар финансија, у сагласности са репарационом комисијом при Влади ФНРЈ. Међутим, како се образлаже, „Српска православна црква није употребила ово правно средство“⁵⁰⁷.

Без обзира на тако неповољан одговор, реакције Цркве имале су свог одјека, јер се назрела суштина односа државе према њој и показана њена спремност у чувању сопствених интереса и виталних вредности.

Чвршћи став Цркве према држави показан је и тиме што је, на истом саборском заседању када је одбијено да се призна аутокефалност „Македонске православне цркве“ (у мају 1967. године), учињена измена Устава СПЦ, којом се искључује евентуални утицај

⁵⁰⁶ АЈ, 144, 111-684.

⁵⁰⁷ Савезна комисија за верска питања, бр. 153/3 од 24. децембра 1968. године; АЈ, 144, 113-686.

државе на избор будућег патријарха⁵⁰⁸. Показиван је он и кроз све чешће захтеве да се дозволи наставак градње Храма Светог Саве у Београду⁵⁰⁹. Такође, и тиме што је следеће (1968) године, без знања државних власти, извршен пренос посмртних остатака цара Душана у цркву Светог Марка у Београду⁵¹⁰...

Управо у години када је демонстриран чвршћи став Цркве према држави, те 1967. године, покренуто је излагање првих новина у Српској православној цркви, листа *Православље*.⁵¹¹ Исте те године донет је и Правилник о наплаћивању услуга црквених библиотека и музеја на територији Српске православне цркве⁵¹²...

Упркос наступу с позиције надмоћи, државним властима није било у интересу да заоштравају односе са Црквом, јер би се у том случају сузио маневарски простор њиховог утицаја на верски и црквени живот. Председник Скупштине СР Србије Милош Минић, након разговора са патријархом Германом 11. децембра 1967. године, поводом одбијања Српске православне цркве да дозволи потпуно издвајање „Македонске православне цркве“ из њеног крила, у службеној забелешци записује: „Свако заоштравање односа од наше стране, без изванредно крупних разлога и интереса, могло би само водити у политичке компликације у корист реакционарних великосрпских и других шовинистичких елемената и снага и погодовати могућем уплитању и иностраних кругова у настале спорове с циљем продубљавања и заоштравања. С тога треба врло пажљиво и будно пратити развој ових односа⁵¹³ и активно деловати са нужном еластичношћу, ширином и стрпљењем, како би се створили услови да и време учини своје.“⁵¹⁴

Те 1967. године патријарх Герман одбио је да оде на пријем поводом Дана Републике (29. новембра), како је касније објаснио, да се не би срео са митрополитом „Македонске православне цркве“ Доситејем, за кога се очекивало да ће доћи са белом

⁵⁰⁸ Комисија за верска питања Србије, пов. бр. 202 од 19. септембра 1967. године; АЈ, 144, 104-657.

⁵⁰⁹ АЈ, 144, 105-658; Син. бр. 2049 / зап. 424 од 29. јуна 1967. године; АЈ, 144, 106-659; Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 132/1-68; АЈ, 144, 110-683; пов. бр. 411/1-68; пов. бр. 427/1-68; АЈ, 144, 112-685; Син. бр. 557 / зап. 43 од 18. марта 1968. године; АЈ, 144, 113-686.

⁵¹⁰ *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1968, стр. 121.

⁵¹¹ Градимир Станић, „Издавачка делатност у време патријарха Германа“, *Православље*, 15. септембар 1991, стр. 8.

⁵¹² АЈ, 144, 107-660.

⁵¹³ Односа између Српске православне цркве и „Македонске православне цркве“!

⁵¹⁴ АЈ, 144, 105-658.

паном. Тај недолазак наишао је на велико негодовање у државним властима⁵¹⁵. Ипак, није се смело ићи на драстичније мере против поглавара СПЦ, јер, како је оценио тадашњи председник Савезне верске комисије Мило Јовићевић, „нема погодније личности од Германа у руководству СПЦ“ и зато је изнео мишљење да са њим у наредном периоду држава мора „обезбедити још чвршћи контакт и сарадњу“.⁵¹⁶

Али, нису сви у државном руководству били тако тактични. Рецимо, притисак тадашњег председника Извршног већа Србије Ђурице Јојкића био је толики да је, 3. маја 1968. године, патријарх Герман у току разговора са њим у једном тренутку рекао: „Волео бих да умрем. Ви не схватате какву неправду нам чините.“⁵¹⁷

Патријарх Герман показивао је не само незадовољство притисцима од државе, него и кајање због нечег што је раније учињено. Тако, 9. децембра 1968. године, у разговору са председником Савезне комисије за верска питања Милом Јовићевићем, у просторијама ове комисије, патријарх Герман изјављује: „Доста ме је коштало рашчињење епископа Дионисија и још сада патим због тога и кајем се.“ Записано је ово у службеној забележци Савезне комисије за верска питања.⁵¹⁸ Међутим, и поред тога патријарх Герман, и даље тражи помоћ од државе у борби против Дионисија. О томе бива записано у службеној белешки са састанка председника Верске комисије Србије Витомира Петковића и патријарха Германа, у Патријаршији, 6. новембра 1970. године.⁵¹⁹

Била је приметна промена у држању највиших представника Цркве према држави, па Савезна комисија за верска питања средином 1969. године излази са прилично опширном информацијом у којој се анализира „однос Српске православне цркве према држави“. У овој поверљивој информацији истиче се да је СПЦмеђу првима од „верских заједница“ која је нормализовала односе са државом. Каже се: „Ти односи изграђивани су низ година, са доста тешкоћа, док се није успоставило такво стање које је дужи период оцењивано нормалним и добрим. У том времену СПЦ је остваривала сарадњу са државом,

⁵¹⁵АЈ, 144, 105-658.

⁵¹⁶Комисија за верска питања Србије, пов. бр. 264 од 19. децембра 1967. године; АЈ, 144, 105-658.

⁵¹⁷Ово је забележено у службеној забелешци Комисије за верска питања Републичког извршног већа. Састанку су тада с државне стране, поред Јојкића, присуствовали још потпредседник Републичког извршног већа Станоје Аксић и председник и секретар Верске комисије Србије Витомир Петковић и Влада Станојевић, а с црквене стране, поред патријарха Германа, митрополит црногорско-приморски Данило и викарни епископ Лаврентије. (АЈ, 144, 110-683)

⁵¹⁸Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 427 од 12. децембра 1968. године; АЈ, 144, 112-685.

⁵¹⁹АЈ, 144, 130-725.

обављајући своју делатност у оквиру законских прописа.“Потом се указује како је то „награђивано“ с државне стране: „Држава је ценила овакво држање СПЦ, па је већ од 1951. године отпочела са пружањем материјално-финансијске помоћи СПЦ, да би ова могла егзистирати. Ту помоћ пружала је федерација и она је служила за издржавање централних органа СПЦ: Патријаршије, Богословског факултета и богословија. Од ове помоћи СПЦ је покривала половину свог буџета. Поред помоћи федерације, Српској православној цркви такође су пружале помоћ републике и друштвено-политичке заједнице. Помоћ је пружана на име дела доприноса за социјално осигурање свештеника, за личне помоћи свештеницима са ниским личним дохотцима, за оправку у рату порушених црквених објеката, за одржавање културно-историјских споменика и сл.“⁵²⁰

Кад се говори о државној помоћи Цркви, не помиње се да се она (контролисано) даје зато што је Црква доведена у стање да не може сама да обезбеди основне потребе, пошто је управо од државе – одузимањем њене имовине – доведена у такву ситуацију.

Затим Савезна верска комисија констатује да се од 1966. године у активностима СПЦ примећују „неки моменти који заслужују посебну пажњу“. И записује: „Анализирајући неке акције СПЦ, може се закључити да оне одударају од раније политике добрих односа са државом. Промена политике руководства СПЦ према држави поклапа се с моментом заоштравања њених односа са Македонском православном црквом.“

Ради илустрације таквог става, наводи се неколико примера. Каже се да представка Светог архијерејског синода председнику СИБ-а од 18. марта 1968. године „јасно истиче да СПЦ негира све своје раније званичне изјаве да су односи између СПЦ и државе добри и да се развијају у духу обостраног разумевања“. Поводом захтева изнетих у поменутој представци да се Цркви обезбеди адекватна државна помоћ и да се измири њено потраживање из 1939. године (у износу од милијарду динара), Савезна верска комисија оцењује да се ту, „у суштини“, ради о захтеву да се Цркви, наводно, врате „њени некадашњи феудални поседи“. За Верску комисију сумњиви знаци новог односа према држави су и то што Црква преко своје штампе настоји да упозна јавност и вернике о „неразумевању“ на које наилази од државних власти, али и да се „наметне као политички представник српске нације“, затим то што је извршен пренос посмртних остатака цара

⁵²⁰ Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 197 од 2. јуна 1969. године; АЈ, 144, 118-702.

Душана у цркву Светог Марка у Београду, „без икаквог договора или обавешатавања државних органа“, што је дошло до измене одредаба Устава СПЦ о избору патријарха, што руководство Цркве хоће да „разбије“ Удружење православних свештеника СФРЈ, па и то што „жели да заоштрава односе са државом“ по питању изградње Његошевог маузолеја (уместо капеле) на Ловћену...⁵²¹

Државне власти на свим нивоима хтеле су да и даље имају послушност Цркве, односно црквених представника на „њиховом“ подручју. Тако, Комисија за верска питања Црне Горе на својој седници 8. јуна 1969. године у Титограду, расправљајући о делатности СПЦи њеном односу према држави, утврђује оцене и ставове, у којима се каже да је „хијерархија СПЦ у последње двије године предузела активност која носи политичко обиљежје“, а та активност је усмерена на то, како се каже, „да се СПЦ наметне као политички представник српске нације“. То се закључује на основу одбијања СПЦ да призна аутокефалност „Македонској православној цркви“ и противљења рушењу Његошеве капеле на Ловћену. Ради „онемогућавања политичке дјелатности СПЦ“ захтева се „синхронизација акција, ставова и оцјена са друштвено-политичким факторима“.⁵²²

И у Цркви је морало да се пази колико се сме и може ићи у евентуалном померању граница слободе. Знало се у каквим приликама се живи и на који све начине је патријарх Герман морао да се сналази у односима са атеистичким државним властима. Тако, када је српски првојерарх обавестио чланове Патријаршијског управног одбора, на седници овог органа 9. априла 1968. године, о посети коју је тих дана учинио председнику Савезне владе (СИБ-а) Мику Шпиљку, да би се претресла многа питања у односима између државе и Цркве, међу којима је важно место заузело питање о дозволи наставка градње Храма Светог Саве на Врачару у Београду, они су му дали пуно поверење и подршку. Чланови Патријаршијског управног одбора, како извештава *Гласник СПЦ*, тада су замолили Његову светост „да и даље настави акцију у започетом правцу, како би се сва отворена питања у односима између Цркве и државе правилно решила“.⁵²³

Међутим, и даље су сва питања остала „отворена“. Остао је видан раскорак између норме и праксе. Српска црква морала је и даље да указује на непоштовање уставних и

⁵²¹Исто

⁵²²АЈ, 144, 119-703.

⁵²³*Гласник СПЦ*, бр. 5, мај 1968, стр. 109.

законских норми. Тако, са свог редовног годишњег заседања у мају 1972. године Свети архијерејски сабор од државних власти тражи да се „према Цркви држе својих – државних закона и прописа, а нарочито у погледу верске слободе“. Поред осталог, тражи се да се школској деци не забрањује одлазак у цркву.⁵²⁴

И на следећем заседању, у пролеће 1973. године, највише црквено тело понавља исте захтеве, па саопштава: „Свети архијерејски сабор изражава своју забринутост због све већих тешкоћа за обављање верске наставе, добијање грађевинских дозвола за оправке старих и локација за подизање нових цркава, као и због напада преко дневне штампе, радија и телевизије на Цркву и поједине њене органе. Исто тако, Сабор је врло забринут због све учесталијих напада на храмове, манастире и њихову имовину, личну безбедност особља манастира, као и скрнављења цркава и гробова.“⁵²⁵

Ништа се не решава, па Сабор и на свом редовном, мајском заседању 1974. године опет изражава забринутост „због тешкоћа око обављања верске наставе, због недобијања локација и дозвола за подизање нових цркава, као и негативног писања извесног дела штампе о Цркви“.⁵²⁶

Време је пролазило, проблеми су остали. Отуда Свети архијерејски сабор и на свом годишњем заседању 1981. године разматра „тешкоће у вези ускраћивања или одуговлачења са издавањем дозвола за подизање нових, довршење започетих и оправке старих храмова, као и за изградњу нових домова и манастирских конака“⁵²⁷.

А са следећег заседања, 1982. године, саопштава: „Из извештаја епархијских архијереја добијен је утисак да су прилике у Српској православној цркви врло сложене и неуједначене. Свуда се јављају сметње и притисци у вези извођења верске наставе, приређивања светосавских прослава, градње и обнове храмова и одржавања везе младих са црквеном организацијом“.⁵²⁸

Наредне, 1983. године, највише црквено тела указује на бројне проблеме са којима се Црква и даље сусреће. Проучавајући извештаје епархијских архијереја, поред осталог, констатовано је: „да су опште прилике у Цркви доста сложене и тешке, као и да многи

⁵²⁴Гласник СПЦ, бр. 5, мај 1972, стр. 114.

⁵²⁵Гласник СПЦ, бр. 6, јун 1973, стр. 128.

⁵²⁶Гласник СПЦ, бр. 5, мај 1974, стр. 114.

⁵²⁷Гласник СПЦ, бр. 6, јун 1981, стр. 106.

⁵²⁸Гласник СПЦ, бр. 5, мај 1982, стр. 110.

раније постојећи и јављани проблеми и тешкоће нису отклоњени, с одређеним разликама у појединим епархијама, односно републикама и покрајинама; да понашање појединих органа власти према Цркви нису увек у складу са Уставом; да има појава да се и учествовање у црквеним свечаностима оцењује негативно; да се још увек врши притисак над децом која учествују на светосавским прославама или похађају веронауку, а има случајева да се деца присиљавају да у посне дане мрсе; да у епархијама Банатској, Шумадијској и Нишкој после рата није подигнута ниједна нова парохијска црква...⁵²⁹

И са заседања 1984. године црквени сабор указује „да се у неким епархијама и даље омета наставак радова на започетим храмовима, разореним за време рата, као и да се не издају грађевинске дозволе за подизање нових храмова разорених за време рата“. Поново је упозорено на случајеве малтретирања ђака и вршења притиска на родитеље, да не би деца посећивала верску наставу и богослужења и да не би учествовала у светосавским прославама, као и на случајеве да се деца и даље присиљавају да мрсе у посне дане.⁵³⁰

2.6. Наставак одузимања црквене имовине

2.6.1. Национализација најамних зграда и грађевинског земљишта

Након аграрне реформе и експропријација по разним основама, црквена имовина нашла се на удару и по Закону о национализацији најамних зграда и грађевинског земљишта, објављеног у *Службеном листу* 31. децембра 1958. године.

На дан објављивања закона црквене општине имале су 1.092 парохијска дома, 782 зграде за ренту и 892 друге зграде; манастири су имали 59 зграда за ренту и 352 друге зграде; епархије су имале 11 домова и 19 других зграда, а Патријаршија је имала 3 двора, 2 богословије и 30 других зграда. Српска православна црква, дакле, имала је укупно 3.242 зграде, од чега јој се спремало одузимање најмање две трећине ових здања.⁵³¹

Патријаршијски управни одбор СПЦ, тим поводом, упућује допис СИБ-у, односно његовој Комисији за верска питања, указујући да је, после аграрне реформе, овим законом

⁵²⁹ *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1983, стр. 110.

⁵³⁰ *Гласник СПЦ*, бр. 5, мај 1984, стр. 90.

⁵³¹ АЈ, 144, 35-327.

СПЦ готово уништена база за њено издржавање, Јер, како се каже, кад се одједном све изгуби, тешко је говорити о могућности сналажења и слободног и несметаног развоја.

Указује се да су поједине црквене општине – као што су Сарајево, Земун, Нови Сад, Сомбор и друге – готово сву своју имовину уложиле у зграде, да би тако обезбедиле издржавање свог свештенства и одржавање својих храмова, па, услед тога, овим законом се доводе у веома тешку ситуацију. Напомиње се и да је овим законом прекинуто неколико повољно започетих преговора за продају црквене имовине. Примера ради, наводи се да је Патријаршија скоро постигла споразум за продају једне зграде у Сремским Карловцима за више од 50 милиона динара, једног плаца у Београду за око 7 милиона динара, а у току су били и преговори за замену и отуђење још неких зграда.

Страхујући да ли ће у сиромаштву у које је доведена (пored осталог и тиме што је ограничена слобода прикупљања добровољних прилога, а оснивање црквених фондова и задужбина готово сасвим онемогућено) бити у прилици да одржава своје цркве, од којих многе представљају непроцењиво национално благо, Црква апелује да се у уредбама, упутствима и тумачењима, која ће пратити донети закон, олакшају њене тешкоће.

Конкретано, предлаже се да се „сви парохијски домови, епископски и патријаршијски дворови и друге црквене зграде чија је намена да служе црквеним потребама остану слободне од национализације, без обзира шта се у њима моментално налази“. Предочава се да има много зграда које су у рату или после рата државне власти заузеле за разне сврхе (да би се у њих уселили неки станари, или неке установе, или да би се претвориле у домове културе...), па, ако се просуђује по „затеченом стању“, Црква може бити лишена и оног права које има по Закону о национализацији. Потом се предлаже да се Цркви у компензацију за одузету имовину дају друге зграде из општег фонда.⁵³²

Као што је предочено, многа црквена здања, међу којима и епископски дворови, одузета су и пре доношења Закона о национализацији.⁵³³

Црква се тражила начина да, што је више могуће, сачува своју имовину. Отуда је Патријаршијски управни одбор осталим црквеним органима давао упутства и објашњења како поступати. У једном његовом распису се упозорава да се за све најамне станбене зграде и најамне пословне зграде мора поднети пријава, која се подноси на прописаним

⁵³²AJ, 144, 35-327.

⁵³³AJ, 144, 13-201.

обрасцима који се добијају у свакој општини. А онда се подручним црквеним органима поручује: „Ако је зграда била парохиски дом, богословија, црквеноопштинска и парохиска канцеларија, крстионица, зграда за склањање народа од невремена, или је на други начин коришћена односно намењена за вршење верске делатности, али је стицајем околности претворена у најамну зграду, такву зграду треба пријавити, али уз пријаву треба предати посебну представку којом ће се тражити да се та зграда изузме од национализације“. Ако, пак, црквена општина нема парохиски дом или зграду за друге верске потребе, а одузима јој се једна или више најамних зграда, треба, каже се, такође уз пријаву, „представком тражити да јој се уступи потребна зграда или просторије, било од национализованих црквених зграда, било из опште државне имовине“.

Патријаршијски управни одбор саопштава да, „према примљеној меродавној изјави, циљ национализације није да Цркву онемогући у њеној црквеној делатности и да отежа живот Цркве“. Прихватајући то објашњење од државе, овај високи црквени орган потом саопштава нижим црквеним структурама: „Закон о национализацији је донет зато што се траже садашњи услови нашег државног и друштвеног развоја, али у границама закона ће се, према обећању, све учинити да Црква не буде ометена у свом деловању. Зато је потребно да Патријаршијски управни одборима тачне податке о томе шта наша црква овом национализацијом губи, а шта јој остаје, а нарочито које приходе губи и какво је дејствително губитка на даље издржавање Цркве и свештеника.“⁵³⁴

Од СПЦ национализовано је 1.180 црквених зграда, у тадашњој вредности од осам милијарди динара. За то је одређена накнада у тако бедним износима да то не заслужује да се назове накнадом. И то још да се та „накнада“ плати у року од педесет година!⁵³⁵

2.6.2. Непрестана узурпација црквене земље

Црквена имовина и после спроведене аграрне реформе и национализације је одузимања, по разним основама. Отуда Патријаршијски управни одбор СПЦ на седници 29. марта 1966. године указује на учестале експропријације црквеног земљишта, а посебно порти, уз напомену да се оне често спроводе без велике потребе. Пошто је порта потребна

⁵³⁴ Гласник СПЦ, бр. 6, јун 1959, стр. 187.

⁵³⁵ Ристо Грђић, „Општа обнова црквеног живота и устројства“, у: *Српска православна црква 1920-1970*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1971, стр. 243.

цркви, одлучено је да се од надлежних државних органа тражи „да се то начело призна“, да је потребно обезбедити минимум порте који се не може експроприсати.⁵³⁶

Проблеми са одузимањем црквене имовине се настављају и увећавају из године у годину. Видело се то и по саопштењима са заседања Светог архијерејског сабора СПЦ почетком осамдесетих година, после смрти Јосипа Броза Тита, када се очекивало да ће доћи до већег поштовања, људских, имовинских, верских и других права. Тако, Сабор на свом редовном годишњем заседању 1981. године констатује „бројне тешкоће у животу Цркве које настају због још увек постојећег одузимања остатака црквене имовине“.⁵³⁷

Следеће 1982. године Сабор изнова констатује „да се још увек од Цркве одузимају остаци њене имовине, па се не поштују ни неприкосновеност црквених порти – мада су оне продужни, саставни део сваког храма, где се одржавају и поједини верски обреди“.⁵³⁸

Са заседања Светог архијерејског сабора 1983. године указује „да се до Цркве одузима и део оне имовине која јој је законом загарантована“.⁵³⁹

Такође и са заседања 1984. Сабор поручује „да још увек постоји недоследност понашања надлежних органа према законским правима црквених установа“. Указује се на то пошто је и у претходној години било кршења закона и „узурпације црквене имовине, укључујући ту и црквене порте, нарочито оне у којима се налазе гробља“.⁵⁴⁰

Посебан случај била је узурпација црквене имовине на Косову и Метохији. О томе сведоче бројни извештаји епископа рашко-призренских⁵⁴¹. Пошто су били врло чести и тешки напади албанског становништва на Цркву и црквену имовину, Свети архијерејски сабор на свом редовном заседању 1969. године донео је одлуку⁵⁴² да се умоли тадашњи епископ рашко-призренски Павле „да стално извештава Свети архијерејски синод о сваком случају насртаја на црквена лица, цркве и црквену имовину од стране грађана албанске националности, да би се о сваком конкретном случају одмах известила Савезна и

⁵³⁶Гласник СПЦ, бр. 5, мај 1966, стр. 194.

⁵³⁷Гласник СПЦ, бр. 6, јун 1981, стр. 106.

⁵³⁸Гласник СПЦ, бр. 5, мај 1982, стр. 110.

⁵³⁹Гласник СПЦ, бр. 6, јун 1983, стр. 110.

⁵⁴⁰Гласник СПЦ, бр. 5, мај 1984, стр. 90.

⁵⁴¹Задужбине Косова: споменици и знамења српског народа, Епархија рашко-призренска и Богословски факултет у Београду, Призрен – Београд, 1987, стр. 793-838; Епископ рашко-призренски Павле, *Извештаји са распетог Косова Светом архијерејском синоду за Свети архијерејски сабор Српске православне цркве 1957-1990*, Издавачка фондација Архиепископије београдско-карловачке и Фондација Патријарх Павле, Београд, 2013.

⁵⁴²АСБр. 20/зап. 54 тач. 3.

Републичка верска комисија“. На истој саборској седници (19. маја 1969) одлучено је и да се председнику СФРЈ Јосипу Брозуну Титу упути представка о угрожавању СПЦ на Косову и Метохији. Ни после тога напади нису престајали, па је Свети архијерејски сабор 1982. године објавио посебно документовано саопштење о овим нападима⁵⁴³.

2.7. Став Комунистичке партије Југославије према вери

Комунистичка партија Југославије (КПЈ) још од свог настанка имала је став о раздвојености Цркве и државе. Тако, у њеном првом програму из 1919. године, у области културне политике, предвиђено је одвајање Цркве од државе и укидање свих јавних функција Цркве, као и световност школе. А у области социјалне политике било је предвиђено оснивање Фонда сирочади, у који би ушла конфискована имовина цркава, манастира и вакуфа. И следеће 1920. године, на Вуковарском конгресу, Програм КПЈ предвиђа раздвајање Цркве и државе и аграрну реформу црквених поседа.⁵⁴⁴

На свом конгресу у Загребу 1952. године Комунистичка партија Југославије преименована је у – Савез комуниста Југославије (СКЈ). Промена имена није значила и промену основа, односно циљева њене политике.

Свој став према вери, а самим тим и према Цркви и верским заједницама СКЈ градио је на бази марксистичке идеологије коју је следио, а чије полазиште је било да је њено учење неспојиво са „било каквим религиозним убеђењима“. Зато у Програму СКЈ, усвојеном на његовом седмом конгресу 1958. године, бива записано:

„Доследно заступајући свој марксистички материјалистички поглед на свет, југословенски комунисти знају да се религија која се рађа и одржава у одређеним историјским условима материјалне и духовне заосталости људи, не може отклонити административним средствима, већ непрекидним развијањем социјалистичких друштвених односа, ширењем научних сазнања и општим подизањем људске свести, чиме се прогресивно остварује човекова стварна слобода и ликвидирају материјално-духовни услови за разне заблуде и илузије.

⁵⁴³ „Напади на српске светиње и православне вернике на Косову“, *Гласник СПЦ*, бр. 7, јул 1982, стр. 172-174.

⁵⁴⁴ Радмила Радић, *Држава и верске заједнице 1945-1970*, I, 124.

Марксизам, као поглед на свет и идејна основа практичне делатности комуниста, неспојив је са било каквим религиозним убеђењима. Стога припадност Савезу комуниста Југославије не допушта никакво религиозно веровање. Борећи се идејним средствима против сваке врсте предрасуда и ослањајући се при том на тековине природних и друштвених наука, комунисти у исто време поштују право грађана Југославије да припадају или не припадају једној од верских заједница признатих Уставом и законима, као и да практички врше своје религиозне обичаје и да због свог религиозног убеђења и вршења религиозних обичаја не носе никакве последице у својим друштвеним и политичким правима. Комунисти ће се при том одлучно супротстављати свим покушајима да се религиозна осећања искористе у политичке сврхе или да црква буде упориште антисоцијалистичких снага.

Сматрајући верска осећања личном и приватном ствари сваког грађанина, комунисти су за доследну примену принципа слободе вероисповести и за доследно остваривање начела о одвајању цркве од државе и школе од цркве.⁵⁴⁵

С обзиром на то да су после Другог светског рата припадници КПЈ, односно СКЈ у свему били кључни фактор у држави, став Партије, уједно је био и – став државе.

Став да „припадност Савезу комуниста Југославије не допушта никакво религиозно веровање“ сигурно је утицао на то да закони и пракса често буду на различитим колосецима. Раскорак међу њима, између онога што је у највишим правним актима државе уписано и стварног живота, показивао се на многим конкретним примерима: непоштовању црквене имовине, прогону истакнутих људи Цркве, спутавању и онемогућавању верских права и слобода... Раскорак је настао услед тога што су државне и идеолошке структуре, с једне стране, пропагирале и наметале атеизам, а, с друге стране, водиле антицрквену пропаганду и показивале антагонизам према црквеним активностима. Приликом запошљавања и избора на руководећа, па и на сва друга иоле значајнија место у друштву захтевана је (и преко надлежних државних органа проверавана) морално-политичка подобност⁵⁴⁶. А она је, поред осталог, подразумевала атеистички поглед на

⁵⁴⁵Програм Савеза комуниста Југославије, 252-253.

⁵⁴⁶Стручњак за државно-црквене односе др Томислав Бранковић, који је у потоњем времену обављао разне дужности у Министарству (канцеларији или управи) вера Владе Републике Србије, каже да се у то време није могло замислити да неки грађанин може бити директор фабрике или школе, а да није члан

свет, или, у најмањој мери, црквену пасивност. Стајало је то наспрам декларативно истакнутих (у највишим правним актима земље) верских права и верских слобода!

Касније, када су носиоци државне власти и главни промотери комунистичке идеологије у Југославији били сасвим уверени да су сви озбиљнији противници њихове власти поражени и да ништа више не може угрозити већ одавно успостављен и у међувремену учвршћен поредак на комунистичким основама, истицана је (декларативно) могућност да се и верници укључе у политички живот. Такву могућност изнео је тада главни комунистички идеолог, други човек у политичком естаблишменту Југославије, Едвард Кардељ, у свом програмском делу под насловом *Правци развоја политичког система социјалистичког самоуправљања*⁵⁴⁷, објављеном 1977. године.

По питању слободe вероисповести, Кардељ пише: „Као марксисти свесни смо далеких друштвено-историјских извора религије, а самим тим и потребе да грађанин као верник буде слободан. Зато интерес верника да буде као такав слободан мора такође бити поштован као један од специфичних интереса човека. Зато је наше друштво настојало и треба да настоји да слобода верникâ буде поштована, јер религија није никаква сметња да се човек-верник равноправно укључује у социјалистички живот друштва.“

Међутим, и даље постоји страх од Цркве, па овај, тада први сарадник неприкосновеног југословенског комунистичког вође Јосипа Броза Тита, даље записује: „Црква која је ослобођена спреге са антисоцијалистичким и антисамоуправним снагама може бити слободна у нашој земљи исто као и сви други видови интересâ нашег радног човека, односно грађанина. На жалост, појавâ такве спреге још увек има, јер се неки делови клера и данас повезују са антисоцијалистичким политичким снагама и на тај начин неизбежно долазе у конфликт са друштвом.“ А потом, да би се такав страх и став пред јавношћу донекле прикрио, на то се додаје: „Наше социјалистичко друштво не поставља цркви никакве услове за њену слободу, осим да не дозволи да буде претворена у средство антисоцијалистичких политичких снага, то јест да поштује уставност и законитост социјалистичког самоуправног и демократског система.“⁵⁴⁸

Партије (СКЈ) и атеиста. (Томислав Бранковић, „Савез комуниста Југославије и религија“, *Политикологија религије*, св. II, Београд, 2007, стр. 912)

⁵⁴⁷Едвард Кардељ, *Правци развоја политичког система социјалистичког самоуправљања*, Издавачки центар „Комунист“, Београд, 1977.

⁵⁴⁸Исто, 124-125.

Трећипериод

3. ВРЕМЕ ПОБЕДЕ ВЕРЕ НАД ИДЕОЛОГИЈОМ (1984-2000)

3.1. Подизање Храма Светог Саве на Врачару у Београду

Идеја о подизању Храма Светом Сави, на месту спаљивања његових светих моштију, на Врачару у Београду, рођена је 1893. године, када су почеле припреме за обележавање 300-годишњице спаљивања моштију утемељивача аутокефалне Српске православне цркве и првог српског архиепископа Светог Саве⁵⁴⁹, најзнаменитије и најслављеније личности из рода српског. А идеја је почела да се остварује на Благовести, 25. марта 1895. године, када је привремени Главни одбор Друштва за подизање Храма Светог Саве на Врачару, састављен од стотину највиђенијих људи свих сталежа, на челу са митрополитом Михаилом, упутио српском народу проглас у којем је истакао потребу и позвао на подизање храма Врачарском пољу, „изљубави изахвалности“ према првом српском архиепископу.

Жеља изамиса обили суду Храм Светог Саве на Врачару будесвесрпска задужбина,
„да буде дело целог нашег народа, као што је и животирад Св.
Саве био посвећен свеколиком народу српском и православљу“⁵⁵⁰.

Текле су припреме, прикупљање новчаних средстава и израда идејног решења и пројекта будућег монументалног храма.

Градња Храма, према пројекту професора Београдског универзитета Богдана Несторовића и Александра Дерока, почела је 1935. године, у години коју је Свети архијерејски сабор СПЦ прогласио јубиларном, светосавском, пошто се та данавршило 700 година од упокојења Светог Саве.

Према пројекту, Храм је грађен у фазама. Прва фарза била је градња темеља, у другој фази подизани су зидови од опеке и главни носећи стубови од армираног бетона, до висине од око 7,40 и 12 метара; требало је да уследи трећа фаза градње докоте 44,34

⁵⁴⁹ Лазар Милин, „Сан постаје јавна (прва Света литургија у Спомен-храму Светог Саве)“, *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1989, стр. 129.

⁵⁵⁰ *Извештај Друштва за подизање Храма Св. Саве у Београду – на Врачару за 1931. годину*, Београд, 1932, стр. 6.

метра.⁵⁵¹ Наручени су и предати извођачки пројекти треће фазе градње. А онда, 6. априла 1941. године, долази до напада Немачке на Југославију. Почео је велики рат. Градилиште је напуштено. Подигнуте зидове будућег Храма окупатор користи за своје моторизоване јединице, да баштуоформи деповозног парка. Уништена је организација градилишта и све што је било услужби градње Храма. Уништена је целатехничка документација, осим идејног пројекта који је у свом подрум сачувао професор Александар Дероко. Имовина Друштва за подизање Храма Светог Саве је или уништена или опљачкана, нестала су ваприкупљена средства за градњу.⁵⁵²

По ослобађању Београда од Немаца, 1944. године, простор Храма једновремено користе и партизанске и совјетске јединице, и оне за свој возни парк!⁵⁵³

Након завршетка рата, тешке прилике у којима се Црква нашла – како због тешког материјалног стања услед катастрофалног ратног страдања, тако још више због непријатељског односа нових државних власти – нису пружале могућности за наставак градње Храма Светог Саве на Врачару у Београду. Зато Главни одбор Друштва за подизање Храма Светог Саве на својој седници од 28. маја 1948. године одлучује да обустави даљи рад Друштва и да целокупну имовину, заједно са архивом и инвентаром, преда Српској патријаршији. Патријаршијски управни одбор, у сагласности са Светим архијерејским синодом, одлучио је да Канцеларија Патријаршијског управног одбора прими имовину Друштва за подизање Храма Светог Саве, да је унесе у књиге под именом „Имовина за подизање Храма Светог Саве“, сходно важећим прописима за фондове.⁵⁵⁴

Ново државне власти не уважавају те чињенице (чињенице правног следбеништва), па Државни секретаријат унутрашњих послова 1953. године доноси решење (бр. 2/3-11.855) којим се целокупна имовина Друштва за подизање Храма Светог Саве, што значи и сам започети Храм, проглашава за општеном имовину,

⁵⁵¹Бранко Пешић, *Спомен храм Св. Саве на Врачару у Београду 1895-1988*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1988, стр. 58.

⁵⁵²Јован Јањић, *Воздвижење Храма Светог Саве*, „Глас Цркве“, Ваљево, 2003, стр. 48-50.

⁵⁵³Милан Д. Јанковић, *Патријарх Герман у животу и борби за Спомен-храм*, „Каленић“, Крагујевац, 2001, стр. 64.

⁵⁵⁴*Гласник СПЦ*, бр. 1-2, Београд, 1. фебруара (19. јануара) 1949, стр. 6.

пошто Друштво није обновило своје деловање према прописима постојећег Закона о удружењима, зборовима и другим јавним скуповима!⁵⁵⁵

Ово решење никад није достављено ниједном црквеном органу⁵⁵⁶, вероватно да се против њега не бисмо могли подносити жалбе и друге правне лекови. Ипак, Српска православна црква, прекоразних својих органа, пише жалбе, представке, па имолбе, на разне адресе, да се помену то решење ставиван снаге, али на њих се и не одговара или одговара са одбијањем. Тако, наједно патријархово писмо, Савезна верска комисија 1962. одговара, да се имовина бившег Друштва за подизање Храма Светог Саве, као опште народна имовина, не може вратити Цркви⁵⁵⁷.

У међувремену Храм су заузели неке привредне организације које га обесвећују коришћењем за гараже, шупе и друго што храму неприличи.

Ступивши на трон Светог Саве, на место поглавара СПЦ, 1958. године, патријарх Герман међу својеглавне задатке уврстио је повраћај Црквинационализованог Храма и наставак његове градње. Блажено почивши епископ шумадијски Сава записао је да је патријарх Герман „највеће стрпљење“ показао баш у односу према Храму Светог Саве на Врачару и посведочио да је Његова светост сваког месеца слао свог викарног епископа, с листом захтева, код градоначелника Београда. Најпре је тражио да се из Храма избаци свештохраму никако неприличи и да се из њега уклоне гараже. Каже да је лично 88 пута тражио да се Храм врати Цркви. „Били смо у прилици да много пута приметимо ироничан осмех на лицима оних који су, на нашу несрећу, били нашег рода и порода, када је, на првом месту тражио враћање Храма Светог Саве на Врачару“, записао је епископ Сава⁵⁵⁸.

Само Свети архијерејски синод упутио је надлежним државним властима 25 званичних аката за дозволу наставка градње Храма⁵⁵⁹.

⁵⁵⁵ Милан Д. Јанковић, *Патријарх Герман у животу и борби за Спомен-храм*, 67.

⁵⁵⁶ Исто, 67.

⁵⁵⁷ Исто, 68.

⁵⁵⁸ Сава, епископ шумадијски, *Пролог за књигу: Милан Д. Јанковић, Патријарх Герман у животу и борби за Спомен-храм*, „Каленић“, Крагујевац, 2001, стр. VII-VIII

⁵⁵⁹ *Гласник СПЦ*, бр. 5, мај 1985, стр. 121.

Свети архијерејски сабор СПЦ на свом редовном годишњем заседању 1965. године донео је одлуку „да се наставе започети радови на подизању Храма Светог Саве на Врачару у Београду“, након чега су „посебном преставком умољени надлежни за одобрење“ овог давно започетог посла⁵⁶⁰. Одобрење није дато.

Ни Црква није одустајала. Вероватно да би се утицало на државне власти да, напослетку, дозволе наставак градње, али и да би се верујући народ подсећао на незавршени посао и на значај подизања заветног храма највећем светитељу из рода српског, службени лист СПЦ *Гласник*, почев од октобра 1965. па до маја 1966. године, из броја у број, објављује прилоге о подизању Храма Светог Саве на Врачару⁵⁶¹.

Након много упућених захтева, дошло је до сусрета патријарха Германа и чланова Светог архијерејског синода са председником Извршног већа Србије Драгим Стаменковићем и његовим сарадницима, у манастиру Раковица, 28. априла 1966. године. Државне власти, да би тобоже показале некакву добру вољу, износе предлог са којим ће се касније у великоманипулисати, самодасене би удовољило оном главном захтеву. Драги Стаменковић саопштава став Извршног већа Србије да „није подесан моменат да сенастави сада њим зидањем“ Храма, али да је оно (Извршно веће Србије) вољно, „уколико се то прихвати“, да освом трошку стави кровна постојећа зидове и да се унутрашњост способна за црквени музеј и галерију фресака, који би се могло назвати „Музеј Светог Саве“ или „Галерија фресака Светог Саве“.⁵⁶²

Немајући куд, Црква пристаје да сетај простора даптира и да се привремено отвори Црквени музеј, али не и Галерија фресака, која се може третирати као друштвена установа. Притом напомиње да нато пристаје само као на привремено решење. Власти изјављују да сусагласне. Црква, засваки случај, тражи да се договор писмено потврди, издавањем одговарајућег управног акта. Стиже решење, али, у њему не пише онако како је договорено.

⁵⁶⁰ *Гласник СПЦ*, бр. 10, октобар 1965, стр. 331.

⁵⁶¹ *Гласник СПЦ*, бр. 10, октобар 1965, стр. 331-332; бр. 11, новембар 1965, стр. 383-384; бр. 12, децембар 1965, стр. 436; бр. 1, јануар 1966, стр. 34; бр. 2, фебруар 1966, стр. 77-78; бр. 3, март 1966, стр. 121-122; бр. 4, април 1966, стр. 166-167. и бр. 5, мај 1966, стр. 200-201.

⁵⁶² Милан Д. Јанковић, *Патријарх Герман у животу и борби за Спомен-храм*, 73.

Дајесесагласностдасепоменутипросторадаптираза„музејцрквенихстарина“, „галеријуфресака“идруго, стимдасветобуде – подржавномуправом!⁵⁶³

Предложени „МузејСветогСаве“ и одобрени „Музејцрквенихстарина“ нису исто. Наметало се питање којеичије„цркве“, и то још под управом државних органа?!

Српскаправославнацрква на то не пристаје. Настоји да прекине разговор са државом око тога за шта све може да се користи њена имовина – тражи само да се врати оно што јој припада: започетиХрамиправонаставкањеговеградње.

Послеједногтаквогзахтева,
председникСкупштинеСрбијеДрагославДражаМарковићодговара:
„НебисениукомслучајумоглоодобритидасенаставизиданеиподигнезапочетиХрампоредНароднебиблиотеке...

МожесеевентуалноићинатодасезаподизањеХрамаСветогСавепотражиииодобринекадругало кација.⁵⁶⁴

Црква, сасвим разумљиво, не пристаје на такав, неразуман предлог. А поводом датог објашњења патријарх Герман ће потом, у разговору са председником Комисије Савезног извршног већа, рећи: „Да ли су урбанисти када су одређивали локацију за Библиотеку видели да ту постоји започети Храм Светог Саве, чије зидање је започето далеко пре Народне библиотеке и шта Библиотеци смета Храм Светог Саве, првог и највећег српског светитеља и просветитеља, и зар нису школе увек зидане у близини храмова, а Црква ширила и одржавала просвету?“⁵⁶⁵

Став државних власти и даље је био изричит: НеможеХрамСветогСаве, може, евентуално, ДомСветогСаве!⁵⁶⁶

Прилика за неки другачији став државе указала се када је запредседникаПредседништваСрбијеизабранДушанЧкребић, којијејош од своје ране младости познавао тадашњег патријарха Германа и према њему гајиовеликопоштовање, алииимао вољеихрабростидаудовољизахтевуСрпскеправославнецркве. Чкребићједугогодишњи државни функционер, па је ираније, каопредседникИзвршногвећаСрбије,

⁵⁶³ Исто, 78.

⁵⁶⁴ Исто, 82.

⁵⁶⁵ Исто, 84.

⁵⁶⁶ Јован Јањић, *Воздвижење Храма Светог Саве*, 55.

биоуприлицидасеизјашњаваосудбинизапочетогХрама, алинеидадонесежељенуодлуку. Приликузатодобио је доласком на местопрвог човекаРепублике. Недуго по ступањунадужностпредседникаПредседништваСрбије, 19. јуна 1984. године, председник ЦрквебићпозиваугостепатријархаГерманаичлановеСветогархијерејскогсинодаисаопштававетнакојуседуго чекало – можесе наставитиградњаХрамаСветогСавенаВрачару!

ПредседникЦрквебићзнао је да је и даље у државним властима било отпора према Цркви, па је црквене великодостојнике упозориодаодобијеној сагласности јошнеко време небитребалоударатинавеликазвона,

вероватнодасенебиизаазваланекаконтрареакција,већдасеједноставносамонастависаградњом⁵⁶⁷.

ЗатоновинеСрпскепатријаршије*Православље*у првомследећемброју, на насловној страни,

доносесуздржануинформацијуснасловом, „ЊеговасветостпатријархсрпскиГермансачлановимаСв. арх. синодапосетиопредседникаПредседништваСРСрбијеДушанаЧкробића“, у којојсекажедајеуразговоримабилоречиопроблемимасакојимасесуочаваСрпскаправославнацркванакосову, „каоионерешенимпитањимаизградњенекихверскихобјекатауСРСрбији“, у склопу чега сененаметљиво саопштавадајепосебнапажња, „посвећенасагледавањумогућностизанаствакизградњеХрама СветогСавеуБеограду, којијезапочетпреДругогсветскограта“.⁵⁶⁸

Постигнути договор лист *Православље*обелодањује текубројуод 15. новембра 1984. године, опетна насловној страни, поднасловом, „ЗапочетихрамСветогаСавенаВрачаручека своједовршење“.

Душан Чкробић касније ће у својој мемоарској књизи⁵⁶⁹ описати какав став државе је био у годинама после Другог светског рата према Српској православној цркви:

„Дугосамлично мораодасеподчињавамдавноуспостављеномодносукПЈиСКЈпремаСрпскојправославнојцркви, безобзираштосамсметраодатајодноснојеисправан. На функцијамакојесамуРепублициобављао, настојаосамдасеумогућимглобалнимодносимаизмеђудржавеивладајућепартијесаједне, ицрквеса другестране, нађурешењакојаћеумогућојмеризадовољаваитцркву. Наравно,

⁵⁶⁷Милан Д. Јанковић, *Патријарх Герман у животу и борби за Спомен-храм*, 99.

⁵⁶⁸*Православље*, 1. јул 1984, стр. 1.

⁵⁶⁹Душан Чкробић, *Запис на песку – сећања*, „Просвета“, Београд, 1995, стр. 141-143.

јанисамимаониснагенимоћи, ани такву позицију удруштву да мењам суштину односа, али сам могао на прагматичан начин да прилазим проблемима и захтевима Светогархијерејског сабора, Синода и самог поглавара СПЦ господина Германа...“

А што се тиче односа према градњи Храма Светог Саве пише: „Јасам добро знао да је забрана да се настави изградња храма Светог Саве, донета послерата, уствари политичка одлука идеолошког карактера, донета у политичком врху Србије, а не у Скупштини, и данемале легитимитет. Она се одржавала и преносила годинама на новоизабраног тла и људе, а дајенијеника да донео, ни типотврди о ниједан компетентан орган Републике. Тако самијавременом, силом прилика следи оо ва квеставове издава онегати вно одговорена захтев патријарха, господина Германа и Синода СПЦ да се дозволи настава изградње храма Светог Саве. Међутим, кадасам био изабран за председника Председништва Србије у мају 1984. године, проценио сам да је могуће да битно утичем на промену давно заузетог става против градње овог храма. Морам рећи да сам без тешкоћа као председник Председништва исходио приста на ко ста лиходговорних људи у Републици да се ова политичка одлука промени.“

Одмах по добијању сагласности за наставак градње, кренуло се у прикупљање неопходних новчаних средстава. Из свих епархија стизали су извештаји о добром расположењу међу свештенством и народом да помогну градњу заветног храма.

Демонстрација новог расположења и духовног ослобађања у народу показала се посебно 12. маја 1985. године. Сто хиљада људи⁵⁷⁰ тога дана окупило се на Врачару у Београду, да би присуствовало поновном освећењу пре готово пола века подигнутих зидова започетог Храма Светог Саве, полагању Повеље о наставку градње и првој Светој литургији међу његовим зидовима, коју је служио патријарх Герман, са епископатом и многобројним свештенством и ђаконима.

Свечаност тога духовног чина осећала се у целом престоном граду, али и свуда где је с радошћу дочекана вест са Врачара.

⁵⁷⁰ Јован Јањић, *Воздвижење Храма Светог Саве*, 62.

Професор Богословског факултета у Београду др Душан Кашић тим поводом у листу *Православље* пише: „Био је то дан какав Београд можда није доживео. Није то биланикаква манифестација, био је то скуп, огроман скуп оних у којима је деценијама почивала племенита жеља да се Светом Сави изрази дужна захвалност, да се храм доврши, да визидови у сред Белага Града не буду више зидови плача него храм радости, јеванђелскера дос невести о љубави и добру.“⁵⁷¹

Државна штампа, у претходне четири деценије навикла на другачије тонове, овом значајном догађају или није смела или није хтела да укаже заслужену пажњу, па је најпотпуније извештаједонела црквеној штампи. Тако, *Гласник СПЦ*, из перасвештеника Драгише Јевтића, доноси опширан извештај, у којем се каже:

„Изцеле земље, као из целога света, сви путеви тога дана, са севера и југа, истока и запада, водили су православне Србе ка Врачару. Возовима, аутобусима, аутомобилима, авионима, путовало се каједном циљу – бити овог историјског тренутка на Врачару...“⁵⁷²

На Светој архијерејској литургији са патријархом Германом чинодејствовало је 20 архијереја, 27 свештеника и 22 ђакон из свих епархија Српске православне цркве, уз појање здруженог хора свих београдских цркава од око 300 певача, са солистом Жарком Цвејићем и диригентом Душаном Миладиновићем из Београдске опере.⁵⁷³

Пошто је 1948. године престало да постоји Друштво за подизање Храма Светог Саве, које је бринуло о пословима наставка градње, Свети архијерејски сабор, 15. маја 1985. године, усвојио је предлог патријарха Германа да централно тело које ће се старати за довршење Спомен-храма Светог Савена Врачару буде Свети архијерејски сабор СПЦ, стим што ће у овом телу сва епархија имати поједног представника, свештено или мирско лице, које ће предложити надлежни епархијски архијереј.

Потом што је добијена сагласност за наставку градње Храма Светог Савена Врачару и шт ојемања група државних чиновника (средње гранга) присуствовала освећењу зидова Храма и свечаном полагању Повеље о наставку изградње моглоб

⁵⁷¹ *Православље*, 15. мај 1985, стр. 2.

⁵⁷² *Гласник СПЦ*, бр. 5, мај 1985, стр. 118.

⁵⁷³ Исто, 119.

исезакључити дата даније билонеких већих проблема у односима између Цркве и државе. Али, из коминикеа⁵⁷⁴ из датаг поводом заседања Светогархијерејског сабора, баштих дана, од 10. до 18. маја 1985. године, видисе даније билотако. Црквени сабор, по завршетку заседања, саопштава да је „са посебним задовољством“ прихваћено добијање дозволе за наставак радова на Храму Светог Савена Врачару, као и радована новој згради Богословског факултета и Богословије *Три Јерарха* у манастиру Крки, алије и изнето вишеташкооптужујућих замерки.

Тако, канцеларија Светогархијерејског синода СПЦ у том коминикеу наводи: „Констатовано је да су још увек на подручју Српске цркве, у епархијама у земљи и иностранству приликене једначене. У појединим епархијама у земљи из године у годину се протежу истинерешени проблеми. Има и притисака локалних органа на нормалан живот Цркве. Штампидруга средства и информисања врло често и најубичајеније црквенесвечаности и прославети ретирају малтене као непријатељску делатност, дајући јој обележја национализма и личак, у последње време, и етикету клеронационализма.“

Дуго очекивани видљиви радови на наставку градње Храма започели су у понедељак 14. априла 1986. године.

Када су сазидани зидови до потребне висине, отпочели су радови на изради главне куполе, састављене из три дела: прстена који чини галерију облику кружног тунела дугачког стотинак метара и попречног пресека 4 x 4 метра, тамбураса 24 прозора у кругу и сферног дела куполе.

Главна купола оформљена је у утробу Храма, закључно са израдом хидроизолације, дрвене потконструкције, опшивањем са 28 тона бакарног лимасвечаним постављањем позлаћеног крста – *Крста Светог Саве* – високог 12 метара, највећег крста икад постављеног на неком храму у свету.

Био је то први такав случај у свету да се купола гради на земљи, у утробу храма, а онда подиже и поставља на своје место.⁵⁷⁵

Почетак подизања главне куполе заказан је за 26. мај 1989. године, тачно у подне. Био је то разлог да се у то време на Врачару окупи мноштво света, да би присуствовали до тад

⁵⁷⁴ *Православље*, 1. јун 1985, стр. 1-2.

⁵⁷⁵ Јован Јањић, *Воздвижење Храма Светог Саве*, 76.

невиђеном грађевинском подухвату. Специјалноради праћења овог подухвата у Београд је дошло више од две хиљаде научника и других грађевинских стручњака из земље и света. А све то пратиле су и бројне новинарске екипе из целог света.⁵⁷⁶

Шеснаест хидрауличних дизалица, специјално за овај посао изграђених у фабрици *Прва авио летка* у Грстенику, почело је да подиже главну куполу Храма, тешку више од четири хиљаде тона. Никада до тада већитеретније подизан са земље!⁵⁷⁷

Просечно под два метра дневно, задва часа рада, купола се последва десет дана успела изаузела предвиђено место.

Након четири године рада, ово свесрпско здање стављено је под кров.

Храм је уобличен, Београд је добио ново лице.

Пошто је подигнута највиша јокоти централне градске зоне, на надморској висини од око 134 метра, што је 64 метра изнад нивоа реке Саве, Храм Светог Саве постао је својеврсна круна престоног града. Видљив је са свих прилаза Београду и доминира у његовој силиути.

Основне димензије и карактеристике Храма су следеће: изграђен је у српско-византијском стилу; основа је у облику правилног грчког крста; дужина исток-запад је 91 метар, а ширина север-југ 81 метар; висина до врха куполе је 70 метара, а изнад куполе, као што је речено, уздиже се позлаћени главник крст висок 12 метара; Храм у приземљу има површину 3.500 квадратних метара, на првом нивоу су три галерије површине 1.500 квадратних метара, а на другом нивоу је галерија од 120 квадратних метара, са пољним видиковцем око целе куполе; накнадно, испод Храма започела је изградња капеле Светог великог мученика кнеза Лазара и ризница Светог Саве, површине око 1.800 квадратних метара; Храм у броду може да прими око 12.000 верника, а ту су још и галерије; само на западној хорској галерији места има за 800 хориста.⁵⁷⁸

⁵⁷⁶ Исто

⁵⁷⁷ Исто

⁵⁷⁸ Исто, 78.

Прва Светалитургија под куполом Храма Светог Саве одслужена је 25. јуна 1989. године, тридана пред велику централну прославу 600-годишњице Бојана Косову. Овога пута у Храму и наврчарском платоу окупило око 150 хиљада људи⁵⁷⁹!

Тих дана одржавано јередовно годишње заседање Светогархијерејског сабора СПЦ, које је, како је саопштено, било „узнакупреноса моштију Светог великог мученика кнеза Лазара косовског у Грачаницу на Косову, подизања куполена Храму Светог Саве на Врачару и прослава шестог годишњице Косовског боја мученичког представљења Светог кнеза Лазара и других косовских јунака мученика“⁵⁸⁰.

У саопштењу са овог заседања за саборну архијерејску Литургију, под тек подигнутог куполом, каже се да јето био „незабораван чин и догађај“. За време заседања Сабора заседало је и Централно тело за довршење Спомен-храма Светог Саве, и том приликом је основан Одбор (Богословско-литургијска комисија) за његово унутрашње уређење и животописање, као и уређење целог Светосавског платоа.⁵⁸¹

Са тадашњег заседања Свети архијерејски сабор саопштава да се „радујешто нове промене у нашем друштву омогућују нормални рад Цркве и остваривање неке лагодворне мисије, иако се Црква још увек суочава са озбиљним тешкоћама, нарочито у појединим крајевима наше земље“. Мисли се на тешкоће у обновиза време Другог светског рата порушених храмова на подручју тадашње Хрватске и Босне и Херцеговине, где је „стално присутна тенденција коју појединих тамошњих друштвених органа озакоњењем ратног бе закоња“⁵⁸².

У *Светосавској посланици* 1990. године српски архијереји истичу да је право „чудо Божје благодати“ да се српски народ највише „препорађа“ и „обједињује“ управо на месту где су бездушни непријатељи у пакленој мржњи спалили мошти Светог Саве⁵⁸³.

⁵⁷⁹ Гласник СПЦ, бр. 6, јун 1989, стр. 129.

⁵⁸⁰ Гласник СПЦ, бр. 7, јул 1989, стр. 145.

⁵⁸¹ Исто

⁵⁸² Исто

⁵⁸³ Гласник СПЦ, бр. 1, јануар 1990, стр. 2.

3.2. Мирољубиво освајање слободе

3.2.1. Обраћање на државне адресе

Отварање врата пред појединим захтевима Цркве и успостављање новог односа државног руководства Србије, у време када је на њеном челу био Душан Чкребић, према Српској православној цркви трасирало је пут и потоњим државним руководством, како у Србији, тако и у Југославији. Био је то пут ни мало лаког повратка на односе разумевања, у односе сагласја, где може свако да слободно ради оно што му припада.

Из извештаја о потоњим сусретима са људима који су се нашли на челу Србије и других федералних јединица Југославије видеће се да је СПЦ и даље имала много тешкоћа да поврати оно што јој је узето и да обезбеди несметане услове за рад.

На дужности председника Председништва СР Србије Душана Чкребића наследио је Иван Стамболић. Патријарх Герман 11. новембра 1986. године учинио је посету тада новоизабраном председнику⁵⁸⁴. А неколико месеци касније, 30. маја 1987. године, по завршетку редовног годишњег заседања највишег црквеног тела, председник Председништва СР Србије позвао је у госте и приредио вечеру за чланове Светог архијерејског сабора СПЦ, на челу са патријархом Германом. Црквени службени лист *Гласник* наводи да је то био „срдачан сусрет, испуњен отвореним разговорима о још увек нерешеним питањима која дубоко задиру у највиталније органе Српске православне цркве“⁵⁸⁵. Овом приликом патријарх је истакао да „има много ствари које се могу решити само једним потезом пера“. Преносећи речи архијереја, који се питају зашто су и даље пред Црквом разне забране, патријарх Герман је рекао Ивану Стамболићу: „Ако је тако нешто раније и било потребно, сматрамо да је то време прошло и да више не треба да има проблема међу нама. Посебно оних до чијег решавања нам је много стало. А то је да имао слободу и да та наша слобода буде поштована...“ Председник Председништва Србије, како преноси *Гласник*, истакао је посебно „мудро, али делатно држање“ СПЦ на Косову, а нарочито патријарха Германа и тадашњег епископа рашко-призренског Павла. Уопштено

⁵⁸⁴ *Гласник СПЦ*, бр. 3, март 1987, стр. 64.

⁵⁸⁵ Доносећи текст о овом сусрету, службени лист СПЦ *Гласник* доноси и једну фотографију, на којој је приказано како патријарх Герман седи између претходног председника Председништва Србије Душана Чкребића и председника Скупштине СР Србије Бранислава Ивковића, чиме се, и на овај начин, указује, пре свих, на Чкребићеву улогу у „отопљавању“ односа између Цркве и државе!

је обећао да ће држава, у духу „узајамног разумевања и уважавања“, настојати да решава сва отворена питања и она која ће искривати.⁵⁸⁶

Нови тон у гласу државе према Цркви у највећој федералној јединици није могао да остане без одјека и у другим републикама Југославије.

Делегација Светог архијерејског синода, 13. новембра 1984. године, посетила је у Загребу председника Председништва СР Хрватске Јакшу Петрића. Разговарано је о довршењу храма Светог Саве у Сплиту и о тешкоћама око подизања храмова у Смиљану, Блатуши и Кусоњама, као и о здравственом и социјалном осигурању свештенства Далматинске епархије. Представници Цркве потом су саопштили да су добили обећање да ће сви ти захтеви бити „позитивно решени“. А захтевали су и да манастир Лепавина и неколико парохијских храмова Загребачко-љубљанске епархије одмах добију приоритет у обнови. Овом приликом синодска делегација захвалила се Председништву СР Хрватске на указаној материјалној помоћи за уређење црквених музеја у Загребу, Задру и Шибенику, али и изнела наду да такве помоћи ни у будуће неће изостати. По повратку у Београд, из Канцеларије Светог архијерејског синода саопштено је да је „цео пријем протекао у врло срдечној атмосфери и дат му је прилично велики публицитет у дневној штампи СР Србије и Хрватске, а исто тако и од стране загребачке телевизије“.⁵⁸⁷

Делегација Светог архијерејског синода потом, 6. децембра 1984. године, посетила је председника Председништва БиХ Миланка Реновицу. Разговарало се, како је саопштено, „о неким још увек нерешеним проблемима који задиру у односе између СПЦ и наше друштвене заједнице у СР Босни и Херцеговини“. Конкретно, разговарало се о давању дозвола за подизање нових и обнову у Другом светском рату порушених храмова и других здања, о верској настави, о имовинско-правним односима, о отварању Духовне академије у Сарајеву, о „неким поступцима према свештенству и монаштву“ и томе слично. Синод саопштава да је председник Реновица све ово пажљиво саслушао и показао добру вољу да се проблеми реше на обострано задовољство.⁵⁸⁸ Но, време које је под комунистичком влашћу следило није потврдило очекивања Цркве.

⁵⁸⁶Гласник СПЦ, бр. 6, јун 1987, стр. 143.

⁵⁸⁷Православље, 15. децембар 1984, стр. 2.

⁵⁸⁸Православље, 15. јануар 1985, стр. 3.

Чланови Светог архијерјског синода, 17. октобра 1985. године, били су у посети и код председника Председништва СР Црне Горе др Бранислава Шошкића, да би „указали на неприлике које се дешавају Српској православној цркви на подручју те републике“. Том приликом, поред осталог, указано је на одузимање земљишта и црквених објеката без адекватне надокнаде Митрополији црногорско-приморској. Тако, поменута је експропријација земљишта и имања манастира Ждребаоника, манастира Савине, црквене општине у Будви и манастира Мораче. Председништво Црне Горе тада је умољено и да спречи намере државних власти да се црква Светог Вазнесења у Момшићима, у предграђу Титограда, претвори у музеј – галерију слика. Лист *Православље* извештава да је сусрет протекао у духу разумевања и да је изражена спремност да се „неправилности исправе“.⁵⁸⁹

Председника Словеније Франца Попита представници СПЦ посетили су 17. марта 1987. године. Лист *Православље* известио је да се разговарало о животу и раду СПЦ на подручју СР Словеније. Представници Цркве истакли су потребу градње нових црквених објеката и замолили да се одобре локације за нове храмове у Марибору, Цељу и Рогашкој Слатини, у местима која су имала српско-православне храмове, али су у Другом светском рату порушени, као и за изградњу православног црквеног центра у Љубљани. Објашњено је да су ови објекти неопходни Српској цркви да би могла нормално да ради, с обзиром да на територији СР Словеније живи око 80.000 православних верника. Председник Франц Попит исказао је разумевање за потребе Српске православне цркве, обећао подршку, али и указао на потребу да црквене управе ступе у контакт са скупштинама општина поменутих места, да би оне у складу са урбанистичким решењима града издали дозволе.⁵⁹⁰

Свети архијерејски синод, 7. новембра 1989. године, посетио је и председништво САП Војводине. На овом састанку, до којег је дошло након извршених уставних промена и смене сепаратистичког аутономашког руководства, покренуто је „низ нерешених питања која су годинама отежавала нормалан развој живота Српске православне цркве“ у овој покрајини. Тражен је најцелисходнији начин повратка бивше војне капеле која се налази у кругу Војне болнице у Петроварадину, да би она поново могла да служи као парохиска

⁵⁸⁹*Православље*, 15. новембар 1985, стр. 1.

⁵⁹⁰*Православље*, 1. април 1987, стр. 1.

црква. Уопште, велика пажња поклоњена је враћању одузете манастирске и црквене имовине, као и враћању „позајмљених“ црквених матичних књига.⁵⁹¹

3.2.2. Указивање на промењене прилике у свету

Осамдесетих и почетком деведесетих година XX века, када је дошло до урушавања комунизма у земљама средње и источне Европе, штампа СПЦ пратила је и често доносила информације о корацима који су водили ка „отопљавању“ односа према Цркви у дотадашњим комунистичким земљама и о новом замаху црквеног живота. Посебно су праћена дешавања у тадашњем Совјетском Савезу, односно касније у Руској Федерацији, и однос прве и највеће комунистичке државе према Руској православној цркви (РПЦ).

Указивањем на промењене прилике у другим (дотадашњим) комунистичким земљама Српска православна црква, индиректно, призивала и подстицала је промене и у Југославији, промене које би водиле пуном остварењу верских, али и других права и слобода, а самим тим несметаном и што потпунијем црквеном животу.

Тако, новине Српске патријаршије *Православље* 15. марта 1985. године, на насловној страни, доносе текст о „процвету Православља у Совјетском Савезу“. Преноси се писање француског часописа *Figaro Magazine* да је број православних верника у Совјетском Савезу много већи него што се наводи (40-50 милиона); сматра се да их има и до 130 милиона. Указује се да је, и поред атеистичког комунистичког режима у држави, број верујућих знатно већи него у западној Европи. Наводи се, на основу неких података, да се само у Москви крштава око 42 % деце, док се у Паризу крштава свега 8 %.⁵⁹²

Преноси се и део интервјуа који је италијанској римокатоличкој породичној ревији *Famiglia cristiana* дао Виктор Иванович Городаш, човек из највишег слоја совјетског руководства, који се тих година налазио на челу најважније установе за ширење безбожништва, односно атеизма у Совјетском Савезу, а то је Завод за научни атеизам, који је припадао совјетској Академији наука. О порасту религиозности у Совјетском Савезу, Городаш каже: „У целом свету догађа се изванредно религиозно буђење. О томе се неће говорити на 27. конгресу КП СССР-а, који се отвара 25. фебруара (1986), али је чињеница да религија и у Совјетском Савезу управо показује изванредно оживљавање. Цркве у

⁵⁹¹*Православље*, 15. новембар 1989, стр. 1.

⁵⁹²*Православље*, 15. март 1985, стр. 1.

Совјетском Савезу не похађају само старци, беспосличари и незналице, како се често пише у новинама. У обредима суделују такође млади, људи образовани, што је очигледан знак да религиозна вера 70 година након Октобарске револуције није, упркос свим предвиђањима, ишчезла.⁵⁹³

У свету се све више писало о наговештаваним и примећиваним променама у Совјетском Савезу, о односу Цркве и државе. Томе је доприносила и навелико најављивана прослава великог јубилеја – хиљадугодишњице крштења Русије (988-1988). Поред осталог, с великим симпатијама писало се да је мајка совјетског комунистичког лидера Михаила Горбачова, 75-годишња Јевросима Горбачов, врло ревносан посетилац православне цркве у председниковом родном месту; да веома често седи пред вратима цркве, као „бабушка“ продаје свеће, пази да не би било каквих крађа и да по потреби опомене посетиоце да у цркву не могу ући неприкладно одевени. Примећено је у свету, а то бележи и српска црквена штампа, да Горбачов врло често посеже и за верујућим писцем Достојевским, који је до тада био забрањен, а чија се рехабилитација захтевала, уз свесрдно залагање и Горбачовљеве жене Раисе.⁵⁹⁴

У првој половини 1988. године у Кремљу је одржан састанак Михаила Горбачова са највишим представницима Руске православне цркве. Састанак је приказан у ударном термину на првом програму совјетске телевизије и доживљен је као први пријем за црквене великодостојнике којем је, после 40 година, дат тако велики јавни публицитет. Овом приликом совјетски лидер је осудио антирелигиозну репресију у прошлости и обећао доношење закона који ће верницима пружити већу заштиту у исповедању вере.⁵⁹⁵

Своју хиљадугодишњицу Руска православна црква прославила је уз подршку совјетског државног руководства. На главној централној прослави овог великог јубилеја председник совјетске државе Андреј Громико, који је седео поред руског патријарха Пимена, лично је поздравио све делегације (међу којима је била и делегација Српске православне цркве) које су учествовале у прослави крштења Русије. Све време централних

⁵⁹³ *Православље*, 15. март 1986, стр. 6.

⁵⁹⁴ *Православље*, 15. септембар 1987, стр. 6.

⁵⁹⁵ *Православље*, 15. мај 1988, стр. 3.

прославателевизија је преносила црквене свечаности и свако вече приказивала прикладне филмове („Храм“, „Звоно“ и друге), што је раније било незамисливо.⁵⁹⁶

Српска црквена штампа с великом пажњом пратила је отварање совјетског, односно руског друштва према Цркви. Тако, лист *Православље* преноси наводе совјетског часописа *Огонек*, који је први пут обавештава јавност о страдањима Руске православне цркве у време владавине Лењина, до 1922. године. Према предоченим подацима, без суђења стрењани су 2.691 свештеник, 1.962 монаха, 3.447 монахиња и искушеница. Наводи се да је 700 манастира – од око 1000 – одузето од Цркве, као и да је манастир на Соловским острвима претворен у један од првих концентрационих логора – Гулага.⁵⁹⁷

Објављује се и информација да је у току 1988. и 1989. године Руска православна црква код државних власти регистровала више до 3.000 нових парохија; као и да је у исто време Цркви враћено 20 манастира и велики број зграда и других објеката. Поређења ради, наводи се да је у Совјетском Савезу од 1917. до 1988. године штампано 350.000 *Библије*, а да је само у току 1988. увезено два милиона примерака *Светог писма*. Указује се и да руски свештеници поново учествују у свакодневном животу, да су црквени великодостојници заступљени у скупштинама на свим нивоима и да није реткост да на телевизији митрополит или свештеник, с верског становишта, тумачи поједине теме.⁵⁹⁸

У Москви, средином јануара 1990. основано је прво Библијско друштво, којем је циљ да се бави издавањем *Библије* и других верских књига, како на руском језику, тако и на другим језицима народа Совјетског Савеза.⁵⁹⁹

Преноси се и да је те 1990. године у СССР у потпуности укинута цензура, па самим тим и цензурацрквене штампе. „Декрет о штампи“ донет је 9. новембра 1917. и од тада готово 73 године строго је примењивана цензура речи, слике и тона.⁶⁰⁰

Како је време одмицало, Црква у дотадашњим комунистичким земљама све више се враћала на главну позорницу друштвеног живота. На Бадње вече, 6. јануара 1991. године, први пут након бољшевичког пуча (1917), на Црвеном тргу, у Москви, постављен је велики бадњак. Претходно је Парламент Русије донео одлуку да се на територији ове

⁵⁹⁶*Православље*, 1. јул 1988, стр. 5.

⁵⁹⁷*Православље*, 1. јануар 1990, стр. 7.

⁵⁹⁸*Православље*, 1. фебруар 1990, стр. 7.

⁵⁹⁹*Православље*, 1. април 1990, стр. 6.

⁶⁰⁰*Православље*, 15. октобар 1990, стр. 11.

републике, укључујући и савезне институције и организације, не ради првог дана Божића. Учињено је то, како је речено, у знак поштовања осећања верника, а на иницијативу патријарха московског и целе Русије Алексија II.⁶⁰¹

Лист *Православље*, у издању од 1. јуна 1991. године, доноси вест о изузетном напретку Цркве у Русији. Према управо објављеним подацима, Руска православна црква у то време имала је 92 манастира, а само шест година раније (1985) имала их је свега 18. Такође, наводи се да је 1985. године било 6.800 парохија, а тада, у првој половини 1991. године, већ 13.000 парохија. Такав развитак Цркве, напомиње се, довео је до тога да РПЦ у том тренутку има 27 богословија, док их је шест година раније имала само три.⁶⁰²

На почетку 1992. објављује се да РПЦ има 93 епархије и 12.000 парохија. Опслужује их 10.000 свештеника. Теолошке факултете, односно академије има у Москви, Петровграду и Одеси. Богословија има дванаест, и то у Минску, Широци, Кијеву, Чернихову, Ровну, Смоленску, Рјазану, Новосибирску, Тиболску, Кишињеву и Ставропољу. Поред наведених, постоји још седам школа у којима будући свештеници добијају образовање из теолошких наука. Руска црква тада има 117 манастира.⁶⁰³

Руска православна црква тада је већ увелико била на путу васкрсења!

А то, надасве, као и свака претходна вест, било је охрабрење и за СПЦ.

Када је у Румунији 1989. године дошло до побуне против комунистичког режима, СПЦје саопштила да, поводом страдања недужног народа Румуније, јавно изражава свој протест и жаљење и моли се за покој душа невино пострадалих. Тачно у подне 23. децембра 1989. године звона свих паравославних цркава Банатске епархије, као и других епархија, огласила су се у знак подршке праведној борби румунског народа. У многим храмовима Српске цркве одржани су помени невино пострадалима у Румунији.⁶⁰⁴ А кад је „револуција“ завршена, пренето је саопштење Светог архијерејског синода Румунске православне цркве, са патријархом Теоктистом на челу, којим се изражава радост поводом ослобођења земље од тираније⁶⁰⁵. У Саборном храму у Београду, 29. децембра 1989. служен је парастос невино пострадалом румунском народу. Парастос је служио епископ

⁶⁰¹*Православље*, 15. јануар 1991, стр. 11.

⁶⁰²*Православље*, 1. јун 1991, стр. 10.

⁶⁰³*Православље*, 15. април 1992, стр. 6.

⁶⁰⁴*Православље*, 1. јануар 1990, стр. 1.

⁶⁰⁵Исто, 3.

шумадијски и администратор Епархије темишварске др Сава (Вуковић), уз саслужење више свештеника и ђаконa. Овом чину присуствовали су сви чланови Светог архијерејског синода СПЦ, као и представници румунске амбасаде у Београду.⁶⁰⁶

У свом првојануарском броју 1990. године *Православље* објављује вест да је у Чехословачкој смењен министар задужен за верске заједнице Владимир Јанку, који је дуги низ година водио овај ресор и био један од најодговорнијих за рестриктивну и контролорску улогу према црквама. Напомиње се да „засад није наменован његов наследник, пошто ће се по свему судећи укинути овај ресор“, с обзиром на најаву да Влада више неће забрањивати монаштво и неће ометати контакте црква са иностранством. Указује се и да је укинута цензура верске штампе и публикација и да се ускоро уведе емисије верског програма. Услед тих нових прилика, свештеници који су избегли из земље у последњих двадесет година показују заинтересованост да се врате у отаџбину. Истиче се и да је укинут злогласни закон „О државној контроли над црквама“, на основу кога су многи свештеници и верници затварани. Такође се напомиње да се држава консултује са представницима црква око будућих односа, и да ће у нову чехословачку владу, као и у владе Чешке и Словачке ући неколико декларисаних верника.⁶⁰⁷

Потом ће бити објављена и вест да је на научном симпозиону на Богословском факултету Православне цркве Чешке и Словачке, одржаном поводом 40-годишњег јубилеја Факултета, уважени чешки теолог протојереј др хон. Мирослав Мужик исцрпно говорио о мученичком путу српског народа и Српске цркве, а поготово о страдању у Другом светском рату. Предложио је он да Православна црква Чешке и Словачке у свој календар, за дан 28. јун, унесе сећање на „Свете мученике српског народа пострадали од Косова дана до данас“ за веру и отаџбину. Предлог је од скупа прихваћен, а такође и од све четворице архијереја. Након тога, архијерејски намесник Брна отац Ј. Фејсак прочитао је тропар српским мученицима.⁶⁰⁸

Прате се даље активности у овим земљама, па се, поред осталог, доноси и информација да је заједнички парламент Чешке и Словачке 4. јула 1991. године донео

⁶⁰⁶*Православље*, 15. јануар 1990, стр. 9.

⁶⁰⁷*Православље*, 1. јануар 1990, стр. 5.

⁶⁰⁸*Православље*, 1. децембар 1990, стр. 2.

нови закон о верским заједницама, којим се гарантује њихова слобода рада, без икаквог уплитања државних органа. Напомиње се да су цркве задовољне текстом закона.⁶⁰⁹

И у Мађарској је још раније, крајем јануара 1990. донет нови закон о верским заједницама. Мађарска држава гарантује равноправност свих верских заједница и преузима обавезу да се не меша у унутрашње послове цркава, нити у избор највиших црквених великодостојника.⁶¹⁰

Почетком 1990. објављује се, такође, да је у животу Пољске православне цркве последњих година дошло до промена, које су „од великог значаја за живот Цркве“⁶¹¹.

У тада још постојећој Немачкој Демократској Републици њена влада донела је одлуку о укидању „Уреда за црквена питања“, који је постојао у току комунистичке владавине. Све цркве биле су једногласне – да су са овим уредом имале великих проблема, пошто се увек постављао као контролни партијски орган и мешао у све послове цркава.⁶¹²

Почетком децембра 1989. у Софији, у Бугарској, организоване су демонстрације за верске слободе. Тражено је да се законом јемчи и у пракси спроводи потпуна слобода рада Цркве, да се слободно испољавају верска осећања. А, поред тога, више хиљада верника Бугарске православне цркве потписало је петицију, којом се од државних власти тражи да се Божић и Васкрс признају као државни празници. Захтевани су још верски програм на радију и телевизији, вероанука у школама и да се Цркви дозволи харитативан рад.⁶¹³

Недуго затим (почетком 1990. године) објављује се вест да су председник бугарске владе Луканов, председник парламента Тодоров и министар одбране генерал Џунов присуствовали Литургији, благодарственом молебану у Спомен-храму Св. Александра Невског у Софији, који је служио бугарски патријарх Максим, поводом 3. марта, празника ослобођења бугарског народа од вишевековног ропства под Османлијама. Ово је био први пут после Другог светског рата да тако високи државни представници присуствују црквеном обреду.⁶¹⁴

⁶⁰⁹ *Православље*, 1-15. август 1991, стр. 17.

⁶¹⁰ *Православље*, 15. март 1990, стр. 6.

⁶¹¹ *Исто*, 7.

⁶¹² *Гласник СПЦ*, бр. 9, септембар 1990, стр. 195.

⁶¹³ *Православље*, 1. јануар 1990, стр. 6.

⁶¹⁴ *Православље*, 1. април 1990, стр. 7.

Православна вера у Бугарској враћала се на велика врата. Свети архијерејски синод Бугарске православне цркве донео је одлуку да се у току 1990. године отпочне са штампањем 300.000 примерака *Светог писма*. Трошкове штампе, у износу од 60 одсто, преузело је да сноси Светско библијско друштво. У Бугарској је од Другог светског рата до тада штампано само 45.000 примерака *Библије*, док је 200.000 примерака увезено. Бугарска црква те 1990. године проценила је да је за задовољење потреба потребно милион примерака *Библије*.⁶¹⁵

Већ следећи Божић у Бугарској је свечано прослављен као државни празник.⁶¹⁶

У српској црквеној штампи указивано је и на сасвим другачији пример, који је у тадашњим приликама производио супротан ефекат – на оно што се дешавало у Албанији, која је сматрана и узимана за пример као земља где се не поштују нека од основних људских слобода. Цитиране су речи које је изговорио председник Албанске партије рада Рамиз Алију, када је у једном говору, потврђујући верност Албаније атеистичкој идеологији, рекао: „Не смеју се чинити икакви уступци било ком облику верске идеологије. Ово кажем као убеђени атеиста, али исто тако ради заштите јединства нашег народа који је вековима патио од покушаја подвајања који су потицали из цркава или џамија. Никакви уступци се не могу дати феноменима који су противни нашем социјалистичком моралу.”⁶¹⁷

Убрзо потом објављује се и вест да се око 10.000 верника, међу којима је било и неколико грчких епископа, са архиепископом атинским Серафимом на челу, окупило у центру Атине, тражећи да Албанија уважава људска права грчке православне мањине.⁶¹⁸

При крају 1990. године уследила је и вест коју су бројне агенције јавиле, позивајући се на албанске изворе, да су у Албанији у неким православним и римокатоличким црквама одржана прва богослужења од 1967. године и да су она била масовно посећена.⁶¹⁹

Затим је у храмовима у Албанији прослављен Божић, први пут после 23 године. Извештено је да је на југу и у централним крајевима, где међу хришћанима преовлађују

⁶¹⁵*Православље*, 15. септембар 1990, стр. 11.

⁶¹⁶*Православље*, 15. јануар 1991, стр. 11.

⁶¹⁷*Православље*, 1. јануар 1990, стр. 7.

⁶¹⁸*Православље*, 15. фебруар 1990, стр. 6.

⁶¹⁹*Православље*, 1. децембар 1990, стр. 6.

православни грчког и словенског порекла, Свету литургију служило неколико свештеника који су преживели затворе и логоре. У Скадру и у Тирани служене су, такође, римокатоличке божићне мисе.⁶²⁰

И овде је вера показала надмоћ над идеологијом!

3.3. Повратак Цркве на јавну сцену

3.3.1. Отопљавање односа између Цркве и државе

Саглашавање надлежних државних органа са наставком градње Храма Светог Саве у Београду било је видљив знак духовног ослобађања, попуштања државних стега у односу на Цркву. Али, као што је показано, Црква је и даље указивала на сметње које су од државе долазиле у њеном духовно-мисионарском делању.

Свети архијерејски сабор СПЦ, као и обично, на свом редовном годишњем мајском заседању 1986. године проучио је извештај Светог архијерејског синода, извештаје епархијских архијереја о њиховом архипастирском раду у 1985/86. години и извештај о раду Патријаршијског управног одбора. По завршетку заседања издато је саопштење у којем се каже да је Сабор константовао да је живот Цркве у овом периоду био „врло динамичан и веома сложен“, а да „свака епархија има и своје специфичне проблеме са којима се бори“. Сабор српских владика саопштава да га нарочито забрињава појава „неодговорног насртаја на српско православно монаштво и његове манастире“. Пошто је то било време континуираног напада на српски народ и његову цркву на Косову и Метохију, Сабор истиче да је „Српска православна црква у току 1985/86. године будно пратила сва трагична збивања над православним живљем на Косову и сва страдања своје деце на том подручју“, које је „доживела као своја страдања“. При том се додаје да „на жалост, тих појава има и на другим подручјима где живе православни верни“.⁶²¹

И на свом следећем редовном годишњем заседању у мају 1987. Свети архијерејски сабор посебну пажњу поклања „трагичном исељавању и геноциду над српским народом на Косову и у деловима југоисточне Србије (Врањска епархија), као и незапамћеном

⁶²⁰ *Православље*, 15. јануар 1991, стр. 11.

⁶²¹ *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1986, стр. 126.

прецамљивању (укњижавању као цамија) бројних цркава и манастира на Косову, насиљима и силовањима чак и невине деце“. Том приликом Сабор је започео припреме за прославу 600-годишњице судбоносне Косовске битке (1389).⁶²²

По питању државног односа према Цркви, Сабор те године констатује да, „поред многих сведочанстава добре воље и разумевања од стране власти“, забрињавају „још увек присутне свакојакe неправде чињене Цркви на разним местима“. Тако, наводи се да „има места где још није решено ни питање давања дозвола за обнову у рату порушених храмова, и епархија у којима од рата није подигнут ни један храм“! Саопштава се да „Сабор озбиљно брине и одуговлачење са доношењем пресуда по појединим предметима имовинско-правне природе, неодговарање друштвених органа на многе дописе црквених тела“, што се оцењује као „ствар недопустива у цивилизованој земљи“.⁶²³

О и даље задржаним стереотипима говори и део саопштења у којем се каже да је Архијерејски сабор „узео у заштиту од злонамерних напада и клевета личност блаженопочившег епископа жичког Николаја, нацистичког заточеника и мученика у Дахауу“.⁶²⁴

Те 1987. године, у јесен, одржано је и ванредно заседање Светог архијерејског сабора. Главна тема, како је саопштено, били су „проблеми и тегобе Српске православне цркве и њених верних“. У саборском саопштењу се каже: „Свети архијерејски сабор са дубоком забринутошћу констатује да се још увек застрашују деца у школама да не би учествовала у верској настави, светосавским и другим црквеним свечаностима; војницима при одслужењу војног рока забрањује се посећивање цркве и исповедање вере. Неки од њих су у последње време осуђени на издржавање казне због вербалног деликта превазиђеног у целом културном свету као разлог за судско гоњење.“

Наводи се да је свештеницима потпуно онемогућен приступ у казнено-поправне домове, на позив верних, као и посећивање верника у болницама, ради њихових духовних потреба и личне утехе (исповести, причешћа). Истиче се да Сабор забрињава и чињеница да се и даље форсира атеизам као једини „научни поглед на свет“ и да се, у том контексту, врши притисак на верујуће људе, а што је нарочито присутно у образовним установама,

⁶²²Саопштење о раду Светог архијерејског сабора; *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1987, стр. 150.

⁶²³ Исто

⁶²⁴ Исто

почевши од обданишта. Указује се и да Цркви „још увек“ није дозвољен приступ радију, телевизији и другим средствима јавног информисања, а да то јесте дозвољено онима који унижавају људско достојанство и убијају стид и срам код људи.⁶²⁵

Очигледно, и даље је било много сметњи у односима државе и Цркве. Али, само то отворено изношење примедби од стране Цркве на рачун државе сведочи да тада моћ комунистичке идеологије, а самим тим и моћ режима на њој заснованог више није била као у претходне четири деценије.

Народ се све више враћао Цркви, па у *Васкришњој посланици* 1987. године патријарх Герман и остали архијереји Српске православне цркве истичу: „Радује нас, драга децо Божја, све већа оданост нашег народа својој Цркви.“ И одмах затим позивају: „У име Васкрслог Христа налажемо вам да своју децу крштавате, да своје младенце црквено венчавате, а своје у Богу уснуле црквеним обредом сахрањујете.“⁶²⁶

На свом следећем редовном годишњем заседању, у мају 1988. Свети архијерејски сабор констатује: „И ове године понављају се исти проблеми у свим областима црквеног живота у односу Цркве и државе.“⁶²⁷

Посебно се истиче да је Свети архијерејски сабор „веома забринут неоснованим етикетирањем појединих епископа, свештеника и верних Српске православне цркве“.⁶²⁸

Истовремено, с указивањем на нерешена питања у односима између државе и Цркве, указује се и на позитивне кораке. Тако, Свети архијерејски сабор истиче да „охрабрује подршка у обнови фрушкогорских манастира“ и „поздравља сваки напор у нормализовању односа између Цркве и државе“. Искузује и радост због вести да ће се манастиру Каленићу вратити годинама оспоравани конак.⁶²⁹

Година 1989. је посебно важна за СПЦ: два велика догађаја те године – којима је сама допринела – подизање куполе на заветни српски Храм Светог Саве на Врачару у Београду и прослава 600-годишњице Косовске битке, а у склопу тога и пренос моштију

⁶²⁵ Саопштење ванредног заседања Светог архијерејског сабора Српске православне цркве; *Гласник СПЦ*, бр. 11, новембар 1987, стр. 250.

⁶²⁶ *Гласник СПЦ*, бр. 3, март 1987, стр. 63.

⁶²⁷ Саопштење Светог архијерејског сабора Српске православне цркве; *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1988, стр. 94.

⁶²⁸ Исто

⁶²⁹ Исто

Светог кнеза Лазара кроз српске крајеве, учинили су је видљивом на главној друштвеној сцени и додатно отворили врата у заузимању улоге и места у друштву која јој припадају.

У *Васкршњој посланици* пред прославу великог видовданског јубилеја на Косову, патријарх Герман и архијереји СПЦ, у жељи да се оснажи дух народа, истичу да ће ово славље помоћи „свима нама да се поучимо на примерима наших великих предака“.⁶³⁰

За Видовдан 1989. године СПЦ издала је посебну посланицу, у којој се верујући народ позива, као што се војска Честитог кнеза Лазара пред Бој на Косову (1389) исповедила и причестила, да се данас „и ми исповедимо, и причестимо, и исправимо“, а онда да „чисте душе и срца приступимо кивоту Св. Кнеза да се поклонимо њему, као и свима нашим прецима који су с њим пали на Косову, и онима који су положили животе своје у устанцима и ратовима, не да потлаче туђу слободу, него да бране своју, не да освајају туђе земље, него да бране своју“.⁶³¹

На Видовдан, „заједно са неколико милиона православних Срба, сабраних поводом обележавања 600-годишњице мученичког представљења Светог кнеза Лазара и Косовског боја“⁶³², Свети архијерејски сабор СПЦ одслужио је Свету архијерејску литургију у манастиру Грачаница, а парастос свима онима који су живот свој положили за веру и отачаство од Косова до тога дана на Гази-местану, на Косову-пољу.

По одржаној прослави, Свети архијерејски сабор обраћа се српском народу: „Нека све нас православне Србе измири предубока косовска рана духом покајног смирења и богољубивог братољубља.“⁶³³

Слабљење комунистичког режима духовно је ослобађало верујући народ, који се све више окретао ка Цркви. У Никшићу, приликом освећења обновљеног саборног храма Светог Василија Острошког, 7. маја 1989. године, сабрало се око 50.000 душа⁶³⁴.

А у јесен те године из Сан Рема (Италија) пренети су земни остаци последњег црногорског суверена краља Николе Петровића I, његове супруге краљице Милене и њихове две кћери Вјере и Ксеније. Оцењено је ово као „морални и културни чин“, као

⁶³⁰ Исто, 51.

⁶³¹ *Гласник СПЦ*, бр. 7, јул 1989, стр. 142-143.

⁶³² Саопштење Светог архијерејског сабора Српске православне цркве; *Гласник СПЦ*, бр. 7, јул 1989, стр. 145.

⁶³³ Исто

⁶³⁴ *Гласник СПЦ*, бр. 5, мај 1989, стр. 98.

почетак повратка историјског ума и исконског поштовања према великим умрлим прецима, али и као почетак краја новообликоване идеологизоване свести која је и „међу мртвима правила дискриминацију“⁶³⁵. На дан сахране, 1. октобра 1989. године, на Цетињу се сабрало више од 200.000 људи⁶³⁶.

Духовно ослобађање примећивало се и по другим мањим местима. Тако, новине Српске патријаршије *Православље* 1. јануара 1990. године доносе текст под насловом „Духовно буђење у Црној Гори“, у коме се говори о освећењу обновљених храмова у Бањанима и Никшићким Рудинама.⁶³⁷ Уз овај текст објављен је и текст о обнови цркве Св. Тројице у Будви, чије освећење је свечано обављено 22. октобра 1989. године. Међу многобројним гостима био је и председник Председништва Црне Горе Радоје Контић. Наводи се да је тога дана у Будви било славље каквог у овом крају одавно није било.⁶³⁸

Занимљива је и информација коју *Православље* доноси по Васкрсу из Црне Горе. Наводи се да је црква у Момишићима, у главном граду Црне Горе, била „претијесна да прими и хиљадити дио озареног људства, окупљеног на Васкрс око цркве у вечерњим часовима“. Каже се да је више од пет хиљада житеља Подгорице стајало око цркве у Момишићима („дуго запуштене и заустјеле, а скоро обновљене“) док је чинодејствовао епископ хвостански Никанор, викарни владика Црногорско-приморске митрополије.⁶³⁹

У то време, у Србији, први пут после Другог светског рата, дошло је до сусрета власти и представника Цркве (свештенства) и у граду тада са Титовим именом – у Титовом Ужицу. Поводом Божића, 5. јануара 1990. године, у згради Скупштине општине Титово Ужице тридесетшестогодишњи председник др Зоран Вујовић приредио је свечани пријем за ужичке свештенике. Онсе обратио свештеницима речима које су илустровале прилике у којима се пре тога живело, али и новонастали друштвени амбијент: „Ево, доскора незамислив, а сада остварен сусрет – сурет представника власти и друштвено-политичких организација са представницима Цркве, са свештеницима, уочи једног великог и од давнина познатог, иако у `илегали`, празника – православног Божића. Дуго

⁶³⁵Радован Биговић, „Повратак краља Николе у Црну Гору“, *Гласник СПЦ*, бр. 10, октобар 1989, стр. 208.

⁶³⁶Исто

⁶³⁷*Православље*, 1. јануар 1990, стр. 4.

⁶³⁸Исто

⁶³⁹*Православље*, 1. мај 1990, стр. 3.

времена запостављена, избегавана, чак и кажњавана, ова врста друштвене неактивности оставила је доста лош печат на културу нашег народа, нарочито млађих поколења. (...) Време у коме живимо опомиње и подсећа да се вратимо нашим националним обележјима, провереним вредностима, поштујући сва друштвена кретања. Немамо чега да се стидимо, већ са пуно поноса можемо и морамо показати своју историју и своју културу.⁶⁴⁰

Тада, у јануару 1990. први пут одржан је парастос жртвама рације на Дунавском кеју у Новом Саду, неколико хиљада страдалих Срба и Јевреја 1942. године у стравичном злочину од мађарских фашиста. У претходних 46 година, како истиче лист *Православље*, СПЦ „није било омогућено да се и она, преко својих свештеника и верника, нађе сваког 23. јануара на кеју у Новом Саду, али не у својој приватности, већ као Црква“⁶⁴¹.

У центру Крагујевца враћен је крст на место на којем је био постављен још у XIX веку. По завршетку Другог светског рата нове власти су крст из центра Крагујевца насилно уклониле и бациле. Он је касније пронађен и пренет у порту Старе цркве. Поново је постављен и свечано освећен 1990. године⁶⁴²...

Духовна пробуђеност и освојене верске слободе осећале су се на сваком кораку. Духовно-верски програми одржавани су и на јавној сцени, што је у претходним деценијама било незамисливо. Тако, у центру Београда, на Тргу Републике, на Бадње вече, 6. јануара 1990. године, почев од 16 часова изведен је програм духовне музике, у коме су учествовали Хор београдских свештеника и Прво београдско певачко друштво. Поред хорског певања, духовни програм употпунили су и београдски уметници с пригодним казивањима везаним за божићне обичаје.⁶⁴³ На Божић Свету архијерејску литургију из београдске Саборне цркве, цео ток, преносила је државна Телевизија Београд, а преузели су је и државне телевизије Сарајево, Загреб и Титоград, на првом програму, од 9 до 11,30 часова. Ово је било прво преношење Свете литургије преко телевизије. Пренос је директно емитован и преко Радио Београда и београдског „Студија Б“.⁶⁴⁴

Потом је одржан и „Први послератни светосавски бал“ (управо под тим називом), на којем је било око 800 гостију. Бал је одржан 28. јануара 1990. у београдском хотелу

⁶⁴⁰*Православље*, 1. фебруар 1990, стр. 4.

⁶⁴¹*Православље*, 15. фебруар 1990, стр. 2-3.

⁶⁴²*Православље*, 1. новембар 1990, стр. 11.

⁶⁴³*Православље*, 15. јануар 1990, стр. 6.

⁶⁴⁴Исто, 7.

„Југославија“, у организацији туристичке агенције „Рас“, која је сав приход приложила за наставак изградње Храма Светог Саве на Врачару.⁶⁴⁵

Поводом обележавања 300-годишњице Велике сеобе Срба, 21. фебруара 1990. године, у београдској школи „Димитрије Туцовић“, на Вождовцу, одржан је духовни концерт. О српској духовној музици беседио је академик Димитрије Стефановић, директор Музиколошког института САНУ, а певало је Прво београдско певачко друштво. Прослави овој у име СПЦ присуствовао је епископ будимски др Данило; а ту су били још члан Председништва Србије Михаљ Кертес, представници амбасада СССР, Француске, Грчке, Бугарске и Мађарске и други гости. То је, иначе, био први пут после рата да један православни епископ и један црквени хор буду позвани на неку школску прославу.⁶⁴⁶

Редовно годишње заседање Светог архијерејског сабора 1990. године било је у знаку обележавања 300-годишњице Велике сеобе Срба под пећким патријархом Арсенијем III (Чарнојевићем). Тим поводом, али и ради показивања посебне бриге Цркве за Косово и Метохију⁶⁴⁷, Сабор је заседао у Пећкој патријаршији (од 14/1. до 24/11. маја). Са овог сабрања упућена је порука да Црква „благосиља повратак слободе“ у земљи и да „поздравља могућност истинског избора у политичким и друштвеним опредељењима“.

У саборском саопштењу се каже: „На место тирјанског једноумља наших дана и анархичног безумља, Црква се и данас опредељује и проповеда свима саборно здравоумље и слогу кроз буђење моралне одговорности и умножење различитих дарова Духа Светога на свим пољима живљења и друштвено-културног делања људи.“

Зато сабор епископа подсећа своје свештенство да је његова „основна и једина дужност не да буде вођа странака и деоба, него носилац и сведок тог саборног здравоумља и јединства у српском народу“.⁶⁴⁸

Црква показује бригу за народ не само у смислу права и слобода вероисповести, него и заштите свих других права, заштите духовног бића у целини. Тако, са свог редовног заседања 1989. године Свети архијерејски сабор покреће питање „сталног потискивања и укидања ћирилице“ у Хрватској и износи забринутост због озваничења у хрватском Сабору (парламенту) да се заједнички језик назове само „хрватски“. Највише

⁶⁴⁵ *Православље*, 1. фебруар 1990, стр. 4.

⁶⁴⁶ *Православље*, 1. март 1990, стр. 9.

⁶⁴⁷ *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1990, стр. 125.

⁶⁴⁸ Исто

црквено тело у томе види „свесну тенденцију асимилације Срба у Хрватској“.⁶⁴⁹ Такође, на следећем заседању (1990) исказује забринутост због дискриминације православних Срба и српске деце на тлу Републике Хрватске и истиче потребу да се што је могуће више помогне српској мањини у Мађарској, Албанији и Румунији.⁶⁵⁰

Нови замах верских слобода сведочио је и централна прослава 300-годишњице Велике сеобе Срба под патријархом Арсенијем III (Чарнојевићем), у Сремским Карловцима 22. и 23. септембра 1990. године, која је била приређена по програму сачињеном од српске државе, а у којем је Црква имала учешћа. Само другог дана прославе у Сремске Карловце дошло је више од 100.000 људи.⁶⁵¹

3.3.2. Изборни сабор 1990. године

Један од сабора Српске цркве који ће по својим одлукама имати велики одјек и који ће знатно одредити будуће догађаје под окриљем Цркве био је сабор одржан при крају 1990. године. Било је то ванредно заседање Светог архијерејског сабора СПЦ, одржано у Патријарашком двору у Београду, од 30. новембра до 6. децембра 1990. године.

Овозаседање претворило се и у Изборни сабор, на којем је биран нови патријарх српски, услед дуготрајне тешке болести и доказане немоћи патријарха Германа, потврђене стручним налазом конзилијума лекара Војно-медицинске академије у Београду⁶⁵².

За новог патријарха српског 1. децембра 1990. године изабран је дотадашњи епископ рашко-призренски г. Павле.

Патријарх Павле биран је у духу апостолске традиције, према којој људски фактор нема одлучујућу реч; изабран је према еванђелском геслу: „Изволе се Духу Светом и нама“. Избор је обављен сходно одредби унетој 1967. године у Устав СПЦ, која је донета с циљем да се будући избор патријарха српског заштити од утицаја државних власти.⁶⁵³

Свети архијерејски сабор тада је донео одлуку да следећа 1991. година буде посвећена литургијско-молитвеном обележавању 50-годишњице страдања Српске православне цркве и српског народа (1941-1991), а особито геноцида из времена Другог

⁶⁴⁹ Гласник СПЦ, бр. 7, јул 1989, стр. 145.

⁶⁵⁰ Гласник СПЦ, бр. 6, јун 1990, стр. 125.

⁶⁵¹ Православље, 15. октобар 1990, стр. 3.

⁶⁵² Гласник СПЦ, бр. 12, децембар 1990, стр. 247.

⁶⁵³ Јован Јањић, *Будимо људи, I – живот и реч патријарха Павла*, Београд, 2014, стр. 83.

светског рата, како је у званичном саопштењу са овог заседања речено, „да би се тако у нашем народу негде обновио, а негде тек пробудио дух сведочења Христове правде и истине свим бићем, па и докрви, као и свест да свако страдање, па и најновија, педесетогодишњица голготе наше Цркве и нашег народа, јесте `крста добродјетел` , и да нема већег Божјег дара човеку и народу од ношења искупитељских рана Христових на свом телу“.⁶⁵⁴

Том приликом Сабор је позвао свештенство и верни народ да и даље ревносно ради на откривању посмртних остатака невино побијених у Другом светском рату и после овог рата и на њиховом достојном сахрањивању у светим храмовима и криптама или на другом освећеном и прикладном месту.

Ипак, овог пута, како је званично саопштено по завршетку заседања, „Сабор је највећу пажњу посветио изналажењу духовних лекова за две дубоке ране на организму Српске цркве – два раскола, један у земљи (такозвана Македонска православна црква), а други у дијаспори (такозвана Слободна Српска православна црква)“. За најцелисходнији метод решавања у оба случаја Сабор је истакао „непосредни дијалог са одељеном браћом“.

Поред других разматраних, тада актуелних питања, на овом саборском заседању, „поново је указано на јеванђелску истину и многовековно канонско начело да је Црква изнад приземне политике и свих странака, да она не дели него сабира и уједињује“, па је стога Сабор позвао „све верне да не заборављају да су сви Једно Тело Христово у светом Причешћу, независно од политичких одређења и страначке припадности“.

Пошто је то било време оснивања политичких странака и одржавања првих вишестраначких избора након деценија једноумља, Сабор је посебно нагласио да је свештеним лицима недопустиво свако професионално бављење политиком, а поготово њихово активно ангажовање у странкама.

Са овог заседања упућене су две, засебне, поруке српском народу: једна поводом обележавања 50-годишњице страдања Српске цркве и народа (1941–1991), којом ће се призвати „нови почетак“ у животу и мисионарском делу Српске православне цркве; и друга поводом предстојећих вишестраначких избора у Србији и Црној Гори⁶⁵⁵, првих после урушавања једнопартијског комунистичког система, којом се предочавају

⁶⁵⁴ Гласник СПЦ, бр. 12, децембар 1990, стр. 247.

⁶⁵⁵ Први вишестраначки избори у Србији у Црној Гори по урушавању комунизма одржани су 9. децембра 1990. године!

очекивања Цркве од државе у новим друштвеним приликама.

3.3.3. Очекивања Цркве по успостављању вишепартијског система

Порука Светог архијерејског сабора Српске православне цркве српском народу уочи вишестраначких избора у Србији и Црној Гори, упућена са ванредног заседања крајем 1990. године, започиње речима којима највише Црквено тело „поздравља зору политичке слободе“ и прве послератне слободне изборе, надајући се да ће предстојећи избори бити „заиста часни и поштени“, да ће се народу омогућити да гласа по савести, без икаквог страха и било каквих притисака.

Сабор истиче да Црква очекује да после избора, у новом, демократском друштву поново задобије место које јој историјски и природно припада у српском народу. Такође, да у будућој демократски устројеној народној заједници очекује пуну слободу за обављање своје спасоносне мисије и подршку при зацељивању својих 50-годишњих рана од незапамћеног страдања.

Конкретно, наводи се шта је то што Црква очекује, у њеном пуном „повратку“ у српско друштво: „Као духовна мати српског народа, она се нада свом повратку у школе, болнице, средства јавног извештавања и уопште у јавни живот, ради духовног обновљења и моралног препорода наших младих поколења. Исто тако, очекује да јој се што пре врати њена одузета имовина, без које она не би могла вршити своју благотворну делатност у друштву. На крају, тврдо верујемо да ће све то бити зајамчено и новим, истински демократским уставом. Јер, у свим послератним уставима, без изузетка, она је сведена на ниво `верске заједнице`, тиме практично изједначена са сектама и лишена свог правог имена – имена Православне цркве Христове.“⁶⁵⁶

Промене у друштву су биле очигледне, па тих дана патријарх Павле, са архијерејима Српске цркве, у *Божјићној посланици*, саопштава да је „на срећу“ наступило време које је „донекле“ утешно. Велики број родитеља је „дошао к себи“. Исто тако, на свим пољима живота осећа се постепено буђење црквене свести код све већег броја омладине, за коју се каже да личи на оно несрећно поколење из давних времена, које се жалило говорећи: „Оци наши једоше кисело грожђе, а нама трну зубу!“

⁶⁵⁶Гласник СПЦ, бр. 12, децембар 1990, стр. 251.

Патријарх и остали архијереји, са очигледним задовољством, обелодањују да је „добијањем ширих слобода“ и СПЦ добила нове могућности у остваривању своје мисије. Обзнањују да су те 1990. године „остварени нормални услови за организовање верске наставе за нашу децу и омладину, што је било немогуће за све ово послератно доба“.

Притом, кроз *Божјињу посланицу*, Црква апелује на све који могу да помогну у организовању верске наставе за децу у слободно време, било при храмовима, црквеним здањима или школским просторијама, напомињући да се овде „не ради о морању, већ о молби и доброј намери да се помогне нашој деци и целом нашем народу“, јер је то „најзначајније“ што може да се учини. Као главни узроци несрећа које су задесиле народ, означени су узроци моралне и духовне природе. Зато се напомиње да је најбољи лек против ових болести духовни и морални препород, тако што „свако мора поћи од себе, од своје породице, а нарочито од своје деце“. Црква очекује од српске породице „враћање на стара побожна времена“, тако што ће породични домови постати „домаће цркве“.⁶⁵⁷

3.3.4. Откопавање масовних гробница из Другог светског рата

Јаме безданке и друге масовне гробнице у које су жртве, након што су сурово убијане, бацане у току Другог светског рата касније су забетониране или засуте. Комунистичке државне власти, после рата, нису дозвољавале да се оне откопају и жртве достојно сахране. Највише таквих масовних гробница било је на подручју Независне Државе Хрватске, где су оружане формације ове нацистичке творевине на разне свирепе начине спроводиле геноцид над Србима и Јеврејима, као и над Ромима.

Када је дошло до урушавања комунизма, потомци српских жртава били су све упорнији у захтевима да се јаме откопају, да би се кости сродника њихових опојале и достојно сахраниле. Црква је свесрдно стала иза тих оправданих народних захтева.

Свети архијерејски сабор СПЦса свог редовног годишњег заседања у мају 1990. године затражио је од надлежних државних органа „да се омогући вађење из јама у току рата побијених и њихово достојанствено сахрањивање при храмовима и другим за то погодним местима“⁶⁵⁸.

⁶⁵⁷ Исто, 252.

⁶⁵⁸ Саопштење Светог архијерејског сабора Српске православне цркве, *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1990, стр. 124.

Још пре него што је Црквени сабор, са поменутог заседања, затражио од државних органа да се омогући откопавање јама, на празник Цвети, 8. априла 1990. године, после 49 година, одржано је опело над разбацаним гробницама за око 4.100 жртава геноцида на „Мехином стању“, на Кордуну, на граници Хрватске и Босне и Херцеговине.⁶⁵⁹

На Тројичин дан 3. јуна 1990. године освећен је споменик првим српским жртвама усташког геноцида у херцеговачком селу Корита, код Билеће. У заједничкој гробници почивају кости 134 жртве из Корита и Заградаца, на свиреп начин побијених 3. јуна 1941. године. Освећењу споменика и парастосу присуствовало је близу десет хиљада људи.⁶⁶⁰

Прва јама са жртвама усташког злочина откопана је на Боровом пољу, између Купреса, Ливна и Дувна. Откопавање ове јаме организовали су сами мештани српског планинског села Вуковска на Купрешкој висоравни, чија 184 претка су над овом јамом убијена и у њу бачена, у ноћи између 5. и 6. августа 1941. године. У тада наменски ископаној јами пронађене су кости 213 српских жртава, што указује да је поред Вуковљана, над овом јамом убијено још 29 мештана овог краја.⁶⁶¹

Епископ далматински Николај, као администратор Епархије бихаћко-петровачке, током јула и августа 1990. одржао је опела на неколико страстишта српског народа, страдалог од усташа током 1941. и 1942. године: у Рисовцу, између Крњеуше и Босанске Крупе, над јамом у којој почива 500 страдалника из Босанске Крупе, Крњеуше, Босанског Петровца, Дрвара и других места; затим у Корићни (где је јама забетонирана) и Бусијама код Гламоча, у којима су кости око 1.700 страдалника; а потом и над костима 525 страдалника у Шипову, над којима је злочин извршен у мочвари.⁶⁶²

У октобру 1990. откопана је јама Јагодњача на Ржаном долу, у Поповом пољу, недалеко од Љубиња, у коју су усташе 1941. године бациле око 1.000 невино пострадалих Срба; њих 186 из Поповог поља и око 800 из других крајева Херцеговине. Чекало се 49 година на дозволу државних органа да се жртве из јаме, дубоке око 50 метара, изваде и достојно сахране, по православном обичају. Откопавање су организовали сами мештани Поповог поља, уз стручну помоћ двадесетак спелеолога из Требиња. Општи парастос

⁶⁵⁹ *Православље*, 1. мај 1990, стр. 12.

⁶⁶⁰ *Православље*, 15. јул 1990, стр. 1.

⁶⁶¹ *Православље*, 15. септембар 1990, стр. 1. и 4.

⁶⁶² *Православље*, 15. октобар 1990, стр. 2.

заказан је за 27. октобар 1990. године, код јаме на Ржаном долу. Иако су поједини медији избегавали да наведу датум парастоса, опет је присуствовало више од 15.000 верника.⁶⁶³

Мештани села Пребиловаца, код Чапљине, у Херцеговини, од децембра 1989. године водили су битку са властима за дозволу да се отвори Шурманачка јама код Међугорја и из ње изваде посмртни остаци од усташа уморених и ту бачених Срба. Дозволу од општине Чапљина добили су тек 12. октобра 1990. године, када су запретили да ће ступити у штрајк и да децу неће слати у школу.⁶⁶⁴ Тачан број страдалих у Шурмановачкој јами није било могуће тачно утврдити, јер је много костију било изломљених, чак и смрвљених⁶⁶⁵. Процењено је да је само у ову јаму бачено више од хиљаду људи, жена и деце⁶⁶⁶. Зна се да су хрватске усташе само у једном дану убиле 560 Пребиловчана, од којих су 30 одсто била деца од свега годину дана. У том свесрпском мучничком мучилишту уморено је 237 деце узраста до 14 година и 233 девојке.⁶⁶⁷ Посмртни остаци жртава пренете су у Пребиловце 25. новембра 1990. године. Парастос, у присуству 10.000 Срба, служио је митрополит дабробосански Владислав, уз саслужење 10 свештеника.⁶⁶⁸

Недељу дана касније, од 2. до 7. децембра 1990. из јаме Видоња, уз натчовечанске напоре⁶⁶⁹ спелеолошког друштва „Зелена брда“ из Требиња и мештана села Житомислића, а под надзором стручњака за судску медицину из Београда, извађене су кости осморице житомислићких мученика, које су усташе 26. јуна 1941. године, после мучења, живе бацили у јаму. На дан сахране у Житомислићу, 3. фебруара 1991. године, окупило се од двадесет пет до тридесет хиљада верника из Херцеговине, Босне, Србије и Црне Горе. Заупокојену Свету архијерејску литургију служио је патријарх српски Павле, уз саслужење митрополита дабробосанског Владислава, епископа зворничко-тузланског Василија и бањалучког Јефрема, два архимандрита, свештеника и три ђакона. Певао је октет Богословског факултета из Београда. Опело је одржао Његова светост патријарх српски Павле, са присутним архијерејима и око 80 свештеника и свешеномонаха.⁶⁷⁰

⁶⁶³ *Православље*, 1. децембар 1990, стр. 3.

⁶⁶⁴ *Православље*, 1. фебруар 1991, стр. 5.

⁶⁶⁵ Исто

⁶⁶⁶ Исто

⁶⁶⁷ *Православље*, 1. септембар 1991, стр. 1.

⁶⁶⁸ *Православље*, 1. фебруар 1991, стр. 5.

⁶⁶⁹ *Гласник СПЦ* бр. 4, април 1991, стр. 84.

⁶⁷⁰ *Гласник СПЦ* бр. 4, април 1991, стр. 84-85.

Поводом 50-годишњице од почетка Другог светског рата и отпочињања највећег геноцида икад извршеног над српским народом, у Јасеновцу, на Марковдан, 8. маја 1991. године патријарх Павле, са више архијереја СПЦ, служио је Свету архијерејску литургију, а потом на овом најкрвавијем стратишту из Другог светског рата одслужио парастос невино пострадалима. У својој беседи патријарх Павле је рекао да циљ тог сабрања није да би се судило убицама и одговорнима за убиства, већ да би се сагледавањем истине о злу избавили од нових зала.⁶⁷¹

У Глоговцу код Шипова, 2. јуна 1991. године, одржан је велики Јањски сабор, посвећен 50-годишњици српског страдања, када је само у овом крају, у Другом светском рату, убијено 2.500 Срба, од којих су две трећине невиних жртава била деца од једног месеца до 15 година⁶⁷². Сабору је присуствовало око 30.000 људи. Свету архијерејску литургију служио је патријарх Павле који је потом одржао беседу, у којој је позвао на смиривање све израженијих међунационалних конфликта у Југославији.

После пола века, посмртни остаци невино пострадалих Срба из Херцеговине, извађени из јама Голубинка, Бивоље брдо, Градина, Хаџи-бегов бунар, Поплат, Кукаша, Јасоч, Прењ, Повер и још неких, сахрањене су 4. августа 1991. године у крипти будућег Спомен-храма у Пребиловцима. Била је то највећа сахрана Срба у једном дану⁶⁷³.

Крипту и темеље будућег Спомен-храма посвећеног Сабору српских светитеља, коме су причеслени и пребиловачки мученици, освештао је патријарх Павле. Потом је на тим темељима Његова светост, са више архијереја, служио Литургију, а онда одржао опело, на које се чекало 50 година, и вином прелио земне остатке невино пострадалих.⁶⁷⁴

Шест дана касније, 10. августа 1991. године, у порти манастира Веселиње, код Гламоча, сахрањени су посмртни остаци око 600 Срба свирепо убијених од усташа почетком августа 1941. године. Жртве су биле затрпане у јаму Корићна, каменолом Бусија и друге јаме гламочког краја. Након што су опојане, кости њихове положене су у заједничку гробницу на темељима некадашње цркве Светих апостола Петра и Павла, коју су усташе запалиле онда када су и овај народ побили. И овде Свету архијерејску литургију, пред око седам хиљада људи, служио је патријарх Павле.

⁶⁷¹Православље, 15. мај 1991, стр. 2.

⁶⁷²Православље, 15. јун 1991, стр. 2.

⁶⁷³Православље, 1. септембар 1991, стр. 1.

⁶⁷⁴Исто, 1. и 5.

Сутрадан, 11. августа 1991. године, патријарах Павле служио је Литургију у храму Успенија Пресвете Богородице у Ливну, у чијој крипти су похрањене кости око 1.200 Срба из ливањског краја, такође убијених од хрватских усташа.⁶⁷⁵

Нови рат прекинуо је и овај посао, одуживања људског „дуга“ невиним српским жртвама из претходног рата.

3.3.5. Тешко одрицање државе од комунистичког наслеђа

Пуцање комунистичких стега и нове прилике у свету који се мењао, поготово у источној Европи, у дотадашњим комунистичким земљама, утицало је и на државне власти у Југославији (и њеним републикама, посебно) да мењају свој однос према Цркви. Међутим, обећања која су – под притиском тих нових прилика – давана, често су се тешко остваривана у практичном животу. Из тог разлога лист *Православље* у броју од 15. јануара 1991. године, у редакцијском тексту са насловом „Докле болшевизам?“, пише: „Православни српски живаљ у Мајци Цркви може и хоће: и да разуме проблеме актуелне власти у Србији, и да уважи њена реторичка настојања да истера комунистички вирус из себе, и да схвати да се у промене мора ићи постепено, без наглих заокрета које заробљени ум не може одједном да прими. Не може и неће, међутим, да прихвати празне сладуњаве приче које му у разним приликама сервирају еминенције владајуће странке. Неће да прихвати да се најдубља национална и верска осећања користе од власти само у пропагандне сврхе, а да се сваки конкретни потез, којим би православном верујућем народу признао равноправан статус у Републици, не дозвољава.“

Конкретан повод за овакав текст било је то што је Скупштина Србије одбила да се Божић прославља као државни празник⁶⁷⁶.

Убрзо по избору на највишу црквену дужност, патријарх Павле, сходно још раније донетој одлуци Светог архијерејског сабора, 21. децембра 1990. године, пише писмо председнику Републике Србије Слободану Милошевићу, са захтевом да се заузме да за православне вернике предстојећи Божић буде нерадни дан.⁶⁷⁷ Међутим, одлука Скупштине

⁶⁷⁵ Исто, 5.

⁶⁷⁶ *Православље*, 15. јануар 1991, стр. 2.

⁶⁷⁷ Исто

Србије на измаку те 1990. године, како је саопштено првог радног дана у новој години, била је да се Божић не слави као државни празник у Републици Србији⁶⁷⁸.

Сазнавши за ту одлуку, већ сутрадан, 4. јануара 1991. патријарх Павле пише ново писмо председнику Србије, изражавајући, у име Синода и у своје лично име, „дубоко жаљење због неспремности Скупштине Србије да православним Србима, огромној већини становништва Србије, призна право да им Божић, тај велики празник читавог хришћанског света, буде нерадан дан, а припадницима националних мањина других вероисповести право да и њихов одговарајући празник такође буде нерадан дан“.⁶⁷⁹

У међувремену, 13. децембра 1990. године, Свети архијерејски синод СПЦ, на предлог Просветног одбора, поново је упутио писмо председнику Републике Србије са захтевом да се у школама одобри прослава Светог Саве по православном верском обреду. Истовремено, Синод је одлучио да се свештеницима скрене пажња да, уколико у школама не буде верског обреда (сечење колача и освећење кољива), не присуствују прослави, али да пруже сваку саветодавну врсту помоћи у припреми програма.⁶⁸⁰

Тим поводом патријарх Павле упућује ново писмо председнику Србије Слободану Милошевићу „за дејство“ да се дан Светог Саве од 1991. године, „врати у српске школе и поново почне славити уз верски обред (освећење водиче и славског жита са резањем славског колача) и уз пригодан културно-уметнички програм“.⁶⁸¹

3.3.6. Духовно охрабривање народа и преузимање активније улоге у друштву

Резултат уклањања државних барикада пред црквеним захтевима и неминовне промене духовне климе у друштву био је такав да је Свети архијерејски сабор на свом првом редовном заседању по избору за поглавара Српске цркве патријарха Павла, одржаног од 9. до 24. маја 1991. године, са жаљењем констатовао да „у неким срединама још увек постоје сметње за слободан и успешан рад“ Цркве, клеветање појединих епископа и свештених лица, одуговлачење са давањем дозвола за градњу нових или обнову порушених храмова, као на пример, у Новом Брду (Косово), Ђакову, Вировитици,

⁶⁷⁸Исто

⁶⁷⁹Исто

⁶⁸⁰Православље, 15. јануар 1991, стр. 5.

⁶⁸¹Исто

Нашицама, Новској, Сиску, Сплиту (Хрватска) и другде.⁶⁸²

Међутим, нечекајући да држава учини оно што се од ње очекивало, Црква је с несмањеном упорношћу настављала са својом мисијом у друштву; користећи ново духовно расположење, настојала је да се вера православна и свест о припадности Православној цркви што више прими у народу. Тако, уочи пописа становништва Југославије, заказаног у времену од 1. до 15. априла 1991. године, у новинама Српске патријаршије *Православље* појавио се текст којим се Срби православне вере позивају да се слободно изјасне о својој вероисповести и о својој народности. Подсећа се да је попис заказан у време Страсне и Светле недеље, по црквеном календару, а затим истиче: „Нисмо у могућности да ово време пописа изменимо. Али можемо, међутим, нешто друго. Можемо, јер како сазнајемо, тек сада после 1953. године, у пописном листу постоји и рубрика за изјашњавање о вероисповести и неометаној могућности исказивања своје народности. Сада, дакле, после толико времена можемо отворено рећи ко смо, који су наши извори и увори. Можемо слободно рећи да смо Срби, вере православне...”⁶⁸³

У својој делатној тежњи да се у друштву створи нови духовни амбијент, на темељима хришћанске духовности, Црква је настојала да утиче и на одлуку државе у избору химне Србије; заузимала се да то буде химна која одражава духовно утемељење српског народа, историјски контекст и духовне тежње српског народа и других грађана који са њим живе у Србији. Тако, у јесен 1991. године Свети архијерејски синод упућује писмо Скупштини Србије, којим се залаже да химна „Боже правде“ опет буде „химна нашег народа, као што је и била“. У писму се образлаже: „Највећи број нашег народа је верујући и он се у тој химни скрушено обраћа Богу за спасење. Обраћа се Њему да нам учини не само по молби нашој, него и по правди Његовој. Обраћамо се Њему да нам помогне ако смо и ми били праведни према другим људима, опходили се према њима у свакодневном животу са љубављу и дарежљивошћу, у невољи бранили своје животе и своје домове, не отимајући туђе, и при томе, по оцени Његове правде, поступали заиста као људи са чојством и јунаштвом. Молимо се да нас сачува, али не само да опстанемо по сваку цену, макар и као нељуди, него као народ Његов, народ Божји.”⁶⁸⁴

⁶⁸²Гласник СПЦ, бр. 6, јун 1991, стр. 110.

⁶⁸³Православље, 1. април 1991, стр. 9.

⁶⁸⁴Православље, 1. новембар 1991, стр. 3.

4. СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА ЗА ВРЕМЕ ГРАЂАНСКОГ РАТА У ЈУГОСЛАВИЈИ И НАТО АГРЕСИЈЕ НА СРБИЈУ

4.1. Српска црква за време грађанског рата у Југославији

Слабљењем полуга државне власти, односно расклимавањем дотадашњег политичког система – услед сопствене унутрашње слабости, пошто се делом заснивао на присили и непоштовању основних права и слобода, као и услед мешања страног фактора – јачале су сепаратне снаге којима је циљ био формирање нових (националних) држава на рушевина дотадашње заједничке државе Југославије.

С обзиром на то да је Југославија настала на темељу српских ратних победа у Првом светском рату и да су Срби били најбројнији народ у Југославији, који је живео широм такве државне заједнице, а самим тим био и најјачи кохезиони фактор у тој држави, нашао се на удару све јачих сецесионистичких снага. Нападано је све што има српски национални предзнак и што чини бит српског народа.

На удару, међу првима, нашла се Српска православна црква, као институција најдубље уткана и најчвршће увезана са духовним идентитетом и бићем српског народа. Црква је указивала на нападе којима је сама била изложена, као и на нападе на српски народ и на угрожавање његових права. Истовремено, показале се, осуђивала је поступке који су могли да доведу до међунационалних, па и међуверских сукоба, без обзира с које стране они долазили; настојала је да утиче на смиривање постојећих тензија и да чини, колико је у њеној моћи, да се избегну ратни сукоби. Све то чинила је држећи се истине, непрећеткујући чињенице, већ позивањем да се оне непристрасно сагледају. Када је до рата, ипак, дошло, Српска црква стала је уз свој народ, помажући да се ратне невоље са што мање последица савладају. Оно што је тражила за свој народ, СПЦ тражила је и за друге народе, без обзира којој ратној страни припадали. Тражила је да се свима мери по „истој мери“. Све време рата Српска православна црква предузимала је кораке за које је сматрала да могу да утичу на смиривање и на коначну обуставу ратних дејстава. Притом, пред уценама, притисцима и агресијом моћних земаља Запада на српски народ, а услед медијске сатанизације из тих земаља и онемогућавања да се чује српска реч, Црква је користила и сваку могућу прилику за међународну афирмацију права српског народа.

Друштвена криза и друге невоље оживљавају и подстичу веру (српски народ има пословицу „Без невоље, нема богомоље!“). Оживљавање вере и отворено показивање верских осећања и верске припадности било је приметно на целом југословенском простору. У таквим ситуацијама оживљавају и друга осећања. Ђуро Шушњић то овако образлаже: „Ако у време кризе долази до обнове религије, онда се обично обнове и нека национална осећања и интереси: ово је разумљиво ако се зна да је верско и национално тесно испреплетено или сливено.“⁶⁸⁵

То не значи да оживљавање вере оживљава кризу.

Могуће је и има безброј примера злоупотребе вере (било их је и у Југославији, поготово у Другом светском рату, а нарочито на подручју НДХ, где су у име вере чињени многи, људском уму тешко појмиви злочини, па и злочин геноцида). Али, вера, ако следи највише вредности: Правду, Истину и Љубав (на шта се сви позивају), може бити лек за кризу.

И на крају XX века, на подручју бивше Југославије, било је покушаја злоупотребе вере зарад националних „интереса“. Српска православна црква, показаће се, у свакој прилици на такве покушаје је указивала и томе се одлучно супротстављала.

4.1.1. Напади на Цркву у предвечерје рата

Српска православна црква је духовни стожер српског народа и вековни чувар његовог националног и културно-историјског идентитета. Нераздвојно прожета кроз српско биће. Самим тим – напади на српски народ истовремено су и напади на Српску цркву; и обрнуто – напади на Српску цркву истовремено су и напади на српски народ. Отуда је у предвечерје рата и на почетку грађанског рата у бившој Југославији Српска православна црква била међу првим метама напада.

Тако је било и у Словенији, и у Хрватској, и у Босни и Херцеговини.

Напади на СПЦу Хрватској, али и у Словенији интензивирани су посебно од 1989. године. Ометане су црквене активности, показивана непожељност Српске цркве и било чега српског на тим просторима, а потом много шта противзаконито и брутално чињено да

⁶⁸⁵Ђуро Шушњић, *Религија II*, 165.

се умањи или сасвим одстрани присуство Српске православне цркве и српског националног бића у крајевима где су вековима живели, а који су укључивани у нове националне државе, чије структуре су изникле и јачале у комунистичкој Југославији.

Један такав конкретан пример, рецимо, показао се у селу Пакленица код Новске, у Хрватској. На дан храмовне славе Спасовдан, 26. јуна 1989. године, у овом селу, први пут после 48 година, служена је служба Божја на рушевинама парохијског храма, којег су усташе срушиле у току Другог светског рата. Одана је почаст свештенику Славку Зјалићу и његовим парохијанима, од усташа убијених. У име Светог архијерејског синода, окупљеном народу обратио се епископ банатски др Амфилохије. За ово место би је то посебан догађај, па је у његовој припреми, како извештава *Православље*, учествовало цело село. Кад се све завршило, на одговорност код судије за прекршаје позван је епископ славонски Лукијан и парох пакленички Бранко Зјалић. А у локалном листу *Новљански вјесник* потом ће изаћи текст с насловом „Сеоска анархија и подвојеност народа“.⁶⁸⁶

Посебно упечатљив случај из Словеније био је када су 1. децембра 1989. године, у Љубљани, због учешћа на митингу солидарности са страдалним српским народом на Косову и Метохији, који су словеначке власти забраниле, ухапшена двојица православних свештеника: Миленко Поповић и Вајо Јовић. Судија за прекршаје новчано их је казнио, „јер нису поштовали одређене законите мере службене особе“⁶⁸⁷. Против овог чина реаговао је једино Одбор Словеначког екуменског савета, који је изразио „жаљење“.⁶⁸⁸

Пошто су у Хрватској и Словенији били учестали напади на СПЦ и уопште на српско национално и духовно биће, свештенство Епархије загребачко-љубљанске одржало је 26. децембра 1989. године у Загребу братски састанак и са тог састанка издало саопштење за јавност, у којем се каже: „Најновији политички догађаји затекли су српски православни народ у Хрватској и Словенији неспремним, а као последица тога су груби атаци на његов језик, писмо, културно-материјално и духовно биће, односно целокупни национални идентитет. Обраћање институцијама система показало се као некорисно и узалудно, те је очито да решавање свих тих проблема зависи једино од нас самих.“⁶⁸⁹

⁶⁸⁶ *Православље*, 15. јануар 1990, стр. 3.

⁶⁸⁷ *Православље*, 1. март 1990, стр. 10.

⁶⁸⁸ *Православље*, 1. јануар 1990, стр. 3.

⁶⁸⁹ *Православље*, 15. јануар 1990, стр. 8.

Зато православно свештенство износи уверење да је једино национално и цивилизацијски могуће решење за српски православни народ у Хрватској и Словенији у следећем: да се не одступа од става да се језик зове српско-хрватски, односно хрватско-српски; да се на већинским српским подручјима као прво писмо комуникације употребљава ћирилица; да се од средстава јавног информисања захтева поштовање ћириличног писма и имена језика; да се захтева враћање српским институцијама и Српској црквисвих одузетих материјалних добара, која чине културно наслеђе српског народа и његове Цркве; да се на подручјима где су Срби у мањини организовано и одлучно супротставља кршењу верских, људских и националних права и слобода.

Истичући да се ово може остварити на начин достојан човека једино „уз братску сарадњу хрватског и словеначког народа“, српско свештенство се обавезује да са своје стране чини све што је у његовој моћи да се поврати и поново успостави међусобно поштовање, толерантност и међухришћанска љубав.⁶⁹⁰

Свештенство је скренуло пажњу и на распиривање мржње према СПЦ након хапшења двојице православних свештеника из Загреба, у Љубљани 1. децембра 1989. године, када је требало да се одржи „митинг истине“. Писање љубљанске и загребачке штампе поводом тог случаја оцењено је као „лажно“. Негирано је да је свештентсво, тобоже, имало значајну улогу при организовању митинга, да је „митингашима“ давано уточиште у српској цркви у Љубљани и да је упућиван „позив на непослушност“... Такво писање окарактерисано је као „гебелсовско хушкање и позив на погром“.⁶⁹¹

Континуирани напад на Српску цркву наставио се и од самог почетка 1990. године. Тако, на Божић, 7. јануара 1990. године, увече, непозната лица провалила су у српску православну цркву Успења Пресвете Богородице у центру старог дела Шибеника и уништили српску црквену заставу.⁶⁹²

Српска православна црква Преображења Господњег у Загребу током 1989. године, као извешава *Православље*, више пута је била изложена вандалским насртајима. А наставило се и у следећој години.⁶⁹³

⁶⁹⁰ Исто

⁶⁹¹ Исто

⁶⁹² Исто, 11.

⁶⁹³ *Православље*, 1. април 1990, стр. 10.

У Копривници, 11. марта 1990. надлежни парох када је дошао у цркву затекао је полупана стакла на два прозора, а у цркви камење.⁶⁹⁴

Поводом све учесталијих напада на српску имовину и на Српску цркву, архијереји СПЦ са подручја Хрватске и Словеније састали су се 18. априла 1990. у Карловцу и издали саопштење „о неприликама СПЦ у Хрватској и Славонији“, које су упутили председнику Председништва СР Хрватске Иви Латину, председнику Републичке комисије за односе са вјерским заједницама СР Хрватске Зденку Свете и Светом архијерејском синоду Српске православне цркве.⁶⁹⁵

4.1.2. Рат у Хрватској

Хрватске оружане снаге кренуле су у петак 1. марта 1991. године, у вечерњим сатима, на Пакрац. Дошло је до обрачуна са локалном милицијом. Рат је почео!

У хрватској јавности то је представљено као први отворени оружани сукоб „хрватских регуларних снага“ са „српским побуњеницима“.

Према попису становништва из 1981. године, општина Пакрац имала је 28.000 становника, од тога 11.000 Срба, 8.500 Хрвата, док су остале чинили Мађари, Чеси, Италијани и други.⁶⁹⁶

Приликом тог напада хрватских оружаних снага на Пакрац, срећом, није било људских жртава, али јесте било батинања и малтретирања српског живља.

Међу здањима на која су се окомиле хрватске оружане снаге били су Епархијски двор и српска Саборна црква Свете Тројице. У Епархијском двору хрватски „специјалци“ су ухватили старог пакрачког проту Бошка Босанца и испред уперених пушака одвели га пред Саборну цркву, с образложењем да у њој „има неко наоружан“. Узалуд су била протина уверавања да то није тачно; када су цркву претресли, уверивши се да нема никог, изашли су напоље и аутоматима пуцали у црквени торањ; поједина стакла на прозорима су пробијена мечама. Прота је ударен кундаком, а Епархијски дворзапоседнут.⁶⁹⁷

⁶⁹⁴Исто

⁶⁹⁵Православље, 1. мај 1990, стр. 5.

⁶⁹⁶Православље, 15. март 1991, стр. 2.

⁶⁹⁷Исто

Пошто је отпочела медијска кампања, кроз коју су Срби представљани као „побуњеници“, па самим тим они оптуживани као изазивачи нереда у Хрватској, патријарх Павле настоји да упозна међународну јавност са стварним догађајима; обраћа се најпре поглаварима православних аутокефалних цркава, које обавештава да је на подручју Републике Хрватске „повређено неколико свештеника и погинуло више верних“⁶⁹⁸.

А на све упорније изазивање рата, са несагледивим последицама, указивало је и свештенство „са терена“. Тако, свештенство Горњокарловачке епархије, предвођено епископом Никанором, издаје саопштење за јавност у којем диже глас против учесталих појава малтретирања и понижавања православних свештеника и верника. У саопштењу се, поред осталог, каже: „Од Другог свјетског рата на овамо суочени смо некад са већим, некад са мањим притисцима и нападима. То се у последње вријеме погоршава и поприма забрињавајуће и застрашавајуће размјере. Пале су и људске жртве. Тројица наших свештеника је хапшено и привођено у нову редарствену службу, гдје је малтретирано, претучено, а један је чак и рањен. Наши црквени одборници посебно се нападају, хапсе и приводе, а један предсједник Црквеног одбора из Коренице је убијен.“⁶⁹⁹

У настојању да се утиче на смиривање ситуације, Свети архијерејски синод је предложио да се састану највиши представници Српске православне цркве и Римокатоличке цркве у Југославији.⁷⁰⁰ Предлог је прихваћен, па су се 7. маја 1991. године, у Патријаршијском двору у Сремским Карловцима, састали Његова светост патријарх српски Павле и Фрањо кардинал Кухарић, надбискуп загребачки, председник Бискупске конференције Југославије. У делегацији Српске цркве било је неколико епископа, а у делегацији Римокатоличке цркве неколико бискупа.

Са овог скупа издато је заједничко саопштење, којим се црквени поглавари обраћају својима вернима а потом и „свим одговорним људима политичких странака, нарочито носиоцима власти“, да „на темељу божанског и људског права и у служби слободе једнако потребне свима“, усмере своје настојања да се неспоразуми и спорови, у интересу мира и сигурности свих, решавају праведно у духу хришћанске љубави.⁷⁰¹

⁶⁹⁸ *Православље*, 15. април 1991, стр. 2.

⁶⁹⁹ *Православље*, 1. мај 1991, стр. 4.

⁷⁰⁰ *Православље*, 15. мај 1991, стр. 2.

⁷⁰¹ Исто, 1.

Већ сутрадан, 8. маја 1991. године, патријарх Павле, са архијерејима Српске цркве, упутио се у Јасеновац, на обележавање педесетодишњице почетка Другог светског рата и великог страдања – геноцида над српским народом. Апелујући за мир и са овог великог стратишта, патријарх српски упозорава: „Да схватимо сви: `Крв је људска храна наопака!`, те стога, ако смо већ заборавили да смо браћа и не можемо живети као браћа, да макар као људи живимо људски трпељиво једни поред других. Јер, ако се дигнемо једни против других, у мржњи и крви потопићемо све људско и хришћанско у нама и нестати са Земље и једни и други.“⁷⁰²

Следећег дана, у Београду, започело је редовно заседање Светог архијерејског сабора, које је трајало до 24. маја 1991. године. Како је саопштено, Сабор је посебну бригу посветио Цркви и народу на тлу Српске Крајине и Хрватске. Истичући да желе мир и изналажење путева разума и праведности за све, сабрани архијереји обратили су се верницима СПЦ „свуда и на сваком месту“, а „нарочито онима који живе под новом претњом уништења“, да сачувају свој хришћански лик, достојанство и образ.⁷⁰³

Патријарх Павле сваку прилику користи да позове на мир и да подучи народ којем се обраћа. Тако, 2. јуна 1991. године, на великом Јањском сабору у Глоговцу код Шипова, посвећеном 50-годишњици усташког геноцида над православним живљем, када је само у овом крају, у Другом светском рату, убијено 2.500 Срба, од којих су две трећине ових невиних жртава била деца од једног месеца до 15 година⁷⁰⁴, Његова светост, пред 30.000 људи, моли свој народ да учини све што до њега стоји, „како би се настале несугласице и спорови решили мирно и разумно, без насиља и крвопролића“, како каже, „да можемо живети у миру и слози, као људи, као добри суграђани и комшије и са честитим људима других вера и других народности“⁷⁰⁵.

Догађаји који су утицали на судбину државе и народа сустизали су једни друге. Зато је патријарх Павле ишао на то да Црква, са њим на челу, као и он сам, на сваки могући начин, утичу на смиривање ситуације и да се спрече нови сукоби, да би разум превладао над изазиваним хаосом.

Али, на жалост, текао је убрзани распад дотадашње државе Југославије (СФРЈ).

⁷⁰²Исто, 2.

⁷⁰³Гласник СПЦ, бр. 6, јун 1991, стр. 110.

⁷⁰⁴Православље, 15. јун 1991, стр. 2.

⁷⁰⁵Исто, 1.

4.1.3. Рат у Словенији

Парламенти Словеније и Хрватске, 25. јуна 1991. године, прогласили су независност својих република, чиме је формално почео распад Југославије. Два дана касније јединице Југословенске народне армије (ЈНА) кренуле су да појачају државне границе; нису дозвољавале промену натписа државе. Дошло је до сукоба ЈНА и Територијалне одбране Словеније. Био је то краткотрајан конфликт, који је окарактерисан као *Рат у Словенији* и назван *Десетодневни рат* (на словеначком: *Slovenskaosamosvojitvenavojna*, „Словеначки рат за независност“ или *desetdnevnavojna* „Десетодневни рат“).

Када је дошло до сукоба, 3. јула 1991. године, патријарх српски Павле упућује писмо надбискупу љубљанском др Алојзију Шуштару, које у целини гласи:

„Преузвишени и драги у Христу брате,
поводом трагичних догађаја, предлажемо Вам следећи текст који бисмо заједнички упутили као наш апел:

Као људи и хришћани, као служишељи и проповедници Сина Божијег, који је мир наш и који нам поручује: „Имајте мир међу собом“, позивамо и молимо браћу Словенце и Србе, православне и римокатолике, нарочито људе на власти, а и све људе добре воље – да ради истинског добра свију учине све за повратак мира, Божијег и људског, у све домове и све крајеве.

Свака људска рана је болна и трагична за свакога ко је човек, а људски живот вреди више од свега овоземаљског. Истински људски и хришћански жалимо за сваки људски живот и сваку кап крви, јер је свака крв крв брата за кога је Господ Христос пострадао.

Ако ли смо заборавили да смо браћа као деца Једног Оца Небеског и не можемо живети као браћа, да се макар понашамо као људи и не дозволимо да мржњом у крви потопимо све људско и хришћанско у нама.

Позивамо на мир, поштовање слободе, ненасиље и толеранцију као минимум хришћанског, демократског и уопште човека достојног понашања пред Богом, пред собом и пред другим народима.

Са Апостолом Павлом молимо: Колико до вас стоји, мир имајте са свима људима. А Бог мира да нам свима помогне и све праведно заштити.

С изразима дубоког поштовања, примите братски поздрав у заједничком Христу Господу. АЕМ и Патријарх српски Павле“

Надбискуп љубљански г. Шуштар захвалио је патријарху Павлу на овом предлогу и усрдно прихватио да заједнички упуте апел за повратак мира међу јужнословенским народима.⁷⁰⁶

4.1.4. Настојање Српске цркве да се спречи ширење рата у Југославији

Пошто је по писању медија и разним изјавама утицајних личности из земље и света била приметна тенденција сецесионистичких снага у Југославији и оних споља који су потајно радили на разбијању вишенационалне јужнословенске заједнице да се у рат увуку и други њени народи, патријарх Павле, узгради Српске патријаршије у Београду, 18. јула 1991. године, примио је делегацију Исламске верске заједнице, коју су чинили њени представници с подручја Србије, предвођени муфтијом београдским хаџи-Хамдијом ефендијом Јусуфспахићем.

Са састанка је поручено: „Полазећи од онога што нам је заједничко у вери и духовном искуству, као и од чињенице да су се односи између ислама и православног хришћанства од почетка одликовали толеранцијом и разумевањем, а веома често и сарадњом, заједнички је констатовано да и у нашој земљи, у овим драматичним тренуцима свеопште угрожености, треба као људи који верујемо у једнога Бога и свако на свој начин, доживљавамо спасоносно дејство Откривења Божјег, да останемо верни традицији заједничког живота у разумевању и међусобном поштовању и да заједнички апелујемо на савест свих верујућих – хришћана, муслимана и осталих – свих људи добре воље, а посебно свих одговорних државника, да постојеће конфликте решавамо као људи, у миру, без насиља и крвопролића.“

Истовремено, учесници овог разговора оградиле су се „од сваког покушаја манипулисања верским осећањима људи у национално-политичке сврхе и од свакога чина

⁷⁰⁶Православље, 15. јул 1991, стр. 2.

злоупотребе вере или оправдања зла и братоубиства у име вере“.⁷⁰⁷

Потом су патријарх Павле и Свети архијерејски синод СПЦ, 26. августа 1991. године, у Патријаршијском двору у Београду, примили у посету муслиманског лидера и председника Председништва Босне и Херцеговине Алију Изетбеговића. Разговор, у пријатељском тону, трајао је сат и по, а са састанка је поручено да „све подстрекаче и организаторе оружаног обрачунавања међу људима и народима, злочинце најтеже врсте, треба снагом духовности и без узмицања онемогућити у деловању“. Поручено је, такође, да „нема тог циља до кога се пре може доћи ратом него у миру“.⁷⁰⁸

4.1.5. Ширење рата у Хрватској

Рат се распламсао у Хрватској. Наставило се и са многим нападима на СПЦ у Хрватској, на свештенство, верујући народ, храмове и другу имовину⁷⁰⁹.

До новог сусрета делегација Српске православне цркве и Римокатоличке цркве у Југославији, предвођених патријархом Павлом и кардиналом Фрањом Кухарићем, дошло је на територији Хрватске, у Славонском Броду, у фрањевачком самостану, 24. августа 1991. године. Приликом писања заједничког саопштења, делегација СПЦ заузела је став да се избегну квалификације постојећих крвавих политичких сукоба, већ да обе цркве свим својим снагама апелују и захтевају мир, да ратни сукоби уступе место преговорима.⁷¹⁰

Српска православна црква држала се стриктно своје богослужбене и духовне мисије, али се и оглашавала поводом свих значајних дешавања у друштву.

До почетка рата 1991. године било је уобичајено да се Свети архијерејски сабор СПЦ састаје једном годишње, у мају, на редовном заседању. Изузев ако то не захтевају неке посебне прилике, као што је било претходне (1990) године, када је биран нови патријарх. Од тада, услед насталих ратних, а касније и других захтевајућих прилика, у јесен је одржавано и ванредно заседање. Дешавало се неки пут да Сабор заседа и три пута у току године (као што је било 1992. и 1997. године).

⁷⁰⁷ *Православље*, 1-15. август 1991, стр. 1.

⁷⁰⁸ *Православље*, 1. септембар 1991, стр. 6.

⁷⁰⁹ *Православље*, 1-15. август 1991, стр. 18.

⁷¹⁰ Исто

Те (1991) године, за 4. и 5. новембар, сазвано је ванредно заседање Сабора „ради доношења хитних и животних важних одлука везаних за духовну мисију Српске православне цркве и за опстанак и будућност српског народа у овим трагичним и судбоносним данима његовог страдања и борбе за слободу и достојанство пред претњом новог геноцида у рату који је изазвала хадезеовска⁷¹¹ Хрватска“⁷¹².

Сабор, „у атмосфери молитвене и састрадалне сабраности“, саслушао је извештаје својих чланова, епископа, са ратом захваћених подручја и потом донео одлуке о начину пастирског, духовно-просветног и добротворног деловања у условима погибије, разарања, избеглиштва и осталих ратних страха. Услед започетог рата, Сабор се обраћа европској и светској јавности и „устаје у заштиту не више само политички, него сад и биолошки угроженог српског народа у Хрватској и у Крајинама“. Апелује се на демократска и хумана начела међународне заједнице, а још више на савест свих људи добре воље.⁷¹³

Српска црква показује солидарност са својим народом, залаже се за поштовање његових права, али и подучава и упозорава какав рат се сме водити и како треба у рату поступати. Отуда и овом приликом Свети архијерејски сабор подсећа „све православне Србе“ да „Православна црква допушта једино одбрамбени и ослободилачки рат кад је он, упркос нашем залагању за мир, и против наше воље наметнут, а апсолутно одбацује сваки завојевачки и неправедни рат, при чему се српски војник, којег треба да краси традиционално чојство и јунаштво, мора борити витешки и часно, не каљајући злочинима и неправдом свој и народни образ.“⁷¹⁴

Поучавајући са духовно-моралног становишта, патријарх Павле и архијереји СПЦ, потом и у *Божјињој посланици*, на крају прве године рата, износе реч која „радује и теши“, указују: „Скоро свака кућа у Србији има по једно избегличко дете, али ниједне избеглице из Србије – ма које друге вере или друге нације. Наш је завет да не расплачемо ниједно дете и не увелимо ниједну старицу зато што је друге вере и нације.“⁷¹⁵

⁷¹¹ На власти у Хрватској тада је била странка коју је предводио Фрањо Туђман – Хрватска демократска заједница (ХДЗ)!

⁷¹² Саопштење о ванредном заседању Светог архијерејског сабора Српске православне цркве; *Гласник СПЦ*, бр. 11, новембар 1991, стр. 214.

⁷¹³ Исто

⁷¹⁴ *Гласник СПЦ*, бр. 11, новембар 1991, стр. 214.

⁷¹⁵ *Гласник СПЦ*, бр. 12, децембар 1991, стр. 231.

Почетком 1992. године, 16. и 17. јануара, поново је одржано ванредно заседање Светог архијерејског сабора СПЦ. Првенствено, разматрана су „горућа питања“ која су се тичала тадашњих збивања у Југославији и око ње, на међународном плану, „са далекосежним последицама за српске земље и српски народ у целини“. Сабор са овог заседања упућује *Поруку српском народу и међународној јавности*, којом иступа у одбрану угрожених људских и политичких права и духовног бића српског народа.⁷¹⁶

Најбољу лекцију, својеврсни народни програм поступања у ратним приликама дао је патријарх Павле, са архијерејима СПЦ, кроз *Светосавску посланицу* 1992. године.

У посланици упућеној свештенству, монаштву и верном народу Српске православне цркве, истиче се да, према ономе како је Свети Сава протумачио Христову мисао, савремене проблеме требало би схватити на следећи начин:

„Народна држава – отаџбина – земља је отаца наших. Народна држава не иде докле мач може ићи, него мач сме ићи само до границе једне народне државе, тј. отаџбине. Ако се дозволи да се држава простира докле мач може досегнути, онда држава престаје бити народна; престаје бити отаџбином и постаје империјом. У том случају, она добија територијално, али губи морално. *Покорити или покорен бити подједнако је катастрофално за националну државу.*“

А за војску, да би била народна, каже се:

„Војска, да би имала своје морално оправдање, мора – по савету Светога Саве – бити народна. Она се састоји од синова народа, а не од робова или плаћеника. Народна војска има за циљ само – и једино – да брани народ и народну државу, никако да напада друге народе и руши туђе државе. Војска се не употребљава ни у једном спору са суседним народима докле се претходно не исцрпе сва средства за мирно решење спора.“⁷¹⁷

Настављајући разговоре које су током 1991. године, у два наврата, водиле делегације дотадашње Бискупске римокатоличке конференције Југославије и Српске православне цркве, од 21. до 23. јануара 1992. године, у седишту Савета европских бискупских конференција Римокатоличке цркве, у Санкт Галену (Швајцарска), одржан је састанак Заједничке комисије за сусрет и дијалог, састављене од шест представника Римокатоличке цркве за Хрватску и исто толико представника Српске православне цркве

⁷¹⁶Гласник СПЦ, бр. 1, јануар 1992, стр. 3-5.

⁷¹⁷Исто, 2-3.

(по четири епископа-бискупа и два теолога).Подстицај за рад ове, мешовите комисије дао је патријарх српски Павле, на основу одлуке Светог архијерејског сабора.

У саопштењу са састанка у Санкт Галену (одржаногзаузимањем Конференције европских цркава)речено је да су вођени „отворени разговори о наслеђеним сложеним историјско-црквеним, културним и националним проблемима“, који су „још и посебно оптерећени“ полувековним робовањем под комунизмом. Наравно, посебна пажња посвећена је тадашњем „трагичном сукобу и страдању“, напомињући да су „болно свесни“ да о истим догађајима и проблемима немају увек исте погледе и ставове, али се искрено залажу за то да једни другима помогну где год могу.⁷¹⁸

Из Српске цркве, поготово кроз речи њеног поглавара патријарха Павла, у свим приликама могле су се чути речи саосећања не само са српским народом, него са свима који страдају у рату. На жртве са друге стране не заборавља се ни приликом држања помена жртвама са сопствене стране.

Тако, у недељу 2. фебруара 1992. у свим православним храмовима одржан је помен жртвама рата. У Саборном храму у Београду служио је патријарх Павле. После одслужене Литургије, одржао је беседу, у којој је показао жаљење не само за српске, него и за хрватске жртве, рекавши, поред осталог: „Ожаливши наше најближе по вери и крви, због свих страдања која су их снашла, уништене домове, цркве, неповратно упропаштено благо историјског и културног значаја, ми жалимо и хрватски народ, његову несрећу и страдање, као и штету од уништених имања, цркава, културних и историјских вредности, знајући да смо били бољи хришћани и бољи људи, да су нас те несреће могле мимоићи.“⁷¹⁹

4.1.6. Рат у Босни и Херцеговини

Настојања, увелико предузимана управо од СПЦ, да се спречи преношење рата у вишенационалну и мултиконфесионалну Босну и Херцеговину, нажалост, остала су безуспешна. Муслимани и Хрвати, противно вољи Срба, једног од три конститутивна народа, одржали су 29. фебруара и 1. марта 1992. године референдум за независност БиХ. Срби су бојкотовали гласање. Другог дана референдума, 1. марта 1992. године, нападнути су српски сватови испред Старе цркве на Башчаршији, у Сарајеву. Припадник паравојних

⁷¹⁸Православље, 1. фебруар 1992, стр. 1.

⁷¹⁹Православље, 15. фебруар 1992, стр. 2.

Зелених беретки Рамиз Делалић убио је младожењиног оца Николу Гардовића. Нападнута је и српска застава. Срби су истог дана, у вечерњим сатима, поставили барикаде по Сарајеву. До 5. марта барикаде су постављене по јеш неким градовима.

Патријарх Павле поново позива на разум. У беседи 9. марта 1992. у Храму Светог Саве у Београду, после одслуженог парастоса „за пострадале и умучене слуге Божје, православне Србе и Српкиње овде и широм крајева“, од 1941. до 1991. године, упозорава да се „истинско народно добро остварује не мржњом и насиљем, него чојством правде и истине хришћанске љубави“.⁷²⁰

Уље на ватру подстицаног ратног пожара дефинитивно је долила Европска заједница 6. априла 1992. године, признавањем Босне и Херцеговине за независну државу, на онову нелегалног референдума од 29. фебруара и 1. марта 1992. године. Рат је почео!

Три дана после признавања независности Босне и Херцеговине, 9. априла, док су трајале борбе за Зворник, реис-ул-улема Хаџи Јакуб Селимоски пише драматично писмо патријарху српском Павлу, којим га позива да утиче на „нападаче“ на Зворник, међу којима су, како он каже, многи који „говоре да то чине у заштити српства и православља, дакле убијају, руше и пале у име вјере“, да се „зауставе у тим безумним походима“. И још каже: „Очекивао сам од Ваше светости и раније да се огласите, да осудите ову агресију на Босну и Херцеговину, јер не страдају само муслимани, него и Срби и Хрвати и сва друга недужна људска створења која живе на овим просторима.“⁷²¹

Патријарх Павле, пошто је тих дана био у иностранству, а истовремено ишчекујући и лични сусрет са поглаваром Исламске верске заједнице, одговорио је девет дана касније, 18. априла, писмом, у којем каже да је „Српска православна црква и до сада чинила и сада чини све што је у њеној моћи да до непријатељстава не дође“, и да је њен став да „све, пак, несугласице које настају међу људима и народима да се решавају договорно, на миран начин, достојан људи који верују у једнога Бога, који су ту живели заједно кроз векове и који знају да су потомци и једних прародитеља, те да је свака суза и свака кап пролирене крви суза и крв брата“. Српски духовни поглавар потом пише: „По нашем виђењу, српски народ није виновник крвавих сукоба у Босни и Херцеговини, али дубоко жалимо што су, у насталим сукобима, неки који себе називају православним верницима у одбрани

⁷²⁰ Гласник СПЦ, бр. 4, април 1992, стр. 63.

⁷²¹ Православље, 1. мај 1992.

поступили насилнички, недостојно и православне вере и свог имена. Осуђујемо насиља и злочине ма ко их чинио и ма коме их чинио, било на Купресу, или у Зворнику, јер су нас наше мајке кроз векове училе и опомињале да зло добра донети неће.⁷²²

Уобичајено је када до рата дође, с обзиром на то да он велика страдања носи, да страна која је прва потегла оружје оптужује нападнуту страну да је она рат изазвала.

Лажи су царевале у грађанском рату у бившој Југославији.

Рат није био у интересу српског народа. И зато сви званични представници српског народа тада су у свакој прилици иступали против рата, настојећи да спрече да до њега дође. Међутим, како у Хрватској, тако и у БиХ, Срби су оптуживани да су они ти који су изазвали рат, иако чињенице казују да су ратови започињали – нападима на Србе!

Хрватској је одговарало да се рат пренесе и у БиХ, да би се тако раширио фронт српских снага и да би се тежиште рата изместило изван Хрватске, отуда и први оружани напади у БиХ, напади на Србе, од стране званичне војске Хрватске. Тако, још пре формалног почетка рата, хрватско-муслиманске јединице 108. бригаде Збора народне гарде (ЗНГ) из редованог састава војске Републике Хрватске, у сарадњи и помоћ локалних илегалних муслиманско-хрватских паравојних и парополицијских формација 3. марта 1992. године напале су и заузеле Босански Брод, (у граду је живело 14.045 становника, од којих су, према националном изјашњењу, било Хрвата 4.097, Муслимана 2.284, Срба 4.409, Југословена 2.711 и осталих 544).⁷²³

Отворену агресију на српски народ и БиХ потврдили су и догађаји од 3. априла 1992. године, када су оружане формације из Хрватске напале и окупирале већи део Купрешке висоравни. Само у току неколико дана окупације Купреса (у граду Купресу до рата је живело Срба 1.297, Хрвата 961, Муслимана 365, Југословена 65) учињен је велики број масовних и појединачних сурових егзекуција над цивилима српске националности. Људи су убијани на улици, у властитим и комшијским ућама, у становима, у порти и цркви, у цивилним затворима, војним касарнама и логорима...⁷²⁴

Прилику за остварење својих државно-политичких и културолошко-религијских циљева у тадашњем рату видела је и у то време убедљиво водећа муслиманска странка –

⁷²² Исто

⁷²³ Миливоје Иванишевић, *Поља несреће: Прва антологија убијања Срба у БиХ (1992-1995)*, „Vukotić media“, Београд, 2015, стр. 18.

⁷²⁴ Исто, 27-31.

Странка демократске акције (СДА). Српски исламолог др Мирољуб Јевтић, професор политикологије религије на Београдском универзитету (Факултет политичких наука) истиче да је рату у БиХ највише допринела политика СДА, њеним настојањем да се овде реализује идеје о „исламској револуцији“, за коју су се читавог свог живота свесрдно залагали њени творци и руководиоци⁷²⁵, на челу с Алијом Изетбеговићем. Професор Јевтић сматра да је идеја „исламске револуције“ на „босански начин“ управо оно што се у свету назива реализацијом политике исламског фундаментализма. А та политика, „због своје искључивости и нетрпељивости“, каже, „није ни могла да одведе нигде другде до у крвави оружани сукоб“. Зато сматра да је оружани сукоб морао избити, јер је примарни циљ „светске исламске револуције“ стварање исламске државе.⁷²⁶

Идеолошку основу СДА чини политички спис заснован на исламу њеног првог (тадашњег) председника Алије Изетбеговића назван *Исламска декларација*, настао знатно пре почетка рата, још у комунистичкој Југославији 1970. године. Овај политички проглас⁷²⁷ испочетка дељен је само појединим Муслиманима, који су га ширили међу својим савезницима⁷²⁸. Након смрти неприкосновеног југословенског комунистичког лидера Тита, аутор овог списка Алија Изетбеговић и његови истомишљеници осуђени су за подривање уставног поретка и деловање са позиција исламског фундаментализма и муслиманског национализма. А после пада комунизма и јавне рехабилитације осуђених, *Исламска декларација* (1990) слободно је објављена и без сметњи пуштена у јавност.

Алија Изетбеговић у том свом невеликом делу, које представља као „један програм исламизације Муслимана и муслиманских народа“ – где је циљ „исламизација Муслимана“, а девиза „вјеровати и борити се“⁷²⁹ – залаже се за успостављање исламске државе. Истиче да „исламски поредак“ има две темељне претпоставке: „исламско друштво“ и „исламску власт“⁷³⁰. А као први и најважнији закључак истиче неспојивост ислама и неисламских система. И отуда поручује: „Нема мира ни коегзистенције између

⁷²⁵Мирољуб Јевтић, *Од Исламске декларације до верског рата у БиХ*, друго допуњено и измењено издање, ИГТП „Графомотација“, Прњавор, 1995, стр. 9.

⁷²⁶ Исто

⁷²⁷Raphael Israeli/Рафаел Израели, *From Bosnia to Kosovo: The islamization of the Balkans / Од Босне до Косова: реисламизација Балкана / „Хришћанска мисао“*, Београд, 2002, стр. 29.

⁷²⁸ Исто

⁷²⁹ Алија Изетбеговић, *Исламска декларација*, „Босна“, Сарајево, 1990, стр. 1.

⁷³⁰ Исто, 19.

`исламске вјере` и неисламских друштвених и политичких институција⁷³¹.

Као циљ истиче „остварење ислама на свим пољима у особном животу појединца, у породици и друштву, кроз обнову исламске заједнице од Марока до Индонезије“⁷³².

У разматрању односа муслимана према припаданицима других вера, Цркву одваја од Христове науке, па самим тим и према хришћанству демонстрира, најблаже речено, став неразумевања и нетолеранције. Тим поводом каже: „У питању односа према кршћанству, ми разликујемо Крестову науку од Цркве. У првој гледамо Божју објаву, у извјесним тачкама деформирану, а у другој једну организацију⁷³³, која је својом неизбјежном хијерархијом, политиком, богатством и интересима, постала нешто не само неисламско, него и антикрестовско.“⁷³⁴

Иза ставова о успостављању исламског поретка изнетих у *Исламској декларацији*, као и из политике СДА стала је и Исламска заједница у Босни и Херцеговини. Видело се то и из следећих речи њеног тадашњег поглавара реис-ул-улеме Јакуба Селимовског (1991-1993), изнетих у исламском листу *Препород*, где каже: „Декларација Алије Изетбеговић је једно његово мишљење и гледање на ствари у цјелини, на бази његовог вјерског учења и припадања исламу. Са вјерског аспекта гледано, никога не треба да иритира што тамо гдје муслимани чине велику већину становништва, њихова је религијска обавеза да се врате организирању свих друштвених односа на бази ислама.“⁷³⁵

Тако је и сам реис указао да муслимани имају обавезу, кад стекну прилику, да приступе организовању друштвеног и политичког живота на бази ислама – стварању исламске државе⁷³⁶.

Пошто се у свету водила велика медијска пропаганда против српског народа, заснована на многим искривљеним чињеницама и многим лажним наводима, у светском јавном мњењу створена је необјективна слика о грађанском рату у бившој Југославији, посебно у БиХ, услед чега се тешко или никако пробијала истина о страдању српског

⁷³¹ Исто, 22,

⁷³² Исто, 3.

⁷³³ Алија Изетбеговић о хришћанству говори уопштено, што упућује на то, када говори о цркви, да истовремено мисли на све хришћанске заједнице, не истичући разлике између њих.

⁷³⁴ Алија Изетбеговић, *Исламска декларација*, 53.

⁷³⁵ *Препород*, Сарајево, 15. јануар 1991, стр. 20. Цитирано према књизи: Мирољуб Јевтић, *Од Исламске декларације до верског рата у БиХ*, друго допуњено и измењено издање, ИГТП „Графомотација“, Прњавор, 1995, стр. 20.

⁷³⁶ Мирољуб Јевтић, *Од Исламске декларације до верског рата у БиХ*, 20.

народа и угрожености његових права. Зато је на редовном заседању Светог архијерејског сабора СПЦ, одржаном од 14. до 28. маја 1992. године, одлучено да се сама „Црква, у првом реду чланови Светог архијерејског сабора, интензивно заузме за истинито и објективно обавештавање домаће и светске јавности“ о збивањима у земљи, „ради што бржег успостављања свима неопходног мира и ради праведног решења трагичног међунационалног конфликта“. Са овог заседања, Сабор је упутио домаћој и међународној јавности *Меморандум*, у којем је изнео своје гледање на трагична збивања у земљи, на њихове узроке и указао на могуће путеве разрешења.⁷³⁷

Српска црква наставила је да се још чешће, разним ратним поводима, обраћа на утицајне међународне адресе, сведочећи о збивањима у ратом захваћеним подручјима у бившој Југославији и апелујући за изналажење праведних решења.

Патријарх Павле настојао је да пружи и лични допринос „на терену“. Само од априла до почетка јула 1992. године четири пута је позивао кардинала Фрању Кухарића и реис-ул-улему Хаџи Јакуба Селимоског да се састану и заједнички предузму све што је у њиховој моћи да се крвопролиће заустави и приступи изналажењу мирног решења⁷³⁸.

Наставили су патријарх Павле и Свети архијерејски синод СПЦ да „упорно“⁷³⁹ предлажу одржавање тројног састанка. Док се чекао одговор друге две стране, стигло је писмо Светског савета цркава и Конференције европских цркава, с позивом за састанак. Одржан је 23. септембра 1992. на Екуменском институту Светског савета цркава, у замку Босе, крај Женева, али само у присуству патријарха Павла и кардинала Кухарића; реис-ул-улема Хаџи Јакуб Селимоски није се појавио, иако је најавио да ће доћи.⁷⁴⁰

Са овог састанка две црквене делегације упућена је *Порука*, којом се захтева: да се одмах и безусловно обуставе сва непријатељства; да се одмах и безусловно ослободе сви ратни заробљеници и таоци, као и да се распусте сви заробљенички логори; да се одмах и безусловно престане са нечовечном праксом етничког чишћења; да се свим избеглицама и изгнаницима омогући повратак на родна огњишта, а свим епископима и свештеницима њихових цркава, као и исламским верским службеницима, слободан приступ пастви и

⁷³⁷Гласник СПЦ, бр. 6, јун 1992, стр. 94-97.

⁷³⁸Писмо патријарха Павла Хаџи Јакубу Селимоском, реис-ул-улеми Исламске заједнице, са седиштем у Сарајеву; *Гласник СПЦ*, бр. 8, август 1992, стр. 131.

⁷³⁹*Православље*, 1. септембар 1992, стр. 1.

⁷⁴⁰*Православље*, 1. октобар 1992., стр. 1.

несметано вршење службе; да се што пре воспоставе нормалне комуникације и слободан саобраћај и да се пружи могућност слободног кретања и настањивања свим људима, без обзира на верску и националну припадност; и да се свим страдалницима обезбеди несметано и равноправно допремање хуманитарне помоћи.⁷⁴¹

По завршетку разговора, патријарх Павле и кардинал Кухарић упутили су реис-ул-улеми Хаџи Јакубу Селимоском писмо, у којем кажу: „Уверени смо да ћете се сложити са изнесеним начелима и ставовима који траже равноправност, праведност и мир.“⁷⁴²

До новог сусрета, овог пута патријарха српског Павла, реис-ул-улеме Хаџи Јакуба Селимоског и надбискупа сарајевског Винка Пуљића, а на подстицај и у организацији Фондације „Апел савести“ из Швајцарске, дошло је у Берну, од 24. до 26. новембра исте 1992. године. Поглавари три конфесије заједнички су упутили „Апел за мир у Босни и Херцеговини“, у којем се захтева „да одмах, безусловно и неопозиво, престане рат, да се воспостави мир и да се обнови дијалог као једини метод за решавање постојећих међунационалних и политичких питања“. Наведени су конкретни захтеви, који су идентични захтевима које су на претходном састанку изнели патријарх Павле и кардинал Кухарић. А изнет је и овај захтев – „да се онемогући приказивање овог трагичног сукоба као верског рата и злоупотреба верских симбола у сврху распиривања мржње“.⁷⁴³

Настојала је СПЦсве време рата да одржи односе сарадње и разумевања и са Римокатоличком црквом и са Исламском верском заједницом. Тако, лист *Православље* у броју од 15. септембра 1992. године, на насловној страни, објављује вест са насловом „Гнусни напад на Врховно седиште Исламске заједнице у Сарајеву“. У тексту се каже:

„Са закашњењем од неколико дана, из Сарајева је стигла запрепашћујућа вест, да је 29. августа, гранатом великог калибра, погођена зграда Ријасета – главног седишта Исламске верске заједнице СФРЈ. Од њене експлозије погинуле су две особе, а рањен је и реис-ул-улема Хаџи Јакуб Селимоски.

Одмах пошто је сазнао за овај гнусни напад, патријарх српски г. Павле упутио је писмо Његовој Еминенцији Хаџи Јакубу ефендији Селимоском, у коме му је изразио своју искрену жалост због овог догађаја и жељу да се што скорије опорави.“

⁷⁴¹Исто

⁷⁴²Исто

⁷⁴³*Православље*, 15. децембар 1992., стр. 2.

Прилику за своје духовно дејство на обуздавање непријатељстава Српска црква тражила је и кроз сусрете са утицајним личностима у свету. У јесен 1992. године, од 1. до 28. октобра, српска црквена делегација, предвођена патријархом Павлом, боравила је на Северноамеричком континенту, у посети епархијама које су се у пролеће те године вратиле у канонско јединство Српске православне цркве.⁷⁴⁴ У току ове посете патријарх Павле сусрео се у седишту Организације уједињених нација (ОУН) у Њујорку са њеним генералним секретаром Бутросом Галијем, а у Вашингтону са америчким државним секретаром за иностране послове Лоренсом Иглбергером, поводом уведених санкција Југославији и ратних збивања у Босни и Херцеговини.⁷⁴⁵

Од високих званичника светске политике патријарх Павле није тражио помоћ и разумевање само за Србе, него за све страдалне људе, без обзира којој ратној страни припадали. Америчком државном секретару обратио се следећим речима: „Молим Вас да помогнете да истину са сваке стране сагледају сви људи. Свесни смо да ју је у овим приликама веома тешко сагледати. Није лако сагледати невоље које Срби трпе од Хрвата, а исто тако и Хрвати и Муслимани од Срба. На несрећу, на свакој страни има људи који поступају нечовечно. И то је најстрашније. То су људи који злочином одговарају на злочин. Од свих људи очекујемо да све нас одмеравају истом мером.“

Поред истинитог приказивања оног што се дешава у бившој Југославији и равноправног тремана свих зарађених страна, затражио је и помоћ за најугроженије: „Долази зима – велика несрећа је на прагу. Страдаће најсиромашнији и најнемоћнији. Страдаће деца, болесници и избеглице. Пред несрећом смо да немамо ни хране, огрева, одеће, лекова... Све те људе, те страдалнике, стављамо на срце Вама и људима добре воље. Шта ће бити са њима, Бог свети зна. Тих људи има на све стране: и код Срба, и код Хрвата и код Муслимана. Молимо Вас да се тим људима помогне. Тим немоћнима. Ми као људи свесно да стојимо пред Свезнајућим Богом и Његовим праведним судом. Не желимо да наш народ ставимо испред других, и бољим од других.“⁷⁴⁶

Заузимање патријарха Павла за мир и за његов хришћански однос према свим људима, независно од вероисповести, већ тада је био увелико примећен у свету. Отуда на

⁷⁴⁴ *Православље*, 15. новембар 1992, стр. 1.

⁷⁴⁵ Јован Јањић, *Будимо људи*, I, 290.

⁷⁴⁶ *Православље*, 1. децембар 1992, стр. 2.

његове речи Иглбергер узвраћа: „Ми знамо да се Ви и Ваша Црква трудите да приведете крају ову лудост. (...) На жалост, има толико много зликоваца, а мало јунака. Сада разговарам са једним јунаком.“⁷⁴⁷

Уведене санкције амерички државни секретар правдао је речима: „Оне који хоће да дођу до оружја, санкције треба да спрече у томе. Санкције морају онемогућити да тенкови имају горива и притиснути оне који доносе одлуке да буду разумни и допринесу престанку крвопролића.“ Притом је обећао: „Помоћи ћемо вам да хуманитарна помоћ стигне до оних којима треба.“⁷⁴⁸

Крајем 1992. године, од 8. до 10. децембра, одржано је треће (друго ванредно) заседање Светог архијерејског сабора СПЦ у тој години. Основна тема заседања, како је саопштено, било је „ванредно стање у коме се у овом историјском тренутку налази Српска црква и српски народ“.

Сабор је затражио од власти Републике Хрватске да се православним епископима и свештеницима омогући повратак у њихова седишта, ради обављања својих пастирских дужности, а православним верницима повратак у своје домове. Обратио се црквени сабор и „међународној јавности, на првом месту Европској заједници и Уједињеним нацијама, да се са српског народа скину ембарго и неправедне санкције, које првенствено угрожавају стотине хиљада избеглица у Србији и Црној Гори, затим народ недавно погођен поплавама у северној Црној Гори, као и најсиромашније слојеве друштва, ионако егзистенцијално угрожене због последица дугогодишњег комунистичког система“.⁷⁴⁹

Иностранци центри моћи кризом у бившој Југославији управљали су и војним претњама – против Срба, пошто су наметана решења против интереса српског народа.

Поводом тада (1992) изнетих претњи војном интервенцијом против босанско-херцеговачких Срба, Србије и Црне Горе, Свети архијерејски сабор, на поменутом заседању, саопштава: „Оно што очекујемо од међународне заједнице и свих људи добре воље, у овом трагичном тренутку, нису претње уништењем једног древног европског хришћанског народа, очевидна међународна медијска блокада против њега, његово поистовећивање са влашћу и њеним грешкама, чија је и он сам дугогодишња жртва, и

⁷⁴⁷Исто

⁷⁴⁸Исто

⁷⁴⁹Гласник СПЦ, бр. 12, децембар 1992, стр. 200.

проглашавање српског народа за јединог кривца. Очекујемо, напротив, свестраније и дубље сагледавање стварних узрока ове несреће која нас је све снашла на југословенским просторима и њено праведно разрешење за добро свих.“ А поводом наметања решења, противно интересима било ког народа, упозорава се да ће свако једнострано, неправедно и било којој страни силом наметнуто решење југословенске драме остати „трајно извориште нових сукоба и несрећа на овим просторима у ближој и даљој будућности“.⁷⁵⁰

Настављало се, континуирано, и са изношењем разних медијски лажи против српског народа. Пласиране су многе неистине које су утицале да се светско јавно мњење, пре свега у земљама које су утицале на рат у бившој Југославији, окрене против Срба, да би се унапред „оправдале“ разне врсте „мера“ против српског народа, предузимане само да би се он некако „приволео“ на уступке зарад туђих циљева и интереса.

Међу крупним лажима у то време пласираним по светским медијима била је и измишљена прича о наводно масовном силовању муслиманки. То је био разлог да Свети архијерејски сабор, „ради истинитог обавештавања домаће и међународне јавности“, објави посебно *Саопштење поводом лажних оптужби против српског народа у Босни и Херцеговини*. За те оптужбе највише црквено тело је рекло да су оне „фабриковане у служби нечасне ратне пропаганде против српског народа у целини“.⁷⁵¹

На ванредном заседању, у Црној Гори, у Цетињском манастиру и у манастиру Острог, од 31. октобра до 3. новембра 1993. године, Свети архијерејски сабор СПЦ поново се позабавио питањем трагичног положаја српског народа, његове међународне изолације и притисака из света, као и све већег сиромаштва, али и питањем његове духовне и моралне кризе, која се, како је речено у саборском саопштењу, неминовно одражава на његов целокупни економски и друштвени живот. Тим поводом Сабор је упутио Савету безбедности УН *Апел за човечност*⁷⁵², а домаћој и светској јавности *Поруку*⁷⁵³, у којој износи свој став о тадашњим трагичним збивањима, узроцима и путевима разрешења кризе и изласка из постојећег хаоса.

⁷⁵⁰ Исто

⁷⁵¹ Исто, 200-201.

⁷⁵² *Гласник СПЦ*, бр. 11, новембар 1993, стр. 207-208.

⁷⁵³ Исто, 208-209.

И са овог заседања апеловано је да престану ратна дејства и да се „несугласице разреше преговорима и уважавањем самоопредељења сваког народа, загарантованог повељом Уједињених нација“.⁷⁵⁴

Из Цркве прво и најчешће се обраћају људима на власти. Тако, у то време, кроз *Божјићну посланицу*, патријарх Павле, са архијерејима Српске цркве, узноси молитву да Христос „просветли и умудри властодршце и моћнике“, како из сопственог народа, тако и иностране, „да се не нађу на страни Христових прогонитеља, на страни Ирода и домаћих и страних, јеврејских и римских, властодржаца из времена Рођења Христовог“, већ да се обратe њихова срца и оплемени савести, да би могли истински да помогну свом народу, и свим људима и народима који пате и страдају.⁷⁵⁵

Наравно, обраћају се и свим другим људима. Јер, свако има свој део одговорности. С тим ставом, са редовног заседања у 1994. години (од 22. маја до 2. јуна) Свети архијерејски сабор позива све православне вернике на молитву „за мир и избављење свих“, тако да молитва буде „спојена са хришћанским делањем за мир“⁷⁵⁶.

Изнава разматрајући могуће путеве мира и разума, као и начина како помоћи жртвама рата и свом страдалном народу, Сабор је тада донео одлуку да прошири и ојача хуманитарну делатност Цркве, тако што је дотадашњи одбор при Светом архијерејском синоду за помоћ избеглицама и другим жртвама рата произвео у хуманитарну организацију *Човекољубље*, која ће обухватити све епархије Српске цркве.

Српска православна црква покушавала је и посредством ауторитета руског патријарха да утиче на заустављање рата. На позив Његове светости патријарха српског Павла, 14. маја 1994. године, у посету Српској православној цркви дошао је Његова светост патријарх московски и целе Русије Алексиј II. Високог госта и делегацију Руске цркве на београдском аеродрому сачекао је патријарх Павле, са широм делегацијом Српске цркве. Отпоздрављајући на добродошлицу патријарха Павла, патријарх Алексиј рекао је да је дошао у посету сестринској Српској цркви како би, према својим могућностима, допринео заустављању крвопролића на простору бивше Југославије.

⁷⁵⁴ Исто, 206.

⁷⁵⁵ *Гласник СПЦ*, бр. 12, децембар 1993, стр. 223.

⁷⁵⁶ *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1994, стр. 106.

„Сада нам је најважније да учинимо све што можемо да престане рат, да сукобљене стране све проблеме почну да решавају за преговарачким столом и да се дигне глас против санкција које највише погађају недужне“, рекао је руски патријарх, предочавајући тако циљ своје посете.⁷⁵⁷

Током ове посете, патријарха руског Алексија II и његовог домаћина патријарха српског Павла, са њиховом пратњом, поред осталих, примили су председник Србије Слободан Милошевић и председник СР Југославије Зоран Лилић⁷⁵⁸.

Патријарси Алексиј и Павле упутили су се потом у Републику Српску. По доласку на Пале, патријарх Алексиј II обавестио је председника Републике Српске др Радована Караџића о циљу своје посете: „Дошли смо да дамо свој допринос миру; дошли смо као верски поглавари да позовемо све верске поглаваре да заједно дамо допринос за решавање свих проблема у преговорима, а не на бојном пољу.“⁷⁵⁹

На сарајевском аеродрому, истог дана, 17. маја 1994. године, био је заказан сусрет патријарха руског Алексија II и патријарха српског Павла са надбискупом загребачким Кухарићем, верским поглаваром Хрвата, и реис-ул-улемом Мустафом Церићем, верским поглаваром босанско-херцеговачких муслимана. Патријарси су стигли на време и стрпљиво чекали у неусловном простору на аеродрому. После дужег чекања појавио се надбискуп Кухарић, у пратњи сарајевског бискупа Пуљића. И даље се чекало на муслиманског поглавара, али тек накнадно стигло је обавештење да он неће доћи.

Након два и по сата разговора, донета је *Сарајевска декларација*, коју су потписали поглавари Руске цркве – патријарх Алексиј II, Српске цркве – патријарх Павле и Фрањо кардинал Кухарић, надбискуп загребачки. У *Декларацији* се апелује на мир:

„Крајње је време да се каже да народи на овим просторима не смеју више да унишавају једни друге и да је овакав поступак који уништава живот, права, слободе и достојанство суседног народа неизбежно уперен против твог сопственог народа, против твојих дедова и отаца, синова и унука.

Последњи је час да се схвати да само мирно и праведно решење свих спорова и несугласица које постоје међу народима ових простора може да донесе праву срећу

⁷⁵⁷Гласник СПЦ, бр. 7, јул 1994, стр. 118-119.

⁷⁵⁸Исто, 129-130.

⁷⁵⁹Исто, 137.

људима и да ће њихова будућност бити спасена тек тада када они једни другима пруже могућност да живе онако како је свако од њих навикао и како му је завештано од његових предака.“

Затим се указује на духовну погубност рата када он није неизбежан:

„Време је да се сви сетимо да садашњи трагични сукоб на Балкану представља грех против сваке религије. Узроци рата ни у којој мери нису повезани са верским начелима. Искоришћавање вере ради оправдања непријатељстава и деоба неморално је и злочиначко. Истински верујући хришћани и истински верујући муслимани теже ка миру. То је њихово стварно очекивање и у томе се састоји испуњење заповести Творца.“

Православни и римокатолички поглавари позвали су све у свету који верују у Бога да им се придруже у молитви за мир, а све одговорне за политичке одлуке да испитају своју савест пред Богом и пред историјом шта чине да до тога праведног мира дође.⁷⁶⁰

Међутим крајем те године, 7. децембра 1994. године, двојица тадашњих кардинала – загребачки Фрањо Кухарић и сарајевски Винко Пуљић упућују апел црквама и политичким моћницима у свету, што је изазвало реакцију Српске православне цркве.

Поводом овог апела, Синод „по својој хришћанској савести“, на коју се позивају и римокатолички кардинали, домаћој и светској јавности, поред осталог, саопштава:

„Разумљиво нам је што господа кардинали, загребачки и сарајевски, износе на првом месту пред јавност свој бол и забринутост због страдања свог хрватског римокатоличког народа, а онда и муслиманског живља у Босни и Херцеговини, са којим су Хрвати у (кон)федерацији. Природно је да се људи брину најпре о најближима и најсроднијима. Оно, међутим, што нам је тешко разумети јесте чињеница да двојица угледних римокатоличких прелата у свом апелу потпуно заборављају патње и страдања српског православног народа.“

Апел који су двојица римокатоличких кардинала послали у свет, према оцени Светог архијерејског синода СПЦ, „није еванђелски, јер је себичан и једностран“. Он, као такав, „не указује на право и за све праведно решење, него продубљује ране, и води ћорсокаку из кога нема излаза“. Зато су из Српске цркве у свет послате речи очекивања и наде да ће међународна заједница, али и сви којих се то тиче, после четворогодишњег

⁷⁶⁰Исто, 139.

трагичног искуства, дати „нова и права решења“, за добро и мир свих нас на Балкану, али и шире на европским просторима.⁷⁶¹

4.1.7. Црква против рампе на Дрини

У првој половини 1994. године, тзв. „Контакт група“, коју су чинили Велика Британија, Француска, Немачка, Русија и САД, предложила је план за окончање рата у БиХ. Према њему, предвиђено је да 51 % територије БиХ припадне Муслиманско-хрватској федерацији, а 49 % Републици Српској (која је тада под својом контролом држала око 70 % територије), с тим што је мапа исцртана тако да територије предвиђене да остану под српском влашћу нису биле територијално повезане. Муслимани и Хрвати прихватили су план, а Срби су га одбацили. Представници СПЦ изјаснили су се против овог плана. „Поводом наметаних процената и карата у Босни и Херцеговини“, у Српској патријаршији, у Београду, 5. јула 1994. године одржана је епископска конференција. Са овог скупа упућен је *Апел српском народу и светској јавности*, у којем су српски епископи исказали свој став неприхватања наметнутих решења српском народу.⁷⁶²

Државне власти Србије и Црне Горе, односно СР Југославије, пак, биле су другачијег мишљења – да се понуђено решење прихвати. А пошто руководство Републике Српске на то није пристајало, већ је расписало референдум на којем ће се народ лично изјаснити о томе да ли треба или не треба прихватити понуђени план, Савезна влада, 4. августа 1994. године, донела је одлуку „да прекине политичке и економске односе са Републиком Српском“; „да забрани боравак члановима руководства Републике Српске (Скупштине, Председништва и Владе) на територији СР Југославије“; и да од тога дана граница СР Југославије буде „затворена за све транспорте према Републици Српској, осим хране, одеће и лекова“.⁷⁶³

Након такве одлуке патријарх Павле, са још двојицом архијереја, 8. августа 1994. године, кренуо је на Пале, ратну престоницу Републике Српске. Тадашњи потпредседник Републике Српске др Никола Кољевић сведочи да „није директно разговарано о

⁷⁶¹ Гласник СПЦ, бр. 2, фебруар 1995, стр. 18-19.

⁷⁶² Гласник СПЦ, бр. 10, октобар 1994, стр. 194-195.

⁷⁶³ Никола Кољевић, *Стварање Републике Српске – Дневник 1993-1995*, књига 1, „Службени гласник“ и „Службени гласник Републике Српске“, Београд, 2008, стр. 633.

политици“, али да се на основу патријархове изјаве да не одобрава поделу Срба „с ову и с ону страну Дрине“, као и самог чина посете у том тренутку, показао став Цркве.⁷⁶⁴

Поново је дошло до окупљања српских владика на „епископском саветовању“, у Српској патријаршији, 10. августа 1994. године. И овог пута српски епископи напомињу: „Били смо и јесмо за мир, али праведан за све, јер је он једини трајан мир, док је неправедан мир извор нових несрећа и жариште нових сукоба.“

Поштујући вољу и опредељење за слободан живот других народа, захтевају да се, исто тако, омогући и српском народу у Републици Српској и у Републици Српској Крајини „пројављивање своје воље за слободом и опредељењем са ким ће и како да живи“.

Поводом уведених санкција, односно блокаде границе према Републици Српској, архијереји СПЦ износе став да у „одсудном моменту“ разлике у ставовима и мишљењима не смеју бити повод за деобе, распиривање мржње и узајамно оптуживање. Кажу: „Срамно је и неморално и људи недостојно, у тренутку када је сав српски народ неправедно прикован на стуб срама, да се покрећу харанге против појединаца или група на начин како је то до недавно рађено у свим комунистичким земљама, или да се заједничка одговорност за оно што је рађено и учињено пребацује на појединце, ради оправдања себе. Још више је за осуду, пред проливеном крвљу за слободу најбољих синова овог народа, пред будућношћу, и неподмитљивим судом историје, да званична Србија и Црна Гора, које знају шта су неправедне и нечовечне санкције, заведу сличну или још тежу блокаду и санкције својој распетој браћи у Републици Српској Крајини. Пилатовским праћем својих руку у крви своје напаћене браће, под притиском моћника овога света, ништа се неће решити, а образ и душа и достојанство лично и народно ће се изгубити.“

Највиши представници Цркве отворено саопштавају: „Солидарни смо и овог пута као и увек са својим страдајућим народом, као и са свима који невинно страдају. Црква, без обзира на сва збивања и решења, остаје уз свој народ, делећи са њим добро и зло, штитећи његово јединство и једнодушност у подвигу за правду и слободу, позивајући све на саможртвено помагање, заједништво и слогу.“⁷⁶⁵

У таквој ситуацији, блокиране границе према Републици Српској, српски архијереји прелазе Дрину и своје прво следеће (ванредно) заседање Светог архијерејског

⁷⁶⁴ Исто, 636.

⁷⁶⁵ Гласник СПЦ, бр. 10, октобар 1994, стр. 195.

сабора одржавају у Бањалуци, од 1. до 4. новембра 1994. године. У поруци са овог заседања казују да су овде дошли да би свима дали братски целив мира и упутили позив на безусловни прекид ратног безумља и на успостављање мира и наставак преговора.

Тражећи да се учини све што је могуће да се успостави мир, Свети архијерејски сабор СПЦу својој поруци записује: „Не можемо а да са овог мученичког места – у духу покајања – не осудимо свако учињено злодело, као и разарање светиња и богомоља, православних, римокатоличких и муслиманских, и породичних огњишта разорених у овом несрећном грађанском рату. Молимо и преклињемо све зараћене стране да се са тим безумљем већ једном престане, као и са прогоњењем људи са њихових огњишта.“⁷⁶⁶

Недуго после тога, и „црквена влада“ кренула је у *сусрет* својој *пастви* на ратом захваћеном подручју. Уочи Часног поста, 23. фебруара 1995. године, у Бијељини је одржана седница Светог архијерејског синода у проширеном саставу. председавао је патријарх Павле, а поред чланова Синода, у седници су учествовали епископи са територије Републике Српске и Републике Српске Крајине, неколико епископа из Србије, али и највиша државна и војна руководства РС и РСК.

Поново су разматрана „питања од виталног интереса“ за духовни и биолошки опстанак српског народа. Пошто је било очигледно да се из света намећу решења према мери интереса великих сила и њихових заштитника, констатовано је да ускоро „предстоји време у коме српски народ мора да донесе и оствари судбоносне одлуке од којих ће зависити његова будућност“.

Зато је истакнуто да је од особите важности што пре успоставити братску сарадњу између најодговорнијих политичких и друштвених чинилаца у српском народу, као и укидање блокаде и других препрека сарадње између свих делова српског народа.⁷⁶⁷

На овом сабрању посебно је наглашена улога СПЦ у чувању пуног јединства српског народа, као и одржавању свих његових духовних, народних и културних вредности које су једина гаранција остварења његових историјских интереса и циљева.⁷⁶⁸

⁷⁶⁶Гласник СПЦ, бр. 11, новембар 1994, стр. 220-222.

⁷⁶⁷Гласник СПЦ, бр. 3, март 1995, стр. 42-43; *Православље*, 15. март 1995, стр. 1.

⁷⁶⁸Исто

4.1.8. Српско страдање у Западној Славонији

Хрватске војне, паравојне и полицијске снаге 1. маја 1995. године предузеле су оружану операцију (названу „Бљесак“) с циљем да заузму Западну Славонију, већински настањену Србима, која је тада била у саставу Републике Српске Крајине, и под заштитом снага Уједињених нација. Малобројне српске снаге нису биле у прилици да се супротставе знатно јачој оружаној сили. Сав српски народ се нашао у збегу...

Високи представници Цркве кренули су у сусрет избеглом српском народу, да пружи помоћ и да се упознају са чињеничним стањем. Још док је трајало „чишћење терена“, Свети архијерејски синод обраћа се домаћој и светској јавности, саопштењем прочитаним на конференцији за штампу у Међународном прес центру у Београду⁷⁶⁹. Предочени су злочини које су чиниле хрватске оружане снаге у уништавању преосталих 65 насеља, преосталих после етничког чишћења 1991. године, када је српско становништво протерано из 280 села овог краја.

Синод алармира јавност, подсећајући на континуитет злочина према српском народу, и уз очигледан цинизам према међународним представницима који би требало да брину о миру и о угроженом становништву, саопштава: „Западна Славонија и њен православни народ доживљавају своју завршну агонију: јасеновачки покољ се наставља после педесет година пред лицем читавог света. Очеvidно то што се данас догађа Западној Славонији, само је први чин онога што се припрема народу Републике Српске Крајине и Републике Српске. Уз присуство (и саучешће?) УНПРОФОР-а и НАТО-а, демократске Европе и Америке и других хуманих и хуманитарних фактора међународне заједнице.“⁷⁷⁰

У знак опште народне жалости, због погибије недужног српског народа, као и спасења заточеника у Пакрацу у Западној Славонији, Свети архијерејски синод препоручио је да од 5. до 14. маја 1995. године сва звона звоне сваки сат, од 12 до 17 часова. А у црквама, пак, да се врше молебни, од понедељка 8. до недеље 14. маја 1995. године, с позивом вернима на пост за то време и појачане молитве.⁷⁷¹

На суров начин измењена је етничка слика традиционално српског краја, у којем је рођен и сам тадашњи српски патријарх Павле!

⁷⁶⁹ *Православље*, 15. мај 1995, стр. 1.

⁷⁷⁰ Син. бр. 1003 од 5. маја 1995.

⁷⁷¹ Син. бр. 1004 од 5. маја 1995.

На Ђурђевдан (6. маја), у цркви Светог Ђорђа у Београду, после Литургије, патријарх Павле служио је молебан жртвама хрватске агресије. И овог пута упутио је духовну поуку да се на зло не узвраћа злом. Поручио је свом народу да утеху и „стварну помоћ“ може имати само под условом „да будемо заиста народ Божји, чувајући се од свега што је зло и што је грех“. Јер, како каже, ако се тако буде поступало, „биће Бог са нама и опстаћемо као народ Његов без обзира на жртве“.⁷⁷²

И сутрадан, у Храму Светог Саве, патријарх је служио молебан. И опет је апеловао „да се у овом злу које нас је снашло не поништимо као народ и људи“.⁷⁷³

Било је од раније најављено да ће патријарх Павле 10. маја 1995. године, на празник Преноса моштију Светог Саве, у Јасеновцу служити Литургију, молебан и помен погинулима на највећем стратишту у Другом светском рату. Зато Његова светост сматра да „није случајно“ што је управо пред овај заказани молитвени скуп уследио напад на Јасеновац и целу Западну Славонију⁷⁷⁴. Ипак, најављеног дана, патријарх је кренуо пут српских стратишта. У манастиру Моштаници и на Градини, наспрам Јасеновца, поводом 50-годишњице Другог светског рата и тадашњег српског страдања, служио је заупокојену Литургију, са парастосом јасеновачким и славонским жртвама. Наспрам великог стратишта патријарх је апеловао „на разум и савест људи и народа да узму у заштиту последње остатке у Јасеновцу и околини“; апеловао је такође и „на разум, људску и хришћанску савест челника хрватског народа да зауставе лов на људске главе по шумама око Пакраца и по Западној Славонији“, напомињући да зло и мржња никоме добра донети неће, и поручујући: „Опет ћемо под истим Сунцем заједно живети, истом Савом пловити и воде са ње пити, истоме се Богу молити...“⁷⁷⁵

Највиши представници Српске цркве позивали су свој народ на суздржавање у рату (у поступању које прелази границе одбране), али се они ни у једној ситуацији нису суздржавали од изношења чињеница о страдању српског народа.

Тих дана (од 15. до 26. маја) одржавано је редовно годишње заседање Светог архијерејског сабора за 1995. годину. Поводом педесетогодишњице победе над нацифашизмом и педесетогодишњег страдања српског православног народа, највише тело

⁷⁷² *Православље*, 15. мај 1995, стр. 2.

⁷⁷³ Исто

⁷⁷⁴ Исто

⁷⁷⁵ *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1995, стр. 104; *Православље*, 15. мај 1995, стр. 3.

Српске цркве упутило је *Поруку јавности*, у којој је указано на српске страдања у новијој историји, као и страдања тих дана, која свој узрок имају и у томе што о „судбини српског народа одлучују сви други сем самог српског народа“.⁷⁷⁶

4.1.9. Велики егзодус српског народа из Хрватске

Нажалост, упозорење Светог архијерејског синода да после Западне Славоније следе нови напади, показало се тачним.

Хрватска војска кренула је 4. августа 1995. године у напад на Книн, али и друга српска подручја. Република Српска Крајина нападнута је са више страна. Готово сав српски народ са овог подручја нашао се у збегу, идући према Републици Српској и према Србији. Више од 250.000 српских душа нашло се у избегличким колонама. У року од неколико дана нестало је Републике Српске Крајине!

Свети архијерејски синод СПЦчини оно што је једино могао – поново аламира светску јавност, указујући на трагедију која је задесила српски народ: упућује апел сестринским православним црквама, генералном секретару ОУН, папи Јовану Павлу II, Светском савету цркава, Европској унији и свим амбасадама у Београду.⁷⁷⁷

Алармира и домаћу јавност. Српском народу упућује посебан апел, који започиње речима: „Ово је голготски час наше историје!“ А затим указује: „Српски православни народ Западне Славоније и читаве Српске Крајине – од Глине до Јадовна и Голубњаче у Далмацији, и Јасеновца – поново преживљава геноцид и егзодус који надмаша онај из времена фашистичког и усташког терора под Хитлером. Очеvidно је да и осталим деловима Српства прети опасност од даљег уништења, од Јадовна до Косова.“

За овај егзодус Синод оптужује и државна руководства СР Југославије, односно Србије и Црне Горе, зато што нису више урадила на заштити нападнутог народа. У апелу се оптужују да су „својим властољубивим понашањем и самољубивим ставом погазила сва своја обећања и гаранције дате Српској Крајини“, а онда, пошто се трагедија десила, да „скривају праву истину од народа, умртвљују његову моралну и патриотску дужност и одговорност, не чинећи ништа суштински битно за спас народа с обе стране Дрине, и за његово духовно, морално и политичко обновљење, отрежњење и усправљање“.

⁷⁷⁶ Исто, 102-103.

⁷⁷⁷ Син. бр. 1815, од 7. августа 1995.

У тој ситуацији Синод пред народ износи три захтева:

Прво, позива сав православни српски народ и свештенство на појачану молитву и општу жалост за настрадали српски народ у Западној Славонији и Српској Крајини. И то образлаже следећим речима: „Недолично је ових дана и срамотно организовати и учествовати у било каквом весељу у тренутку кад стотине хиљада наше браће гину, гладују и крећу се у незнању, беспућима без дома и крова над главом, тражећи себи спаса. Није време разонода ни безбрижног летовања кад мученички народ страда, од свих остављен и напуштен.“

Друго, апелује се на сваког српског домаћина и сваку установу Србије и Црне Горе да учини што је могуће више у прикупљању хране, лекова, обуће, одеће и новчаних средстава која ће бити достављана избеглицама, посредством Добротворног фонда СПЦ *Човекољубље*. Тим поводом Синод опомиње: „Знајте да ће многи од тих бескућника закуцати и на врата вашег срца и вашег дома. Не дозволите да вам срце, рука и дом буду затворени за братску несрећу, да вас не би Бог лишио ваше среће и напретка.“

Треће, поново се позивају народни прваци и челници политичких странака и сви одговорни људе српског народа да се „уздигну изнад свих људских сујета и раздора“, и да изабере Владу свенародног поверења од најугледнијих људи и на жртву најспремнијих. Износи се уверење да једино таква Влада може „да спасе народни образ, да васпостави морални и политички углед Срба пред светом, да заштити биолошки опстанак српског народа, обнови његов друштвено-социјални живот и свестрано угрожено достојанство“.⁷⁷⁸

Патријарх Павле упућује и личну поруку својим земљацима, прогнаницима из Српске Крајине, с очинском молбом да не клону духом и речима охрабрења:

„Позивајући овим својим апелом сву браћу православне Србе у земљи и расејању, да учине све што је у њиховој моћи да вам ублаже бол и олакшају тегобни крст изгнанства, молим и све вас, од малог до великог, да не клонете духом, да не малакшете и не паднете у очајање. Из историје знамо, па и из целокупне мукотрпне историје нашег светосавског народа, да Бог неће пустити никад већа искушења од оних која људи могу поднети (1. Кор. 10, 13).“

⁷⁷⁸Син. бр. 1816, од 7. августа 1995.

И овом приликом патријарх Павле моли „све православне Србе, нарочито изгнанике“, да се уздрже од нетрпељивости према било коме од националних мањина у Србији, Републици Српској и другде, „имајући увек у виду заповест Христову да се и према непријатељима опходимо човечно, а камоли према недужнима“. Опомиње да „увек и у свим околностима живота, па и оним најтежим, треба имати на уму свету поруку Христову: `Што хоћете да чине вама људи, тако чините и ви њима`.“ (Мт. 7, 12)

Његова светост, са београдским свештенством, 7. августа 1995. у цркви Светог Марка у Београду, служио је молебан за спас српског народа у РСК и РС. Црква је била пуна, а патријарх се народу обратио речима: „Није лако, знам, али знам да нико од нас, браћо и сестре, не би пристао да своју земљу, своју државу гради на геноциду, на злочину, на ономе што Бог види са неба и платиће кад-тад. Треба да се бранимо од злочинаца, од зла, али увек као људи и народ Божји, имајући поверења у Сина Божјег и Његову моћ, слушајући Његове речи са крста које су биле: `Боже, опрости им, не знају шта раде`.“⁷⁷⁹

Сазван је потом, 17. августа 1995. и Свети архијерејски сабор, који је ванредно заседао, решавајући питања везана за дочек и прихват напаћених прогнанника и избеглица из Српске Крајине. Сабор је, такође, упутио речи утехе прогнаној броћи, „од малог до великог“, молећи их да не клону духом, не малаксају и не предају се очајању.

Али и позвао на преиспитивање и духовно отржење. У саопштењу са заседања се каже: „Ово је време преиспитивања наших савести, време највеће одговорности. Једино је извесно: ако све оно што нам се догодило и што нам се догађа не буде подстрек свима на духовно отржење и на повратак исконским хришћанским и човечанским вредностима, на једнодушност и на морални препород, наша будућност би, не дао Бог, могла бити мрачнија него ли наша садашњост и непосредна прошлост.“⁷⁸⁰

Након пада РСК, било је извесно да ће се агресија проширити и на РС. А како је непосредно пре тога дошло до размимоилажења између политичког и војног руководства српског народа у БиХ, Свети архијерејски синод СПЦупућује апел Народној скупштини РСи посебно председнику РСРадовану Караџићу и војном команданту генералу Ратку Младићу, захтевајући да престану све расправе док се води борба за опстанак.⁷⁸¹

⁷⁷⁹Православље, 1. септембар 1995, стр. 1.

⁷⁸⁰Исто

⁷⁸¹Син. бр. 1814, од 7. августа 1995.

4.1.10. Агресија НАТО на Србе у Босни и Херцеговини

Одмах после уништења Републике Српске Крајине, већ у истом месецу, у августу 1995. године, отпочиње агресија НАТО-а на Србе у БиХ. Напади су уследили само два дана по постизању договора представника Републике Српске и СР Југославије да се прихвати међународна мировна иницијатива за одлазак на мировне преговоре.

На тај неочекивани брутални, агресивни чин земаља окупљених у војном савезу НАТО, а предвођених САД, патријарх Павле оглашава се саопштењем за јавност, у којем каже: „Силници овога света сада журе: пошто су наоружали и обучили хрватску армију, која је искористила прилику да искорени српски народ из највећег дела Српске Крајине, познати центри моћи сада започињу сурову одмазду над Србима Босне и Херцеговине, и то у часу кад и њихови најодговорнији представници прихватају америчку мировну иницијативу. Зла коб насилника из оба светска рата враћа се на вековну постојбину српског народа, а `правда` се дели сурово и цинично; тај народ треба свим средствима присилити да пристане на оно што му је досуђено унапред, без његовог учешћа и насупрот његовом самоопредељењу. Узгред, самоопредељење се признаје свима осим Србима, чак и кад је остваривано нелегалним и неморалним методама са врхунцем у насиљу.“

Агресију под којом се нашао српски народ у БиХ, патријарх Павле користи да укаже на улогу спољњег света у југословенској драми, па каже: „Уместо прокламованог мира и помирења, светски моћници су за протекле четири године постигли да продуже и интензивирају један ионако свирепи међуетнички рат – рат који су и јавно подстицали и праву истину о њему привидима сакривали.“

Предочава и суморне прилике у којима се у таквом свету нашао српски народ, истичући: „Нема адресе на коју бисмо сада могли да упутимо протест. Речи су потрошене. Демонске силе се све чешће појављују без камуфлаже, без изгледа анђела светлости“.

Али, показује духовну снагу, и позива на молитву за све страдалнике, па и за непријатеље. И још каже патријарх:

„Позивамо свој напаћени народ: браћо и сестре, идимо само путем правде и поштења, вере и врлине, чојства и хришћанског витештва, без мржње и освете ма према коме, клечећи увек пред Богом, а никад пред људима, па ће Он, Господ над војскама,

Сведржителъ, Господар историје, Бог љубави и милосрђа, али праведни Судија васељене, бити са нама. А буде ли Он са нама, кога да се бојимо? Нека се умилни звуци звона са звоника наших храмова и манастира слију са молитвом Цркве православне у срцима и на уснама свих нас: Господе сила, с нама буди, јер другог Помагача осим Тебе немамо: Господе сила, помилуј нас! Амин.⁷⁸²

Две недеље након отпочињања НАТО агресије на српски народ у Босни и Херцеговини, патријарх Павле упућује апел председнику САД Клинтону да се „обуставе ужасавајућа бомбардовања територије босанско-херцеговачких Срба“.

Као духовни отац српског народа, патријарх Павле упознаје ратоборног америчког председника да код Срба „преовлађује осећање да бомбардовање има за циљ да се српски народ у Босни и Херцеговини присили да пристане на оно што му се намеће или што му је унапред досуђено, без његовог учешћа и насупрот његовом самоопредељењу, а он остане инвалид неспособан да се опорави, и кад буде успостављен мир.“

Његова светост свестан је да његове речи неће много дотаћи отврдло срце оних који убијају, али, ипак, савести своје ради, пише: „Знам да су речи апела и протеста већ одавно постале залудне, па и одбојне моћним људима нашега света, који су одлучили да пут до мира трасирају ширењем рата и да балкански пакао умире применом паклене силе, уместо снагом разлога и разбора. Али знам и да се треба надати и када по људској логици нема наде; зато ипак апелујем на Вас.“⁷⁸³

Поводом трагичне ситуације у којој се у јесен 1995. нашао српски народ у Републици Српској, посебно у њеним западним деловима, услед офанзиве муслимана и Хрвата и војске Републике Хрватске, на дан Покрова Пресвете Богородице (14. октобра) у Српској патријаршији у Београду одржано је саветовање Његове светости патријарха Павла и чланова Светог архијерејског синода са свим архијерејима из Републике Српске. Са овог састанка издато је саопштење за јавност, којим је скренута пажња на тешку хуманитарну ситуацију у којој се нашао изгнани српски народ. Истовремено, „у име правде Божје и људске“, упућен је апел међународној заједници, Уједињеним нацијама и свим људима у свету „да учине све да се овај унесрећени народ спасе“.⁷⁸⁴

⁷⁸²Православље, 15. септембар 1995, стр. 1.

⁷⁸³Православље, 1. октобар 1995, стр. 1.

⁷⁸⁴Православље, 1. новембар 1995, стр. 3.

4.1.11. Помиритељска улога патријарха Павла између политичко-државних представника Срба са две стране Дрине пред мировну конференцију у Дејтону

Пошто су, у лето 1995. године, били заказани преговори у Дејтону, којима је, вољом великих сила, одлучено да се оконча грађански рат у Босни и Херцеговини и у Хрватској, требало је усагласити јединствену српску политику, а годину дана раније дошло је до отвореног размимоилажења између политичких руководстава СР Југославије (Србије и Црне Горе) и Републике Српске, што је резултирало постављањем границе на Дрини, с источне стране. У тражењу начина да се дође до јединствене, усаглашене политике, с којом ће се ићи на преговоре у амерички град Дејтон, дошло се на идеју да би се то могло постићи уз посредовање, или у присуству неког ко има несумњив ауторитет код обе стране. А то је био једино – патријарх Павле.⁷⁸⁵

Разговори су, у два наврата, вођени у Добановцима крај Београда. Молба патријарха Павла на почетку разговора је била да се „неспоразуми тренутно забораве“, а да се „после рата братски расправимо и опростимо ако шта имамо“⁷⁸⁶.

Постигнут је договор о заједничком наступу на мировним преговорима, тако што ће обе стране дати по три преговарача, с тим што ће у случају њиховог разилажења одлучујућа бити реч шефа делегације – председника Србије Слободана Милошевића. Сви су ставили потпис на овакав споразум, а на крају, на средини папира, потписао се и патријарх Павле, у својству сведока.⁷⁸⁷

Неким од владика то није било по вољи. Епископ рашко-призренски Артемије пише патријарху Павлу отворено писмо, којим тражи „разрешење и разјашњење“ неких његових недоумица, истовремено, износећи свој став да је „јединствена делегација“ која је одређена за преговоре у Дејтону „само пуста фирма кроз коју и преко које се даје пуно овлашћење једном једином човеку – Слободану Милошевићу – да сам својевласно и својевољно одлучује о даљој судбини целокупног српског народа и свих територија на којима тај народ вековима живи“⁷⁸⁸.

⁷⁸⁵ Јован Јањић, *Будимо људи, I*, 201.

⁷⁸⁶ Никола Кољевић, *Стварање Републике Српске, Дневник 1993-1995*, књига 2, 275.

⁷⁸⁷ Јован Јањић, *Будимо људи, I*, 202.

⁷⁸⁸ НИИ, 15. септембар 1995.

Услед таквих негодовања, у штампи се разматрала и могућност да би патријарх Павле могао да поднесе оставку⁷⁸⁹... По завршетку преговора у Дејтону, Свети архијерејски синод „поздравља престанак рата и прихватање договора о миру на тлу бивше Републике Босне и Херцеговине“. Истовремено, упућује апел „свим међународним чиниоцима“, којим изражава своју „велику забринутост“ поводом оних делова споразума којима се доводи у питање „опстанак десетина хиљада православних Срба који живе у српским деловима Сарајева, Оцака, Херцеговине и других места настањених по преимућству Србима, пошто је предвиђено да њихове територије буду укључене у муслиманско-хрватску федерацију“.

Са своје седнице, са које је упућен поменути апел, 12. децембра 1995. Свети архијерејски синод обавештава домаћу јавност да „недавни потпис Његове светости патријарха српског на договору представника Републике Србије, односно Југославије, и Републике Српске ни у ком случају не значи да он лично, или Црква уопште, стоје иза конкретних иницијатива потписника, или да прихватају као своје, све што читава група одговорних народних представника, или појединци у њој, буду прихватили и одлучивали, у ближој и даљој будућности. Његова светост патријарх је и по својој дужности првог пастира и духовног оца и по својој савести присуствовао разговорима најодговорнијих личности у српском народу у својству сведока и моралног гаранта, као што је већ и било објављено. Он је, као и увек, призвао браћу на помирење и заједништво, на заједничку одговорност за судбину народа у овим пресудним временима, што је нашло одјека и у њиховом осећању озбиљности тренутка и сопствене одговорности. Од самих одговорних представника, међутим, зависи у којој ће се мери испоштовати саборност одлучивања; на њима је и одговорност за поступке и одлуке које су донели и које ће у будућности донети. Одговорност са њих нико не може скинути, нити је на себе преузети, па ни патријарх и Црква коју он представља.“⁷⁹⁰

Уследило је потом и ванредно заседање највишег црквеног тела, 21. и 22. децембра 1995. године. И Свети архијерејски сабор СПЦ поздравља постизање договора о миру, али на истом заседању – поништава потпис патријарха Павла на споразуму руководства СР Југославије и Републике Српске. У званичном саборском саопштењу се каже: „С

⁷⁸⁹ Јован Јањић, *Будимо људи*, I, 202.

⁷⁹⁰ *Православље*, 15. децембар 1995, стр. 2.

обзиром на то да је светосавска, миротворна улога Његове светости патријарха г. Павла, искључиво као сведока и помиритеља браће, приликом потписивања документа, при договору народних представника од 29. августа ове године, злоупотребљена и погрешно протумачена, то Свети архијерејски сабор његов потпис на тај споразум сматра неважећим и за Цркву необавезујућим, ограђујући се од његових последица.⁷⁹¹

Са тог заседања српске владице обраћају се „међународним факторима“ да „ставе под заштиту егзистенцијално угрожени српски живаљ у Српском Сарајеву и другим спорним местима Републике Српске, као и у Барањи, Западном Срему и Источној Славонији“, а српском „угроженом и прогнаном народу“ да „не напушта своја вековна огњишта и да им се враћа“.⁷⁹²

4.2. Српска црква у току рата за Косово

По завршетку рата у Хрватској и у БиХ било је очигледно да међународни центри моћи, који су и до тада отворено радили на растурању Југославије и преуређењу света по својим аршинима, настоје да изазову сукобе на Косову и Метохији (КиМ), да би се потом они војно, политички, дипломатски и на друге начине умешали, како би ову српску покрајину прогласили за независну државу, под апсолутном влашћу Албанаца.

Српска православна црква апеловала је и настојала да утиче да не дође до рата. Али није пристајала ни на било какав компромис пред ултиматумима и агресијом да се Косово и Метохија издвоје из државно-правног поректа Србије. И овог пута Црква није била тек посматрач трагичних догађаја, него се и сама укључивала у изналажење мирног решења, а онда се ангажовала да би се, колико је могуће, умањиле последице ратних страдања и послератног угрожавања преосталог српског народа и српских (православних) светиња.

Терористички напади Албанаца на Србе и српску имовину били су све чешћи, организованији и драстичнији, а исто тако и притисци из света на Србију све већи. Кулминирали су с почетка јесени 1998. године, да би у првој половини октобра дошло до сасвим отворених претњи агресијом Северноатлантског војног савеза (НАТО) на Србију, односно на СР Југославију.

⁷⁹¹ Гласник СПЦ, бр. 1, јануар 1996, стр. 2.

⁷⁹² Исто

Агресија је тада за мало избегнута. Али је она, ипак, уследила с почетком пролећа, у вечерњим сатима 24. марта 1999. године!

Ескалација сукоба – изазвана терористичким и другим нападима Албанаца, подстрекиванима споља – добијала је на убрзању и прерастала у отворен рат, а што је давало „повод“ НАТО претњама. У таквим приликама Свети архијерејски сабор састаје се у ванредном заседању, у Београду, од 9. до 12. новембра 1998. године, и упућује поруку домаћој и међународној јавности, којом предочава свој став о решењу настале ситуације и предочава шта Косово и Метохија значе за српски народ.⁷⁹³

Потом, у *Божјићној посланици*, архијереји Српске цркве истичу: „Данас нам је као народу све угрожено, а нарочито наше вековно огњиште – Косово и Метохија. Сви смо свесни шта Косово и Метохија значе за српски народ: да је то колевка и духовности и државности српске; душа и жила куцавица деце светосавске. Једном речју: они су део нас. Због тога су их наши преци и украсили ђерданима бројних и велелепних задужбина и светиња. Некада су сјајни крстови са њихових купола осветљавали Србима пут – све до Сент Андреје и Јадранског мора; а данас, осветљавају свуда где Срби живе. Изгубити овај темељ Светосавља, значи довести и душе своје у питање – па и себе саме.“⁷⁹⁴

Под сенком НАТО претњи, на предлог и уз посредовање међународних посредника, заказани су разговори представника влада Републике Србије и СР Југославије са представницима косовских Албанаца у Рамбујеу (Француска), од 6. фебруара 1999. године. Ови разговори искоришћени су да међународни центри моћи ипоруче Србији и СР Југославији такве захтеве који нису могли бити прихваћени, јер су угрожавали државни суверенитет и нарушавали територијални интегритет. Иако је, на основу створене целокупне политичке климе и медијске кампање, вођене најпре и најснажније кроз медије САД и западне Европе, било сасвим јасно да се испоручују захтеви који се не могу прихватити, да би се пронашао какав „убедљив повод“ за бомбардовање Србије и других циљева на простору СР Југославије, са српске стране тражени су начини да некако дође до мирног решења. Велику активност и преданост у томе показивала је и СПЦ.

Дан пре отпочињања преговора у Рамбујеу, 5. фебруара 1999. године, у седишту Српске патријаршије у Београду, одржано је саветовање епископа СПЦ, одакле је послата

⁷⁹³Гласник СПЦ, бр. 12, децембар 1998, стр. 237-238.

⁷⁹⁴Исто, 235.

порука, својеврсни апел за мир, и предочено шта Косово и Метохија значе за Србију, Српску православну цркву, српски народ, али и за савремену цивилизацију уопште.

У саопштењу са овог сабрања, одржаног под председништвом патријарха Павла, исказана је нада да ће се на преговорима у Рамбујеу „пројавити правда Божја и људска подједнако за све, без разлике“. Духовни челници српског народа изнели су став: „На Косову и Метохији, као уосталом и свуда на свету, треба свима тамошњим становницима обезбедити подједнако право на живот, сунце, хлеб, имовину, свој језик, веру, обичаје, свестрану и стваралачку слободу и развој. То важи подједнако за Србе, Албанце и све друге, од најмањег до највећег.“

А да би се ово остварило, поручује се да је неопходно „испоштовати не само садашња, него и вековна права свих“. И напомиње да се мора непрекидно имати у виду да су „Косово и Метохија вековно живо средиште српске државе и Цркве, извориште српске духовности, културе, државотворног и црквеног народног самосазнања“.⁷⁹⁵

Преговори у Рамбујеу, као што се и могло претпоставити, пропали су, јер су Србији испоручени захтеви који се нису могли прихватити. У ствари, показало се, они су и организовани или да Србија унапред призна капитулацију пред захтевима Запада или да се обезбеди повод за њено бомбардовање!

Дан пре него што ће доћи до агресије, 23. марта 1999. године, Свети архијерејски синод СПЦ издаје саопштење за јавност, којим апелује: „Људско искуство, старо и ново и оно најновије, на простору бивше Југославије показује да рат и насиље, нарочито међуетничко, остављају иза себе само пустош и свеопшту несрећу, са дугорочним духовним, моралним и друштвеним последицама и незацељеним ранама. Свесни тога, захтевамо и молимо у име Божје да се под хитно обуставе сви сукоби на Косову и Метохији и да се проблеми решавају искључиво мирним и политичким средствима.“⁷⁹⁶

Није вредело, бомбардовање је почело у вечерњим сатима 24. марта 1999. године!

Патријарх Павле, у име Светог архијерејског синода, већ следећег дана обраћа се властима свију земаља света „за дејство да бомбардовање престане“ и да се „преговорима нађе праведно решење за излазак из настале кризе“.⁷⁹⁷

⁷⁹⁵ *Православље*, 15. фебруар 1999, стр. 1-2.

⁷⁹⁶ *Православље*, 1-15. април 1999, стр. 12.

⁷⁹⁷ Исто, 2.

Са истим захтевом, на исте адресе, обратио се и шестог дана НАТО агресије, 29. марта 1999. године; затражио је том приликом и од војних и грађанских власти Србије и Југославије „да се учини све што је могуће да дође до мира“. У својој изјави патријарх казује: „Пред нама и пред светом поставља се увек питање: Да ли постоји праведан рат? Еванђелски одговор је: Нападачки, освајачки рат је неправедан. Одбрамбени праведан.“⁷⁹⁸

Ни за патријарха Павла није било дилеме: Срби, односно народ Србије и Југославије био је доведен у ситуацију да се брани, да води – одбрамбени рат.

Пошто се приближавао највећи хришћански празник Васкрс (те године 11. априла), односно Велика (Страдална) недеља која му претходи, патријарх Павле то користи да духовно поучи и упозори како се треба држати и у наступелом новом рату поступати:

„За све православне хришћане у свету, па и за нас, дани Велике седмице дани су страдања Сина Божјега, распећа и смрти на Крсту. Његово страдање даје смисао и нашем страдању за истину, мир и правду Божју и правду разумних људи! Зато молим све верне да не учествују и не присуствују приредбама где се пева, узвикују речи које делују увредљиво и пркосно. Пркос није израз моћи, него немоћи. Он не даје снагу, него је растаче. Јунак се брани од непријатеља, али јуначки. И према непријатељу он поступа као човек, кадар да га `брани од себе`. Песма и свирка недоличне су у ове дане и због напада НАТО пакта и оволиког страдања и погабије од бомбардовања.“⁷⁹⁹

Хришћанска и уопште људска солидарност, али и, свакако, углед СПЦ, а посебно њеног поглавара патријарха Павла, учинили су да се, поводом отпочињања НАТО агресије, саопштењима осуде тога чина и апелима за престанак насиља огласе поглавари свих помесних православних цркава, други црквени великодостојници, хришћанске заједнице, представници других цркава и верских заједница у свету...⁸⁰⁰

У Српској патријаршији 19. априла 1999. састали су се и високи представници цркава и верских заједница у Југославији и заједнички потписали *Апел за мир*, у којем се каже: „Ми доле потписани представници најбројнијих религијских заједница које већ вековима заједно живе и сарађују на тлу СР Југославије позивамо политичке и војне представнике НАТО савеза да одмах прекину бомбардовање Југославије и да излаз из

⁷⁹⁸ Гласник СПЦ, бр. 4, април 1999, стр. 69.

⁷⁹⁹ Исто, 70.

⁸⁰⁰ Православље, 1-15. април 1999, стр. 1. и Православље, 1-15. мај 1999, стр. 1.

настале кризе сви заједнички потражимо у мирним преговорима.“ *Апел* супотписали су патријарх српски Павле, католички надбискуп београдски Франц Перко, београдски муфтија Хамдија Јусуфспахић и рабин Југославије Исак Асиел.⁸⁰¹

Сутрадан, 20. априла 1999. у Београд је допутовао Његова светост патријарх московски и све Русије Алексиј II. У присуству више од стотину хиљада верника, под отвореним небом, испред Храма Светог Саве на Врачару, патријарси Алексиј и Павле служили су Свету архијерејску литургију, молитву за мир и помен свима пострадалима од НАТО агресије. У својој беседи патријарх Алексиј је апеловао на челнике земаља НАТО пакта и СРЈ да прекину сва ратна дејства и да отпочну мировни процес.⁸⁰²

Док је трајала агресија, у уобичајено време, само знатно краће, свега три дана, од 13. до 15. маја 1999. године, одржано је редовно годишње заседање Светог архијерејског сабора СПЦ. Тадашњи тренутак архијереји су оквалификовали као један од најтежих тренутака не само у новијој, него, вероватно, и у укупној српској историји, јер је „доведен у питање не само духовни идентитет, него и биолошки опстанак српског народа“.⁸⁰³

У име будућности и заједничког живота свих људи, свуда у свету, српски архијереји апеловали су на све православне и остале хришћанске народе, на припаднике других великих светских религија и цивилизација и на све људе добре воље „да се максимално заложу за неодложни прекид бомбардовања од стране НАТО пакта“.⁸⁰⁴

Рат је формално престао 10. јуна 1999. године, после 79 дана агресије, када је у Куманову потписан војно-технички споразум између Међународних безбедоносних снага (КФОР) и влада СР Југославије и Републике Србије, којим је било предвиђено повлачење са Косова српских, односно југословенских безбедоносних снага, а распоређивање међународних војних снага (КФОР). Са повлачењем српске војске и полиције, повлачио се и српски народ и припадници других народа који су се осетили угроженима од албанске већине. КФОР је почео да распоређује своје снаге од 12. јуна 1999. Док се једна војска повлачила, друга је споро стизала⁸⁰⁵. Притом долазећа војска највише је пазила на

⁸⁰¹ *Гласник СПЦ*, бр. 4, април 1999, стр. 70; *Православље*, 1-15. мај 1999, стр. 1.

⁸⁰² *Православље*, 1-15. мај 1999, стр. 1-3.

⁸⁰³ Саопштење за јавност са редовног заседања Светог архијерејског сабора Српске православне цркве од 13. до 15. маја 1999. године; *Православље*, 1. јун 1999, стр. 1.

⁸⁰⁴ Исто

⁸⁰⁵ *Православље*, 1. јул 1999, стр. 1.

позиције које ће заузети и на сопствену безбедност. За то време многи „борци“ тзв. Ослободилачке војске Косова (ОВК) који су се били склонили у Албанији почели су да се враћају и да убијају и уништавају све српско.⁸⁰⁶ Већ првих дана, одмах по склапању мировног споразума, око 35.000 људи прогнано је са Косова и Метохије⁸⁰⁷.

Разуларене албанске масе и групе нападале су Србе, српске светиње и сва српска национална обележја. У Призрену порушили су споменик цару Душану⁸⁰⁸, у Урошевцу споменик цару Урошу⁸⁰⁹, а после неколико месеци (7. фебруара 2000) у месту Обилић и споменик косовском јунаку Милошу Обилићу⁸¹⁰...

Пошто је већина чланова „црквене владе“, са патријархом Павлом, тих дана била на КиМ, покушавајући да заштити и охрабри преостали српски народ, Синод је 5. јула 1999. заседао је у Пећкој Патријаршији, одакле је затражио од међународних снага да „хитно зауставе и онемогуће терор над српским, муслиманским и ромским живљем, које спроводе чланови ОВК и других група Албанаца са Косова и из суседне Албаније, покушавајући да под плаштом КФОР-а изврше етничко чишћење српског народа“. Позив је упућен и часним представницима албанског народа да „хитно стану на пут освети и одмазди“ која се спроводи над недужним живљем од стране једног дела њихових сународника.⁸¹¹

Терор није престајао. Истовремено, са убиствима, злостављањем и прогоном српског народа, систематски је уништавана и српска духовна баштина. Из тог разлога Свети архијерејски синод са саветовања епископа СПЦ, 10. августа 1999. године у Српској патријаршији, упућује апел КФОР-у и представницима УН на Косову и Метохији „да већ једном стану на крај терору и потпуном етничком чишћењу православних Срба и других етничких мањина, вршеном у њиховом присуству и под њиховим покровитељством“.⁸¹²

Услед прилика у којима су се нашли Црква и српски народ, посебно на КиМ, Свети архијерејски сабор заседао је (ванредно) од 13. до 18. септембра 1999. И тада констатовао да се српски народ налази „пред опасношћу духовног и биолошког истребљења“.

Српски црквени сабор, „апелују на међународну заједницу да елементарна начела

⁸⁰⁶ Исто

⁸⁰⁷ Исто, 2.

⁸⁰⁸ *Православље*, 15. јул 1999, стр. 1.

⁸⁰⁹ *Православље*, 1. јул 1999, стр. 5.

⁸¹⁰ *Православље*, 15. март 2000, стр. 2.

⁸¹¹ *Православље*, 15. јул 1999, стр. 1.

⁸¹² *Православље*, 1. септембар 1999, стр. 1.

људских права и слобода, за која се толико на речима залаже и у својим земљама их спроводи, поштује и кад је у питању наш српски народ“. А ради „заустављања етничког чишћења“, које се одвија у присуству војних и цивилних снага из држава које себе сматрају хришћанским и цивилизованим (КФОР и УНМИК), Сабор упућује протест УН и апел УНЕСКО-у да се хитно спречи даље разарање православних цркава и манастира на Косову и Метохији и уништавање преосталог духовног и културног блага, истичући да оно не представља само српско наслеђе, него и баштину европске и светске културе.⁸¹³

Непосредно по доласку међународних безбедоносних снага, на КиМ разорено или уништено је више од осамдесет православних цркава и манастира⁸¹⁴, од којих су многи из средњег века. Међу тим светињама су: манастир Свете Тројице (са фрескописаном црквом) изнад Муштушта код Суве Реке, из XIV века, који је опљачкан, сапљен а затим срушен до темеља експлозивом; црква Успења Пресвете Богородице (фрескописана) у Муштушту, из 1315. године – спаљена и потом срушена до темеља; манастир Светог Марка код Корише, надамак Призрена, из 1476. године – опљачкан, спаљен и потпуно срушен експлозивом; манастир Светог Арханђела Гаврила (са фрескама) у селу Бинач код Витине, из XIV века – опљачкан и спаљен; манастир Св. Јоаникија у Девичу, код Србице, из XV века – демолиран и опљачкан; Манастир Успенија – Светог Уроша у Горњем Неродимљу, из XIV века – миниран и срушен; манастир Светог Архангела у Горњем Неродимљу, са фрескама, из XIV, а обновљен у XVII веку – запаљен и миниран, гробље рушено, а бор из XIV века посечен и спаљен; стара црква Св. Николе у Доњем Неродимљу – демолирана, паљена и минирана; црква Св. Стефана на гробљу у Доњем Неродимљу, из XIV века – демолирана, паљена и минирана; манастирска црква Ваведења Пресвете Богородице (фрескописана) у Долцу код Клине, из 1620. године – спаљена а Свети престо срушен, затим минирана и срушена; црква Св. Николе у селу Словиње код Липљана, основана у XVI а обновљена у XIX веку – експлозивом разрушена до темеља...⁸¹⁵

Страдање Српске православне цркве, на жалост, наставило се и у потоњем времену.

Након повлачења српских безбедоносних снага и других државних структура, СПЦбила је једина српска институција која је остала на Косову и Метохији!

⁸¹³Гласник СПЦ, бр. 9, септембар 1999, стр. 165-166.

⁸¹⁴Православље, 15. март 2000, стр. 3.

⁸¹⁵Православље, 1. септембар 1999, стр. 7.

Црква је преко својих парохија окупљала народ и храбрила га да и под тако тешким условима остане на својим огњиштима. Већ у септембру 1999. године, под вођством епископа рашко-призренског Артемија, основано је Српско национално веће Косова и Метохије, с циљем да, заједно са Црквом, координира рад Срба у Покрајини.⁸¹⁶

4.3. Српска црква у међународној афирмацији права српског народа

Снажни пратилац ратова на простору бивше Југославије деведесетих година двадесетог века био је – пропагандни рат, вођен против српског народа, под утицајем моћних медија из земаља западне Европе и Северне Америке, које су имале кључну улогу у подстрекивању, отпочињању и вођењу рата у овом поднебљу. У таквој ситуацији тешко се пробијао глас о српском страдању, о српским тежњама, па чак и о ускраћиваним правима српског народа. Српска православна црква на то је често указивала, и, као што ће се показати, својим континуираним деловањем на мултилатералном и билатералном пољу доприносила правилном разумевању проблема⁸¹⁷.

Ради тога циља, Српска православна црква деловала је у три правца: обраћањем помесним православним црквама, обраћањем неправославним и нехришћанским верским заједницама и обраћањем утицајним политичким цетрима моћи и личностима у свету.

У разним приликама обраћала се истовремено на више адреса, свуда где се могло утицати да се рат стиша и неспоразуми између зараћених народа мирним путем решавају.

4.3.1. Обраћање Српске цркве помесним православним црквама

Српска православна црква увек је полазила и деловала са позиције да је део Једног организма – васељенске Православне цркве⁸¹⁸. И зато, по природном поретку, прво се обраћа за разумевање и помоћ помесним православним црквама. Сасвим логично и очекивано, највећу помоћ и потпуно разумевање имала је управо од сестринских цркава.

⁸¹⁶Меморандум о Косову и Метохији Светог архијерејског сабора Српске православне цркве, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 2003, стр. 208.

⁸¹⁷Мирољуб Јевтић, „Улога Српске православне цркве у међународној афирмацији права српског народа“, *Гласник СПЦ*, бр. 10, октобар 1996, стр. 169.

⁸¹⁸Сходно члану 9. *Символа вере*, према којем је Црква – једна, света, саборна и апостолска!

Тако, када је почео рат у Хрватској 1991. године, патријарх српски Павле шаље свим поглаварима православних аутокефалних цркава телеграм, у којем пише: „У овим данима, када сви православни састрадавају у Господу Исусу Христу, са болом јављамо Вам да је Српска црква доживела жалост због тога што је на подручју Републике Хрватске повређено неколико свештеника и погинуло више верних! У име братске љубави и хришћанске заједнице, обраћамо Вам се за молитве Богу да нашу Цркву и народ изведе из искушења у којима су се нашли.“⁸¹⁹

Пошто се рат распламсао, цариградски (васељенски) патријарх Димитрије упућује патријараху српском Павлу телеграм, у којем се исказује хришћанску солидарност: „Ваше блаженство, овим нашим патријарашким писмом хитамо да узразимо Вама, врло нам љубљеном Блаженству, најдубље састрадање Мајке Цркве као и Наше лично у страдању Ваше благословене земље и да Вама и Светом и свештеном синоду, као и богатом Божје благодати Божјем клиру и народу, ставимо на знање да се у благодатном ишчекивању молимо и вапимо ка Господу да брзо мину страдања и искушења како би најсветија Божја Црква у Србији у миру и сваком добром напретку наставила спасоносно служење.“⁸²⁰

Крајем те прве ратне (1991) године патријарх Павле поново упућује писмо поглаварима помесних православних цркава, које, у име Српске православне цркве, моли за „духовну подршку и помоћ“ у тренутку када је, по други пут у истом веку, „угрожен сам опстанак српског православног народа на територији данашње Хрватске“, где се „упоредо са државним прогоном“, масовно уништавају православни храмови и друге светиње. Моли српски патријарх поглаваре других цркава православних да се јавно заложу „за положај православних Срба у Хрватској, за ширење истине о њиховом тешком страдању“. Нарочито би помогло, каже, ако би се, с одговарајућим порукама, обратили Савету безбедности Уједињених нација и Конференцији у Хагу, „који данас одлучују о судбини српског народа, српске државе и Југославије“. Такође, моли да сваки од њих владу своје земље упозна са тешким искушењима са којима је суочен српски народ, како би се она „правовремено заложила за праведно решење југословенске кризе“.⁸²¹

Српска црква имала је разумевање, помоћ и подршку посебно од сестринских

⁸¹⁹Православље, 15. април 1991, стр. 2.

⁸²⁰Православље, 1. октобар 1991, стр. 1.

⁸²¹Православље, 1. јануар 1992, стр. 2.

цркава, па Свети архијерејски сабор на свом редовном годишњем заседању од 22. маја до 2. јуна 1994. године констатује „љубав свих православних цркава“ према Српској православној цркви и „солидарност свих православних народа“ са српским народом. Истовремено, констатовао је и „љубављу надахнуту значајну помоћ многих организација, група и појединаца из неправославних хришћанских цркава и народа“. Али је истакнуто да „апсолутно првенство у братољубљу, у несебичној братској помоћи“, према уверењу Сабора, припада једноверном грчком народу. Зато је Сабор тада донео једнодушну одлуку да Грчкој православној цркви и грчком народу упути саборску посланицу благодарности и љубави, и да, „у знак признања и неразоривог јединства у Христу Господу“, одликује Грчку православну цркву и грчки народ Орденом Светог Саве првог степена.⁸²²

Ако је Грчка црква предњачила у пружању велике материјалне помоћи, Руској цркви посебно припадају заслуге што је доследно и неуморно, у разним приликама, заступала интересе Српске цркве и српског народа и чинила све што је у њеној моћи да се сазна истина о угрожености српских права.

У то време, у постсовјетској Русији, на најистакнутијим местима државне власти били су људи који нису имали довољно слуха за српско питање. А како у то доба, поготово због велике медијске сатанизације српског народа, није било неке јаче земље која би стала иза српских права и животних интереса, патријарх Павле, очекујући помоћ с руске стране, упутио је телеграм Његовој светости патријарху московском и целе Русије Алексију II. Потом је патријарх Алексиј II посетио председника Русије Бориса Јељцина. Резултат ове посете била је изјава руског председника и руског патријарха у којој су изразили „велику забринутост за судбину братског српског народа“. Било је то на почетку 1993. године, када је на делу била жестока медијска сатанизација Срба, али када су медијској пропаганди са запада били изложени и Руси.⁸²³ Руски патријарх Алексиј II тада је упутио поруку и генералном секретару Светског савета цркава и руководству Европске конференције цркава. А с обзиром на то да ове две организације у највећем броју окупљају протестантске цркве, које делују у великом делу Европе и Америке, писмо патријарха руског није могло да остане без одјека, јер је њима стало да имају добре односе

⁸²² Гласник СПЦ, бр. 6, јун 1994, стр. 106.

⁸²³ Мирољуб Јевтић, „Улога Српске православне цркве у међународној афирмацији права српског народа“, Гласник СПЦ, бр. 10, октобар 1996, стр. 170.

са највећом православном црквом, па се није могао занемарити став Руске православне цркве, односно Русије према проблему братског народа Срба.⁸²⁴

Следеће године, почев од 14. маја 1994. године, као што је већ речено, патријарх руски Алексиј II, на позив патријарха српског Павла, био је у посети СПЦ, односно Србији, Црној Гори и Републици Српској, с циљем да утиче на престанак рата и да дигне свој глас против међународних санкција уперених против српског народа.⁸²⁵

Значај тадашње посете руског патријарха и његове мисије у решавању конфликта на Балкану исказао је и председник Србије Слободан Милошевић након што се састао са поглаваром Руске цркве, рекавши: „Посету патријарха московског г. Алексија сматрамо као његов допринос успостављању мира на овим просторима; као знак велике солидарности са нашим народом у времену када се он налази у великим тешкоћама, као знак добре воље и решености да помогне да се на најбољи начин реши једна велика криза која у овом тренутку притиска ове просторе. Несумњиво је да пријатељство између српског и руског народа има једну своју историјску традицију. Посета руског патријарха нашој земљи не значи само учвршћивање пријатељства између Српске православне цркве и Руске православне цркве, него и пријатељство између руског и српског народа.“⁸²⁶

Овом изјавом председник Србије истакао је да је посета руског патријарха, у тадашњим околностима, превазилазила црквени значај.

Његова светост патријарх московски и све Русије Алексиј II допутовао је у Београд и за време НАТО агресије 1999. године. И том приликом, са својим домаћином патријархом српским Павлом, у присуству више од стотину хиљада верника, под отвореним небом, испред Храма Светог Саве на Врачару, служио је Свету архијерејску литургију, молитву за мир и помен свима пострадалима од НАТО агресије.⁸²⁷

Став Цркве и политика државе у православним земљама за време југословенске кризе нису често били на истој страни. Такав случај је био у Бугарској. Док је бугарска држава међу првима признала независност БиХ и других отцепљених југословенских

⁸²⁴ Исто

⁸²⁵ Гласник СПЦ, бр. 7, јул 1994, стр. 118-119.

⁸²⁶ Исто, 130.

⁸²⁷ Православље, 1-15. мај 1999, стр. 1-3.

република, Бугарска православна црква дала је пуну подршку СПЦ и српском народу⁸²⁸.

Као што се видело, све православне цркве показале су солидарност са Српском православном црквом и српским народом и за време НАТО агресије 1999. године.

По завршетку овог рата, када се, према Војно-техничком споразуму из Куманова, српска (југословенска) војска и полиција повукла са КиМ, наступиле су велике невоље за српски народ, Српску цркву и српску баштину. Апели СПЦ за њихову заштиту, упућени представницима међународних организација и међународним војним снагама на Косову и Метохији, нису наишли на довољно разумевања. Зато се патријарх Павле, у име Српске цркве, обратио за помоћ поглаварима помесних православних цркава, да и они са своје стране укажу међународној јавности на страдање српског народа и српске баштине и да апелују за њихову заштиту. Тако, 11. фебруара 2000. године, излажећи у сусрет Светом архијерејском синоду СПЦ, грчки архиепископ Христодул упућује апел председнику САД Билу Клинтону, међународним организацијама (ОХЕ, УНЕСКО, Међународном црвеном крсту, НАТО, ОЕБС, Европској унији, Европском савету), лидерима земаља чије војске учествују у мировним снагама на КиМ, поглаварима цркава ових земаља, Светском савету цркава и Конференцији европских цркава. Архиепископ Христодул указује на страдање српског народа и баштине и позива на интервенцију да би се „исправила неприхватљива ситуација“ и спровела „адекватна заштита народа и светиња на Косову и Метохији“.⁸²⁹

Генерални секретар НАТО-а британски лорд Робертсон, 6. марта исте године, архиепископу Христодулу одговара како „заштита народа на Косову – укључујући и српски – представља питање приоритета за НАТО и КФОР“, али и додаје да је посебно тужно што се „поједини догађаји мржње и даље дешавају“. Британски премијер Тони Блер, који је уз америчког председника Била Клинтона, био предводник и најгласнији заговорник бомбардовања Србије, у одговору архиепископу Христодулу, између осталог, каже да се на Косову ради на уједињењу свих мањина у мале заједнице, како би се, наводно, створило једно демократско, мултинационално и мирно Косово, и додаје да „Срби са Косова имају право да живе тамо, а снаге мира раде све да би их заштитили“. Генерални секретар Светског савета цркава Лемопулос, пак, дели забринутост

⁸²⁸ Мирољуб Јевтић, „Улога Српске православне цркве у међународној афирмацији права српског народа“, *Гласник СПЦ*, бр. 10, октобар 1996, стр. 169.

⁸²⁹ *Православље*, 15. март 2000, стр. 3.

архиепископа Христодула и уверава га да „радимо напорно, у сарадњи са међународним организацијама, да би се сачувало праведно и мирно Косово“.⁸³⁰

Одазивајући се позиву патријарха српског Павла, цариградски патријарх Вартоломеј упућује писмо председнику Европске комисије, са седиштем у Бриселу, Роману Продију и генералном секретару УНЕСКО-а, са седиштем у Паризу, Којичиру Матцури. Председника „европске владе“ упозорава да су „разарајућа деловања“ почињена против древних светих православних манастира, који су „једним делом порушени или претрпели велику штету“, и напомиње да је овде „реч о о културним споменицима из древне прошлости који припадају човечанству“. А генералног секретара Организације за образовање, науку и културу УН позива да се „физички очувају православни црквени споменици на Косову“, али и да се очува њихов „православни хришћански карактер“.⁸³¹

Грузијски католикос-патријарх Илија II и пољски митрополит Сава, поред осталог, издали су заједничко саопштење, у коме су позвали Запад на исправнији однос спрам Срба и српске државе⁸³²...

На жалост, страдање Српске православне цркве на Косову и Метохији и даље се настављало. Али, бар се за то страдање у светској јавности постепено сазнавало.

4.3.2. Обраћање Српске цркве неправославним и нехришћанским верским заједницама

Обраћала се Српска црква и неправославним и нехришћанским верским заједницама. Оне се могу сврстати у три подгрупе деловања: римокатолици, протестанти и нехришћанске заједнице, где се пре свега мисли на муслимане. У обраћању овим верским заједницама Српска православна црква тражила је најпре пут узајамног разумевања, да би се заједнички, свако из своје перспективе, деловало на стишавање и престанак рата, а онда мирно решавање насталих неспоразума и проблема око супротстављених циљева.

Није могуће тачно утврдити колико су та обраћања била делотворна – она су у сразмери са настојањима, тежњама и циљевима с друге стране. Али, то не умањује њихову „специфичну тежину“. Једно је сигурно, а то је потврђивано и у потоњим бројним

⁸³⁰Грчке новине *Ексузија*, 31. март 2000. – *Православље*, 1. јун 2000, стр. 6.

⁸³¹*Православље*, 15. април 2000, стр. 2.

⁸³²*Православље*, 15. септембар 2000, стр. 5.

изјавама, које су долазиле и са адреса на које се тада апеловало: таква обраћања СПЦ могла су само да утичу на стишавање ратног пожара, а не никао на његово распламсавање. Самим тим, она су као таква морала имати резултата⁸³³. Али су и била – мера одзива.

За људе вере није логично, али овде јесте било очигледно: Ватикан и руководеће структуре Римокатоличке цркве били су пре свега на страни истоверних Словенаца и Хрвата, а исламске земље на страни Муслимана у БиХ и Албанаца на КиМ.⁸³⁴

Када је реч о односима са Римокатоличком црквом, Српска православна црква обраћала се не само њеном поглавару, римском папи, него је успостављала контакте и са кардиналима и бискупима у појединим земљама, пре свих у оним земљама које су имале или су могле имати утицаја на тадашња збивања на простору бивше Југославије.

Обично, када је патријарх Павле одлазио у канонску посету епархијама СПЦ у расејању, у туђим земљама, он се том приликом сусретао и са државним представницима и са верским поглаварима у тим земљама. Управо тако је било у жеку рата у бившој Југославији, када се српски духовни поглавар упутио у Аустрију, у Беч, у један од центара у којем се креирала политика западног света према југословенском простору. Патријарх Павле био је први поглавар Српске цркве после 1920. године који је посетио Аустрију. Повод ове његове посете, у времену од 18. до 22. новембра 1993. године, била је прослава 100-годишњице храма Светог Саве у Бечу. За то време српски патријарх се сусрео са председником Аустрије Томасом Клестилом, вицеканцеларом Ерхардом Бусеком, министром просвете Рудолфом Шолтеном, градоначелником Хелмутом Цилком, архиепископом Хансом Херманом Гроером и кардиналом Францом Кенигом.⁸³⁵

Најтиражнији аустријски дневни лист *Ноје Кронен Цајтунг*, као и друга гласила, најавили су и пратили посету поглавара Српске цркве. А аустријска званична агенција АПА тим поводом је објавила коментар о активностима српског патријарха Павла, посебно на смиривању сукоба на просторима бивше Југославије. У коментару се одаје

⁸³³ Професор политикологије религије на Београдском универзитету дрМирољуб Јевтић сматра и истиче, ако се процењује оно што се покушавало и постигло у контактима са неправославнима, онда је оцена успешности такве делатности у основи негатива! (Проф. дрМирољуб Јевтић, „Улога Српске православне цркве у међународној афирмацији права српског народа“, *Гласник СПЦ*, бр. 10, октобар 1996, стр. 170)

⁸³⁴ Мирољуб Јевтић, „Улога Српске православне цркве у међународној афирмацији права српског народа“, *Гласник СПЦ*, бр. 10, октобар 1996, стр. 171.

⁸³⁵ *Православље*, 1. децембар 1993, стр. 1-2.

признање Његовој светости због његових мирољубивих порука и директног ангажовања на окончању сукоба. Али, по старом обичају бечке штампе, ни овога пута није могло проћи без злурадих примедба, од којих је једна била да Српска црква тобоже даје „духовну подршку“ рату, што се закључило на основу тога што српски лидери Републике Српске Крајине и Републике Српске често посећују патријаршију у Београду.

У току боравка у Бечу патријарх Павле и кардинал Гроер потписали су *Иницијативу за мир*, којом се апелује на одговорне за крвопролиће у бившој Југославији и на утицајне људе Европе и света да учине све што могу да би завладао мир.⁸³⁶

Спремност за ближе односе са представницима Римокатоличке цркве и других цркава у Мађарској, као и са највишим представницима ове суседне државе, патријарх Павле показао је посебно у лето 1997. године, када је посетио Српску православну епархију будимску. Поводом ове посете, у епископској резиденцији у Сентандреји, приређен је свечани пријем, где је Његова светост патријарх српски Павле, у име СПЦ, председнику Мађарске Арпаду Генцу уручио Орден Светог Саве првог степена, како је тада образложено, за „приметан добар однос према нашој Цркви у Мађарској, за велико поштовање наше историјске прошлости, културе и црквено-историјских споменика, за искрено разумевање проблема нашег опстанка на овим просторима и коректну примену законских одредби у погледу враћања некретнина од судбоносног значаја за Будимску епархију и српски православни живаљ у Мађарској“.

Из ових речи јасно је да Српска црква негује шири, културолошки аспект деловања, али да наступала са – духовних позиција. Има у виду цело друштво, у којем делује Црква.

Свечаном пријему у Сентандреји, под окриљем Српске цркве, и уручењу високог црквеног признања председнику Мађарске, поред других високих гостију, присуствовали су кардинал Ласло Пашкаи, председник Бискупске конференције Римокатоличке цркве Иштван Шерегел, председник Екуменског савета цркава у Мађарској Бела Харамти, бискупи Реформаторске цркве, представници помесних православних цркава и сви амбасадори православних земаља у Мађарској.

Током ове посете патријарх Павле био је гост и у Мађарском парламенту, где га је

⁸³⁶Исто, 5.

примио председник Золтан Гал⁸³⁷.

Ради међународне афирмације права српског народа, у изузетно тешко време, док су у фебруару 1999. године трајали преговори у Рамбује, који су, како се показало, имали за циљ да издејствују капитулацију Србије, односно СР Југославије, или да обезбеде „повод“ за НАТО агресију, патријарх Павле учинио је посету надбискупу париском, кардиналу Жан Мари Лустижену, да би изразио забринутост за будућност хришћанских светиња на Косову и Метохији, уколико дође до одвајања ове покрајине од Србије.⁸³⁸

Када је реч о односима са протестантским црквама, Српска православна црква са њима се најчешће сусретала у међународним организација, где су оне у великом броју биле заступљене. Ту се, пре свега, мисли на Светски савет цркава и Конференцију европских цркава. Велика медијска пропаганда у свету против српског народа утицала је и на верске заједнице, па се одједи деловања протестантских цркава према захтевима и очекивањима СПЦ, ипак, не би могли сматрати задовољавајућим⁸³⁹. Међутим, став протестантских цркава ипак је био толерантнији од става Ватикана. Примера ради, док је почетком 1993. године руководство Римокатоличке цркве у Немачкој тражило војну интервенцију против Срба, евангелисти из ове земље су изјављивали да су против војне интервенције, захтевајући да се мир постигне политичким средствима.⁸⁴⁰

А када је реч о односу са нехришћанским верским заједницама у свету, где се пре свега мисли на муслимане, СПЦнастојала је такође да нађе заједнички језик, да успостави односе разумевања, што би потом допринело бољим комшијским односима на Балкану.

Исламски центри моћи у свету, као што је речено, подржавали су босанско-херцеговачке муслимане и косовско-метохијске Албанце.

Посебно за време рата на подручју бивше Југославије дошло је до уплива исламских тенденција. И поред продора арапског (вехабитског) и иранског ислама на Балкан за време рата и после рата, прва адреса у исламском свету за балканске муслимане била је Турска⁸⁴¹. Она је је у међународној заједници, свуда где је могла, од Организације

⁸³⁷ Гласник СПЦ, бр. 9, септембар 1997, стр. 137-147.

⁸³⁸ Православље, 15. март 1999, стр. 1-2.

⁸³⁹ Мирољуб Јевтић, „Улога Српске православне цркве у међународној афирмацији права српског народа“, Гласник СПЦ, бр. 10, октобар 1996, стр. 172.

⁸⁴⁰ Исто

⁸⁴¹ Дарко Танасковић, *Неоосманизам: Доктрина и спољнополитичка пракса*, „Службени гласник“ и „Службени гласник Републике Српске“, Београд, 2010, стр. 86.

исламске конференције, преко Лондонске конференције и КЕБС-а, до Савета безбедности и Генералне скупштине Уједињених нација, лобирала у корист босанско-херцеговачких муслимана, залажући се, поред осталог, и за војну интервенцију против „агресора“, како су обележавали Србе.⁸⁴² Турском председнику Тургуту Озалу (премијер Турске био од 1983. до 1989. а председник од 1989. до 1993) није била страна ни једнострана турска војна интервенција⁸⁴³. Приликом посете Хрватској 1992. године изјавио је да ће Турска опколити Србију с југа, а да би Хрватска то требало да учини са севера, „па ћемо видети шта ће онда моћи да ураде“⁸⁴⁴. Такође, на масовном „митингу за Босну“ на централном истанбулском тргу, 13. фебраура 1993. године, Озал упућује отворене претње „муслиманским душманима“ на Балкану. Уз сва посебна заузимања Турске, под њеним председавањем, Организација исламске конференције, у јуну 1992. године, образовала је контакт-групу, под председништвом турског амбасадора Мустафе Акшина, с циљем да утиче на Уједињене нације, ради помоћи браћи по вери у Босни и Херцеговини⁸⁴⁵.

Српска црква у таквој ситуацији није могла много да учини у свом међународном ангажовању, поготово због велике медијске пропаганде против српског народа у свету. Највише што је могла да учини јесте сведочење Истине, да предочава чињенично стање, што, такође, у таквим приликама велике медијске буке, нимало није било лако.

Зато је СПЦ толико инсистирала на реалном приказивању онога што се догађа.

Настојећи да одржава што боље односе са исламском заједницом у Србији, а потом и на другим просторима бивше Југославије, Српска црква трудила се да успостави што боље односе и са исламским структурама у земљама које су имале утицаја на дешавања у бившој Југославији. Конкретно, у арапском свету покушавала је посредством утицајних православних Арапа да објасни и предочи њене ставове, односно положај и тежње српског народа. Тако, примера ради, делегација СПЦ, на челу са патријархом Павлом, приликом боравка у Светој Земљи 1994. године, поред осталих, сусрела се и са Eliasom Freidžom, градоначелником Витлејема. Freidž јесте православац, али је један од најугледнијих

⁸⁴² Исто, 30.

⁸⁴³ Исто

⁸⁴⁴ Цитирано према: Дарко Танасковић, *Неоосманизам: Доктрина и спољнополитичка пракса*, „Службени гласник“ и „Службени гласник Републике Српске“, Београд, 2010, стр. 30.

⁸⁴⁵ Дарко Танасковић, *Неоосманизам: Доктрина и спољнополитичка пракса*, 30-31.

Палестинаца са Западне обале⁸⁴⁶. И приликом овог сусрета патријарх Павле је истакао да је у том тренутку било најважније успостављање мира на простору бивше Југославије. Одговарајући на речи поздрава градоначелника Витлејема, српски патријарх је рекао: „Захваљујем се од срца и молим да се сви молите за мир да Господ дарује нашем народу, а такође и другим народима. Хвала вам на свему!“⁸⁴⁷

С обзиром на то да православни у арапском свету чине незнатну већину, с ограниченим грађанским и политичким правима, њихов утицај и по питању српских захтева није могао бити велики.⁸⁴⁸

4.3.3. Обраћање Српске цркве политичким центрима моћи у свету

Од самог почетка рата највиши представници СПЦ, са духовно-моралних позиција, обраћају се разним центрима моћи у свету. У тим својим обраћањима Црква указује на положај Срба, на ускраћена права српском народу у бившим југословенским републикама, објашњава се зашто су се Срби латили оружја и зашто Србија, као матична земља српског народа, мора да их подржи. Поред осталог, у овим обраћањима СПЦ отворено заговара како би, након распада Југославије, требало поставити нове државне границе – тако да оне обухвате и оне крајеве изван Србије где Срби чине већину становништва. Мислило се на поједина подручја у БиХ и у Хрватској, где су Срби имали статус конститутивног народа. Залагала се Црква за то на основу у свету прокламованог права на самоопредељење. То право није оспоравано другим народима, али се изричито захтевало и за Србе.

Право на самоопредељење народа истакнуто је изнад државних граница.

Тако, у јесен 1991. године, патријарх Павле, у име Светог архијерејског синода СПЦ, шаље писмо британском лорду Карингтону, председнику Међународне мировне конференције о Југославији у Хагу, исказујући у том „преломном часу“ забринутост Српске православне цркве за судбину српског народа, који је „по други пут“ у истом веку „суочен са геноцидом и изгоном са територија на којима је вековима живео“.

⁸⁴⁶ Мирољуб Јевтић, „Улога Српске православне цркве у међународној афирмацији права српског народа“, *Гласник СПЦ*, бр. 10, октобар 1996, стр. 172.

⁸⁴⁷ *Гласник СПЦ*, бр. 9, септембар 1994, стр. 179.

⁸⁴⁸ Мирољуб Јевтић, „Улога Српске православне цркве у међународној афирмацији права српског народа“, *Гласник СПЦ*, бр. 10, октобар 1996, стр. 172.

Пошто је с отпочињањем новог рата, наметана и ревизија историје о претходним страдањима на подручју Независне Државе Хрватске (НДХ) – о националној припадности, структури и броју жртава, као и узроцима и последицама, а што је за циљ имало умањење извршеног злочина – патријарх Павле у писму председнику Међународне мировне конференције о Југославији подсећа на више од 700.000 закланих и уморених Срба у току Другог светског рата на подручју под влашћу квислиншке и фашистичке творевине НДХ, када је за српски народ направљен геноцидни програм: „Једну трећину побити, другу трећину раселити, трећу трећину покатоличити!“

Затим се указује зашто су се Срби у Хрватској у новом рату латили оружја, и зашто је неопходно да их Србија подржи и заштити: „Са поновним проглашавањем независности Хрватске и изричитим признањем њеног представника, Фрање Туђмана, да је њена претеча у том наводно непрекинутом хиљадугодишњем континуитету хрватске државности и тзв. Независна Држава Хрватска, започело је ново, а по могућим последицама можда и погубније страдање Срба у Хрватској. Ти наши сународници, исте вере и крви, суочени су са следећим кобним избором: или ће се оружјем у руци изборити за опстанак у истој држави са матицом српског народа, или ће бити присиљени да се из те `нове` Независне Државе Хрватске пре или после иселе. Трећега нема. Зато их српска држава и српски народ морају заштитити свим легитимним средствима, укључујући и оружану самоодбрану српских живота и свих српских крајина.“

Захтева се изналажење таквог државног решења које Србе у Хрватској неће одвојити од матице српског народа – Србије. Каже се: „Територије на којима је српски народ вековима живео и на којима је априла 1941. имао етничку већину пре извршеног геноцида над њим од стране хрватских квислиншких власти, не могу остати у саставу било какве независне Хрватске, већ се морају наћи под заједничким државним кровом са данашњом Србијом и свим српским крајинама.“⁸⁴⁹

Потом се и Свети архијерејски сабор СПЦ, са свог ванредног заседања, оджаног 4. и 5. новембра 1991. године, обраћа лорду Карингтону и Хашкој мировној конференцији о Југославији, залажући се за мир, праведно решење спора и добробит свих сукобљених народа, али против „пројекта“ који би српском народу ускратио основно демократско и

⁸⁴⁹Православље, 1. новембар 1991, стр. 1.

природно право на самоопредељење и на живот у једној државној заједници.⁸⁵⁰

У писму се указује на беспоштедност рата „између хрватске државе и великог дела српског народа“, рата за који се каже да се може оквалификовати као „нови организовани хрватски државни геноцид над српским народом у Хрватској“, и поново захтева „поштовање воље“ српског народа изван административних граница Србије „да живи у заједничкој држави са осталим Србима и са другим народима који слободно изаберу заједнички живот са њима“, сматрајући да то представља „једино праведно, демократско и хумано решење и једину перспективу мира и стабилности на југоистоку Европе“.⁸⁵¹

Велики проблем за српски народ у целини настао је када су уведене међународне санкције против у међувремену настале (савезом Србије и Црне Горе) Савезне Републике Југославије. Санкције су уведене резолуцијом Савета безбедности УН 757 од 30. маја 1992. године, а касније прошириване и поштроване резолуцијом 787 од 16. новембра 1992. и посебно резолуцијом 820 од 17. априла 1993. године. Уведене су поводом рата у БиХ, а на основу оцене Савета безбедности УН да је СР Југославија умешана у овај сукоб.

Санкције су на исти начин погађале и српски народ у Босни и Херцеговини, пошто су оне у много чему ограничавале или сасвим онемогућавале помоћ СР Југославије.

Један од очигледних примера какве последице су остављале међународне санкције била је смрт дванаест беба у болници у Бањалуци, услед недостатка боца са кисеоником, и четири одрасла болесника, услед недостатка средстава за дијализу.

Након ове трагедије, патријарх Павле упућује писмо УН, Светском савету цркава и КЕБС-у (Конференцији европске безбедности и сарадње), којим тражи да се омогући достављање медицинских средстава и хуманитарне помоћи болници у Бањалуци.⁸⁵²

Страдање „живе цркве“ (народа) увелико је умножено поготово после преношења рата у БиХ. Епископат СПЦу таквој ситуацији није могао остати равнодушан. Поготово патријарх Павле и Свети архијерејски синод оглашавају се поводом разних конкретних ситуација, обраћајући се центрима моћи у свету који су били у прилици да утичу на изазвана ратна дешавања; предочавају чињенице о ратном страдању, апелују да се рат заустави и пружи помоћ угроженом становништву. Тако, поводом страдања Срба у

⁸⁵⁰ Саопштење о ванредном заседању Светог архијерејског сабора Српске православне цркве; *Гласник СПЦ*, бр. 11, новембар 1991, стр. 214.

⁸⁵¹ *Православље*, 15. новембар 1991, стр. 2.

⁸⁵² *Гласник СПЦ*, бр. 8, август 1992, стр. 130.

општини Коњиц, убрзо по отпочињању рата, патријарх Павле упућује писмо на адресе Међународног црвеног крста, ОУН, Светског савета цркава, Конференције европских цркава и КЕБС-а.⁸⁵³ Потом, поводом агресије Војске Хрватске на Србе у источној Херцеговини, патријарх пише генералном секретару УН Бутросу Галију, реис-ул-улеми Хаџи Јакубу Селимоском и кардиналу Фрањи Кухарићу.⁸⁵⁴ Пише српски патријарх и поводом страдања Срба у Сарајеву. Обраћа се опет генералном секретару УН, а копије писма доставља и председавајућем Конференције о Југославији лорду Питеру Карингтону, главнокомандујућем УНПРОФОР-а у Југославији генералу Сатишу Намбијару, министру иностраних послова Велике Британије Дагласу Херду и Конференцији европских цркава.⁸⁵⁵ Обраћа се патријарх Павле генералном секретару УН на другеутицајне адресе у свету, 25. јануара 1993. године, и поводом тадашњег „најновијег покушаја државе Хрватске да искорени српски народ у Српској Крајини“⁸⁵⁶ ...

Патријарх Павле не само да се писмима и апелима обраћао истакнутим личностима и цетрима моћи у свету, него је настојао, кад год је могао, и да успостави лични кантакт. Било је то у ситуацијама када је одлазио у посету српским епархијама у расејању или у посету помесним православним црквама. Тако, као што је већ речено, када је први пут у својству патријарха путовао на Северноамерички континент (ради зацељивања раскола са дотад отцепљеним српским епархијама), у октобру 1992. године, Његова светост искористио је тај пут да се сретне и са тадашњим генералним секретаром УН Бутросом Галијем, замеником државног секретара САД Лоренсом Иглебергером, али и са представницима УНИЦЕФ-а⁸⁵⁷. Када је следећи пут, такође за време грађанског рата, био на Северноамеричком континенту, у Канади, патријарх Павле је (15. јуна 1994. године) посетио Канадски парламент, управо у тренутку када су његови посланици расправљали о Југославији. Долазак патријарха Павла је топло поздрављен. Том приликом поглавар Српске цркве посебно се поздравио са премијером Канаде Жаном Кретијеном и сусрео са министром иностраних послова Андрју Олетом. Пре тога патријарх је посетио и Канадски

⁸⁵³ *Православље*, 1. јул 1992, стр. 2.

⁸⁵⁴ *Православље*, 15. јул 1992, стр. 4.

⁸⁵⁵ Син. бр. 2396/зап. 1609 од 27. јула 1992.

⁸⁵⁶ *Православље*, 1. фебруар 1993, стр. 1.

⁸⁵⁷ *Православље*, 15. новембар 1992, стр. 2.

савет цркава, чији је члан тада била и Српска православна црква⁸⁵⁸ ...

Обраћала се Српска црква светским центрима моћи и кроз своја саопштења са заседања Светог архијерејског сабора и Светог архијерејског синода, као из кроз изјаве њених овлашћених представника.

У току грађанског рата Свети архијерејски сабор СПЦ у неколико наврата обраћао се посебним порукама српском народу и међународној јавности, стајући у одбрану људских и политичких права и духовног бића српског народа. Такве поруке је упутио са ванредних заседања у Београду 16. и 17. јануара 1992. године⁸⁵⁹, у Црној Гори (у Цетињском и Острошком манастиру) од 31. октобра до 3. новембра 1993. године⁸⁶⁰ (са овог заседања упућен је и *Апел за човечност* Савету безбедности УН⁸⁶¹), а затим и у време претњи НАТО агресијом ради отимања Косова од 9. до 12. новембра 1998. године⁸⁶².

Све време грађанског рата у бившој Југославији, као и за време НАТО агресије на Србију патријарх Павле се састајао и са многим представницима страних земаља и међународних организација који су долазили или су били акредитовани у Београду. О томе је често писала не само црквена, него и световна штампа.

Многима није било по вољи оно што је говорио српски духовни поглавар – самим тим што су представљали и заступали земље и организације које су спроводиле политику уцене и агресију против српског народа – али, његова реч није могла да се порекне.

⁸⁵⁸ *Православље*, 15-31. јул 1994, стр. 2.

⁸⁵⁹ *Гласник СПЦ*, бр. 1, јануар 1992, стр. 3-5.

⁸⁶⁰ *Гласник СПЦ*, бр. 11, новембар 1993, стр. 208-209.

⁸⁶¹ Исто, 207-208.

⁸⁶² *Гласник СПЦ*, бр. 12, децембар 1998, стр. 237-238.

5. ПОСЕБНИ КУЛТУРОЛОШКИ АСПЕКТИ ДЕЛОВАЊА СРПСКЕ ЦРКВЕ У ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ ХХ ВЕКА

5.1. Посредством културе до вере

После Другог светског рата Црква је морала да прихвати нову реалност: да се прилагоди увелико скученом простору деловања и да нађе начина да, док се не створе боље прилике, одржи бар жижак вере у народу. Била је принуђена да се сналази како зна и уме, с обзиром на то да су главну реч у друштву у свему преузеле комунистичке државне власти, које су настојале да све прилагоде својим идеолошким аршинима, и које су, с једне стране, подстицале антицрквено расположење, а, с друге стране, подстицале атеизам.

Црква је одгурнута с јавне сцене и из друштвеног живота; а и у таквој позицији пред њом су стајале препреке које нису дозвољавале да организује црквени живот у пуном обиму и да слободно обавља своју мисију. У таквој ситуацији остало је једино да се ослони на оно што јој нико не може одузети, на њено богато духовно наслеђе, које је оцртано неизбрисивим траговима у историји, култури и уопште цивилизацијским достигнућима српског народа.

Зато она настоји да на то скрене пажњу српске јавности. Али, ни то није било лако, јер није било могућности да се њен глас довољно чује, како због изопштености Цркве из јавног живота, тако и услед непостојања у потребној мери властитих могућности.

Један од начина да се Црква огласи и да задржи кидане везе са народом, изван црквене порте, било је њено деловање кроз културу. Али, као што ће се видети, и ту је она ометана и спутавана од државе. Но, она се није предавала пасивности, само чекајући да дођу боље прилике, него је активно доприносила, колико су то могућности дозвољавале, стварању тих бољих прилика.

Када није могла да делује у „спољном свету“, борила се да што снажније делује „изнутра“, рачунајући да ће се њен глас чути и изван ограда око њене порте.

Кроз своје културно-духовне активности Црква је показивала своје богато наслеђе, показивала је да је народна културна баштина настала на основама хришћанске духовности, показивала је нераздвојну повезаност Цркве са бићем народа у којем постоји.

Међутим, и такве активности Цркве пажљиво су праћене од државе. Пратило се и колико је људи долазило на таква сабрања. Тако, Верска комисија Србије у свом годишњем извештају за 1963. годину бележи да се верска делатност те године одвијала углавном на следеће начине: организовањем прослава традиционалних верских празника, приликом освећења подигнутих или оправљених верских објеката, поводом посета црквених великодостојника итд. Каже се да је у Србији 1963. године одржано више од 900 оваквих прослава, а да је на њима учествовало око 800.000 верника.⁸⁶³

Уз редовну своју службу, Црква, поготово у првим годинама после рата, морала је посебно да се бори да сачува своју имовину, а онда, сходно својим могућностима у створеним друштвеним приликама, да се бори за слободу свога деловања, за верска права њених припадника и за што потпуније и садржајније њено присуство не само у приватном, него и у друштвеном животу.

Чинила је то Црква користећи могућности које је имала, и, кроз будно праћење прилика у друштву, изналагањем нових путева за њено културолошко деловање у народу.

5.2. Заштита културног наслеђа

5.2.1. Покушаји експропријације „културно-историјских споменика“

После Другог светског рата државне власти су разматрале могућност да под своју директну управу преузму највредније српске цркве и манастире, оне са статусом културно-историјских споменика, како се називају (а често и третирају) према државној и нецрквеној терминологији⁸⁶⁴.

Верска комисија Црне Горе 31. јануара 1951. године обраћа се Савезној верској комисији дописом, којим се подсећа да су велики број манастира, цркава, цамија и других верских зграда стављени под заштиту државе, као културно-историјски споменици, и да се

⁸⁶³ АЈ, 144, 72-559.

⁸⁶⁴ Споменик подразумева нешто „окамењено“, међутим цркве и манастири су „живи“, јер се у њима одвија црквено-духовни, односно верски живот!

у њима налазе књиге, иконостаси, иконе, крстови и утвари који су сами по себи „споменици културе“. Истиче да је држава преузимањем ових „споменика“ под своју заштиту, узела на себе обавезу да се о њима стара, да их чува, оправља и уредно одржава. „А ко гарантује држави да ће се правилно руководити и добро чувати те ствари ако не постоје сигурни инвентари, од којих би се дупликат чувао код Завода за заштиту споменика, јер је познато да је било случајева злоупотребе“, каже се даље у овом допису црногорске Верске комисије. И онда предлаже да Завод за заштиту споменика културе при Савезној влади упозори подручне заводе да што пре среде инвентаре на својим подручјима, у својим републикама.⁸⁶⁵

Овим дописом још се не тражи потпуно присвајање црквеног наслеђа од културно-историјског значаја, али се захтева да над њиме држава има одлучујућу реч. У Црној Гори државна власт тако се и поставила. Потврђује то и један допис митрополита црногорско-приморског Арсенија, који извештава Синод да је 1. септембра 1953. године, на дан хапшења последњег и јединог чиновника Епархије црногорско-приморске, управа Народног музеја Његош на Цетињу одузела кључ од Црквеног музеја, који се налази у просторијама Митрополије. Када је, дошавши на Цетиње, видео како службеник Музеја уводи посетиоце у Црквени музеј и у цркву, митрополит Арсеније затражио је од тог службеника да врати кључ; овај му је одговорио да управа Музеја не да кључ. Зато митрополит Арсеније, преко Синода, тражи интервенцију Савезне владе.⁸⁶⁶

У међувремену, у јуну 1952. године, Завод за заштиту споменика и научно проучавање културе НР Србије предложио је Влади НР Србије да се манастири Сопоћани и Грачаница изузму испод црквене управе и предају под његову (Заводову) непосредну управу, образлажући то „огромним историјским и културним значајем ових споменика“, који се, наводно, употребом за верске обреде систематски угрожавају.⁸⁶⁷

Проучавајући са становишта законитости овај предлог, тадашњи Савет за законодавство НР Србије нашао је да би он могао бити реализован или експроприацијом или прописивањем посебног режима управљања овим „споменицима“. Савет је тада препоручио друго решење, јер је за то постојао основ у Закону о заштити споменика

⁸⁶⁵ Комисија за вјерска питања при Претседништву Владе НРЦГ, бр.17, од 31. јануара 1951. године, Цетиње; АЈ, 144, 4-84.

⁸⁶⁶ Син. бр. 113 / зап. 5 од 21. јануара 1954. године; АЈ, 144, 9-162.

⁸⁶⁷ АЈ, 144, 9-162.

културе и природних реткости (чл. 29), па је на основу тога урађен нацрт Обавезних упутстава о начину заштите и чувања споменика културе „Сопоћани“ и „Грачаница“...

Међутим, у новембру 1954. године, у име Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије његов директор Милорад Панић Сурећ износи много шири захтев: предлаже да се чак петнаест (15) најстаријих српских цркава и манастира изузму испод црквене управе, и да се они, с обзиром на свој историјски и културолошки значај (али, и, наводно, недовољну бригу Цркве о њима, поред осталог и због непоседовања довољно материјалних и стручних могућности) – прогласе за музеје!

Предлаже да ти „музеји“ буду под надлежношћу среских народних одбора, или комуна. А био је уверен да се они могу сами издржавати, које би можда само незнатно требало дотирати, јер они пружају знатне могућности за стицање прихода (продајом разгледница, улазница, водича, разних публикација, зарадом од угоститељства...).

Предложено је да се претворе у музеје: Петрова црква код Новог Пазара (најстарија српска црква), Студеница (XII и XIV век), Сопоћани (XIII век), Градац (XIII век), Жича (XIII век), Пећка патријаршија (XIII и XIV век), Милешева (XIII век), Грачаница (XIV век), Дечани (XIV век), Богородица Љевишка у Призрену (XIII век), Раваница (крај XIV века), Љубостиња (XV век), Каленић (XV век), Манасија (XV век) и Ново Хопово у Фрушкој гори (највреднији „споменик“ српског касног средњег века у Војводини).⁸⁶⁸

Комисија за верска питања НР Србије изнела је уверење да би „овакав начин управљања културно-историјским споменицима дао позитивне резултате“. Али је при том и предочила прилике у којима се тада Црква нашла и на какав одјек то може наићи, па у свом извештају за 1955. годину записује: „Главни извор својих прихода манастири остварују од пољопривреде. Аграрном реформом манастирима је одузета најбоља земља, а у границама законског максимума остављена им је земља нешто слабијег квалитета. Манастирска братства издржавају се од прихода са имања, но како су они недовољни, манастири допуњују своје приходе поклонима и прилозима које добијају од верника за вршење верске делатности у оквиру цркве, као и прихода које остварују од туриста који посећују манастире. Ограничавање манастирског братства на употребу храма, лишавањем прихода које остварују вршењем верске делатности у оквиру цркве, као и прихода од

⁸⁶⁸ АЈ, 144, 9-162.

туриста, манастирско братство нашло би се у тежем материјалном положају него што је сада. Поред тога, ограничена употреба храма, како Завод предлаже, а што је по нашем мишљењу са гледишта Цркве најважније питање, даје мало изгледа да ће Православна црква усвојити предлог Завода.⁸⁶⁹

Савезна комисија за верска питања у свом извештају за 1957. годину саопштава да су до тада 453 цркве и манастири СПЦ проглашени за културно-историјске споменике и стављени под заштиту државе.⁸⁷⁰

На многим местима, у међувремену, државне власти почеле су да се понашају као да су српске цркве и манастири њихова својина. Зато Свети архијерејски сабор на свом заседању 1958. године разматра притужбе појединих епархијских архијереја да се у неким црквама и манастирима, који су проглашени за културно-историјске споменике и рестаурирани, не дозвољава вршење редовног богослужења и да се од надлежних државних органа они не сматрају светињама, него обичним културно-историјским објектима. Без договора са надлежним епископом, каже се, постављају се чувари цркава и манастира, који се често некоректно, па чак и са нетактичним испадима односе према управи манастира; не поштују црквене прописе и постојећи ред у манастиру, дозвољавају улаз у црквени олтар и лицима женског пола и допуштају непристојно и некултурно понашање посетиоца у храму, што јако вређа верска осећања и изазива протесте верних.⁸⁷¹

А пошто је био у току поступак доношења Закона о културно-историјским споменицима, Свети архијерејски синод је поднео представку Државном секретаријату за просвету и културу СИБ-а, тражећи да се у предстојећем Закону узму у обзир и црквени прописи о уређењу цркава и манастира, као народних и верских светиња.⁸⁷²

Потом ће у Српску патријаршију доћи глас да се у предлогу Закона о културно-историјским споменицима предвиђа и могућност експропријације „културно-историјских споменика“ од њихових дотадашњих власника.

Тим поводом Патријаршијски управни одбор, 24. јануара 1959. године, обраћа се Комисији за верска питања при СИБ-у дописом у којем се каже да би СПЦ, која је већ

⁸⁶⁹ АЈ, 144, 15-230.

⁸⁷⁰ АЈ, 144, 23-259.

⁸⁷¹ Из представке Светог архијерејског синода Комисији за верска питања Савезног извршног већа, Син. бр. 1693 / зап. 446 од 5. јула 1958. године; АЈ, 144, 27-281.

⁸⁷² Исто

толико погођена и аграрном реформом и национализацијом, била „и материјално оштећена и морално унижена“ ако би се ма каквим законским прописом одузело културно благо које је она с поносом вековима чува свом народу, напомињући да „не верује да може постојати икакав национални интерес да јој се то ма у којој форми одузме“.

Поручујући да „оно што је умела да чува досад, Српска православна црква ће знати да чува и убудуће“, подсећа се: „Све оно што Српска православна црква има, служи и данас целом народу, јер није скривено у пећинама и ризницама, него изложено широкој јавности, стручњацима и осталој публици.“

Напомиње се да су ти „споменици“ углавном богомоље, у којима се српски народ вековима напајао – верски и национално – и они, као богомоље могу да припадају само Цркви, а да би „њихово одузимање било веома неповољно примљено од нашег народа“.

Уз овај допис дат је и посебан прилог, у којем се додатно апелује да цркве и манастире, као „културно-историјске споменике“, не би требало одузимати од Цркве, нити је потребно постављати посебне чуваре, који се морају плаћати, него их и даље оставити у својини и старању Цркве, с тим што ће бити под заштитом (државног) Завода за заштиту споменика културе. То се поткрепљује конкретним примерима из искуства са већ постављеним чуварима по српским манастирима.

У манастиру Сопоћанима била је постављена за чувара жена, супруга директора Туристичког дома. Поверену дужност она је схватила тако као да је манастир њена својина. Од манастирске управе одузела је кључ и по свом нахођењу отвара манастир и дозвољавала приступ коме је она хтела. Због тога је долазило до честих свађа ње и њеног мужа са управом манастира. Дешавало се и кад надлежни архијереј дође у посету Сопоћанима да мора дуго да чека док се дотична жена смилује да дође, донесе кључ, отвори цркву и допусти да епископ уђе. Услед таквог њеног поступања жалбе су упућиване и Верској комисији Србије, али ни интервенције с ове адресе нису помагале.

У Пећкој Патријаршији за чувара је био постављен један породичан човек, учитељ. Он се са породицом уселио у манастир, заузевши читаво крило манастирских конака. И кад је престао да буде чувар, он је остао да станује у манастирским просторијама.

У Дечанима чувар је заузео читав један конак; собе је издавао туристима за преноћиште, али оно што је наплаћивао није предавао каси манастира.

У Грачаници, такође, половину великог конака заузели су чувар и његова породица, али и неки други станари.

У Жичи се измењало неколико чувара, који су становали у Краљеву. А онда су органи државне власти довели једну жену и рекли да ће она бити чувар, захтевајући да јој се у манастиру обезбеди стан.⁸⁷³

Са пуном пажњом у Српској цркви праћене су припреме за доношење Закона о културно-историјским споменицима. Зато 1. априла 1959. године Патријаршијски управни одбор на исту адресу доставља допуну своје претходне представке, опет тражећи да се из предлога Закона одстране све оне одредбе које би омогућиле експропријацију црквених „споменика културе“, као и све друге нејасноће, да би се „створили услови што успешније сарадње између Цркве и државе на заштити споменика културе“.

Патријаршијски управни одбор истиче да је умесно то што општински народни одбори образују савете којима поверавају управљање и чување споменика културе, али само онда кад је реч о споменицима у друштвеној својини. При том напомиње да се дешава да се такви савети образују и за цркве у којима се врши богослужење. Тако долази у колизију надлежност цркве да сама одређује све што се односи на богослужење са надлежношћу савета, који хоће да се меша и у искључива права цркве. Зато се из Патријаршије тражи да се у Закону јасно ограничи права савета на управљање споменицима културе у друштвеној својини, а црквени „споменици“ да се „оставе Цркви да њима самостално управља, под надзором и уз припомоћ надлежних завода“.

Затим се захтева да се у Закону о културно-историјским споменицима изричито констатује да предмет национализације не могу бити зграде које су већ изузете Законом о национализацији најамних зграда и грађевинског земљишта (чл. 11).

И, на крају, упућује се молба да се Законом искључи свака могућност да се може забранити употреба и коришћење храмова за богослужење. У допуни представке се каже: „Мислимо да се ни под каквим изговором не може дозволити да дође до забране богослужења у једној старој задужбини, јер би то погодило цркву више него њена експропријација, а верни би сваку такву одлуку примили с узнемирењем.“⁸⁷⁴

⁸⁷³ ПУО, бр. 369 од 24. јануара 1959. године; АЈ, 144, 30-322.

⁸⁷⁴ ПУО, бр. 3971 од 1. априла 1959. године; АЈ, 144, 35-327.

У Цркви су знали да државне власти, које су насилним путем преузеле власт у држави, највише страхују од реакције народа, и зато често указују на могућу реакцију верног народа, који је био сведок и сам погођен многобројним и разноврсним државним насиљем над његовим правима и слободама, односно над правима и слободама Цркве.

Највише државне власти схватиле су какве реакције би то могло да изазове, па СИВ у писму републичким извршним већима, 18. јула 1959. године, упозорава да по питању црквених објеката који се третирају као културно-историјски споменици „не треба претеривати у мерама које ограничавају права верских заједница над овим објектима“. Али и напомиње да „исто тако треба сузбијати тенденције да се под видом заштите културно-историјских споменика многи издаци око одржавања цркава и других верских објеката пребацују на државу“.⁸⁷⁵

До експропријације српских цркава и манастира са богатим културно-историјским наслеђем, ипак, није дошло.

У неким манастирима који су стављени под заштиту државе остали су чувари. На њихово понашање Синод посебном представком скреће пажњу Савезној верској комисији. Указује се да у неким манастирима чувари понекад и „неукусно изражавају свој лични однос према Цркви и религији“. Дешавало се тако у манастирима Грачаница, Дечани и Пећка Патријаршија да ови чувари-тумачи исмевају религиозни сиже фреске или неког другог детаља. Допушта се посетиоцима и да с цигаром у устима или непристојно обучени улазе у храмове...⁸⁷⁶

Држава није довољно показивала пажње ни према свим оним „споменицама“ које је узела под своју заштиту. Епископ нишки Јован у мају 1967. године жали се Синоду да Црквена општина у Лесковцу не може да предузима никакве оправке на тамошњој старој цркви, у центру града, пошто је стављена под ингеренцију Републичког завода за заштиту споменика културе, а да се она нагло руши, нарочито од 1960. године. Пре тога за њену генералну оправку Црквена општина издвојила је 800.000 динара, што јој држава није надокнадила. Али, пошто је у међувремену настављено урушавање цркве, затражено је да она буде „ослобођена државне заштите“.⁸⁷⁷

⁸⁷⁵ Савезно извршно веће, пов. бр. 12 од 18. јула 1959. године; АЈ, 144, 32-324.

⁸⁷⁶ Син. бр. 2770 / зап. 532 од 14. новембра 1960. године; АЈ, 144, 49-401.

⁸⁷⁷ Син. бр. 1755 / зап. 325 од 20. маја 1967. године; АЈ, 144, 106-659.

5.2.2. Присвајање и својатање црквене имовине

Црква је потискивана у засенак, а њено културно-уметничко наслеђе изношено је на светло дана – ради промоције државе. Црквени експонати олако су узимани, а тешко враћани. Зато Свети архијерејски синод, у првој половини 1947. године, издаје наређење својој (синодској) канцеларији да од Верске комисије НР Србије, „преко посебног чиновника“, затражи да се што пре и у исправном стању Патријаршији врати слика *Сеоба Срба под патријархом Арсенијем Чарнојевићем*, која је својевремено уступљена за излагање на изложби српских сликара XIX и XX века.⁸⁷⁸

Представници државе одлучили су и да се за наступ на међународној изложби у Бриселу, 1957. године, из манастира Св. Пантелејмона – Нерези, срез Скопље, скине фреска (*Оплакивање*) из XII века. Тим поводом, Милорад Панић Суреп, директор Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије, оглашава се у листу *Борба*, протестујући против такве одлуке. Сутрадан (14. маја 1957), огласио се и Синод, истичући да у потпуности стоји иза разлога које је у свом чланку изнео Суреп.⁸⁷⁹

Улазило се у црквени посед и без знања и без сагласности Цркве. Дневни лист *Политика* 5. марта 1964. године објавио је чланак с насловом „Манастир Манасија постаје и концертна дворана“, у којем се предочава одлука Општинског туристичког савеза из Деспотовца да у манастирској цркви у току лета одржи четири концерта Београдских мадригалиста, за одређени број „абонената“. Црква манастира Манасија представља се „јединственим мјузик-холлом“ и предвиђа „да ће посета бити загарантована“, пошто се репертоар изводи у „амбијенту“ који је „оригиналан“ и „необично атрактиван“.

Чланак је објављен у дану када је Свети архијерејски сабор „решавао питање“ Српске цркве у САД и Канади, за шта је, као што се видело, држава била посебно заинтересована. Зато, истог дана, патријарх Герман, у име Светог архијерејског сабора, упућује Комисији за верска питања СИБ-а „енергични протест против тога да туристички савези користе православне храмове за приређивање концерата“. И још се каже:

⁸⁷⁸Гласник СПЦ, бр. 5, 1. маја (18. априла) 1947, стр. 160.

⁸⁷⁹Син. бр. 1264 / зап. 300 од 14. маја 1957. године; АЈ, 144, 21-257.

„...решавамо питање Цркве у Америци, а код куће нам се манастирске цркве одлукама општинских туристичких савеза претварају у концертне дворане и `мјузик-холове`“.⁸⁸⁰

Протест Цркве је занемарен, па се у дневном листу *Политика експрес* 8. априла 1964. објављује нова вест, да ће београдски хор „Мадригалиста“ у манастиру Манасија одржати концерте 3. маја, 7. јуна, 2. августа и 6. септембра 1964. године. Тим поводом Свети архијерејски синод поново моли Савезну верску комисију за интервенцију код надлежних органа да се православне светиње не претварају у „мјузик-холове“, јер то дубоко вређа осећања православних верника.⁸⁸¹

После готово два месеца Савезна комисија за верска питања одговара Синоду како су „надлежни органи власти“ то предвидели с обзиром на велико интересовање грађана за овакве концерте, а „у жељи да се што више и боље репрезентује манастир Манасија“.⁸⁸²

Ово је утицало да Свети архијерејски сабор 1965. године донесе одлуку да се убудуће свети храмови и манастири не могу користити за приређивање концерата.⁸⁸³

Црква је упорно потискивана из јавног живота, а и даље се „смело“ улазило у њена здања. Отуда Свети архијерејски синод 30. октобра 1984. године доноси одлуку да се обавесте епархијски архијереји да се, „сходно одлуци Светог архијерејског сабора АСБр. 24/зап. 44 од 20. јануара 1965. године, српски православни храмови и манастири не могу користити за световне концерте, нити за снимање филмова било које врсте“⁸⁸⁴.

А Свети архијерејски сабор 19/6.маја 1990. године доноси одлуку⁸⁸⁵ да се умоле епархијски архијереји да „што је могуће ређе дају сакралне и друге предмете од вредности (иконе, рукописне књиге, црквени метал и друго) музејима и другим установама, ради излагања“. Посебно се упозоравају да избегавају позајмицу икона са иконостаса. А ако се, ипак, одлуче за позајмицу да претходно прибаве сагласност Светог архијерејског синода.

Демонстрирајући своју „моћ“, у годинама после Другог светског рата, изасланици државе улазили су у српске манастире и да би у њима тражили злато. Тако, 1952. године, црногорске комунистичке власти дошле су у манастир Острог да трагају за наводно

⁸⁸⁰ АСбр. 13 / зап. 36 од 5. марта 1964. године; АЈ, 144, 78-565.

⁸⁸¹ Син. бр. 1373 / зап. 217 од 17. априла 1964. године; АЈ, 144, 78-565.

⁸⁸² Савезна комисија за верска питања, бр. 106 од 12. јуна 1964. године; АЈ, 144, 78-565.

⁸⁸³ *Гласник СПЦ*, бр. 5, мај 1965, стр. 150.

⁸⁸⁴ Син. бр. 214/зап. 718; *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1985, стр. 151.

⁸⁸⁵ АСбр. 11/зап.81; *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1990, стр. 126.

заосталим златом краља Петра II Карађорђевића. Том приликом откриле су у манастиру сакривене три велике хришћанске светиње: део Часног крста на којем је Христос распет, десна рука Светог Јована Крститеља која је крстила Сина Божјег у Јордану и икона Пресвете Богородице Филермосе, коју је насликао Свети апостол Лука у Ефесу. Светиње које су после большевичког пуча у Русији 1917. године предате на чување југословенском краљу Александру I Карађорђевићу. Када је на почетку Другог светског рата краљ Петар II Карађорђевић напуштао Београд, са собом је понео и ове три светиње. У манастиру Острогу, у Црној Гори, предао их је на чување патријарху српском Гаврилу (Дожићу). Архимандрит острошки Леонтије (Митровић) светиње је сакрио.

Када су их откриле, црногорске државне власти нису знале о којим светињама је реч, пошто им је злато било најважније. Однели су их и депоновали у касу Државне безбедности у Титограду (тако се тада звала Подгорица). У полицијској каси светиње су остале до 1978. године, када су Цетињском манастиру предати део Часног крста и рука Светог Јована Крститеља, док је икона Пресвете Богородице задржана у поседу државе – дата Државном музеју на Цетињу. Богородичину икону државне власти су задржале вероватно зато што су, пре свега, у њој виделе велику материјалну вредност, пошто је богато опремљена: икона има златни оквир, а украшена је са 270 драгих каменова и са тролистима од брилијанта и рубина. Црногорске комунистичке државне власти, и оне које су их наследиле (изникле, такође, под комунистичким окриљем) упорно су одбијале и до данас одбијају да икону Пресвете Богородице Филермосе врате Цркви.⁸⁸⁶

За златом се трагало и у манастиру Милешеви. Епископ будимљанско-полимски Макарије 24. децембра 1954. године извештва Свети архијерејски синод да су месне власти у Пријеполју издале управи манастира Милешева решење по коме ће одмах извршити претрес манастира под сумњом да је у њему за време рата сакривено злато. У решењу је стајало да се има прекопати и манастирска црква. Надлежни епископ пише Синоду, а Синод државној Верској комисији, да се нема ништа против да се изврши претрес, али да се не би смело дозволити прекопавање цркве без комисије и за то нарочито одређеног стручњака, јер могуће је да се наиђе на гроб какве историјске личности.⁸⁸⁷

⁸⁸⁶Јован Јањић, *Белешке испод крста*, издање аутора, Београд, 2013, стр. 39-41.

⁸⁸⁷Син. бр. 2938 / зап. 942 од 24. децембра 1954. године; АЈ, 144, 9-162.

Приликом извођења конзерваторских радова у манастиру Студеница, радници Завода за заштиту и научно проучавање споменика културе НР Србије, 12. октобра 1955. године, откопали су оставу златног новца у којој је било 796 златника, у укупној тежини од 2 *kg* и 790*g* злата. Завод је златнике предао на трајно чување и коришћење Народном музеју у Београду. Црква је тражила да јој се врати одузето злато, али пошто су државни органи то упорно одбијали, манастир Студеница поднео је тужбу суду против државе ФНРЈ, НР Србије и града Београда. Спор је трајао, а онда, заузимањем Савезне верске комисије, дошло је до договора да се крипти манастира Студенице и Црквеном музеју при Српској патријаршији уступи осам (8) дуката (четири млетачка дуката и по два холандска и немачка дуката). Након тога, манастир Студеница повукао је тужбу.⁸⁸⁸

По завршетку Другог светског рата Црква је чинило све што је могла не само да сачува оно што има, него и да сабира расуто и од других присвојено. Почетком 1946. године управник Музеја СПЦ др Радослав Грујић предложио је највишим црквеним властима да од државних власти затраже да се у Београд пренесе све културно-историјско благо СПЦкоје је у току протеклог рата однето из њених цркава и манастира са подручја које је запосела фашистичка НДХ. Свети архијерејски синод прихватио је овај предлог. Убрзо је формирана комисија, састављена од црквених и државних представника, која је требало да идентификује оно што је покупљено из српских цркава и манастира и однето у главни град Хрватске. Српско црквено благо пребачено је у Загреб – у четрдесет вагона!⁸⁸⁹

Наредбом Министарства просвете то благо је требало да се врати СПЦ. Међутим, у току рада Комисије, издато је ново наређење од Комитета за културу и уметност при Влади ФНРЈ „да се Српској православној цркви имају предати само културно-историјски и други предмети СПЦ, манастира итд. који су однесени са територије НР Србије и њених области (Војводина), а сада се налазе похрањени у Загребу“. Истовремено, речено је да „предмети са територије НР Хрватске и даље остају на истом подручју“.⁸⁹⁰

Црквене драгоцености чији је повратак одобрен у априлу 1946. године допремељене су у Београд – у једанаест вагона.⁸⁹¹

⁸⁸⁸ АЈ, 144, 47-399.

⁸⁸⁹ Слободан Милеуснић, *Музеј Српске православне цркве*, Музеј СПЦ, Београд, 2001, стр. 9-10.

⁸⁹⁰ Цитирано према: Слободан Милеуснић, *Музеј Српске православне цркве*, 10.

⁸⁹¹ Исто

Црквени органи нису одустајали у захтевима за враћање и осталог блага. Епископи српских православних епархија са подручја Хрватске у потоњем времену више пута покушавали су да издејствују његов повратак. Неколико пута захтевао је то и Свети архијерејски синод. Но, све је било безуспешно. Зато су епископи епархија Сремске, Славонске, Горњокарловачке и Далматинске 18. маја 1971. године заједнички упутили представку Светом архијерејском сабору, с молбом да се затражи интервенција надлежних државних органа да се драгоцености и културно благо врати њиховим власницима. Након тога Свети архијерејски сабор доноси одлуку (АСбр. 24 / зап. 46 од 19. маја 1971. године) „да се умоли Савезна комисија за верска питања за подршку и интервенцију, да се сви сакрални предмети, књиге и друге културне вредности ових епархија, које су за време Другог светског рата однете у Загреб, врате епархијама, односно установама из којих су однете, а још се налазе у Повјесном музеју Хрватске, Свеучилишној библиотеци и другим културним институцијама у Загребу“.⁸⁹²

5.2.3. Крађе из цркава

Друштвени амбијент у којем је систематски урушаван углед Цркве утицао је и на угрожавање њене имовине. Чести су били случајеви крађа из православних цркава, манастира и других здања. Зато Свети архијерејски сабор 1961. године доноси посебну одлуку о чувању црквених предмета, којом се захтева „да се обезбеди чување појединих црквених предмета од историјске вредности по појединим црквама и манастирима, како то захтевају државни законски прописи.“⁸⁹³

Епархијски управни одбор Архиепископије београдско-карловачке прослеђује Комисији за верска питања СИВ-а извештај Црквене општине у Београду, од 2. марта 1961. године, о крађама по београдским храмовима. У извештају се каже да православни храмови у Београду „преживљавају нарочите и сталне непријатности и материјалне штете због крађа и злонамерних штета“, а потом се, ради илустрације, цитира четрдесет извештаја старешина цркава из периода од 1956. до 1960. године.⁸⁹⁴ Из ових извештаја се

⁸⁹²Син. бр. 1750 / зап. 285 од 25. маја 1971. године; АЈ, 144, 134-735.

⁸⁹³АСбр. 24 / зап. 47 из 1961. године

⁸⁹⁴Српска православна црквена општина Београд, бр. 82/61 од 2. марта 1961. године; АЈ, 144, 55-445.

види да је сваки случај благовремено пријављен надлежним државним органима, али да готово ниједан није повољно окончан, нити је Црквена општина о томе извештена.⁸⁹⁵

Крало се из православних храмова и по другим крајевима земље. У ноћи између 27. и 28. јануара 1968. године извршена је провална крађа у Саборној цркви у Новом Саду – украдена је изузетно вредна уметничка слика *Крунисање Стевана Првовенчаног*, рад сликара Паје Јовановића, а из црквене касе однето је више од 1.500 динара. Украдена слика, процењена на „милионску вредност“, била је под заштитом Покрајинског завода за заштиту споменика културе у Новом Саду.⁸⁹⁶

Свети архијерејски синод у мају те (1968) године извештава Савезну верску комисију да су у последње време „учестале крађе у православним храмовима појединих старих и уметничких икона – које се после препродају страним лицима или се на неки други начин покушавају изнети из земље“. У прилогу овог дописа доставља се препис извештаја епископа далматинског Стефана о крађи две врло старе и скупocene иконе са иконостаса храма Св. великомученика Георгија у Горњим Биљанима.⁸⁹⁷

Исти епископ и у децембру 1970. године извештава Синод о провалама у неколико храмова Далматинске епархије (у Кули Атлагића, Горњим Биљанима, Коњевратима), из којих су покрадене „врло скупocene иконе“. Потом наводи да је само из Саборног храма у Шибенику нестало 17 старих и драгоцених икона и 20 рукописних књига, док је ризницом овог храма руководио бивши шибенички парох Ратко Доброта, који је након тога стављен под забрану свештенодејства. Извештава и да је неколико дана раније опет извршена провала у храм Св. великомученице Недеље у Кожловцу, из којег је украдено 7 вредних икона. Владика Стефан у истом допису пише да се дознало да у Риму постоји јавна продавница православних икона из Далмације. И закључује: „Уколико се ова жалосна појава и даље настави, за кратко време остаћемо без драгоцене баштине, која има не само црквени, већ и општенародни културно-историјски значај“.⁸⁹⁸

Епископ сремски Макарије известио је Синод да су у ноћи између 2. и 3. јуна 1971. године на цркви у Попинцима непознати провалници посекали гитере на прозору и кроз

⁸⁹⁵ЕУБр. 346/61 од 7. септембра 1961. године; АЈ, 144, 55-445.

⁸⁹⁶ Комисија за верска питања Покрајинског извршног већа, Нови Сад, пов. бр. 07-6/968 од 29. јануара 1968. године; АЈ, 144, 109-682.

⁸⁹⁷Син. бр. 1775 / зап. 363 од 23. маја 1968. године; АЈ, 144, 114-687.

⁸⁹⁸Син. бр. 4145 / зап. 838 од 18. децембра 1970. године; АЈ, 144, 130-725.

њега ушли у олтар; испрметали су свете ствари и свете утвари разбацали по поду. Са собом нису ништа однели. Изашли су отворивши врата изнутра. Три ноћи касније, између 5. и 6. јуна исте године, непознати провалници обили су врата сибачке цркве, из које су однели 3 веће иконе и 12 мањих.⁸⁹⁹

Црногорски дневни лист *Побједа* донео је информацију да су у ноћи између 17. и 18. јуна 1971. године непознати лопови пресекли катанац на улазним вратима цркве Светог Петра у Бијелом Пољу и из ње однели копију *Мирослављевог јеванђеља*, сребрну руску икону и дрвену троделну икону. У цркви је било и новца, али он није узет.⁹⁰⁰

Угроженост црквене имовине крађама видела се и по одлукама највишег тела и највишег органа Српске цркве, доношеним ради заштите њене имовине. Свети архијерјски синод, сходно претходној одлуци Светог архијерејског сабора (АСБр. 9/зап 32 од 18. маја 1974. године), крајем 1974. године, препоручио је управама цркава и манастира да строго воде рачуна да што боље чувају и обезбеђују иконе, црквене утвари, сасуде, богослужбене књиге, старе одежде, делове намештаја и све друге црквене драгоцености. Уз препоруку, дата су конкретна упутства како чувати црквене предмете и драгоцености од крађе.⁹⁰¹

Сама ова препорука јасно указује на угроженост црквене имовине крађама.

5.3. Реч Цркве кроз културу

5.3.1. Црквени хорови

Поред своје редовне службе Божје, Црква је настојала да организује и разне духовно-културне садржаје, да би тако била што присутнија у народу и да би се изборила за шири „простор“ своје мисије. Али, државне власти ишле су на кидиње и таквих веза Цркве са народом.

Одсек за унутрашње послове при ГНО у Новом Саду најпре, 1. јула 1947. године, одобрио је обнову рада *Хора Саборне цркве у Новом Саду*. А онда, у октобру исте године, Повереништво за унутрашње послове при Главном извршном одбору Народне скупштине

⁸⁹⁹ Син. бр. 2023 / зап. 414 од 25. јуна 1971. године; АЈ, 144, 134-735.

⁹⁰⁰ Син. бр. 2079 / зап. 411 од 25. јуна 1971. године; АЈ, 144, 134-735.

⁹⁰¹ *Гласник СПЦ*, 12, децембар 1974, стр. 268-269.

АП Војводине поништило је то решење и забранило рад Хору. У образложењу се каже да „потписници на пријави, којом је трежено одобрење за обнову рада поменутог удружења, не дају довољно гаранције да ће друштво радити у духу предложених правила и у оквиру програма поменутог друштва“. Затим се износи кључни аргумент, да је друштво радило за време окупације, „у доба када непријатељ није дозвољавао никакву делатност која би ишла у ма ком виду на јачању народне свести“. И на основу тога се заузима став: „Према томе, такво друштво, које је за време окупације радило по одобрењу окупатора, носи у себи сва обележја профашистичког друштва, те му се не може дозволити обнова рада...“⁹⁰²

На исти начин поступио је и Одсек унутрашњих послова при Градском извршном народном одбору у Лесковцу, који је у новембру 1947. забранио рад *Лесковачкој црквено-певачкој дружини „Бранко“* и сву његову и покретну и непокретну имовину пренео у својину државе, као општедржавну имовину. У образложењу донетог решења се казује да тобоже ова дружина „није радила на културном подизању наших народа“, а осим тога, „већина руководећих чланова“ ове дружине је „радила на разне начине и под разним циљевима против постојећег државног уређења, те је један број чланова дружине услед непријатељске делатности осуђен од надлежних судова на временске казне“.⁹⁰³

У међувремену забрањен је рад и певачким друштвима у Зајечару, Крушевцу и још неким местима.⁹⁰⁴

Тим поводом Свети архијерејски синод, у децембру 1947. године, моли Земаљску комисију за верске послове при Председништву Владе НР Србије да скрене пажњу државним властима да се овим забранама дира у унутрашњи живот саме Цркве, јер према значају самог црквеног пјенија оно је један од облика који сачињава део јавног богослужења и спољашњег изражавања унутрашњег богопоштовања, али и једноод властитих средстава којим се Црква служи у вршењу свог општеузвишеног задатка.⁹⁰⁵

Чувено *Прво београдско певачко друштво* (основано 1853. године) одмах по завршетку рата, 1945. године, затражило је од нових државних власти одобрење за обнову

⁹⁰²Повереништво за унутрашње послове при Главном извршном одбору Народне скупштине АП Војводине, бр. 19272/47 од 14. октобра 1947. године, Нови Сад; АС, Г-21, Ф-7.

⁹⁰³Одсек унутрашњих послова при Градском извршном народном одбору, бр. 6770 од 12. новембра 1947. године, Лесковац; АС, Г-21, Ф-7.

⁹⁰⁴Син.бр. 3673, 3752 / зап. 1065 од 9. децембра (26. новембра) 1947. године; АС, Г-21, Ф-7.

⁹⁰⁵Син.бр. 3673, 3752 / зап. 1065 од 9. децембра (26. новембра) 1947. године; АС, Г-21, Ф-7.

рада и приложило на одобрење правила свога рада. Одељење унутрашњих послова при Градском народном одбору у Београду донело је решење којим се одобравају обнова његовог рада и његова правила⁹⁰⁶. Међутим Одељење унутрашњих послова при Извршном одбору НО града Београда, у јулу 1948. године, доноси решење⁹⁰⁷ којим имовину *Првог београдског певачког друштва* проглашава општенародном имовином и предаје на управљање Извршном одбору НО града Београда. При том се о овом друштву говори као о „бившем“. Друштво је уложило жалбу Министарству унутрашњих послова НР Србије, тражећи да се донето решење поништи и предочавајући да оно није „бивше“ друштво, него да оно постоји и делује по важећим дозволама државних власти.⁹⁰⁸ Иза жалбе *Првог београдског певачког друштва* стала је и Земаљска комисија за верске послове Србије, чији је председник тада био свештеник Милан Д. Смиљанић, истичући у допису Министарству унутрашњих послова Србије да донето решење нема законског основа. Предлаже се и умољава МУП Србије да „анулира“ решење Одељења унутрашњих послова Београда „утолико пре“ што је за то заинтересован и патријарх Гаврило.⁹⁰⁹

Прво београдско певачко друштво наставило је са својим радом, али је пажљивио ослушкиван његов „репертоар“.

Током 1955. и 1956. године прославаљане су годишњице рођења великих композитора средње и западне Европе. Тим поводом у опери и на концертима извођене су њихове композиције, међу којима је било и оних религиозних. Извођенесу композиција „Miserere“ италијанског композитора Грегорија Алегрија; „Stabat mater dolorosa“ од Палестрине; Моцартове композиције, међу којима посебно „Реквијем“... За то време у Југославији није било препоручљиво изводити ни патриотске, ни религиозне композиције. Отуда је домаћа штампа жестоко напала *Прво београдско певачко друштво*, због композиција изведених на концеру у част његовог некадашњег диригента чувеног композитора Стевана Мокрањца. Изведене су композиције „Падајте, браћо“, „Хеј, трубачу, „Зашто ћутиш, ћутиш“... Такође, било је и неколико Мокрањчевих религиозних

⁹⁰⁶Одељење унутрашњих послова при Градском народном одбору, бр. 22120 од 31. децембра 1945. године, Београд; АС, Г-21, Ф-8.

⁹⁰⁷Одељење унутрашњих послова при Извршном одбору НО града Београда, IV бр. 7031/48 од 5. јула 1948. године

⁹⁰⁸АС, Г-21, Ф-8.

⁹⁰⁹Земаљска комисија за верске послове Србије, бр. 528 од 13. августа 1948. године, Београд; АС, Г-21, Ф-8.

композиција, као што су „Хвалите“, „Херувика“ и друге. Због тога се југословенска штампа обрушила на ово чувено београдско певачко друштво и на његове диригенте, називајући их непријатељима државе. Нарочито је напала извођење Мокрањчевих религиозних композиција, истичући да је то назадно, јер је узето из псалама Давидових. Но, и „Miserere“ је из псалама Давидових; то је 50. псалм, који почиње речима: „Помилуј мја, Боже, по величјеј твоје милости...“, а што се на латинском каже: „Miserere mei Domine, per magnam misericordiam tuam...“

Истичући ове чињенице, у једном писму тада неприкосновеном југословенском вођи Јосипу Брозу Титу, митрополит црногорско-приморски Арсеније (Брадваровић) пита се: „Па зашто је штампа хвалила `Miserere`, а нападала као назадно `Хвалите` и `Помилуј мја`, кад је и једно и друго из псалама Давидових?“ И сам даје одговор, да је то „зато што је `Miserere` на латинском, а `Помилуј мја` на старословенском језику“.⁹¹⁰

Иако је Црква настојала да по храмовима задржи и подстиче рад хорова, она то у многим местима није успела. Многи хорови већ убрзо по завршетку Другог светског рата су – заћугали. С обзиром на створени друштвени амбијент, гасили су сеиз страха њихових чланова и потенцијалних чланова да због певања у црквеном хору могу имати последица.

Тамо где су се хорови, ипак, одржали, државне власти су настојале да пригуше њихов глас. Говори о томе и случај из Сомбора, где је, у црквеним просторијама, 22. марта 1959. године требало је да буде одржана смотре црквених хорова са подручја Бачке епархије. Обављене су биле све припреме, па је смотре заказана у Недељу православља. Црквена општина у Сомбору обезбедила је највећи део потребних новчаних средстава, а део трошкова преузеле су да сnose и црквене општине које шаљу хорове. За учешће пријавило се 19 хорова, са око 400 хорских певача (три хора из Новог Сада, мушки и женски хор из Сомобра, затим по један хор из Суботице, Аде, Чуруга, Бачке Паланке, Жабља, Ковиља, Каћа, Титела, Футога, Бечеја, Србобрана...). За ову прилику очекивао се и долазак патријарха Германа и свих чланова Светог архијерејског синода.

Међутим, Народни одбор у Сомбору позвао је црквене представнике и саопштио да „није пожељно одржавање ове смотре“. Комисија за верска питања при Извршном већу

⁹¹⁰Из молбе за помиловање митрополита Арсенија (Брадваровића) на пресуду Окружног суда у Цетињу од 28. јула 1954. године (К. 34/54), упућене 7. априла 1956. године маршалу Јосипу Брозу Титу, председнику ФНРЈ и председнику Савезног извршног већа; *Гласник СПЦ*, бр. 7, јул 2005, стр. 200-201.

НР Србије поверљивим актом известила је Савезну верску комисију да је то учињено, „у циљу спречавања ове манифестације, која је имала црквено-пропагандни карактер и није била званично пријављена Секретаријату унутрашњих послова“. Након тога епископ бачки Никанор одложио је одржавање смотре црквених хорова.⁹¹¹

И у потоњем времену није се благонаклоно гледали на овакво оглашавање Цркве. Осам година касније, Епархијски управни одбор Епархије бачке донео је одлуку да се смотра хорова одржи у Ади, 29. октобра 1967. године. Зато је још 6. марта 1967. епископ бачки Никанор дошао да, поред осталог, и о томе извести Комисију за верска питања Покрајинског извршног већа у Новом Саду. Предочио је да у Бачкој има 17 хорова, али да неће сви учествовати. И изнео намеру да се за ту прилику позову патријарх и чланови Светог архијерејског синода. На то је владици речено „да би можда требало размислити о чињеници да у Ади претежно живи живаљ мађарске народности“, па није сигурно „да ли је то најпогодније место за одржавање оваквих манифестација“. Владика је одговорио да не мисли да ће доћи до било каквих „грешака“, јер у Бачкој нема шовинизма.⁹¹²

Свети архијерејски сабор СПЦ 1961. године донео је одлуку да се, у смислу његових ранијих одлука, „појача акција међу свештенством за образовање црквених појача, а нарочито по селима“⁹¹³. А колики значај је Црква придавала хоровима видело се и по томе што су архијереји, на челу са патријархом Германом, у *Васкришњој посланици* 1970. године посебно поздравили „чланове црквених хорова, где ови још постоје“, уз речи – „захвални смо им што ревнују и што нас ни у најтежим данима нису изневерили“⁹¹⁴.

У каснијем периоду, с отопљавањем друштвених прилика, поново ће почети да се стварају и да оживљавају црквени хорови.

Неговано је хорско појање, па од 1995. године традиционално се одржава фестивал духовне музике „Хорови међу фрескама“ – Похвале Хиландару. Фестивал се одржава током летњих месеци, обично једном недељно.⁹¹⁵

⁹¹¹Комисија за верска питања Извршног већа НР Србије, Пов. бр. 52/1 од 16. марта 1959. године; АЈ, 144, 30-322.

⁹¹² АЈ, 144, 103-656.

⁹¹³ АСбр. 24/зап. 47 из 1961. године

⁹¹⁴ *Гласник СПЦ*, бр. 3, март 1970, стр. 59.

⁹¹⁵ *Православље*, 1. септембар 1999, стр. 4.

5.3.2. Традиционалне црквене прославе

Црква је настојала да у народу буде присутна и кроз своје традиционалне духовне, односно верско-културне манифестације, као што су светосавске прославе. Међутим, и то је од државе пажљиво праћено и спутавано. Тако, Комисија за верска питања Извршног већа НР Србије износи примедбе и извештава више државне власти о томе што је епископ шабачки Симеон у децембру 1958. године, како су обавештени, послао свим свештеницима и старешинама манастира у својој епархији распис с препоруком да се празник Светог Саве што свечаније прослави по црквама. У распису је, између осталог, писало: „...С овим треба да манифестујемо своју љубав и приврженост нашем великом светитељу и то да буде одговор свима нашим безбожницима, који, можемо слободно рећи, не бирају средства и упорно настоје да осујећују и ову нашу духовну манифестацију, као нашу велику благодарност нашем великом светитељу и просветитељу.“

Државне власти прате како се прослављају и други црквени празници. С тим циљем, Верска комисија Србије у истој информацији извешава Савезну верску комисију да је прослава божићних празника и православне Нове године протекла „у уобичајеном обиму“. Али и напомиње да је „у неким београдским локалима (‘Бристол’, ‘Корзо’, ‘Стамбол-капија’ и др.) била запажена масовна посета“ и да су, наводно, примећене „извесне шовинистичке манифестације, као и у неким селима“.⁹¹⁶

Према тадашњем квалификовању дешавања у друштву, „шовинистички“ карактер приписиван је свему што је имало национално обележје!

У информацији упућеној на исту адресу 1960. године Верска комисија Србије извештава да је запажена „већа и организованија активност при прослави божићних празника и дана Св. Саве и неких црквених прослава“.⁹¹⁷

Од завршетка рата, од 1945. године, није било ниједне године да свештеници и епископи нису извештавали Синод о проблемима чињеним уочи и после прославе Светог Саве и уопште о проблемима које су због учешћа на овим прославама имали ђаци.⁹¹⁸

⁹¹⁶АЈ, 144, 39-322.

⁹¹⁷Комисија за верска питања НР Србије, пов. бр. 113/1 од 31. октобра 1960.године; АЈ, 144, 46-398.

⁹¹⁸Вељко Ђурић Мишина, *Герман Ђурић: патријарх у обезбоженом времену, I*, Манастир Светог првомученика и архиђакона Стефана, Сланци код Београда, Београд, 2012, стр. 240.

Упркос неодобравању с државне стране, Црква се трудила да прославе Светог Саве по њеним храмовима буду посебни културно-духовни догађаји. Зато Свети архијерејски сабор, са свог редовног годишњег заседања 1965. године, даје препоруку да се „Светосавске прославе што свечаније обављају уз учешће деце и свих верних“⁹¹⁹.

Како је у потоњем времену долазило до повратка вери, тако су и ове прославе биле све посећеније. Највеће сабрање за празник Светог Саве, у другој половини XX века, било је 1997. године, када се у Светосавску литију, коју је централним београдским улицама предводио патријарх Павле, са више од стотину свештеника и јеромонаха и десет ђакона, укључило више од 300.000 људи.⁹²⁰ Јесу тада биле специјалне прилике, пошто су се у то време у Београду одржавали студентски протести, али сама чињеница да толико народа крене ка Храму Светог Савеи да се укључи у црквено-духовну манифестацију, довољно говори о тадашњем присуству, поверењу и угледу СПЦу српском народу.

У међувремену, пре него што ће доћи до пуцања комунистичких идеолошких стега, Црква је охрабривала верни народ, поред осталог, и објављивањем у својим новинама извештаја са великих празничних сабрања око цркве. Примера ради, *Гласник СПЦ* 1966. године извештава о васкршњим свечаностима у Београду. Каже се да су то, заиста, биле „свечаности које се памте“. Посебно се речју и сликом скреће пажња на родитеље који су се са децом за пазник Врбицу окупљали око београдских храмова. Тиме се позива да Београд буде „за углед свим нашим градовима и селима“, баш онако како су и у првим данима Цркве велики градови, са својим грађанима, били за углед разумевању поруке Христове свим пределима света. Без критичких тонова на рачун тадашњих друштвених прилика у Југославији, где се вера тешко пробијала у медије, указује се како се на радио и телевизијским станицама широм света чују васкршњи поздрави.⁹²¹

5.3.3. Пројављивање црквене духовности кроз идеолошке наслаге

С урушавањем комунизма, када је атеистичка идеологија све више показивала немоћ пред вером, као кроз маглу, почели су да се пројављују одсјаји изворне културе. Културе засноване на чистој духовности, вековима неговане под окриљем Цркве.

⁹¹⁹ *Гласник СПЦ*, бр. 5, мај 1965, стр. 150.

⁹²⁰ Исто, 1-2.

⁹²¹ *Гласник СПЦ*, бр. 4, април 1966, стр. 160-162.

Црквено наслеђе показује се као темељ српске културе, свеукупног српског духовно-цивилизацијског наслеђа. Зато оно све чешће бива показивано и на њега указивано. На научним скуповима, у разним програмима из области културе, у медијима.

Свештеници се све чешће виђају на јавним скуповима, изван црквених порти. Све чешће се приређују културолошки догађаји на којима се говори о значајним људима и догађајима из српске историје, о духовном наслеђу... Тако, примера ради, у Ваљеву 1987. године основан је Православни народни универзитет, који је организовано трибине под називом „Вера и култура“. Трибину је осмислио и организовао тада млади свештеник ваљевске цркве Милорад Средојевић. Само за првих пет година одржано је више од педесет сусрета са око сто педесет угледним личностима из света православне духовности и културе уопште: епископа, академика, научника, књижевника и других уметника.⁹²²

Циљ трибине био је анимација у друштвеним дешавањима, али тако да се буде достојан тумач начела и живота СПЦ, а то значи српске православне духовности⁹²³.

На првој трибини, на крају 1987. године, говорило се о Вуку Караџићу и његовом значају у историји српског народа. Потом је са више програма у низу трибина обележила и тумачила значај и смисао преношења моштију Светог кнеза Лазара и Светог владике Николаја (Велимировића). Објашњавани су историјски и етички смисао Косовске битке. Бавило се тадашњим страдањем српског народа на Косову и Метохији и у српским крајинама. Промовисане су књиге у којима је предочаван духовни културолошки статус српског народа и његове Цркве. Организована су предавања из теологије, морала, психологије; али увек у вези са основама вере и веровања српскога православног народа, односно Српске православне цркве. Тако је ова трибина, за кратко време, заузела важно место у тадашњем културном животу Ваљева.⁹²⁴ Али су њени одједи били далеко шири.

Црква је тражила начина да привуче младе и да их подучава у православној вери.

Свети архијерејски синод, 6. децембра 1989. године, донео је одлуку⁹²⁵ да се, у сарадњи са помесним сестринским црквама, Светским саветом цркава и Конференцијом европских цркава, покрене организовање омладинских скупова у српским православним

⁹²²Православље, 15. октобар 1992, стр. 3.

⁹²³Исто

⁹²⁴Исто

⁹²⁵Син.бр. 3211/зап. 1474; Гласник СПЦ, бр. 12, децембар 1989, стр. 252.

манастирима, а у духу савременог хришћанског покрета евангелизације, под руководством православних теолога.

Кроз организовање културних програма, Црква је показивала и своју каритативну делатност. Као подршка студентима, посебно сиромашним студентима, 25. децембра 1991. године, при Цркви је основан Фонд „Мали Богољуб“. У корист овог фонда организовани су и добротворни концерти, на којима су учествовали многи истакнути уметници⁹²⁶.

5.4. Култура на темељима хришћанске духовности

5.4.1. Црквено семе у народној култури

После Другог светског рата СПЦ остављена је сама себи. Могла је да рачуна само на оно што је њено, пре свега, на своје богато духовно наслеђе, и на оно што је остало у њеном поседу. Она једино то и користи – да у цркви и црквеној порти, као и у личном контакту свештеника са верницима, саопшти реч своју; и да обазриво пошаље какву поруку и изнесе свој став кроз тада једино своје (службено) гласило *Гласник*.

Да би се одржавала вера у народу, али и да би се колико толико утицало на понашање државних власти, у *Гласнику* се опрезно⁹²⁷ објављују текстови који говоре о улози и значају Српске цркве кроз историју, о њеној улози и значају у очувању српског народа, о страдању Цркве кроз историју, о значају вере за човека и стасавању у побожности... Отуда у *Гласнику* у годинама после Другог светског рата исписују се разни чланци наслоњени на историју, где је јасно видна улога Српске цркве; представља се богато црквено наслеђе: говори се о српској средњовековној црквеној архитектури и „њеном месту“ у свету, предочава се градитељство тих српских средњовековних цркава и манастира, као и живопис и иконографија у њима; представљају се посебно поједине старе цркве, старине у црквама и уопште црквено-народне старине; пише о ретким рукописним књигама по српским манастирима и уопште о богатству црквених библиотека; представљају се вредна уметничка остварења стављена у службу духовности која се у Цркви негује – сликарска, музичка и друга дела; настоји се да буду што присутнији

⁹²⁶ Један такав концерт одржан је 19. маја 1992. године у Коларчевој задужбини у Београду; *Православље*, 15. јун 1992, стр. 7.

⁹²⁷ *Гласник СПЦ*, 12, децембар 1994, стр. 239.

чланци из моралног богословља; кроз различите прилоге истиче се значај верске наставе за васпитање младих, говори се о важности и узвишености хришћанског брака, о крсној слави, традицији и светосављу; ту су и прилози о харитативној делатности у средњовековној Српској цркви, о односу Цркве и државе у Србији током XIX века, о средњовековној босанској цркви, о СПЦ у Хабсбуршкој монархији; предочава се какав однос према вери и Цркви су имали поједини велики српски државни владари; такође, предочава се и рад великих научника на богословској науци; подсећа на значајне догађаје из српске историје, у којима је врло значајну улогу имала Српска црква...

Календар *Црква*, када је излазио, имао је посебан поучно-забавни део.

У црквеној штампи посебно бројни су били чланци и студије о Светом Сави – о постојаности култа и свевременом значају Светитеља и светосавља за Српску цркву и српски народ. Објављивани су радови о Светом Сави са разних аспеката народног живота: вере, културе, историје, филозофије, књижевности, духовне поезије, предања, црквеног правосуђа, ликовних уметности и духовне музике. Посебно присутни су били чланци о улози Светог Саве у развоју националне културе. Писало се и о инспирацији његовим животом и делом код потоњих духовних стваралаца⁹²⁸...

Писало се и о другим значајним личностима које су стасавале под окриљем Цркве.

У више наврата објављивани су текстови о реформатору српског језика. У једном тексту у службеном листу СПЦ за Вука Караџића се каже да је „национални понос Српства“, при чему се напомиње да су на његово духовно стасавање утицали и „поједини духовници, свештеници“. Указује се да је овај велики човек заслужан и за СПЦ, посебно због превода *Светог писма Новог завета* на „приступачан народни језик“. Иако његов превод није званично усвојен од Цркве, он је, ипак, годинама служио као једини за потребе њених верника. Указује се на Вукове заслуге и у сакупљању народних песама, којима је „омогућио српском народу да кроз њих дође до етичко-моралних принципа своје вере на лак и приступачан начин, тако да су оне вековима васпитавале српски народ у духу јеванђелске истине“. Зато су те песме с правом називане „српским јеванђељем“.⁹²⁹

⁹²⁸Ђорђе Перић, „Свети Сава у српској духовној поезији и музици: Песме Светом Сави из заоставштине Корнелија Станковића“, *Гласник СПЦ*, 1, јануар 1996, стр. 8-16.

⁹²⁹*Гласник СПЦ*, бр. 4, април 1964, стр. 130-131.

У једном од текстова у *Гласнику СПЦ* говори се посебно о религиозности Вука Караџића. Насупрот томе што је у српској јавности задржано „извесно подозрење према Вуковом православљу“, износе се чињенице да је он био верујући човек. Тако, указује се да близу двеста Вукових писама жени Ани осветљавају његов лик као човека с дубоком вером и уздањем у Бога, посебно у првој деценији брака када му се породица патила у најцрњој беди и оскудици⁹³⁰. Ишчитавањем Вукових писама долази се до уверења да је он у свом личном животу „до дна душе био предан прадедовској вери“. А затим се каже: „Свестан исправности свог животног пута, с дубоким поуздањем у Највишу Правду, он је у хришћанској скрушености упирао очи према Богу, молећи Га за помоћ, чврсто убеђен да га та помоћ неће мимоићи, и да ће му бити награда за све што је претрпео.“⁹³¹

У *Гласнику СПЦ* проналази се и вест да је патријарх српски Герман, у недељу 9. фебруара 1964. године, у Саборној цркви у Београду, одржао парастос Вуку Стефановићу Караџићу, а потом над гробом испред цркве одржао помен и прелио гроб⁹³².

Поготово 1987. године писало се о изузетно значајној личности српске културе Вуку Караџићу, јер је та година била посвећена њему, поводом 200-годишњице рођења.

Истиче се и велики значај Доситеја Обрадовића успостављању основа просвете, књижевности и уопште културе у српском друштву у време ослобађања од вековног турског ропства и поновног успостављања државности Србије. Доситеј се представља као човек Цркве. То што је, у духу просвећености, критички говорио о цркви и монаштву, не значи да је био противник Цркве и монаштва. Није био противник Цркве, јер је до краја живота остао веран Цркви; иако је напустио манастир, није престао да буде монах (задржао је и монашко име Доситеј). Указује се да он није нападао институцију монаштва, већ монахе који су запостављали дате завете и своје дужности; хтео је да монаси изађу у народ и да помогну у просвећивању и образовању народа. То је сам образложио речима: „Не осуђујем лица и чинове, него зле обичаје“.⁹³³

⁹³⁰ Олга Срдановић – Бараћ, „Религиозност Вука Караџића“, *Гласник СПЦ*, бр. 9, септембар 1984, стр. 221.

⁹³¹ Исто

⁹³² *Гласник СПЦ*, бр. 3, март 1964, стр. 108.

⁹³³ Душан М. Дачић, „Значај Доситеја Обрадовића за просвету, књижевност и културу“, *Гласник СПЦ*, бр. 10, октобар 1989, стр. 214-215.

Подсећа се да је Доситеј, по доласку у Србију 1807. године да би помогао у њеном ослобађању, поред Велике школе 1808. године, основао и Богословију 1810. и тиме поставио основ црквене просвете у Србији.⁹³⁴

5.4.2. Писци као узор

Тражећи начина да приђе човеку у времену комунизма, када је од школе па кроз цео друштвени живот, одвраћан од вере, од Цркве, људи Цркве иду на то да укажу на велике личности из историје, нарочито из културе и науке, који су били одани Цркви.

Кроз црквену штампу посебно се указује на истакнуте писце, објављују се текстови о њиховој побожности и о побожности у њиховим делима. Тако, поводом 150-годишњице рођења Бранка Радичевића, „првосвештеника најчистије и најизразитије народне поезије“, службени лист СПЦ објављује текст у којем се он представља као мисионар вере у Бога кроз поезију. Доносе се и занимљиве цртице из песничког младалачког живота, које су утицале на његов каснији поетски опус, као што је Бранко сведочење да га је мајка Ружа свако јутро прекрстила пре поласка у школу и да су увече заједно читали молитве. Неке од тих молитви, по смрти мајке, Бранко је читао на њеном гробу у Земуну. У спомен на мајку написаће и песму „Молитва“, из које се види његово библијско знање о постанку света.⁹³⁵

У *Гласнику СПЦ* доноси се и текст о томе како у песничком опусу истакнутог српског песника Војислава Илића (1860-1894) постоји посебан циклус песама посвећен српској деци и омладини, међу којима су и песме инспирисане личношћу највећег српског просветитеља, учитеља и школског патрона Светог Саве⁹³⁶.

Новине Српске патријаршије *Православље* 1984. године пишу о „Шест деценија од Шантићеве смрти“⁹³⁷, сасвим извесно, с разлогом да би се имао повод да се објави текст беседе коју је на парастосу великом песнику Алекси Шантићу, о 20-годишњици његове смрти, изговорио у Саборној цркви у Београду отац Јустин (Поповић)⁹³⁸. Те ратне 1944. године о. Јустин указао је да је Шантић јединствен не само у нашој, него и у светској

⁹³⁴ Исто, 215.

⁹³⁵ Љиљана Раковић, „Поводом 150-годишњице рођења Бранка Радичевића“, *Гласник СПЦ*, бр. 10, октобар 1974, стр. 221.

⁹³⁶ Ђорђе Перић, „Светосавска поезија Војислава Илића“, *Гласник СПЦ*, бр. 5, мај 1995, стр. 83-91.

⁹³⁷ *Православље*, 1. април 1984, стр. 6.

⁹³⁸ Јустин Поповић, „Говор на парастосу Алекси Шантићу“, *Православље*, 1. април 1984, стр. 6-7.

литератури по својој визији Христа. Каже, његов Христос је благи и нежни Богочовек који тихо као мисао иде по пољима, свија и грли грање, милује цвеће и љуби жуто класје, док све то под Његовим дахом и духом буја и расте у божанске бесконачности (како се то разазнаје и из песме „Свијетла ноћ“). Рекао је тада о. Јустин да су за Шантића постојале две главне стварности: земља и Бог, а између њих – народ. И да је велики песник, док се наш народ обрео на беспућима савременог живота, указивао на пут Богочовека.

Црквени листови указали су и на веру и посвећеност Цркви књижевнице Исидоре Секулић. Поводом 110-годишњице њеног рођења, у *Гласнику СПЦ* сеобјављује опширан текст проте који је посећивао ову знамениту Српкињу. Исидора је била парохијанка Топчидерске цркве у Београду. Прота пише да се храм Светих апостола Петра и Павла њоме поносио, не само као великом књижевницом и чланом САНУ, него и као примерном парохијанком, која је била искрено одана СПЦ. Редовно је похађала цркву, док је била у снази, а у дом свој примала свештеника ради обављања верских обреда.⁹³⁹

Својој Топчидерској цркви Исидора је посветила једну усрдну молитву, с изливима побожних мисли и осећања: *„Молим Те, Боже, да ме црквица Твоја мала, празна, и тиха, и ове вечери одреши од свих веза. Да учини да не видим ни олтар, ни кандило, ни свећицу коју сам припалила. Да будем у простору у којем нема ничега од живота земаљског. Да не важи за мене ништа од оног што је чињеница и облик света. Да уђем у духовну своју судбину потпуно, и престанем бити оно за што важим у животу. Да се све у мени промени, од имена до хаљине. Да урастем у мир духовни тако као што је орах урастао у љуску... Ево, црквица се слубила са мном, топла је са мном. Осећам да је то сасвим доста и све. И полазим из храма с осећањем да је оно што ме с друге стране чека само један дан трајања, и дечја игра. Али, ипак, кад пређем праг, осврнем се, уздахнем тешко уздахом живота, уздахом из света. Господе, дај ми да не заборавим прелазити тај чудни, заједнички праг између Твоје и моје куће, и да поново долазим у Твоју кућицу, крај друма, између неколико дрвета.“*⁹⁴⁰

Лист *Првослављедоноси* текст о угледном српском писцу, песнику и приповедачу, академику Вељку Петровићу, који је обављао дужности председника Матице српске у

⁹³⁹ Василије Перовић, „Исидора Секулић, књижевник и члан Српске академије наука и уметности“, *Гласник СПЦ*, бр. 4, април 1987, стр. 90.

⁹⁴⁰ Исидора Секулић, *Записи пред црквом и у цркви*, приредио Јован Јањић, „Просвета“, Београд, 2012, стр. 11-12.

Новом Саду и управника Народног музеја у Београду; истиче се његово порекло, да су му дедови и по оцу и по мајци били угледни свештеници. Он је често помињао своје дедове, зато се протестује што су штампа и други медији, приликом обележавања 100-годишњице његовог рођења (1884-1984), избегавали да помену те чињенице.⁹⁴¹

Подсећа се, такође, и да је велики српски писац, с краја XIX и почетка XX века, Јанко Веселиновић био из угледне свештеничке породице⁹⁴².

Указује се да је и у литератури писца који се бавио темама из Другог светског рата и после рата Бранка Ћопића било „места и за Онога кога су атеисти одувек са толиком страшћу покушавали да оспоре“. Али да су Ћопићеви људи могли да размишљају о Богу и да Му се моле само у једном периоду – у оном пре Другог светског рата.⁹⁴³

Гласник СПЦ, из пера професора др Емилијана Чарнића, доноси опширан текст о религиозној поезији Милана Марковића, лекара примаријуса, који је као ђак у Првом светском рату прешао Албанију. За овог песника се каже да Бога творца, промислитеља и сведржитеља, види у стварању света и у свему створеном⁹⁴⁴. А да вечну Хришћанску цркву види како она открива и објашњава богомоткривене тајне и истине *Светог писма*, али се и обогаћује разним сазнањима и резултатима са других извора. Тако, напомиње се да наука, музика, поезија, сликарство, архитектура, својим визионарским делима веома много доприносе потврђивању хришћанске религије, а што историја убедљиво доказује.⁹⁴⁵

Српска црквена штампа објављује текстове о православној духовности и великих светских писаца. Тако, о једном од највећих светских писаца Фјодору Михајловичу Достојевском пише се као „искреном вернику и сину Православне цркве“, који је имао велики значај за православно богословље, „будући да је он један од оних духова који је дубље проникао у значај и посебну карактеристику православља кроз антитезу са римокатолицизмом и протестантизмом“⁹⁴⁶. Указује се да по Достојевском, сусрет са

⁹⁴¹ Душан Н. Петровић, „Вељко Петровић – књижевник и његови дедови“, *Православље*, 1. новембар 1985, стр. 9-10.

⁹⁴² *Православље*, 1. децембар 1985, стр. 11; *Православље*, 1-15. август 1986, стр. 21; *Гласник СПЦ*, бр. 5, мај 1989, стр. 87.

⁹⁴³ Јосиф Љубицки, „Бог у делима Бранка Ћопића“, *Православље*, 15. мај 1984, стр. 6.

⁹⁴⁴ Емилијан Чарнић, „Религиозна поезија Милана Марковића“, *Гласник СПЦ*, бр. 1, јануар 1975, стр. 15.

⁹⁴⁵ Исто, 16.

⁹⁴⁶ *Гласник СПЦ*, бр. 11, новембар 1976, стр. 203-204.

Христом јесте ново рођење човека. А сједињење са Христом чини ученика Христовог подобием Христовим, да воли целу творевину⁹⁴⁷.

Предочавају се и религиозне идеје у делима Александра Сергејевича Пушкина, за кога се каже да је увидео да се без вере у Бога не може постићи ништа вредно. Цитирају се његове речи, проистекле из Божјег надахнућа, које је осетио у својој души: „Надахнуће ме чини способним да могу да примим утиске, да их рељефно и сликовито повежем у појмове и да их правилно искажем“. Отуда и Пушкинове речи да би песник требало да се високо уздигне изнад свакидашњице, да се попут орла уздигне у небеске висине, како би могао да досегне узвишене идеале: истинољубље, правдољубље, човекољубље и богољубље.⁹⁴⁸

Подсећа се да је Пушкин, док је живео у селу Михајловском, често редовно одлазио на богослужења у оближњи светогорски манастир, да се редовно исповедао и причешћивао, што је, свакако, утицало на његово духовно стасавање.⁹⁴⁹

Српска црквена штампа указује на инспирацију хришћанским учењем и код неких неправославних аутора, којима књижевно стварање није главно занимање. Тако, доноси се приказ једног књижевног дела бившег генералног секретара УН Дага Хамершелда, који је пре тога обављао више дужности у шведској администрацији.

Дужност генералног секретара УН обављао је од 1953. до 1961. године, када је под неразјашњеним околностима погинуо у авионској несрећи, током мировне мисије у Северној Родезији (данас Замбија). Постушно је одликован Новеловом наградом за мир.

Даг Хамершелд је био верујући човек и велики молитвеник, који је Бога доживео путем великих мистика у екстази, а онда наставио да Га проповеда⁹⁵⁰. Његова књига *Белешке*, писана у форми дневника, а постхумно објављена, године 1964. била је прва на листи најтраженијих књига. Приказана је она и у службеном листу СПЦ. Показано је на који начин и с каквом посвећеношћу човек који је успео да се успне на једну од највећих светских дужности показује веру и сву наду полаже у Онога који је изнад свих.

⁹⁴⁷ Исто, 206.

⁹⁴⁸ Радисав Ј. Живковић, „Религиозне идеје у делима Александра Сергејевича Пушкина“, *Гласник СПЦ*, бр. 7, јул 1977, стр. 138.

⁹⁴⁹ Исто, 139.

⁹⁵⁰ Владан Д. Поповић, „Рационални основ вере у Бога генералног секретара Уједињених нација“, *Гласник СПЦ*, бр. 2, фебруар 1965, стр. 103.

Цела Хамершелдова књига је једна проповед, у којој често цитирају псалми и Јеванђеље. У том свом дневнику он је још 1953. године писао о вери као основи нашег живота и рада, као ослоњу нашег поверења у Бога, као изразу наше слободе и нашег рада за славу Божју, и кроз коју постижемо „венчање између Бога и душе“, а уколико тога нема онда „настаје ноћ поред живота“. Тиме поручује да се ништа не може чинити без Бога.⁹⁵¹

Ради духовног ојачања, у црквеној штампи повремено се објављују и поједина поетска, прозна и есејистичка дела прожета с јасном хришћанском поруком. Објављују се дела познатих, али често и непознатих аутора. Тако, *Гласник СПЦ* једном приликом на насловној страни доноси песму знаменитог српског песника Јована Дучића „Поноћ Витлејемска“⁹⁵²; објављују се песме велике поетесе Десанке Максимовић, међу којима и песма „Пред фреском апостола Луке“⁹⁵³; а ту су и песме с хришћанском основом, попут песме „Богородица Тројеручица“, истакнутог песника савременика Матије Бећковића⁹⁵⁴...

5.4.3. Научници чврсте вере

Српска православна црква има задовољство да су под њеним крилом стасавали неки од највећих проналазача и научника света, пред којима су многе тајне отворане, међу којима су Никола Тесла, Михајло Пупин, Милутин Миланковић...⁹⁵⁵

На веру православну великих научника указује се у српској црквеној штампи. Посебна пажња поклања се Михајлу Пупину. Говори се о његовом побожном животу и његовом делу које он сам ставља у контекст своје хришћанске вере. Подсећа се како је Михајлова побожна мајка Олимпијада опленила његову душу⁹⁵⁶ и допринела његовом духовном узрастању. Указује се и на допринос Михајла Пупина организовању Српске

⁹⁵¹ Исто, 104.

⁹⁵² *Гласник СПЦ*, бр. 12, децембар 1989, стр. 1.

⁹⁵³ *Православље*, 15. октобар 1985, стр. 9.

⁹⁵⁴ *Православље*, 1-15. август 1986, стр. 13.

⁹⁵⁵ Отац Николе Тесле, Милутин, био је православни свештеник; Михајло Пупин је рођен у изузетно побожној породици, а сам је до краја живота остао сасвим предан својој вери; Милутин Миланковић био је у служби Српске православне цркве, што је показао и својим учешћем на Свеправославној конференцији у Цариграду 1923. године, на којој је, као експерт, испред Српске цркве, поднео реферат-предлог о реформи календара...

⁹⁵⁶ Здравко Петровић, „Сто двадесет пет година од рођења Михајла Пупина“, *Гласник СПЦ*, бр. 12, децембар 1979, стр. 288.

цркве у Америци⁹⁵⁷, која је управо у његово време (почетком XX века) организовала своју прву Српску православну епархију на подручју Северноамеричког континента.

Службени лист СПЦ, поводом 100-годишњице рођења великог научника Јована Цвијића, доноси текст о хришћанима на универзитету. У њему се каже да се од првог универзитета цара Константина у Цариграду, преко низа сличних просветних установа које је Црква отварала и одржавала, па све до данашњих високих научних установа, увиђа да су одлучујући прилози развоју науке долазили од њихових припадника који су били и истакнуто хришћански расположени, односно хришћани по уверењу и тежњама.⁹⁵⁸ Тако је било и на Београдском универзитету⁹⁵⁹, најзначајнијој научној институцији код Срба.

Напомиње се да се наука и просвета код Срба најпре ширила из српских манастира: Хиландара, Жиче, Студенице, Пећи, Дечана, Раванице, Манасије...

Али, пошто је у то доба комунизам на сцени, опрезно се указује на широке историске заслуге Цркве и тадашњу *скученост*, па се каже: „Ми данас немамо потребе да бринемо о томе да у нашим старим просветним установама, почев од Хиландара а затим и осталих средњовековних просветних установа, немамо онај велики ондашњи број монаха, свештеника, односно просветних радника, већ по неколицину који их кроз свете литургије и молитве чувају као велика места наших кључних `угаоних каменова` темеља наше изградње, јер сада се развој наше културе, као и свуда по свету, тако и код нас развија, даље у масовности, развија кроз установе које су израсле из средњовековних `споменика` просвете или културе. Међутим, ми данас морамо да се бринемо и да на то укажемо колико је потребно сачувати искуство хришћанског духа и интелекта или једном речју хришћанског ума у тим установама кроз које се данас развијамо, а почели смо – рекли смо већ, на пример, сасвим модерно организовано, из Хиландара.“⁹⁶⁰

Очигледна је намера (непотписаног) аутора овог текста да укаже на допринос Цркве ширењу учености и науке, али чини то обазриво да „не боде очи“ исувише тадашњим комунистичким властима у држави. Помало цинично користи и под наводнике ставља израз „споменик“, који су атеистичке државне власти користиле за означавање

⁹⁵⁷Сава, епископ шумадијски, „Допринос Михајла Пупина приликом организовања Српске цркве у Америци“, *Гласник СПЦ*, бр. 4, април 1984, стр. 82-87.

⁹⁵⁸*Гласник СПЦ*, бр. 11, новембар 1965, стр. 382.

⁹⁵⁹Исто

⁹⁶⁰Исто

старих (углавном средњовековних) српских светиња; а тиме се, у ствари, хоће поручити да то нису *споменици*, него – *жива места*.

Као пример како велики човек изражене хришћанске духовности даје упечатљив тон науци наводи се Јован Цвијић. Истиче се да су ширина његових научних погледа, његов методолошки рад, као целокупна вредност свих његових „антропогеографско-етнографских посматрања“ условљени и његовим објективним разматрањем вредности хришћанске вере и важности догме за живот и развој човека.

Упућује се да се на појединачним примерима у биографијама великих професора и научника види како су „своје прилоге науци давали кроз свој ум организован или развијан у хришћанском поднебљу своје средине“. Као хришћани рађали су се у тој средини или том поднебљу хришћанског расположења, а онда утицали на њихов развој. То се, каже, упечатљиво види на примеру професора Београдског универзитета Јована Цвијића.⁹⁶¹

5.4.4. Уметници хришћанским знањем напојени

Црквена штампа посебну пажњу поклања изузетним уметницима чије дело је инспирисано и засновано на хришћанској духовности.

Тако, чести су осврти на живот и дело великог српског композитора Стевана Мокрањца. После педесет година од упокојења, *Гласник СПЦ* објављује „сећање на опело и сахрану Стевана Мокраца у Скопљу“ (1914), где се, у граду на Вардару, велики композитор са породицом, као и многи други, склонио након бомбардовања Београда на почетку Првог светског рата. Подсећајући како је протекла Мокрањчева сахрана, указује се да је то био један од оних догађаја који остављају дубок траг у сећању човековом.⁹⁶²

У поводу 50-годишњице упокојења Стевана Мокрањца и фестивала аматерских хорова у Београду, одржаног тим поводом, *Гласник СПЦ* доноси опширан текст у којем се истиче да је црквена музика имала пресудни значај „на развој нашег друштва као културне заједнице“⁹⁶³. Предочавајући Мокрањчев допринос духовној музици, указује се и на богато духовно наслеђе у српском народу, на које се он наслањао. Истиче се да је оно што

⁹⁶¹ Исто, 383.

⁹⁶² *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1964, стр. 239.

⁹⁶³ Владан Д. Поповић, „Музиколошке дискусије и хришћанска догма“, *Гласник СПЦ*, бр. 1, јануар 1965, стр. 60.

је Мокрањац „записао“, у ствари, рад или одраз народног духа или његовог хришћанског расположења. Каже се да Мокрањац није стваро *из ништа*, јер када човек ствара *из ништа* онда су његове моћи ограничене. А ограниченост се види када се, при таквим покушајима (стварања *из ништа*), они завршавају одвајањем уметности од живота, или повратком примитивизму.⁹⁶⁴ Отуда аутор службеног листа СПЦ пише: „Када слушамо Мокрањчеве композиције *Нест Свјат, Херувинску песму, Акатист, О како безаконије сонмишче*, VII, X, XII или коју другу његову руковет, слушамо у ствари `синтетичку песму` израслу из дугогодишњег развоја нашег духа или начина живота. То је еволутивни пут или успон, кроз облике или изразе, постале на основу једног сређеног погледа на свет, у којем је хришћанска догма играла једну сасвим одлучну улогу.“⁹⁶⁵

Указујућина заслуге великог композитора и за српску културу, и за СПЦ, црквена штампа извештава и са традиционалне прославе „Мокрањчевих дана“ у Неготину⁹⁶⁶.

Године 1965. поводом тоснивања хора „Стеван Христић“, који је углавном чинило београдско свешенство, службени лист СПЦ врло садржајно указује на значај црквеног појања, као музичког уметничког облика, кроз који је, како се каже, значајно, уколико не и одлучујуће, спремљен или положен основ за развој новог света и његових облика у времену када је стари свет антике престао да ствара⁹⁶⁷. Истиче се то с обзиром на изјаве савремених музиколога да у погледу песме нису сигурни како је тај свет певао пре појаве Цркве. Јер, тек од појаве Цркве може се пратити развој песме или музике, односно како се та уметност развијала у Цркви. Логична претпоставка је да су извесни облици старог начина певања сачувани у новом, који почиње с неговањем нове музике у Цркви.⁹⁶⁸

Ослањајући се на изјаве савремених истакнутих музиколога и историчара развоја музике, износи се уверење дасавремени свет за развој савремене музике има да се захвали Православној цркви. Каже се да је огроман прилог светском друштву, његовој универзалности, дат баш кроз уметност Православне цркве, а кроз уметност певања можда и више него кроз било коју другу врсту уметности.⁹⁶⁹

⁹⁶⁴ Исто, 61.

⁹⁶⁵ Исто

⁹⁶⁶ *Гласник СПЦ*, бр. 9, септембар 1972, стр. 243-244.

⁹⁶⁷ *Гласник СПЦ*, бр. 12, децембар 1965, стр. 436-437.

⁹⁶⁸ Исто, 437.

⁹⁶⁹ Исто

Каже се да је уметничко наслеђе православне цивилизације такво да је црквена песма, попут фреске (црквеног сликарства), са истим уметничким квалитетом, морала пратити или украшавати богослужења по православним храмовима, чија архитектура такође привлачи и узноси ка све већем развоју појма лепоте и појма слободе⁹⁷⁰. Цитира се музиколог Сиднеј Харисон (Sidney Harrison, *The music makers*, London, 1962), када говори о творцима савремене музике, његово опомињање да се морамо окренути Цркви, јер њој дугујемо за највиша достигнућа у музици⁹⁷¹. На то, да је Црква задужила свет овом врстом уметности, аутор текста у службеном листу СПЦ додаје и да је велико сведочење музике о постојању Бога, а да се човек развија кроз то прослављање⁹⁷². Зато се охрабрује оснивање црквених хорова.

Црквена штампа извештава и са разних манифестација и дешавања из културе која имају изворну духовну компоненту.

Обазриво се дају прикази догађаја из културе с верским и националним садржајем. Тако, велика пажња поклоњена је изложби тада младог сликара Милића Станковића (Милића од Мачве), да би се са ове изложбе истакло и уопште подстакло присуство националног стила и националног садржаја у савременој српској ликовној уметности⁹⁷³.

Поводом објављивања *Антологије српског песништва* (у издању Српске књижевне задруге из Београда), предочава се улога Цркве у поетском стварању код Срба⁹⁷⁴.

У време када је дошло до отопљавања духовне климе у друштву, извештава се да је истакнути српски композитор Иван Јевтић одржао ораторијум у шест симфонијских слика „Задужбине Косова“, поводом обележавања 600-годишњице Боја на Косову. Тим поводом истиче се да је у делу Ивана Јевтића, као што је то и у делима највећих светских и домаћих композитора, присутан утицај духовне музике, са којом се он упознао у црквеним и уметничким хорovima. Цитирају се Јевтићеве рећи из једног његовог интервјуа: „Човек сазри и види где су праве вредности. Схвати да је његов народ имао заиста једну велику и сјајну прошлост, о чему ми, у школама, нисмо довољно учили. Посета Хиландару ми је

⁹⁷⁰ Исто

⁹⁷¹ Исто, 438.

⁹⁷² Исто, 439.

⁹⁷³ *Гласник СПЦ*, бр. 9, септембар 1964, стр. 329-332.

⁹⁷⁴ *Гласник СПЦ*, бр. 4, април 1966, стр. 239.

много значила. Тада сам видео и осетио прошлост и неке ствари које нисам могао да осетим у овом свету. То је заиста права инспирација за човека нашег поднебља.“⁹⁷⁵

5.5. Јубилеји

Увидевши да нове државне власти Цркву искључују из јавног живота, да настоје да умање њену и савремену и историјску улогу, односно да је удаље од народа, црквене власти тражиле су пут којим ће на неиритирајући начин (по државну власт) колико-толико заобићи последице таквих настојања. Један од начина за то био је обележавање јубилеја, слављење великих годишњица из историје Цркве и из историје и културе српског народа. На тај начин показивана је органска повезаност Српске православне цркве са српским народом кроз његову историју, али, истовремено, и показивано старање Цркве за чување наслеђа и успомена на догађаје који су утицали на српско национално и духовно биће.

С обележавањем јубилеја започиње убрзо по завршетку рата, већ од 1946. године.

У почетку поједине значајне годишњице обележавају се објављивањем *споменица* на страницама службеног листа СПЦ *Гласника*. А онда и слављењем „на терену“.

О смислу тадашњег прославаља јубилеја и тим поводом објављивања споменица, у предговору једне од њих (споменица), патријарх Герман пише: „Српска православна црква плански је почела да објављује споменице посвећене нашим покрајинама са циљем да изнесе, истакне и подвуче улогу и допринос Цркве у религиозном, културном, јавном и политичком животу нашег народа у ближој и/или даљој прошлости“⁹⁷⁶.

Године 1946. у првој послератној години, *Гласник СПЦ*, у броју 9, од 1. септембра, објављује споменицу *Шеста стогодишњица успостављања Пећке патријаршије*, у којој своје прилоге објављује више истакнутих личности тога доба из света науке и културе. Ова споменица била је прво послератно сепаратно издање *Гласника*⁹⁷⁷. Прилоге у њој

⁹⁷⁵ *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1989, стр. 139.

⁹⁷⁶ *Гласник СПЦ*, бр. 3-4, март-април 1959, стр. 34.

⁹⁷⁷ Радомир Ракић, „Издавачка делатност цркве од 1945. до 1970. године“, у: *Српска православна црква 1920-1970*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1971, стр. 293.

објавили су тада најбољи посленици у разним областима⁹⁷⁸. Те 1946. године *Гласник* је објавио 30 студија из културно-историјског живота Цркве и српског народа.

Године 1947. СПЦ обележила је стогодишњицу Његошевог *Горског вијенца* тако што је цео један двоброј *Гласника* посветила овом јубилеју⁹⁷⁹. Међу бројним ауторима су и патријарх српски Гаврило и митрополит скопски Јосиф.

Године 1948. четири последња броја *Гласника* посвећена су *стогодишњици Српског народног покрета у Војводини (1848-1948)*.

Године 1958. планирано је било да се објави *Споменица поводом осамдесетогодишњице окупације Босне и Херцеговине (1878-1958), педесетогодишњице анексије (1908-1958) и четрдесетогодишњице ослобођења и уједињења (1918-1958)*, али је она „из техничких и материјалних разлога“, објављена са малим закашњењем, почетком 1959. године, као троброј *Гласника*⁹⁸⁰. У уводном тексту патријарх Герман пише: „Задатак и намера ове споменице је да се подвуче значај Српске православне цркве у историјским збивањима нашег народа у тим двома покрајинама, њена улога у отпору према окупатору и однорађавању, и брига за будућност народну.“⁹⁸¹

Обележавани су и неки „мањи јубилеји“. Тако године 1960. *Гласник* у једном броју објављује три научна прилога поводом стогодишњице смрти кнеза Милоша Обреновића („Кнез Милош према вери и цркви“, „Рад кнеза Милоша на подизању и обнови цркава и манастира“ и „Кнез Милош и српска уметност“)⁹⁸². А године 1963. један број, с неколико прилога, посвећује 150-годишњици рођења митрополита Петра II Петровића Његоша⁹⁸³.

Кака су се прилике изазване идеолошком острашћеношћу смиривале, тако је Црква почела поједине значајне годишњице да обележава издавањем посебних књигама (1965. поводом 700-годишњице манастира Сопћана; 1969. поводом 750-годишњице аутокефалности Српске цркве; 1970. поводом 50-годишњице васпостављања Српске патријаршије; 1978. поводом 20-годишњице патријарашке службе патријарха Германа;

⁹⁷⁸ После пола века, 1996. године, Свети архијерејски синод донео је одлуку да се радови посвећени 600-годишњици Српске патријаршије поново објаве, као целина, у службеном листу Српске православне цркве *Гласнику*, сада поводом 650-годишњице проглашења Патријаршије (*Гласник СПЦ*, бр. 11-12, новембар-децембар 1996, стр. 297)

⁹⁷⁹ *Гласник СПЦ*, бр. 2 и 3, од 1. марта (16. фебруара) 1947.

⁹⁸⁰ *Гласник СПЦ*, бр. 3-4, март-април 1959, стр. 33-160.

⁹⁸¹ *Гласник СПЦ*, бр. 3-4, март-април 1959, стр. 34.

⁹⁸² *Гласник СПЦ*, бр. 10, октобар 1960, стр. 262-279.

⁹⁸³ *Гласник СПЦ*, бр. 11, новембар 1963, стр. 410-437.

1986. поводом 800-годишњице манастира Студенице; 1989. поводом 600-годишњице Боја на Косову; 1997. поводом 400-годишњице [1594-1994] спаљивања моштију Светог Саве).

Године 1961. – у манастиру Милешеви прослављена је 725-годишњица преноса моштију Светог Саве из Трнова (у Бугарској) у Србију.

Када је патријарх Герман на састанку са председником Савезне комисије за верска питања Добривојем Радосављевићем, 29. октобра 1960. године, поменуо прославу овог јубилеја, скренута је пажња да ово обележавање „иде у скромнијим оквирима“⁹⁸⁴.

Године 1963. СПЦ узела је учешћа у прослави 1000-годишњице Свете Горе.

Године 1965. Српска православна црква прославила је, како је изгледало, нешто гласније него претходне годишњице, седамстоту годишњицу манастира Сопоћани (1265-1965). Поводом овог јубилеја, Одбор за прославу 700-годишњице Сопоћана, на чијем челу је био књижевник М. Панић-Суреп, како је већ речено, објавио је посебну монографију – управо под тим насловом *700 година Сопоћана* – а овом јубилеју посветио је и већи део једног броја *Гласника*.⁹⁸⁵ Те године Црква је обележила и 50-годишњицу Албанске голготе српске војске и државе, када су се српска војска (1915) и представници српске државе, преко Албаније, повлачили на Крф⁹⁸⁶; такође и 50-годишњицу битке на Мојковцу⁹⁸⁷...

Године 1966. у ставропигијалном манастиру Пећкој Патријаршији вишедневно је обележена 700-годишњица представљења Св. Арсенија, архиепископа српског. Обележена је, такође, и 350-годишњица оснвиња прве српске богословије у манастиру Крки (1615).

Године 1967. кроз *Гласник* обележена је 100-годишњица предаје под српску управу, после вековне турске окупације, градова Београда, Шапца, Смедерева и Кладова⁹⁸⁸.

Јубилеји се обележавају и кроз разне културне манифестације.

Године 1968. обележавана је 50-годишњица пробоја Солунског фронта и ослобођења Србије у Првом светском рату.

Године 1969. – 750-годишњица самосталности Српске цркве.

Године 1970. – 50-годишњица васпостављања Српске патријаршије.

Године 1972. – 300-годишњица од представљења Светог Василија Острошког.

⁹⁸⁴ Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 389/1-60; АЈ, 144, 45-397.

⁹⁸⁵ *Гласник СПЦ*, бр. 11, новембар 1965.

⁹⁸⁶ *Гласник СПЦ*, бр. 12, децембар 1965, стр. 400-403.

⁹⁸⁷ *Гласник СПЦ*, бр. 12, децембар 1965, стр. 416-419.

⁹⁸⁸ *Гласник СПЦ*, бр. 5, мај 1966, стр. 89-91.

Свети архијерејски синод је предложио, а Свети архијерејски сабор СПЦ донео одлуку да се 1975. године прослави 800-годишњица рођења Светог Саве⁹⁸⁹. Поводом овог јубилеја објављена је и српском народу упућена посебна посланица Светог архијерејског сабора Српске православне цркве⁹⁹⁰. Ове 1975. године обележени су и јубилеји 375-годишњица манастира Гомирје⁹⁹¹ и 100-годишњица Херцеговачког устанка (1875), у којем је православно свештенство било на челу борбе⁹⁹².

Године 1978. у свом новембарском броју *Гласник СПЦ* бележи: „У поратном времену у Београду је било много верских манифестација везаних за разне јубилеје, дочек страних црквених поглавара, као и велике црквене празнике, које су остале у живом сећању православних Београђана. Но, међу њима свима у анале Српске православне цркве и Архиепископије београдско-карловачке свакако ће као највећа и најспонтанија ући манифестација и комеморација поводом 60-годишњице пробоја Солунског фронта, одржана 24. септембра 1978. године у цркви Св. апостола и евангелиста Марка на Ташмајдану. Тада је у славу и част палих и помрлих заточеника слободе 1915-1918. године одржан парастос који је приредила Српска црква са њеним поглаваром – патријархом Германом.“⁹⁹³

Године 1981. обележавана је 1600-годишњица Другог васељенског сабора. Тим поводом патријарх Герман са свим архијерејима СПЦ упутио је посебну посланицу свештенству, монаштву и верујућем народу⁹⁹⁴.

Године 1984. – 70-годишњица Првог светског рата. Тим поводом подсећало се на велике битке српске војске у овом рату.

Године 1985. – 390-годишњица спаљивања моштију Светог Саве, 90-годишњица освећења црквице зване Претходни храм Светог Саве и 50-годишњица почетка градње Храма Светог Саве на Врачару у Београду; 1100-годишњица упокојења Св. Методија, словенског учитеља и просветитеља⁹⁹⁵; 750-годишњица манастира Милешеве.

⁹⁸⁹*Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1975, стр. 102.

⁹⁹⁰*Гласник СПЦ*, бр. 9, септембар 1975, стр. 150-152.

⁹⁹¹*Гласник СПЦ*, бр. 10, октобар 1975, стр. 174-191.

⁹⁹²*Гласник СПЦ*, бр. 5, мај 1975, стр. 82-92.

⁹⁹³*Гласник СПЦ*, бр. 11, новембар 1978, стр. 280.

⁹⁹⁴*Гласник СПЦ*, бр. 5, мај 1981, стр. 86-87.

⁹⁹⁵*Православље*, 1. јун 1985, стр. 6.

Године 1986. –осам векова манастира Студеница. Цела ова година била је у знаку прославе студеничког јубилеја. Поводом ове велике годишњице објављен је зборник радова већег броја истакнутих аутора, са више о четири стотине радова, под насловом *Осам векова Студенице*. На измаку ове године, у *Божјићној посланици*, патријарх Герман и српски архијереји указују: „Наш српски народ не може се хвалити великим наслеђем у материјалној култури. Али његова народна и сакрална култура, његове светиње, манастири и цркве задивљују савремени свет. То је посебно показала прослава 800-годишњице наше славне Студенице.“⁹⁹⁶ Поводом овог јубилеја објављени су бројни научни и књижевни написи, а, поред осталог, један цео број листа *Православља* посвећен је Студеници⁹⁹⁷. Иначе, Комитет ОУН за образовање, науку и културу (UNESCO) за светско наслеђе, на свом заседању у Паризу те године, од 24. до 29. новембра, једногласно је уврстио манастир Студеницу на листу светске културне баштине⁹⁹⁸. Ове године обележени су и 180-годишњица Боја на Мишару и 70-годишњица Мојковачке битке.

Године 1987. – обележени су 1200-годишњица одржавања Седмог васељенског сабора и 200-годишњица рођења Вука Стефановића Карацића – овом јубилеју посвећен је један цео број листа *Православље*⁹⁹⁹.

Године 1988. – 1000-годишњица крштења Русије.

Године 1989. – 600-годишњица од Косовске битке; 175 година од Хаџи Проданове буне¹⁰⁰⁰; 500 година манастира Никоља у Овчарско-кабларској клисури¹⁰⁰¹; 250-годишњица рођења Доситеја Обрадовића¹⁰⁰².

Видовданска прослава на Косову била је највећа прослава у историји српског народа. На Газиместану, на Видовдан, окупило се око два милиона људи¹⁰⁰³. Централна прослава почела је 19. јуна, када су мошти Светог великомученика кнеза Лазара, после путовања кроз крајеве Југославије у којима су живели Срби, стигле у манастир Грачаницу.

⁹⁹⁶Гласник СПЦ, бр. 12, децембар 1986, стр. 281.

⁹⁹⁷Православље, 15. мај 1986.

⁹⁹⁸Православље, 15. децембар 1986, стр. 1-2.

⁹⁹⁹Православље, 1. септембар 1987.

¹⁰⁰⁰Гласник СПЦ, бр. 1, јануар 1990, стр. 23-24.

¹⁰⁰¹Православље, 15. јануар 1990, стр. 4.

¹⁰⁰²Гласник СПЦ, бр. 10, октобар 1989, стр. 214-215.

¹⁰⁰³Момчило Павловић и Предраг Ј. Марковић, *Косово и Метохија: прошлост, памћење, стварност*, Институт за савремену историју – Београд и Препород ММ – Нови Сад, 2006, стр. 284.

Јеромонах Атанасије (Јевтић) тада је рекао да су мошти дошле у време „када се српски народ усправио да брани уставну и усправну Србију“.¹⁰⁰⁴

Године 1990. –300-годишњица од велике Сеобе Срба под патријархом Арсенијем III (Чарнојевићем). Поводом ове годишњице, Свети архијерејски синод основао је одбор за обележавање јубилеја, а Свети архијерејски сабор СПЦ тим поводом своје редовно годишње заседање започео је у Пећкој Патријарашиви. Синод је наложио да се у свим епархијама СПЦ јубилеј обележи молитвено и са пригодним културно-уметничким програмом. Једна од централних прослава предвиђена је у Храму Светог Саве у Београду. Формиран је и посебан одбор за приређивање споменице – зборника научних радова, као и осталих издања у поводу овог јубилеја. Посебној комисији при Светом архијерејском синоду стављено је у задатак да свестрано проучи постојећи култ патријараха Арсенија III (Чарнојевића) ради евентуалног уношења у Именослов светих Срба.¹⁰⁰⁵ Истовремено са прославом јубилеја „Велике сеобе Срба“ из 1690. године, одлучено је да се прослави и успомена на сва српска исељеништва од најранијих времена па до те године¹⁰⁰⁶.

Исте године обележена је и 175-годишњица Другог српског устанка¹⁰⁰⁷.

Године 1991. – 50-годишњица страдања СПЦ и српског народа у Другом светском рату... У припремама за обележавање овог јубилеја, Свети архијерејски синод донео је одлуку¹⁰⁰⁸ да се распише конкурс за израду иконе „Свети Српски новомученици“.

Године 1993. – 500-годишњица *Цетињског октоиха* и 130-годишњица Цетињске богословије.

Године 1994. – 400-годишњица спаљивања моштију Светог Саве и иста годишњица мученичке смрти Светог Теодора Вршачког; 200-годишњица настанка Богословије Светог Арсенија у Сремским Карловцима; 100-годишњица рођења и 15-годишњица упокојења оца Јустина (Поповића).

Године 1995. – 1900-годишњица писања последње књиге *Новог завета* – „Откровења“, односно „Апокалипсе“, коју је на Патмосу писао Свети јеванђелиста Јован.

¹⁰⁰⁴ Исто, 283.

¹⁰⁰⁵ *Православље*, 1. март 1990, стр. 2.

¹⁰⁰⁶ *Гласник СПЦ*, бр. 12, децембар 1989, стр. 250.

¹⁰⁰⁷ *Православље*, 15. април 1990, стр. 8.

¹⁰⁰⁸ Син.бр. 3223/зап. 1479; *Гласник СПЦ*, бр. 12, децембар 1989, стр. 252.

Године 1996. – 650-годишњица настанка и утемељења Српског царства, настанка и трајања Српске патријаршије и доношења Законика цара Душана¹⁰⁰⁹.

Године 1998. – 800-годишњица постојања српског манастира Хиландара на Светој Гори Атонској. Ове године обележена је и 150-годишњица Мајске скупштине у Сремским Карловцима, у знак сећања на историјски догађај из 1848. године, када је Скупштина прогласила Српску Војводину и Стевана Шупљикца, аустријског пуковника, за војводу. Тада је Скупштина прогласила и митрополита Јосифа Рајачића за патријарха, обновивши тако патријарашко достојанство с којим су патријарси Арсеније III и Арсеније IV, са народом, дошли у ове крајеве. На обележавању 150-годишњег јубилеја Свету архијерејску литургију је служио и, пред 5.000 окупљених верника, беседио патријарх српски Павле.¹⁰¹⁰

Обележаване су и годишњице истакнутих личности из света културе, науке и уопште јавног живота.

Године 1999. – обележено је више јубилеја из живота СПЦу БиХ: 780 година Дабробосанске и Захумско-херцеговачке епархије (1219-1999), 480 година горажданске штампарије, 385 година Богословије „Света Три јерарха“, 120 година Сарајевске богословије и сарајевског хора „Слога“, 110 година Музеја СПЦ у Сарајеву и 100 година Бањалучке епархије¹⁰¹¹; обележене су и 20-годишњице упокојења оца Јустина (Поповића) и најплоднијег писца српске емиграције др Лазе М. Костића, који је Југославију напустио 1945. године¹⁰¹².

Године 2000. – прослављено исто толико година хришћанства.

5.6. Прославе значајних народних догађаја, помени и парастоси

Пошто је комунистичка држава настојала да прећути или умањи значајне догађаје и личности из српске историје, Српска црква је прећутно преузимала главну улогу у неговању традиција и чувању успомена на такве догађаје и личности.

Године 1954. навршио се век и по од почетка Првог српског устанка. Тим поводом Свети архијерејски сабор СПЦ донео је одлуку да се 28. новембра те године у свим

¹⁰⁰⁹ Гласник СПЦ, бр. 1, јануар 1997, стр. 12-20.

¹⁰¹⁰ Гласник СПЦ, бр. 6, јун 1998, стр. 103.

¹⁰¹¹ Православље, 1. јун 1999, стр. 5.

¹⁰¹² Гласник СПЦ, бр. 2, фебруар 1999, стр. 32-36.

српско-православним храмовима у земљи одржи парастос учесницима устанка у којем су постављени темељи поновног васпостављања српске државности после три и по века ропства под турском влашћу.

У београдским црквама парастос је одржан после Свете литургије, како извештава *Гласник СПЦ*, у присуству многобројних верника. У Саборној цркви парастос је служио патријарх српски Викентије. Након тога он је одржао пригодну беседу, у којој је указао на изузетно значајну улогу Цркве у устанку, а посебно у времену робовања под Турцима.¹⁰¹³

Црква је обележила и 150-годишњицу Другог српског устанка. У Такову, на Цвети 1965. године, пред мноштвом света, епископ жички Василије служио је Свету литургију, а онда је пред црквом служен парастос свима изгинулим „вождем и воином“ од Карађорђа и Милоша до страдања у Другом светском рату¹⁰¹⁴.

Обележавани су и многи догађаји из Првог светског рата. Поред осталог, 30. августа 1964. године, великим црквеним сабрањем, у цркви и испред цркве у Шапцу обележена је 50-годишњица Церске битке и покоља невиних жртава града Шапца у његовом саборном православном храму. Литургију је служио патријарх српски Герман, након чега се обратио верницима у храму, истичући да се „у свим приликама, у добру и злу, а нарочито у злу, Црква жртвовала за своје вернике, за своју децу, страдала за њих, крепила их да не клону и не пропадну“.¹⁰¹⁵

Следеће 1965. године био је посебно примећен скуп у Лазаревцу. Деветог дана маја у овом граду освећен је храм Светог великомученика Димитрија, у чијој крипи су положоне кости више од 20.000 бораца палих у Колубарској бици 1914. године. Храм је оштећен у бомбардовању на почетку Другог светског рата 1941. године, али је тек после 24 године доживео обнову. Освештао га је патријарх Герман, са надлежним епископом шумадијским Валеријаном и епископом жичким Василијем. Потом је одржан помен палим херојима из Колубарске битке. Овом догађају присуствовало је око 3.000 верника из Лазаревца и околине. Користећи ову прилику, патријарх Герман, у својој беседи,

¹⁰¹³ *Гласник СПЦ*, бр. 11-12, новембар-децембар 1954, стр. 240.

¹⁰¹⁴ *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1965, стр. 205.

¹⁰¹⁵ *Гласник СПЦ*, бр. 10-11, октобар-новембар 1964, стр. 382-384.

окупљенима је поручио да свако дете треба да буде крштено у цркви, брачни парови да се венчавају по прописима СПЦ, а умрли да буду опевани од свештеника.¹⁰¹⁶

Поводом 30-годишњице почетка Другог светског рата, у недељу 16. маја 1971. године, у цркви Светог апостола и јеванђелисте Марка у Београду, оджан је парастос свим православним Србима невино пострадалим за време тог трагичног рата. Парастос је служио патријарх Герман, у присуству веће групе српских архијереја. У извештају са овог сабрања у *Гласнику СПЦ* се каже: „Овај јубиларни парастос, поред осталог, био је највећа и најречитија проповед која је после рата одржана на оваквим верским и црквеним приредбама, јер се у молитвеним мислима прошетало и за тренутак устављало над небројеним великим српским гробницама из Другог светског рата, у које је легло преко милион Срба `невино побијених од руку злодјеј`“.¹⁰¹⁷

С отопљавањем друштвених односа крајем осамдесетих и почетком деведесетих година двадесетог века оваквим сабрањима више није учитаван шири друштвени значај, већ су они третирани само с чисто верског становишта.

5.7. Духовно буђење пред светима

5.7.1. Духовно окрепљење пред моштима светих Срба

Српски народ, као ретко који хришћански народ, везан је за мошти светих из рода свог¹⁰¹⁸. И у време највећих невоља, када су били принуђени да напуштају своја станишта, Срби су остављали своја материјална добра, да би са собом носили мошти својих светих предака. То се посебно видело у време Велике сеобе Срба 1690. године, али и у каснијим временима прогона и ратова. У новим стаништима мошти светих Срба њиховим потомцима по телу били су духовни насад и историјско памћење¹⁰¹⁹. То се каже и у једној молитви Светим српским мученицима: „Да се у нама одржи заувек живо сећање на ваше мучеништво“.

¹⁰¹⁶ *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1965, стр. 204.

¹⁰¹⁷ *Гласник СПЦ*, бр. 8, јул 1971, стр. 179-180.

¹⁰¹⁸ Слободан Милеуснић, *Свети Срби*, треће допуњено издање, „Lazarica press“, Birmingham, 2003, стр. 10.

¹⁰¹⁹ Исто

Уз мошти народ се духовно крепио. Потреба за таквим окрепљењем јављала се и у времену после Другог светског рата, када је народ удаљаван од Цркве.

Догађај који је видно утицао на духовно буђење и ослобађање народа у времену комунизма и допринео враћању Цркве на јавну сцену био је пренос моштију Светог великомученика кнеза Лазара кроз српске крајеве 1988. и 1989. године.

Мошти Светог кнеза Лазара, од његовог мученичког страдања у Боју на Косову 1389. године, почивале су у манастиру Раваница, у централној Србији. У време Велике сеобе Срба 1690. године раванички монаси понели су са собом, као највећу светињу Кнежеве мошти; носили су их све до Сентандреје, а после седам година са њима су стигли у Врдник, у Срему; мошти су положене у тамошњи обновљени манастир Вазнесења Господњег, у нову Раваницу, сремску.

У току Другог светског рата претила је опасност од хрватских усташа и по мошти светих Срба који су почивали у манастирима Фрушке горе. По налогу Светог архијерејског синода, мошти се 1942. године преносе у Београд, у Саборни храм Светог архангела Михаила. Одмах су отпочели молебани сваког уторка. Окупирани народ и избеглице из разних српских крајева, који су уточиште нашли у Београду, пунили су Саборни храм. Међутим, како извештава *Гласник СПЦ*, када је престала невоља, престала је и богомоља.¹⁰²⁰

Свети архијерејски сабор СПЦ 1954. године донео је одлуку о преношењу моштију Светог великомученика кнеза Лазара у његову задужбину манастир Раваницу код Ћуприје. Међутим, до испуњења ове одлуке тада из неког разлога¹⁰²¹ није дошло. Од 1960. године патријарх Герман обновио је молебне сваког уторка у београдској Саборној цркви, што ће допринети неговању култа Светог кнеза Лазара. С благословом патријарха Германа делић Кнежевих моштију уграђен је у Часну трпезу мученичке цркве у Глини, у Хрватској, а делић моштију послат је у америчку Раваницу, трећи по реду манастир са тим именом, освећен 1967. године, да би биле положене у тамошњој Часној трпези.¹⁰²²

¹⁰²⁰*Гласник СПЦ*, бр. 9, септембар 1988, стр. 150-151.

¹⁰²¹ Касније ће се појавити објашњење да то тада није учињено, наводно, зато што Београђани нису били вољни да се растану од светих и чудотворних моштију; а јавили су се и Сремци, истичући своја права стечена двоиповековним боравком светих моштију на Фрушкој гори. (Протојереј др Радомир Милошевић, „Мошти Св. кнеза Лазара у Раваници“, *Гласник СПЦ*, бр. 9, септембар 1989, стр. 188)

¹⁰²²*Гласник СПЦ*, бр. 9, септембар 1988, стр. 151.

Извршење саборске одлуке из 1954. године почело је тек на Видовдан 1988. године.

Поводом прославе 600-годишњице Косовске битке (1389-1989) Свети архијерејски сабор СПЦ донео је нову одлуку да се мошти Светог великомученика кнеза Лазара из београдске Саборне цркве пренесу у његову задужбину – манастир Раваницу. Одлучено је да се на том путу чудотворне и нетљене мошти изложе народу и ради тога пронесу кроз што више српских крајева и светишта Косова.

Учињено је то, како се каже у *Васкришњој посланици* патријарха Германа и осталих архијереја Српске цркве 1989. године, да се „Бог што више прослави“, да верници што више доживе славље великог видовданског јубилеја (600-годишњице Косовске битке) и да се „и сами освете, надахну и препоруде примером свог великог светитеља, најславнијег челника и чиниоца видовданских и косовских догађаја“¹⁰²³.

На Видовдан 1988. године кивот са моштима Светог кнеза Лазара из београдске Саборне цркве свечано је испраћен од више хиљада Београђана¹⁰²⁴ и пренете у сремску Раваницу. Кнежеве мошти свечано су дочекане и у сремској Раваници, где су 245 година почивале у манастиру који је ширио култ Светог кнеза Лазара у крајевима северно до Саве и Дунава. *Гласник СПЦ* извештава да „сремска Раваница није имала свечанији Видовдан од предратних времена¹⁰²⁵, када се ту скупљало мноштво верних“¹⁰²⁶.

У сремској Раваници, у Врднику, мошти су остале до 3. септембра те године, када су пренете у Епархију зворничко-тузланску, у манастир Озрен. Према писању штампе, на дочек моштију Светог кнеза Лазара у манастир Озрен дошло је више од 50.000 верника. Приспело је 149 аутобуса и више хиљада путничких аутомобила; свака парохија у Епархији имала је бар један аутобус својих верника, а нека и по четири или пет аутобуса. Дошли су и верници из других крајева.¹⁰²⁷

У манастиру Озрену мошти су остале до 17. септембра. За све то време свештеници су се свакодневно смењивали у вршењу дневног и ноћног богослужења.¹⁰²⁸

¹⁰²³ *Гласник СПЦ*, бр. 3, март 1989, стр. 51.

¹⁰²⁴ *Гласник СПЦ*, бр. 9, септембар 1988, стр. 150.

¹⁰²⁵ Мисли се на време пре Другог светског рата.

¹⁰²⁶ *Гласник СПЦ*, бр. 9, септембар 1988, стр. 152.

¹⁰²⁷ *Гласник СПЦ*, бр. 10, октобар 1988, стр. 186.

¹⁰²⁸ Исто, 188.

Потом су свете мошти пренете у манастир Троношу, у Епархији шабачко-ваљевској. Уследио је њихов пут по овој епархији, затим по Шумадијској, Жичкој и Рашко-призренској епархији, да би за централну прославу 600-годишњице Косовске битке, за Видовдан 1989. године, биле на Косову, у манастиру Грачаница. Са Косова мошти су кренуле пут Нишке и Браничевске епархије.¹⁰²⁹

Мошти Светог кнеза Лазара 9. септембра 1989. године пренете су у његову задужбину, у манастир Раваницу, а сутрадан, 10. септембра, у овом манастиру одржана је завршна свечаност обележавања 600-годишњице Косовске битке.¹⁰³⁰

Сабрања око моштију светих Срба и посмртних остатака истакнутих Срба било је и у претходном времену.

За дан Светог краља Стефана Дечанског (24. новембра) 1964. године, у његовој задужбини, у манастиру Високи Дечани, владало је посебно духовно усхићење. Уочи тога дана (за време свечаности која је почела у три сата поподне) потпуно очувано и цело тело Светог Краља извађено је из мермерног саркофага, пресвучено и поново обучено у нове скупоцене царске хаљине, да би потом било приказано огромној маси народа. Целу ову свечаност припремио је тадашњи епископ рашко-призренски Павле, са братством манастира Високи Дечани, на челу са игуманом Макаријем. Сам владика Павле направио је дрвени кивот и обложио га сомотом и споља и изнутра, да би се у њега положило тело Светог Краља када буде извађено из саркофага. Епископ Павле и епископ сремски Макарије (који је једно време био старешина манастира Високи Дечани) обавили су свети чин пресвлачења. Када су се, по обављеном овом светом чину, врата на храму отворила, маса народа, која је све време стрпљиво испред чекала, похрлила је у храм, падала ничице и клечала поред кивота, предајући се истинској молитви за све време дугог бденија.¹⁰³¹

Сутрадан, на крају Свете литургије, идући за тројицом архијереја¹⁰³², погружени у дубокој побожности, свештеници су на раменима понели кивот са телом Светог Краља, три пута га обнели око храма, а затим се зауставили на спољашњим западним вратима. Велика маса народа (од којих су многи дошли из Скопља, Призрена, Пећи, Приштине...) пролазила је испод кивота и поново улазила у храм. Када је последњи човек прошао испод

¹⁰²⁹ Гласник СПЦ, бр. 9, септембар 1989, стр. 188.

¹⁰³⁰ Православље, 1-15. август 1990, стр. 4.

¹⁰³¹ Гласник СПЦ, бр. 2, фебруар 1965, стр. 98.

¹⁰³² Поред поменутих двојице епископа, био је и епископ захумско-херцеговачки Владислав.

кивота – а ово је трајало око један сат – свештеници су Светог Краља унели у храм. Народ је, и с једне и с друге стране, поново ничице падао на земљу, изговарајући молитве.¹⁰³³

Значајан догађај за Београд, у времену комунизма, био је када су у цркву Светог Марка пренети посмртни остаци цара Душана. Најмоћнији владар у српској историји цар Стефан Душан Силни од упокојења 1335. године почивао је у својој задужбини, у храму Светих архангела у Призрену. Године 1455. османлијска војска заузела је Призрен, опљачкала и опустела манастир Светих архангела. Касније, 1615. године, Синан-паша је манастир сасвим сравнио са земљом и од преосталог материјала подигао своју џамију у Призрену. Када је чувени историчар протојереј-ставрофор др Радослав Грујић 1927. године истраживао рушевине манастира Светих архангела, пронашао је кости цара Душана; оне су скупљене и пренете у Призрен, па у Скопље, да би 1941. биле пренете и смештене у Патријаршијској ризници у Београду.

Из Патријаршијске ризнице цареви посмртни остаци, у суботу вече 18. маја 1968. године, пренети су у цркву Светог апостола и јеванђелисте Марка у Београду, и положени у уметнички израђен саркофаг. Сутрадан, у недељу 19. маја, патријарх Герман, уз саслужење шест епископа, дванаест свештеника и ђакона, чинодејствовао је на Светој архијерејској литургији. А били су присутни и готово сви други архијереји, пошто је био у току архијерејски сабор. Извештава се и да је црква била пуна благочестивог света.¹⁰³⁴

Државне власти биле су непријатно затечене доношењем одлуке о преносу посмртних остатака најмоћнијег српског владара у историји и њихово полагање у једној од централних цркава у престолу Београду. Али, нису се усуђивале да спрече овај чин. Републичка комисија за верска питања, у име Извршног већа Србије, 16. маја 1968. године, овим поводом, сачињава поверљиву информацију, у којој се каже да „с обзиром на моменат доношења одлуке“ она представља „неку врсту демонстрације и да свакако значи позив на окупљање Срба и сл.“ Потом председник Верске комисије Србије Витомир Поповић пише: „У разговору са друговима из Савезне верске комисије покушали смо да сагледамо мотиве који су инспирисали руководство СПЦ да се данас, после 30 година, откада кости цара Душана леже у Патријаршији, на овакав начин преносе у цркву Св. Марка. Дошли смо до заједничког закључка да се не ради једино о потреби проналажења

¹⁰³³Гласник СПЦ, бр. 2, фебруар 1965, стр. 99.

¹⁰³⁴Гласник СПЦ, бр. 6, јун 1968, стр. 121.

места које ће се достојније обележити, већ о политици руководства СПЦ, као `заштитника` српске историје и српства. Будући да је црква Св. Марка најпространија и на најистакнутијем месту у Београду, смештај саркофага цара Душана на таквом месту треба да подсећа вернике СПЦ на Душаново царство и тиме буди великосрпска осећања.“

Председник Републичке верске комисије напомиње да је „интересантно“ да „ни у једном разговору вођеним са руководством СПЦ на ком нивоу није поменута ова акција СПЦ“. И, на крају, резигнирано констатује да се „у вези са овим не може ништа посебно учинити“. Али истиче да сматра да патријарху Герману „треба замерити што се читава ова акција припремала и спроводи без икаквих консултација и да та чињеница не иде у прилог развијању конструктивних односа са државом“.¹⁰³⁵

Са преносом моштију светих Срба наставило се и у времену духовног отопљавања. Крајем 1989. године, 10. и 11. новембра, обављено је пресвлачење и пренос моштију Светог Арсенија, наследника Светог Саве на трону Српске цркве. На Светитељев празник служена је Света архијерејска литургија у цркви Св. првомученице и равноапостолне Текле у Даниловграду, где се претходне две године налазио кивот с моштима, док је обнављана црква Св. архангела Михаила у манастиру Ждребаоника, у близини овог места. Литургију су служила четворица владика, са десеторицом свештеника и ђаконa. Литија је ишла кроз град, од храма Св. Текле до манастира Ждребаоника. Епископи, многобројно свештенство и мештани, са поклоницима из Новог Сада који су специјално за ову прилику допутовали, прошли су улицама Даниловграда, с црквеним барјацима, иконама, чирацима, носећи на раменима кивот с моштима светог српског архипастира.¹⁰³⁶

Кивот са моштима Светог деспота Стефана у манастиру Копорину код Велике Планае први пут је отворен 1. августа 1990. године¹⁰³⁷, у дану када се овај светац празнује.

Велики духовни догађај 1991. година, када је започињао рат и распад дотадашње државе Југославије био је пренос из Америке у Србију моштију некадашњег епископа охридског и жичког Николаја (Велимировића), потоњег Светог владике Николаја.

По завршетку рата у БиХ, 10. маја 1996. године, мошти Светог Василија Острошког пренете су, на два дана, у његов завичај, у Херцеговину, да би јој „залечио ране и муке

¹⁰³⁵ Републичко извршно веће СР Србије, пов. бр. 133 од 16. маја 1968. године; АЈ, 144, 111-684.

¹⁰³⁶ *Православље*, 1. јануар 1990, стр. 11.

¹⁰³⁷ *Православље*, 15. септембар 1989, стр. 1.

које је доживљавала од злих путника, који је походише пре овог светитеља¹⁰³⁸. На уласку у Требиње мошти светитеља чудотворца дочекало је више од 50.000 грађана Херцеговине, Црне Горе и Србије. Свето тело унето је у Саборни храм у Требињу, затим је стигло до манастира Тврдоша, где га је, такође, сачекало неколико десетина хиљада верника. Следећег дана свечана литија се упутила ка селу Мркоњићу, где су свете мошти постављене у тада још недовршену цркву, коју мештани овог села граде на темељима куће у којој су отац Петар и мајка Ана Јовановић, по неким изворима 1610. године, родили дете Стојана, у монаштву Василија – Светог Василија Острошког. Мошти светитељеве положене су и на гроб његове мајке Ане. При повратку у манастир Острог, свечана поворка је прошла и кроз Никшић, где су на улице изашли само деца и омладина.¹⁰³⁹

5.7.2. Духовно окрепљење пред чудотворним иконама

Икона у Православној цркви има суштински значај, јер посредством ње верујући човек узноси молитву, благодарност и славословље Господу Богу, Пресветој Богородици и Светима. Икона сведочи о присуству онога чији лик је изображен или опомиње на догађај који је на њој представљен.¹⁰⁴⁰ Према хришћанском учењу, све иконе су чудотворне, јер поседују благодат Божју. Сам облагоћени лик светога на њој представљен својом благодаћу, која од Бога долази, испуњава свету икону. Тако, присутна благодат Светог Духа на рукотвореним иконама чини их чудотворним и светим.¹⁰⁴¹ Али, народ поједине иконе, из личног духовног доживљаја, издваја и посебно назива чудотворним.

Пред иконом, као прозором ка вишњем свету, човек доживљава духовно усхићење, и зато су оне верујућем народу, поготово у тешким приликама – духовно охрабрење.

За време грађанског рата у бившој Југославији, саучествујући у страдању српског народа, светогорски монаси су дошли на идеју да препишу (пресликају) чудотворну икону Пресвете Богородице Тројеручице, која је једно од обележја манастира Хиландара, и да тај препис, или нови оригинал пренесу у земљу српску да она буде благослов, позив на покајање и обнову.¹⁰⁴² Тако је и учињено.

¹⁰³⁸ *Православље*, 1. јун 1996, стр. 6.

¹⁰³⁹ Исто, 6-7.

¹⁰⁴⁰ Јован Јањић, *Чуда Светог Мине у Београду*, издање аутора, Београд, 2015, стр. 7.

¹⁰⁴¹ Епископ Јован Пурић, *Људско лице Бога*, „Службени гласник“, Београд, 2010, стр. 119.

¹⁰⁴² *Гласник СПЦ*, бр. 7, јул 1998, стр. 135.

Чудотворна икона Пресвете Богородице Тројеручице из манастира Хиландара на Светој Гори стигла је у Београд 7. јуна 1997. године. У пратњи су били многи монаси из више манастира Свете Горе. Чудотворна икона дочекана је у Саборној цркви у Београду. А сутрадан ујутру, у недељу, литија је кренула ка Храму Светог Саве – главне улице престоног града биле испуњене народом који је ишао за светом иконом или стајао са стране и чекао њен наилазак.¹⁰⁴³ У следећих годину и више дана икона Пресвете Богородице Тројеручице обишла је све епархије СПЦ и све крајеве у којима живе Срби, а онда се трајно настанила у Храму Светог Саве у Београду. Уз ову велику светињу прослављан је и велики јубилеј – Осам векова манастира Хиландара. Тако, централна прослава овог јубилеја у Републици Српској одржана је 3. и 4. јуна 1998. године у Требињу, у организацији Епархије захумско-херцеговачке. Само на путу кроз Херцеговину, од 1. до 10. јуна, хиљаде верника се поклонило хиландарској икони, пре него што ће она кренути пут Митрополије дабробосанске.¹⁰⁴⁴

У току НАТО агресије 1999. године, с благословом патријарха московског и све Русије Алексија II, делегација руских свештеника донела је српском народу једну од највећих руских светиња – чудотворну икону Мајке Божје Казанске, пред којом ће у дугим колонама људи, жене и деца стати да се поклоне и помоле, док су небом летели агресорски борбени авиони. Потом је, док је трајао рат, и сам патријарх руски Алексиј дошао у Београд и СПЦ предао икону преподобног Серафима Саровског, са честицом његових светих моштију, као присуство свих светих на руској земљи просијавших.¹⁰⁴⁵

Изразећи у сусрет жељи патријарха српског Павла, а у част 2000-годишњице хришћанства, патријарх јерусалимски Диодор благословио је да се чудотворна икона Пресвете Богородице Јерусалимске донесе у Београд, 16. маја 2000. године. Чудотворну икону, која се чува на гробу Пресвете Богородице, у Београд је донео митрополит неополски, са двојицом архијереја Јерусалимске патријаршије.

¹⁰⁴³Гласник СПЦ, бр. 7, јул 1997, стр. 115-116.

¹⁰⁴⁴Гласник СПЦ, бр. 7, јул 1998, стр. 134-135.

¹⁰⁴⁵У поглављу „Српска православна црква за време грађанског рата у Југославији и НАТО агресије на Србију“ погледати „Српска црква у току рата за Косово“.

Икону Пресвете Богородице Јерусалимске, једну од најпоштованијих светиња у православном свету, у српском престоном граду дочекали су патријарх Павле, са свим члановима Светог архијерејског сабора, београдским свештенством и вернима.

Упућујући ову светињу у Београд, Његово блаженство патријарх Диодор изразио је наду да ће поклоњење пред иконом Мајке Божје ојачати душе православних верних који зацељују последице рата. Икона је била изложена за поклоњење у Саборној цркви у Београду од 16. до 20. маја, а потом пренета у Храм Светог Саве на Врачару, где је следећег дана, у недељу 21. маја 2000. године, у току саборне Литургије, обављена канонизација девет свештенотученика и мученика српских. Истог дана, у касним вечерњим сатима, икона је авионом отпутовала у Јерусалим.¹⁰⁴⁶

Остало је ојачано духовно расположење.

5.8. Издаваштво у Српској цркви

5.8.1. Листови и часописи

Поприлично развијена издавачка делатност у СПЦ прекинута је у Другом светском рату¹⁰⁴⁷. Велико страдање у рату и потоње сиромаштво били су разлог што у послератним годинама Цркваније имала довољно могућности да издаје књиге и часописе; а био је и очигледан недостатак школованих људи који би се бавили науком¹⁰⁴⁸. Међутим, то сигурно нису били једини разлози што је издавачка делатност Српске цркве, поготово у поратном периоду, била изузетно скромна. На то су свакако утицале и друштвене околности, када су државне власти стриктно мотреле на све црквене активности, нарочито на оно што иде у јавност.

Крај Другог светског рата Црква је дочекала са само једним својим листом – *Гласником*, службеним листом СПЦ. Он је излазио с краћим прекидима за време рата, уз специјално одобрење окупационих немачких власти¹⁰⁴⁹. И после рата наставио је да излази

¹⁰⁴⁶ *Православље*, 1. јун 2000, стр. 3.

¹⁰⁴⁷ Српска црква пре овог рата имала је две своје штампарије (Радомир Ракић, „Издавачка делатност цркве од 1945. до 1970. године“, у: *Српска православна црква 1920-1970*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1971, стр. 291)

¹⁰⁴⁸ Радомир Ракић, „Издавачка делатност цркве од 1945. до 1970. године“, 291.

¹⁰⁴⁹ Исто, 293.

повремено, често на смањеном броју страна, да би тек од 3. броја (1. марта) 1946. године почео да излази сваког месеца. Али, и „у миру“ било је сметњи за његово излажење. Тако, 1948. године, уместо предвиђених 12 бројева, изашла су само четири браја, и то сваки за закашњењем од неколико месеци. А у следећој 1949. години изашао је само први двоброј, уз извињење редакције због закашњења.¹⁰⁵⁰ У *Гласнику* нису истицане невоље у вези његовог излажења. Оне су вешто скриване¹⁰⁵¹, излажењем у форми двоброја, троброја, па чак и четвороброја; једном, у току 1953. изашао је као шестоброј (бр. 7-12). Штампариие су одбијале да га штампају, правдајући се да не могу због „заузетости“¹⁰⁵², а, у ствари, разлог је био страх од државних власти које су се с ниподаштавањем односиле према Цркви.

Још у првом броју *Гласника* изражена је жеља да он има не само *службени*, него и *нелслужбени* део, „за чланке и расправе савремених црквених питаља и насушних потреба хришћанског живота“.¹⁰⁵³ Он ће таквој концепцији остати доследан све до нашег времена.

По завршетку рата, *Гласник*, поред осталог, доноси државне законе и уредбе које се тичу Цркве, као и одлуке и упутства црквених органа како је потребно по њима поступати. Наравно, ту су и одлуке виших црквених власти које се односе на парохијско свештенство, богословске школе, црквене установе, црквено-финансијска и социјална питања... Поред тога, прати се и црквени живот кроз разне друге активности.

После рата Црква је одвојена од државе, а школа од Цркве; од државе је подстицан атеизам, а спутавана вера и црквена мисија. Резултат тога био је да су стасавале генерације које су основе православне вере могле да спознају само од својих родитеља, ако су они били у вери, или од неког другог из своје близине, ако је таквих било. Зато, да би се верници боље упознали с оснивним истинама Православља, Свети архијерејски синод покренуо је посебан часопис као подлистак *Гласника*, био је то – *Православни мисионар*. Први број изашао је пред Васкрс 1958. године. Почетни тираж био је 4.000 примерака, а већ са 50. бројем достигао је тираж од 40.000 примерака. После десет година

¹⁰⁵⁰ Живорад Јанковић, „Седамдесет пет година `Гласника`“, *Гласник СПЦ*, бр. 12, децембар 1994, стр. 239-240.

¹⁰⁵¹ Исто, 240.

¹⁰⁵² АЈ, 144, 10-174.

¹⁰⁵³ Живорад Јанковић, „Прилози историјске садржине објављени у `Гласнику`, службеном листу Српске православне цркве од 1945. до 1990. године“, *Гласник СПЦ*, бр. 12, децембар 1992, стр. 202.

излажења, 1968. године, штампан је у 50.000 примерака. Прве године часопис је излазио тромесечно, а од 1959. године двомесечно, на 48 страна.¹⁰⁵⁴

Државне власти помно прате црквену штампу, њене тираже и њен утицај. Тако, Верска комисија Србије у свом годишењем извештају за 1959. годину наводи да је *Православни мисионар* за само једну годину излажења достигао тираж од 28.000 примерака и да „служи као нека врста приручника за пропаганду православља“¹⁰⁵⁵. Председник Савезне верске комисије Добривоје Радосављевић позива патријарха Германа на састанак 20. фебруара 1959. године, и, поред осталог, износи незадовољство писањем *Православног мисионара*, за који каже да се, наводно, постепено претвара у политички лист, јер пише и о „чисто политичким стварима“. Упозорио је, ако се тако настави, да ће доћи до забране *Православног мисионара*.¹⁰⁵⁶

Један од видова праћења и ометања црквене штампе, као што се дало закључити, ишао је кроз – штампарије. Председници и секретари Савезне верске комисије Добривоје Радосављевић и Милоје Дилпарић и Верске комисије Србије Иса Јовановић и Матеја Матејић, на састанку у Комисији за верска питања НР Србије, 10. марта 1959. године, договорили су се да се у Београду одреде две до три штампарије у којима ће се штампати „верске публикације“, а да се осталим штампаријама не дозволи штампање. Записано је: „Верска штампа се може штампати само са одобрењем органа СУП-а.“¹⁰⁵⁷

Календар *Црква*, покренут 1933. године, за време окупације 1942-1944. године објављиван је само са календарским делом, без предвиђеног и уобичајеног поучно-забавног додатка. Његово објављивање настављено је по завршетку рата, али с променљивим бројем страна: 1945. године (на 40 страна), 1946. (50), 1947. (72) и 1948. (80). Био је он спремљен и за 1949. годину, чак је и отпочело његово штампање, а онда је из штампарије стигло обавештење да не могу штампати због „преоптерећености штампарије другим пословима“!¹⁰⁵⁸ Од те 1949. до 1964. године овај велики календар није излазио. Мали џепни *Календар* отпочео је као пробно издање од 1946. године. Наишао је

¹⁰⁵⁴Радомир Ракић, „Издавачка делатност цркве од 1945. до 1970. године“, 294-295.

¹⁰⁵⁵ АЈ, 144, 30-322.

¹⁰⁵⁶Комисија за верска питања Савезног извршног већа, пов. бр. 119/59; АЈ, 30-322.

¹⁰⁵⁷ АЈ, 144, 30-322.

¹⁰⁵⁸ Син. бр. 639 / зап. 133 од 22/9. фебруара 1949. године; АЈ, 144, 1-26.

на добар пријем код верника, тако да је од 1948. године његов тираж стално растао, за релативно кратко време достигао је бројку од 800.000 примерака.¹⁰⁵⁹

За време рата Богословски факултет у Београду није издавао свој часопис *Богословље*. Није излазио ни после рата, све до 1957. године, када је изашао у две свеске, с благословом патријарха Викентија. Отад је наставио да излази редовно два пута годишње у свескама од по четири до шест табака, са резимеима на немачком и руском језику.

Поред поменутих публикација, које периодично излазе, СПЦ1958. године, када за патријарха долази Герман, има само два листа – *Гласник* и *Православни мисионар*.

Патријарх Герман поклањао је велику пажњу црквеном издаваштву. Позивао је народ да прати црквену штампу, јер, како је рекао, „њоме желимо да подигнемо дух и ободримо све наше верне да истрају на Богом благословеном путу којим иду...“¹⁰⁶⁰

За Србе расејане по свету, који не знају или су заборавили српски јзик, а свакако и ради представљања пред страним светом, 1965. године покренута је ревија на енглеском језику *SerbianOrthodoxChurch – ItsPastandPresent* (*Српска православна црква – њена прошлост и садашњост*). Патријарх Герман о намери покретања овакве ревије извештава Савезну комисију за верска питања¹⁰⁶¹. Потом се обраћа и за новчану помоћ за објављивање сваког броја посебно¹⁰⁶². Тако, рецимо, у архиви Савезне комисије за верска питања налази се допис обраћања Секретаријату за савезни буџет и опште послове, у којем се каже да је Комисија одлучила да се у 1966. години СПЦодобри тражени износ од 60.000 динара за штампање ревије¹⁰⁶³. За узврат, из Патријаршије чињен је (добровољни или захтевани) уступак тиме што је Савезној верској комисији „сваки пут“ подношен на увид припремљени садржај ревије за штампу. Савезна верска комисија потом показује добру вољу према Верској комисији Србије, па, сматрајући да је она у овоме била „потпуно заобиђена“, и њој прослеђује припремљени садржај ревије за оцену.¹⁰⁶⁴

¹⁰⁵⁹Радомир Ракић, „Издавачка делатност цркве од 1945. до 1970. године“, 295.

¹⁰⁶⁰Градимиr Станић, „Издавачка делатност у време патријарха Германа“, *Православље*, 15. септембар 1991, стр. 8.

¹⁰⁶¹АЕМБр. 245/64 од 28. априла 1964. године; АЈ, 144, 78-565.

¹⁰⁶²АЕМБр. 245/64 од 28. априла 1964. године; АЈ, 144, 78-565; ПБр. 103/66 од 23. марта 1966. године; АЈ, 144, 98-635; ПБр. 16/68 од 17. јануара 1968. године; АЈ, 144, 113-686.

¹⁰⁶³Савезна комисија за верска питања, бр. 130 од 4. октобра 1966. године; АЈ, 144, 98-635.

¹⁰⁶⁴Савезна комисија за верска питања, бр. 261 од 20. јула 1966. године; АЈ, 144, 98-635.

Под окриљем Архиепископије београдско-карловачке, 15. априла 1967. године, појавиле су се њене верске новине *Православље*. Већ после седам изашлих бројева, оне су постале новине Српске патријаршије, с почетним тиражом од 10.000 примерака. Биле су то прве новине у СПЦ.¹⁰⁶⁵ Доносиле су разне актуелне информације из живота Цркве. А објављивале су и темељније текстове духовног, културолошког и мисионарског садржаја.

Није било прошло ни десет месеци од почетка излагања, а десило се да *Православље* бр. 21, од 1. фебруара 1968. године, буде забрањено. Учињено је то због текста „Срби треба да буду вликодушни“, потписаног иницијалима Д. Ив., а у којем је писало и ово што је као „спорно“ оквалификовано: „Те речи о српској великодушности и потреби опраштања и заборављања слушамо ми Срби још од I светског рата. Ја не разумем зашто се само од Срба тражи да буду великодушни, попуштају и опраштају? Зашто се ти апели о великодушности, попуштању и заборављању никад не упућују и на другу страну, него само на српску? Верујте, и данас, кад год чујем да неко понавља речи професора А.С., изречене у Бањичком логору за време покоља Срба у НДХ, ја узалуд тражим одговор на горње питање!“

Окружно јавно тужилаштво у Београду оценило је да се овим изражава „отворена алузија на националну неравноправност“ у земљи и „тврдња да је српски народ у неравноправном положају у односу на друге народе југословенске заједнице“. На основу чега закључује да „овакво писање изражава тенденцију наношења штете заједници равноправних југословенских народа и њиховом јединству“.¹⁰⁶⁶

На претресу у Окружном суду у Београду утврђено је да је чланак писао Душан Иванчевић, пензионисани свештеник, старешина цркве Ружице у Београду, који је у току Другог светског рата ухапшен и одведен у логор на Бањици.¹⁰⁶⁷

Адвокат Тодор Калуђеровић, који је заступао Српску патријаршију на овом суђењу, рекао је да је патријарх Герман издао директиву да се у *Православљу* и другим епархијским листовима више не појављују овакви чланци, истичући потребу да се „води

¹⁰⁶⁵ Градимир Станић, „Издавачка делатност у време патријарха Германа“, *Православље*, 15. септембар 1991, стр. 8.

¹⁰⁶⁶ Окружно јавно тужилаштво у Београду, УТ-бр. 10/68 од 9. фебруара 1968. године; АЈ, 144, 109-682.

¹⁰⁶⁷ АЈ, 144, 109-682.

рачуна о осетљивости националног питања и да се никаквим начином не изазивају тенденције неравноправности¹⁰⁶⁸.

Суд је прихватио наводе тужилаштва и донео решење о забрани растурања наведеног броја листа *Православље*.¹⁰⁶⁹

Још док суд није био дао коначну реч, након што је Тужилаштво донело решење о привременој забрани *Православља*, Комисија за верска питања Србије оценила је да ће то сигурно „послужити као најозбиљније упозорење одговорнима у Српској патријаршији да се деловање њиховог листа може одвијати искључиво на бази Основног закона о правном положају верских заједница и општих прописа о штампи“¹⁰⁷⁰.

Пажљивио се пратило шта се све објављује у овом листу. Тако, на састанку са патријархом Германом, 24. фебруара 1970. године, саветник у Савезној комисији за верска питања Радосав Перовић упозорава поглавара Српске цркве да прота Милисав Протић, главни уредник *Православља*, „често у овом листу објављује чланке који су у супротности са друштвеним кретањима у нашој земљи“, што, тобоже, „штети угледу Српске православне цркве“. Поменуо је чланак српског књижевног историчара Пера Слијепчевића, писан 1940. године, а објављен у јануару 1970. године!¹⁰⁷¹

Православље је од покретања редовно излазило, али – како ће после 25 година предочити тадашњи главни уредник¹⁰⁷² – „са великим тешкоћама и препрекама“. Сваки текст, свака реченица и свака реч брижљиво су анализирани од комунистичких власти. Дешавало се и да свештеник буде кажњен, чак затворском казном, ако би ове новине поклонио неком вернику у његовој кући или на неком другом месту, а то неко види и пријави полицији. Управо то се десило јеромонаху Сави Недељковићу из Бањалучке епархије; осуђен је на 30 дана затвора зато што је *Православље* поклонио једном вернику изван црквеног простора...¹⁰⁷³

Оно што је приликом оснивања предвиђено да *Православље* буде за одраслог читаоца, то је предвиђено да његов подлистак *Светосавско звонце* буде за младог читаоца.

¹⁰⁶⁸ АЈ, 144, 109-682.

¹⁰⁶⁹ АЈ, 144, 109-682.

¹⁰⁷⁰ Комисија за верска питања Републичког извршног већа СР Србије, пов. бр. 34 од 12. фебруара 1968. године; АЈ, 144, 109-682.

¹⁰⁷¹ Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 38/70; АЈ, 144, 124-719;

¹⁰⁷² Драган Терзић, „600. број *Православља*“, *Православље*, 15. март 1992, стр. 1.

¹⁰⁷³ Исто

Овај подлидтак убрзо ће прерасти у самостално издање. Од 1. јануара 1969. године, као посебно издање, почиње да излази илустровани лист *Светосавско звонце*. У уводнику првог броја патријарх Герман пише да је овај лист намењен „за верску наставу, у првом реду младих, али исто тако и одраслих, јер су ратне и послератне прилике учиниле да је велики број, данас већ одраслих, остао без основног знања о Богу и божанским стварима; о својој прадедовској вери, о својој Православној цркви, њеном учењу, организацији...”

Од 1968. године Архиепископија београдско-карловачка покрене двомесечни верско-научни часопис *Теолошки погледи*. Часопис, како је у почетку објашњено, објављује резултате истраживања у оквирима вековног стваралачког рада и доприноса Цркве диховном и уопште културном развоју нашег човека и његовом стремљењу ка једном све вишем духовном схватању живота.¹⁰⁷⁴

Почеће да излазе листови и часописи и при епархијама, па и појединим парохијама Српске православне цркве: *Глас Православне епархије нишке* (Ниш), *Каленић* (Крагујевац), *Глас Цркве* (Ваљево – Шабац), *Банатски весник* (Вршац), *Беседа* (Нови Сад), *Истина* (Шибеник), *Дабар* (Сарајево), *Глас равноапостолних Тирила и Методија* (Љубљана), *Свети кнез Лазар* (Призрен)... Неки од њих постаће издавачке установе епархије у којој излазе (*Каленић, Глас Цркве, Истина, Беседа...*).

Главни савез удружења православних свештеника Југославије, који је био под утицајем државе, од 1949. године издавао је своје новине – *Весник*. А од 1958. године покрене и свој часопис за богословску књижевност и црквено-сталешка питања – *Православна мисао*.

Почетком 1991. године појавио се нови часопис у издању Светог архијерејског синода Српске православне цркве – *Православно дело*. Предвиђено је да он излази „повремено“, а као циљ његовог излажења истакнуто је то „да ојача покајнички и богомољачки дух и да послужи духовној обнови у нашем времену“.¹⁰⁷⁵

Издавачка делатност Српске православне цркве у Југославији била је у подређеном положају, поготово у односу на Римокатоличку цркву. Тако, рецимао, према државним подацима, у 1964. години Римокатоличка црква у Југославији имала је својих публикација у укупном тиражу од 6.110.585 примерака (и још 340.000 публикација примљених из

¹⁰⁷⁴Радомир Ракић, „Издавачка делатност цркве од 1945. до 1970. године“, 297.

¹⁰⁷⁵*Гласник СПЦ* бр. 4, април 1991, стр. 88.

иностраниста). А у исто време Српска православна црква, иако знатно бројнија, имала је свега 896.000 штампаних публикација (с тим што су у ову бројку укључене и повремене публикације, као што су календари, брошуре и слично, али и 12.800 примерака *Весника Македонске православне цркве* и повремених публикација штампаних у федералној јединици Македонији). Те године Исламска верска заједница у Југославији штампала је 444.000 примерака својих публикација; Савез јеврејских општина 21.000; Баптистичка црква 24.000; Савез старокатоличких цркава 4.000; Адвентистичка црква 32.000 и Хрватска народна старокатоличка црква 3.600 примерака својих публикација.¹⁰⁷⁶

У првој половини 1986. године лист *Православље* објављује информацију да у Југославији у том тренутку излази 174 верских новина и часописа. Поред новина, периодичних ревија, дечјих, епархијских, манастирских и других сталешких листова, стручних теолошких часописа и билтена, у Загребу је деловала и новинска агенција АКСА (Хришћанска садашњост). Према подацима Југословенског библиографског института, укупни тираж ових публикација 1985. године износио је 16,6 милиона примерака. Највећи број издања имала је Римокатоличка црква – 102, Православна црква – 17, а Исламска заједница – 6 новина и часописа.¹⁰⁷⁷

Листови Српске православне цркве нису се могли продавати на киосцима, изван црквеног простора¹⁰⁷⁸. Тек од 1. јануара 1990. године *Православље* се појавило у јавној продаји, преко киоска широм Србије¹⁰⁷⁹.

5.8.2. Књиге и брошуре

Тешке и материјалне и духовне прилике након Другог светског рата утицале су и на књигу, посебно на црквену књигу. Управо зато мали број објављених књига и брошура поготово у првим послератним годинама.

До 1958. године (за тринаест година) објављено је свега 23 литографских школских уџбеника и 55 других дела. У следећих двадесет година (за време патријарха Германа) црквена библиотека допуњена је са још 501 библиографском јединицом... Што значи, од

¹⁰⁷⁶АЈ, 144, 77-564.

¹⁰⁷⁷*Православље*, 15. март 1986, стр. 7.

¹⁰⁷⁸Исто

¹⁰⁷⁹*Православље*, 1. март 1990, стр. 8.

1945. до 1978. године, укупно 579 књига и брошура.¹⁰⁸⁰ Издавачи су били: Свети архијерејски синод СПЦ – 188 књига; индивидуални издавачи – 128; црквене општине, цркве и манастири – 87; епархије – 41; Православна народна хришћанска заједница – 37; Свештеничко удружење – 37; Новинско-издавачка установа „Православље“ – 33; и остали (Богословски факултет, САНУ и државне издавачке куће) – 28 публикација.¹⁰⁸¹

У првих 13 година после рата просечно је објављивано по шест наслова годишње; године 1959. тај број се удвостручава, да би се до 1967. задржао на просеку од 13 наслова. У 1968. та бројка се повећава на 30 наслова, потом она расте до 52 и 47 објављених књига у 1972. и 1973. години. Затим долази до пада у изавачкој продукцији, па 1977. године бива објављено само 29 наслова.¹⁰⁸²

Тиражи су били негде познати, негде непознати. Кретали су се од 200-300 за уџбенике и прештампане отиске просечно 2.000 и 5.000 примерака. Због пактичне примене, највећи тираж имали су џепни календари: издање Светог архијерејског синода од милион примерака и издање Савеза удружења православног свештенства од 400.000 примерака. Од религиозних дела, у највећем броју примерака штампани су *Посланица Светог архијерејског сабора Српске православне цркве српском народу поводом прославе 750-годишњице црквене аутокефалности 1219-1969*, у 150.000 примерака, и увек актуелан и омиљен *Сан Пресвете деве Марије, мајке Божије*, који је у времену 1968-1976. у издању Цркве штампан у три издања од 110.000 примерака, а објављиван је и код других издавача. У том времену, до 1978. године, високе тираже имала су и ова дела – Ристо Грђић: *Српска црква на историјској прекретници* (100.000), Др Милан Марковић: *Узроци болести* (50.000), Др Лазар Милин: *Субота и недеља у Светоме писму* (40.000).¹⁰⁸³

Као што се видело, знатан допринос црквеној продукцији дали су приватни издавачи, који су у назначеном периоду објавили 128 наслова, што је више од петине укупних наслова.¹⁰⁸⁴

¹⁰⁸⁰ Гласник СПЦ бр. 5, мај 1979, стр. 118.

¹⁰⁸¹ Милисав Д. Протић, „Издавачка делатност Српске цркве за време патријарха Германа“ у: *Патријарх српски Герман – споменица поводом двадесетогодишњице његовог патријарашког служења 1958-1978*, Српска патријаршија, Београд, 1978, стр. 175.

¹⁰⁸² Гласник СПЦ бр. 5, мај 1979, стр. 118.

¹⁰⁸³ Исто

¹⁰⁸⁴ Радомир Ракић, „Издавачка делатност цркве од 1945. до 1970. године“, 306.

Разноврсна је црквена продукција у том времену. Разумљиво, највише је чисто теолошких дела. Међу објављеним књигама знатну ставку чине монографије о црквама и манастирима (80), а ту су и дела из књижевности, националне историје, сликарства, социологије, психологије. Тиме се показује да је црквено издаваштво и у том, по Цркву тешком периоду, дало значајан допринос српској култури.¹⁰⁸⁵

С духовним ослобађањем, расла је и црквена издавачка продукција. Она се распламсала крајем осамдесетих и током деведесетих година двадесетог века. Књиге с црквеном тематиком, с обзиром на духовно буђење и да су у претходном периоду то биле непожељне теме, заокупљале су пажњу и све бројнијих приватних издавачких кућа.

Духовни живот човека захтева књигу која ће помоћи у стасавању, на коју се човек може наслањати и која ће га водити. Зато Свети архијерејски синод, у годинама после Другог светског рата, када се за то указала прилика, покреће „Малу религиозну библиотеку“, која ће у времену од 1957. до 1966. године издати – 29 књига, у формату осмине, намењене искључиво верницима¹⁰⁸⁶. Била је то верско-популарна литература, у којој су објављивани молитвослови, верске читанке, житија светих, духовне песме, приче из Црквене и народне историје, одговарања на богослужењима...¹⁰⁸⁷

Ту су и књиге с верско-моралном садржином.

Затим, богословско-просветни приручници намењени ученицима богословија и студентима Богословског факултета¹⁰⁸⁸.

Велика потреба се указала и за богослужбеним књигама. Пре Другог светског рата ових књига је мало штампано, с обзиром на то да су пре бољшевичког пуча у Русији штампане све богослужбене књиге и увожене у Србију, па их је између два светска рата било довољно на лагеру. Међутим, после Другог светског рата те залихе су исцрпљене, јер су у ратном пустошењу у многим црквама књиге уништене, а потом су саграђене нове цркве, које је требало снабдети књигама. Зато су у послератном периоду богослужбене

¹⁰⁸⁵ Гласник СПЦ бр. 5, мај 1979, стр. 118.

¹⁰⁸⁶ Радомир Ракић, „Издавачка делатност цркве од 1945. до 1970. године“, 297.

¹⁰⁸⁷ Нека до ових издања штампана су у тиражу од 10.000 примерака и одмах распродата. (Радомир Ракић, „Издавачка делатност цркве од 1945. до 1970. године“, 300)

¹⁰⁸⁸ У почетку, после рата, када Црква није имала финансијских могућности да штампа нове или прештампава предратне уџбенике, у употреби су били литографисани уџбеници. Од 1965. године више ниједан просветни приручник није издат литографским путем. (Радомир Ракић, „Издавачка делатност цркве од 1945. до 1970. године“, 301)

књиге на црквенословенском језику умножаване фототипски.¹⁰⁸⁹ Потом ће патријарх Герман захтевати да се богослужбене књиге, које издаје Српска патријаршија, преводе на живи народни језик.¹⁰⁹⁰

Убрзо по покретању новина *Православље*, настаће издавачка установа Српске патријаршије „Православље“, која ће постати главни ослонац црквеног издаваштва.

Велики јубилеји значајних догађаја из живота Српске цркве и историје српског народа обележавани су и издавањем споменица. За време патријарха Германа (1958-1990) издато је петнаестак таквих споменица¹⁰⁹¹. Тим поводом тадашњи секретар Светог архијерејског синода Градимиr Станић у листу *Православље* записује: „Свакако да је поред богослужбеног обележавања значајних датума из историје Цркве, и издавање споменица умногоме учинило да се свест и самосвест нашег народа полако будила. Спознао је наш човек коме роду припада и која га је Црква кроз историју водила, чувала и сачувала. Много шта би данас било другачије да Свети архијерејски сабор и Синод са патријархом Германом на челу нису настојали да се значајни догађаји молитвено обележавају и кроз писану реч бележе и објашњавају.“¹⁰⁹²

Да је за време патријарха Германа издавачка делатност заузимала високо место у предузиманим активностима, види се и по томе што је у Патријаршији отворена Штампарија у којој су штампана издања Српске православне цркве.¹⁰⁹³

Издавачка делатност временом се ширила, па су и саме епархије, црквене општине, парохије и манастири, како у земљи, тако и у иностранству, објављивали своја издања.

5.8.3. Разгледнице, водичи, иконе

У времену када црквена књижна продукција није била довољно развијена, развила се једна друга, скромнија, својеврсна издавачка делатност. Штампане су разгледнице српских православних цркава и манастира, њихових фресака, икона, рукописа, минијатура и разних сакралија. Многе цркве и готово сви манастири имали су своје разгледнице,

¹⁰⁸⁹Радомир Ракић, „Издавачка делатност цркве од 1945. до 1970. године“, 303.

¹⁰⁹⁰Градимиr Станић, „Издавачка делатност у време патријарха Германа“, *Православље*, 15. септембар 1991, стр. 8.

¹⁰⁹¹Исто

¹⁰⁹²Исто

¹⁰⁹³Исто

триптихе, али и албуме. Већи број манастира имао је и своје штампане водиче, некад и на више језика, с кратким историјатом овог светилишта.

О Божићу, Новој години, Васкрсу и другим великим празницима издаване су честитке. За потребе верника штампане су и славске иконе.¹⁰⁹⁴

Потом су израђивани разни сувенири посвећени појединим црквама и манастирима или светињама и драгоценостима у њима.

А онда све чешће почеле су да се објављују монографије и друге публикације о појединим црквама и манастирима.

5.8.4. Аудио и видео издања

Тражени су путеви да се на сваки прикладан начин чује и разгласи Божја и Црквена реч. Отуда објављиване су и грамофонске плоче, аудио и видео касете са духовном музиком и црквеним догађајима.

Почетком 1963. године Савезна верска комисија упутила је акт¹⁰⁹⁵ републичким верским комисијама, којим их је упознаје да има све више захтева верских заједница да траже од југословенских предузећа која се баве изработом грамофонских плоча да за њихове потребе снимају грамофонске плоче са молитвама, песмама и других садржајем. Два месеца касније, када су верске комисије заузеле јединствен став, а ово питање постало све присутније, Савезна верска комисија замолила је републичке верске комисије да се код предузећа која се баве изработом грамофонских плоча (ако таква предузећа постоје на њиховом трену) „на најприкладнији начин“ предузму потребне мере, да би обезбедили да о сваком таквом случају на време буду обавештени, и то евентуално спречиле „у смислу заузетих ставова“.¹⁰⁹⁶

Када је 1965. године предузеће „Југотон“ из Загреба издало грамофонске плоче са хрватским божићним песмама то је довело до расправа на састанцима организација СК и ССРН, као и до разних коментара у штампи. То је био разлог да Служба за информисање ЦК СК Хрватске упути општинским комитетима СК информацију у вези тога. У прослеђеној информацији се каже да је иницијатива за штампање божићних песама

1094 Милисав Д. Протић, „Издавачка делатност Српске цркве за време патријарха Германа“, 227.

1095 Савезна комисија за верска питања, бр. 01-110 од 18. фебруара 1963. године

1096 Савезна комисија за верска питања, бр. 01-252/2 од 12. априла 1963. године; АЈ, 144, 69-526.

потекла од хрватских исељеника који су, тражећи „комадић домовине“ у песмама из родног краја, тражили, између осталог, и божићне песме. Тако су се хрватске божићне песме, у издању америчког издавача, појавиле најпре на америчком тржишту. Након тога, 1965. године, пословни партнери „Југотона“ затражили су да хрватске божићне песме штампа за европско тржиште. Плоче су потом почеле да се из иностранства кријумчаре у земљи, по десетоструко већој цени. У намери да се „елиминира илегално препродавање властитих плочаи уједно задовољи потражња за њима“, како се објашњава, „Југотон“ је одлучио да их пусти у слободну продају. Тим поводом из ЦК СК Хрватске се поручује да „треба јасно лучити религиозност – која није никаква запрека активном судјеловању у социјалистичкој изградњи – од реакционарне политичке дјелатности која се може одвијати под плаштом религије“. И напомиње да је то у складу са основним ставовима државе да „среди“ своје односеса Римокатоличком црквом.¹⁰⁹⁷

Исте те 1965. године и Свети архијерејски сабор СПЦдаје препоруку свом извршном органу, Синоду, за снимање на грамофонске плоче уметничке црквене музике¹⁰⁹⁸. Долази потом до издавања грамофонских плоча с Литургијом од Стевана Мокрањца, са Божићним и са славским песмама.¹⁰⁹⁹

Издавање грамофонских плоча наишло је на добар пријем, па Патријаршијски управни одбор већ 1968. године истиче да су се од грамофонских плоча, разгледница и других делатности јавили приходи који указују да постоје даљне могућности да се ови приходи унапреде и повећају.¹¹⁰⁰ Наравно, овде није био битан само материјални добитак. А поводом одржавања Духовне академије у част осам векова манастира Студенице, 18. маја 1986. године, Жичка епархија издаје касету са 12 духовних песама.¹¹⁰¹

У години прославе шест векова од Косовског боја (1989), у издању Богословског факултета у Београду, објављена је музичка касета „Похвала Светом кнезу Лазару“. Садржај касете чини оригиналан снимак прве после Другог светског рата Светосавске

¹⁰⁹⁷ АЈ, Кабинет председника Републике, 837, П-10, К-268.

¹⁰⁹⁸ *Гласник СПЦ*, бр. 5, мај 1965, стр. 150.

¹⁰⁹⁹ *Гласник СПЦ*, бр. 9, септембар 1969, стр. 259.

¹¹⁰⁰ *Гласник СПЦ*, бр. 5, мај 1968, стр. 109.

¹¹⁰¹ *Православље*, 1. мај 1986, стр. 13.

духовне академије, одржане 27. јануара 1989. године на Коларчевом народном универзитету у Београду, у организацији Богословског факултета СПЦ.¹¹⁰²

Објављено је потом и више видео касета (*Света Гора, Хиландар на Атосу, Српски манастири на Косову, Студеница, Трагом Велике сеобе – Сент Андреја, Сказање о Светом Сави српском, Васкршња литургија, Божићна литургија, Српски православни видео буквар*).¹¹⁰³

Свети архијерејски синод, у сарадњи са Продукцијом грамофонских плоча Радио-телевизије Београд (ПП РТБ), издао је почетком 1990. године две видео касете – Божићну и Васкршњу литургију, за које је речено да су добре за верску наставу у тумачењу Литургије¹¹⁰⁴.

5.8.5. У корак са медијским иновацијама

Српска православна црква пратила је и укључивала се у сва цивилизацијска достигнућа, с јасним циљем да се њена реч, на доступан и прикладан начин, што боље и што даље чује. За њен манастир Хиландар на Светој Гори Миливоје Павловић каже, иако је старији од свих средстава масовног комуницирања, да није било медијске иновације која је остала изван видног поља његовог братства. Тако је било и у време обележавања њеног осмовековног јубилеја (1298-1998), када се укључио у тада успостављане системе електронског преноса, складиштења, реконпоновања и коришћења информација.¹¹⁰⁵

Без евентуалних предрасуда, које се понекад срећу код установа са трајањем изнад векова, и без кашњења, Српска црква укључила се у процес опште дигитализације. Нови медији помагали су јој да премости и простор и време.¹¹⁰⁶

У време поменутог хиландарског јубилеја огласио се и први црквени радио у православном словенском свету – *Радио Глас Цркве*. Огласио се под окриљем издавачке куће „Глас Цркве“ у Ваљеву.¹¹⁰⁷

¹¹⁰²Гласник СПЦ, бр. 6, јун 1989, стр. 138.

¹¹⁰³Гласник СПЦ, бр. 1, јануар 1991, стр. 28.

¹¹⁰⁴Гласник СПЦ, бр. 6, јун 1990, стр. 124.

¹¹⁰⁵Миливоје Павловић, *Српске земље и дијаспора лицем према Хиландару*, „Прометеј“ – Нови Сад, „Беседа“ – Нови Сад и Културно-информативни центар – Каћ, 2003, стр. 157

¹¹⁰⁶Исто

¹¹⁰⁷Исто, 162.

5.9. Црква у народу

5.9.1. Литије

Црква је по завршетку Другог светског рата настојала да у свему обнови духовни живот, а држава је кидала нити са прошлим временом. Држава није била за обнову, него за нови поредак, у којем ће улога Цркве бити сведена на најмању могућу меру. Отуда и ометања верског живота.

Црква је планирала да на Спасовдан (што је и слава града Београда) 1946. године обнови до Другог светског рата традиционалне литије кроз престони град. Међутим, Одељење унутрашњих послова Градског народног одбора града Београда 15. маја 1946. године (својим актом 15440) забранило је ношење литије у Београду на Спасовдан, с образложењем „јер је тога дана радни дан“.¹¹⁰⁸ Ипак, следеће 1947. године, када је на челу Српске цркве поново (и фактички) био патријарх Гаврило, пошто се у међувремену вратио у земљу, литије су одржане у Београду. Службени лист СПЦ *Гласник* тим поводом пише: „Његова светост патријарх српски господин Гаврило, у сталном свом настојању да задовољи верске потребе својих верних синова и кћери, највише је настојао да се одржи Спасовданска литија. И у своме настојању је успео.“¹¹⁰⁹

С обзиром на забрану претходне године, овога пута, сасвим извесно, успео је да измоли државне власти.

Према извештају који је донео *Гласник СПЦ*, закључује се да је то био велики духовно-културолошки догађај у Београду. Црква Вазнесења Господњег, која тога дана слави своју крсну славу и одакле традиционално литија креће, била је испуњена, а и „у порти, као и на улици била је непрегледна маса верних“. Затим се наводи да је „непрегледна маса народа“, с много побожности, ишла у литији и појала црквене песме. Осим тога, предочава се, „и по тротоарима дуж улица којима се литија кретала било је

¹¹⁰⁸*Гласник СПЦ*, бр. 8, 1. августа (19. јула) 1946, стр. 114.

¹¹⁰⁹*Гласник СПЦ*, бр. 6, 1. јуна (19. маја) 1947, стр. 186.

небројено много народа“ . И још се каже: „На многим лицима виделе су се сузе радоснице, што после толико година дочекаше опет традиционалну Спасовданску литију.“¹¹¹⁰

Међутим, оно што није јавно речено, јесте остало у црквеном летопису, да су тога дана литије каменоване од „агилних скојеваца“ .¹¹¹¹

Од тада литија није било у Београду.

И те године, када су великодушно одобрене у Београду, оне су биле забрањене по многим другим местима. Тако, свештеник у Липљану на Косову, 20. јуна 1947. године извештава надлежног архијерејског намесника: „На други дан Духова уобичајено је ношење литије у Липљану. Испитивањем утврдио сам да је било индиректно притискивање на народ од стране Народ.[не] власти да се литије не носе. Истог дана наређено је народу да копа јаркове и посипа путеве шљунком. Напомиње се да је народ био вољан да носи литије, али није смео нико да се заузме за то.“¹¹¹²

Свештенство се због ових забрана жалило и централним црквеним властима у Београду. Зато Свети архијерејски синод почетком 1948. године упућује представку¹¹¹³ Државној комисији за верска питања при Председништву Владе ФНРЈ, у којој истиче да се из многобројних извештаја, добијених од епархијских управа са разних страна види да су протекле године у многим местима верске литије СПЦ биле забрањене од световних власти. Указује се да су у појединим местима власти ишле тако далеко да су забрањивале да на дан храмовне или сеоске славе црква буде отворена, док се у неким местима народу наређивало да тога дана иде на разне послове, само да не би ишао у цркву.

Услед таквих дешавања Синод је „побуђен да на то скрене пажњу“ Државној верској комисији, да је „упозори и упозна“ да су верске литије, као вековни обичај српског народа, у ствари саставни део богослужења. „Оне су верски обред Српске православне цркве, у коме народ на видан, спољашњи начин изражава своје унутрашње религиозно осећање, своје молитвено расположење и своје, у нашем народу тако дубоко укоренење и неизгладиво Богопоштовање.“

¹¹¹⁰ Гласник СПЦ, бр. 6, 1. јуна (19. маја) 1947, стр. 186-187.

¹¹¹¹ Православље, 15. јун 1992, стр. 7.

¹¹¹² Шиптарски геноцид над Србима у 20. веку: Документа Архиве Епархије рашко-призренске и косовско-метохијске, Епархија рашко-призренска, Грачаница – Београд, 2008, стр. 148.

¹¹¹³ Син. бр. 1282/зап. 291 од 29/16. марта 1948. године

Упозорава се да су забраном верских литија повређују уставне одредбе о слободи савести, слободи вероисповести и слободи вршења верских обреда, али да то значи и „дубоку увреду најширих народних маса у њиховом најинтимнијим верским осећањима“.

Зато се од Државне верске комисије тражи да исходи код Министарства унутрашњих послова да се у тој години одобри одржавање верских литија и о томе обавесте све подручне власти у земљи.

Са забранама се наставило, па су се наставиле и притужбе тим поводом верским комисијама. Тако, Синод извештава Верску комисију Србије да је милиција у Кладову лишила слободе јереја Миливоја Жорића на трећи дан Васкрса (4. маја/21. априла) 1948. године. Синод пише: „Тога дана јереј Жорић је служио свету литургију у кладовској цркви и после службе требало је да са народом, кога је било у цркви и око цркве 400-500 душа, пронесе литију кроз поља као и ранијих година. Да би се ово омело, у току саме св. литургије по јереја Жорића су месне власти слале своје органе у три маха и када је служба завршена, не дозволивши му ни да одјејање свуче, одведен је од милицајца у Месни одбор у Кладову, а потом у Управу државне безбедности, где је стављен у затвор са још неколико мушких и женских лица, у коме се и данас налази.“¹¹¹⁴

Месни народни одбор у селу Трмбасу, код Крагујевца, издао је 22. јуна 1948. године наредбу¹¹¹⁵ којом „забрањује се у селу Трмбасу и Ждраљици ношење литија и одржавање богомоље и сечење колача“. Истовремено, према наређењу Унутрашњег одсека Среза крагујевачког, свештенику парохије белошевачке тим поводом се забрањује долазак у ова села.¹¹¹⁶

Синод 6. августа 1948. године Државну комисију извештава да је 19. јуна 1948. године ухапшен свештеник Недељко Ракочевећ, парох великожупски, у Епархији будимљанско-полимској, „због тога што је пред Духове носио литију у својој парохији, поступивши према распису Светог архијерејског синода“. У писму се даље наводи: „Како је сеоска милиција употребила силу и литију растерала а именованог свештеника

¹¹¹⁴ Син. бр. 1945 / зап. 468 од 18/5. маја 1948. године; АЈ, 144, 1-13.

¹¹¹⁵ Бр. 1239 од 23. јуна 1948. године

¹¹¹⁶ Син. бр. 2628 / зап. 775 од 6. августа / 24. јула 1948. године; АЈ, 144, 1-13.

окривила као сазивача овог збора то га је ухапсила и до данас држи у затвору, мада је именовани свештеник претходно обавестио народне власти када ће носити литију.¹¹¹⁷

У писму од 12. маја 1949. године Синод извештава Верску комисију Србије да су у Милошевцу код Велике Плане, у ноћи између 6. и 7. маја, органи власти ухапсили свештенике Милана Дрењаковића и Драгана Момировића због држања литије на Ђурђевдан, претходног дана, 6. маја.¹¹¹⁸

Синод је о хапшењу свештеника известио и кроз свој меморандум од 29. марта 1949. године¹¹¹⁹.

Према извештајима Верске комисије Србије најупорнији у настојањима да се одржавају литије били су епископи шумадијски Валеријан и нишки Јован, а најорганизованији су били свештеници у срезовима Краљева и Крушевца. Тим поводом Верска комисија записује: „У срезовима Краљево и Крушевац ове године (1959) било је највише пријављених и недозвољено одржаних верских обреда код записа.“¹¹²⁰

У извештају о раду Комисије за верска питања НР Србије за 1959. годину пише: „После детаљног разматрања, донет је закључак да се не дозволи одржавање ових обреда (записа), изузев у неколико места, за која су везани значајнији историјски догађаји, јер представљају преживеле и шовинистичке обреде и немају искључиво верски карактер.“¹¹²¹

Потпуно исти закључак (само овог пута изостављањем квалификације да се ради о „шовинистичким“ обредима) понавља се и за 1960. годину.¹¹²²

Спасовданска литија кроз српски престоноград обновљена је 1992. године.

Након 45 лета, обновљено је да се слави слава града Београда – Спасовдан, слава Вазнесења Господњег, као некада. Од 1947. до 1992. године славу Београда, уједно и као своју храмовну славу, славила је једино Вазнесењска црква у престононом граду, и то са литијом само око цркве.¹¹²³

¹¹¹⁷ Син. бр. 2518 / зап. 770 од 6. августа / 24. јула 1948. године; АЈ, 144, 1-26.

¹¹¹⁸ Син. бр. 1486 / зап. 381 од 12. маја / 29. априла 1949. године; АС, 21, 9.

¹¹¹⁹ Син. бр. 1052 / зап. 213 од 29/16. марта 1949. године

¹¹²⁰ АЈ, 144, 34-326.

¹¹²¹ АЈ, 144, 30-322.

¹¹²² Комисија за верска питања НР Србије, пов. бр. 113/1 од 31. октобра 1960. године; АЈ, 144, 46-398.

¹¹²³ *Православље*, 15. јун 1992, стр. 7.

5.9.2. Богомољачки покрет

Богомољачки покрет је самоникао из народа. Настао је из тежњи верујућег православног српског народа да чува своју веру од страних утицаја и да подстиче оживотворење Јеванђења у свакодневном животу народа.

Овај покрет настао је средином XIX века, од тада је растао и развијао се, да би од великог богомољачког сабора у Крњеви 1920. године почео организовано да делује у крилу Српске православне цркве, као – „Православна народна хришћанска заједница“.¹¹²⁴

Да не би овај покрет скренуо са линије Цркве, Свети архијерејски сабор СПЦ поверио је епископу Николају (Велимировићу) да њиме руководи. И од тада креће процват овог покрета. То доба, између Првог и Другог светског рата, назива се „златно богомољачко доба“, јер је тада оформљено готово 500 братстава ПНХЗ. Има процена да је овом покрету приступило или му је било блиско око 100.000 православних Срба.¹¹²⁵

Други светски рат зауставио је овај покрет. Долази до забране и онемогућавања богомољачких скупова. А по завршетку рата спречавана је и отежавана обнова његових братстава.¹¹²⁶ Ипак, нека братства настојала су да обновне своје активности, наравно, с обзиром на новонастале прилике у друштву, где су главну реч имале антицрквене и атеистичке власти, у мањем обиму. Молитвени скупови одржавани су у храмовима и другим црквеним просторијама¹¹²⁷, или по приватним кућама. У неким парохијама богомољци су били главни носиоци црквеног живота¹¹²⁸.

У архиви Савезне верске комисије сачуван је документ „Непријатељски рад верских секти у Београду“, с датумом 22. фебруар 1952. године, који је, сасвим извесно, сачинила надлежна служба безбедности. Међу секте, на самом крају овог документа, уврштена је и Хришћанска заједница. У наведеном документу се наводи да ову заједницу чине „богомољци“ и „духовничари“. Предочава се да има неколико група богомољаца, а да их предводе Јован Кнол и Милева Краљ. Већином су то, каже се, старији људи и жене. У одређене дане они се састају и моле. Састају се у кући Јована Кнола, у Улици Хази

¹¹²⁴Споменица *Епископ Јован – четврт века на челу Епархије 1960-1985*, уредник протођакон Љубомир Ранковић, „Глас Цркве“, Шабац, 1986, стр. 76.

¹¹²⁵Исто

¹¹²⁶Исто, 78.

¹¹²⁷Исто

¹¹²⁸Исто

Милентијева бр. 22, у Београду. Кад се састану, осим што се моле, певају разне црквене песме. Тада доносе и храну, за душу упокојених сродника. Наводи се да на целој територији града Београда има „групица од пет-шест“, које се међусобно познају и састају „само ради молитве“. У документу се изричито каже за ове богомољачке групе да „није запажено њихово непријатељско деловање“.

Састављачи овог документа у Хришћанску заједницу уврштавају и „духовничаре“, за које се каже да имају врло примитивне обреде: приликом молитве се тресу, јецају, јаучу... Њихов рад је забрањен.¹¹²⁹

Комисија за верска питања Извршног већа НР Србије у свом годишњем извештају за 1958. годину записује да је повећана активност богомољаца Хришћанске заједнице у неким местима Србије – наводе се Пожаревац, Младеновац, Светозарево (Јагодина), Ваљево – што, како се каже, од завршетка рата до тада није било запажено.¹¹³⁰

Такође и у информацији коју 1960. године упућује Савезној верској комисији поново се скреће пажња да је запажена већа и организованија активност богомољаца. Овог пута поменути су градови Светозарево, Пожаревац, Шабац, Крагујевац и Београд.¹¹³¹

Временом, после Другог светског рата, прилике су се у извесном смислу стабилизовале, зато што је комунистичко руководство земље учврстило своју власт, али је у међувремену у друштву створена нова клима, која је протежирала материјалне вредности, а самим тим подстицала и потрошачки менталитет¹¹³². Пред потискивањем истинских духовних вредности утишавала су се и богомољачка братства.

Тако је било и у Шабачко-ваљевској епархији, где је богомољачки покрет раније имао јако упориште. По доласку на чело ове епархије, епископ Јован (Велимировић), синовац Светог владике Николаја, у току 1962. године упућује распис свештенству, којим тражи да се свуда где је могуће обнове стара или оснују нова богомољачка братства. Већина свештеника се одазвала овом позиву, па су почели да оживљавају богомољачки

¹¹²⁹ АЈ, 144, 6-105.

¹¹³⁰ Комисија за верска питања Извршног већа НР Србије, пов. бр. 5 од 21. јануара 1959. године; АЈ, 144, 30-322.

¹¹³¹ Комисија за верска питања НР Србије, пов. бр. 113/1 од 31. октобра 1960. године; АЈ, 144, 46-398.

¹¹³² Споменица *Епископ Јован – четврт века на челу Епархије 1960-1985*, 78.

скупови. Само у времену од 1962. до 1985. године у овој епархији обновљено је више од двадесет и основано десетину нових богомољачких братстава¹¹³³.

У истом периоду основана су и друштва побожних жена: у Шапцу „Преподобна мати Ангелина“ (1962) и у Ваљевоу „Преподобна мати Евгенија“ (1966).¹¹³⁴

Богомољачки скупови одржавани су у храмовима и црквеним просторијама. Углавном једном месечно, обично после богослужења, припадници богомољачког братства окупе се у сали црквеног дома и ту под руководством свештеника или неког виђенијег богомољца одрже свој скуп. Он започиње тако што док пред иконом гори кандило, а на столу упаљена свећа од правог воска, један од чланова братства чита „Оче наш“. Потом се чита и тумачи један одељак из Светог писма. Након тога најчешће се обрађује нека тема из православне веронауке, где се постављају питања и дају одговори. На крају се дају поуке и поруке. Износе се и поучни примери из верског живота и описују лични доживљаји. Духовни садржај ових сабрања употпуњује се читањем *Пролога*, побожних књига и црквене штампе. А сваки прекид се користи за певање црквених и богомољачких песама. Како је почело, тако се завршава – молитвом Богу.¹¹³⁵

Богомољачки покрет плодно тло нашао је у Ускопској котлини у Босни. Он је био врло масован одмах после рата, педесетих година двадесетог века.¹¹³⁶ Слабо образовани људи на власти овај покрет означили су као секту. Богомољце су малтретирали честим испитивањима, а предводнике њихове слали су у затвор или на принудни рад¹¹³⁷.

Припадници богомољачких братстава окупљали су се на вечерњим састанцима. Одржала би се вечерња молитва, онда се прочитао и тумачио један одељак из Јеванђеља, онај одељак који се односи на тај дан, а потом послушала реч једног или двојице ученијих припадника братства. Затим се спрелазило на слободније, актуелне теме. Недељко Нинковић сведожи да је расправа била „врло штура, бојажљива и кратка“, поготово кад се тицала неких политичких питања. При том се расправљало и о сеоским размирицама, настојећи да се саветодавно и утешно делује на присутне. Молило се и за болесне.

¹¹³³ Исто, 78-79.

¹¹³⁴ Исто, 79.

¹¹³⁵ Исто, 79-80.

¹¹³⁶ Недељко Нинковић, *Срби Скопљаци (Србобранци)*, Народна и универзитетска библиотека „Петар Кочић“, Бања Лука, 1999, стр. 67.

¹¹³⁷ Исто

Окупљали су се у омањим просторијама, обично у таванским просторијама. Богу се молило у соби у којој се налазио само један омањи сто са књигама и свећом која се палила на почетку молитве. Источни зид обично је био сав покривен иконама. Зато су приликом молитве сви били окренути на ову страну.

Са заказивањем и одржавањем молитви ишло се из села у село. Богомољци су по неколико километар ишли кроз мрклу ноћ; настојали су да не буду примећени, јер их је милиција прогањала. Дешавало се да милиција блокира кућу, упадне усред молитве и приведе неке од чланова братства. Зато би након тога, краће време, окупљање престајало, па би се опет настављало...

У овом крају Богомољачки покрет је био снажан педесетих и шездесетих година, а седамдесетих и осамдесетих година, услед индустријализације, пропасти села, помодарства и малограђанштине, постао је непопуларан, да би деведесетих година почео поново да оживљава.¹¹³⁸

У другим крајевима, пак, као што се видело, рецимо, у Шабачко-ваљевској епархији, Богомољачки покрет имао је нови замах и тих седамдесетих и осамдесетих година. То је био разлог да почетком осамдесетих година државне власти крену у нову, велику кампању против Светог владике Николаја и Богомољачког покрета. Тим поводом, 1982. године, епископ шабачко-ваљевски Јован (Велимировић) обраћа се Светом архијерејском сабору, тражећи заштиту имена владике Николаја и Богомољачког покрета. Владика Јован у свом писму образлаже могуће мотиве тадашњих напада, па каже:

„Садашњи напади на владика Николаја су нешто ново, скорашње, бар у овом облику и са овом жестином. Откуда ова промена? Чини ми се да узрок за најновије нападе на владика Николаја и Богомољачки покрет треба тражити у великом страху који је завладао међу комунистима прошле године, од онога што се дешавало у Пољској¹¹³⁹, а нарочито у страху да се и код нас не деси нешто слично и да Црква не постане фактор, сличан оном у Пољској или сличном утицају муслиманске вере у источним арапским земљама...¹¹⁴⁰

¹¹³⁸ Исто, 67-73.

¹¹³⁹ Побуна против тадашњег режима у Пољској.

¹¹⁴⁰ Милан Д. Јанковић, *Епископ шабачко-ваљевски Јован, од Лелића до Лелића*, „Ваљево-принт“, Београд – Ваљево, 2008, стр. 292-293.

На свом редовном годишњем заседању 1982. године Свети архијерејски сабор је „проучио погрешно квалификовање богомољачких братстава, као, тобож, политичких организација“, и при том истикао да се „ради о покрету, старом деценијама, чији је циљ да се што интензивније верски живи и што исправније понаша“.¹¹⁴¹

5.9.3. Верско добротворно старатељство

Ширење верске и црквене свести у основи је хришћанског учења, делања и живота по вери хришћанској. А вера хришћанска се показује кроз ревност у служби Божјој, жртву за ближње и посвећеност сопственом духовном узрастању¹¹⁴².

Зато у *Уставу СПЦ* (члан 178) бива записано: „За ширење верске и црквене свести и хришћанског милосрђа, као и за друге послове унутрашње црквене мисије, постоји у свакој црквеној општини верско добротворно старатељство. Ово старатељство поставља епархијски архијереј из редова верних оба пола. Оно је орган црквено-општинског одбора. Верско добротворно старатељство има свој фонд, који се образује из прилога верних и од помоћи коју му даје црквена општина...“

Ради тих циљева, 15. децембра 1966. године, с благословом патријарха Германа, основано је Верско добротворно старатељство Архиепископије београдско-карловачке.

А повод његовог оснивања, како ће десет година касније објаснити др Љубица Вуковић, био је тај што је талас неверја све више захватао свет који је почео да „лута као стадо без пастира“ и што је требало „празним црквама вратити њихову паству“.¹¹⁴³

Централни извршни орган Старатељства био је Секретаријат, који је координирао рад на терену. Старатељство је организовано тако да је сваки храм један пододбор, а свака парохија један његов огранак. Пододбори су имали своју управу, састављену већином од световњака оба пола и свих узраста, и свих друштвених слојева и професија.¹¹⁴⁴

Своју духовну и самарјанску мисију Старатељство је увелико остваривало преко

¹¹⁴¹ *Гласник СПЦ*, бр. 5, мај 1982, стр. 110.

¹¹⁴² Патријарх Павле каже да рад сваког од нас треба да иде у три правца: у висину – у славу Бога, у ширину – на корист ближњих и у дубину – ради свог спасења! (Јован Јањић, *Будимо људи, II – поуке и поруке патријарха Павла*, издање аутора, Београд, 2014, стр. 20-21)

¹¹⁴³ *Православље*, 1. септембар 1999, стр. 2.

¹¹⁴⁴ Љубица Вуковић, „Верско-добротворно старатељство и Православни народни универзитет“ у: *Патријарх српски Герман – споменица поводом двадесетогодишњице његовог патријарашког служења 1958-1978*, Српска патријаршија, Београд, 1978, стр. 140.

Православног народног универзитета и Омладинске секције.

Негујући хришћанску врлину милосрђа, Верско добротворно старатељство (ВДС) помагало је сиромашнима и у разним невољама унесрећенима. Тако, пружена је осетна помоћ у новцу и у текстилу пострадалима у земљотресу (1969) у Бањалуци и околним селима. ВДС уписало је и зајам за изградњу пруге Београд – Бар, у износу од два милиона тадашњих динара. Пододбори су имали своје сопствене акције, па су неки од њих организовали слање поклоњеног намештаја у обновљене или новоподигнуте манастирске конаке. Чланови Омладинске секције сортирали су, паковали и отпремали пакете одеће, обуће и других ствари добијених од верника.¹¹⁴⁵

Осим скупљања хуманитарне помоћи, пододбори су организовали веронауку за децу из православних домова; исто тако, при храмовима је организована веронаука и за омладину. А сви бивши и тадашњи чланови Омладинске секције слушали су предавања из веронауке на највишем нивоу, који је организовао пододбор при Саборној цркви у Београду, заједно са Секретаријатом ВДС.¹¹⁴⁶

Радило се и на растурању верске штампе по православним домовима, затим на организовању посета српским светињама и историјским местима и ходочашћа српским манастирима у земљи, па и ван земље. Одзив чланства је био веома велики.¹¹⁴⁷

Поједини пододбори организовали су и друге акције, као што су „Молепствија за живе“ и „Помени за мртве“ (за чланове ВДС), које је сваке године организовао пододбор при Храму Светог Саве у Београду¹¹⁴⁸.

На велики одјек наилазиле су посебно трибине Православног народног универзитета. Прво предавање, о верском васпитању, одржано је 1967. године. Од тада, сваког понедељка, у сали Патријаршије одржано је низ предавања из различитих области живота, која је често била испуњена до последњег места.¹¹⁴⁹

Од почетка 1970. године напоредо раде две трибине:понедељком богословско-популарна трибина, уторком богословско-дијалогска трибина. За десет година рада прве

¹¹⁴⁵ Исто, 141.

¹¹⁴⁶ Исто

¹¹⁴⁷ Исто

¹¹⁴⁸ Исто

¹¹⁴⁹ Исто, 142.

(1967-1977) и осам година рада друге трибине (1970-1977) на Православном народном универзитету одржано је 405 предавања – 305 на првој трибини и 100 на другој трибини.

При богословско-популарној трибини држана су предавања на теме из религије и историје цркве, из националне историје и историје уметности, из књижевности и филозофије, из медицине и архитектуре. Трибине су посвећиване и појединим српским манастирима, пре свега Хиландару, али и истакнутим домаћим и страним личностима.

Предавања су некада смењивали концерти, на којима су учествовали познати драмски и оперски уметници, музичари, гуслари, извођачи народне музике, али и студенти Богословског факултета.

У току једне деценије на овим трибинама представило се 88 предавача, међу којима су били епископи и свештеници, академици, универзитетски и гимназијски професори, књижевници, академски сликари, музиколози, уметнички критичари, кустоси, лекари, историчари, архитекти...

На богословско-дијалогској трибини, осим појединачних предавања, држани су и циклуси предавања на одређену тему. У оквиру осам циклуса одржано је 81 предавање.¹¹⁵⁰

У међувремену, пошто је дошло до духовног ослобађања, а онда и до рат, ВДС је застало са радом. С благословом патријарха Павла, обновило је рад 9. марта 1999. године. На челу обновљеног Старатељства, у дужности председника, био је патријарх Павле. Своју активност ВДС обављало је кроз следећих осам ресора: верска просвета, ресор за породицу, брак и васпитање, милосрдни рад, правно саветовалиште, световалиште за очување здравља, црквена штампа, мисионарска делатност и ресор за координацију, у чијем задатку је било организовање повремених симпозиона за свештенике на којима ће се третирати теолошко-пастирска питања и евентуални проблеми, као и координација рада свих пододбора при парохијским храмовима у Архиепископији београдско-карловачкој.¹¹⁵¹

5.9.4. Црква у народним пословима

Ни у најнеповољнијим приликама по њу, у првим годинама после Другог светског рата, када је гоњена и потискивана из јавног живота, СПЦ није пристајала да буде – мимо

¹¹⁵⁰Исто, 142-143.

¹¹⁵¹Православље, 1. септембар 1999, стр. 2.

народа. Настојала је да се њено присуство осети свуда, где год је то могуће. Из тог разлога Свети архијерејски синод, у јесен 1947. године, доноси одлуку¹¹⁵² којом се свештенству препоручује да се укључи у послове од свенародног значаја.

У одлуци се указује да су велики и разноврсни послови који би требало народној заједници да створе све потребне услове за њен правилан развитак, њен општи напредак и њену пуну независност. А да су неки од тих послова везани са верско-просветним и општим задацима Цркве, „која већ као таква и као носилац љубави, слоге и опште сарадње и братског јединства свију грађана у нашој држави, треба да сарађује на њима и да учествује, у првом реду, у свима оним културним, просветним, па и привредним установама, које као прве и основне јединице служе за духовну и општу обнову нашег целокупног друштвеног и грађанског васпитања и нашег свеопштег културног уздизања“.

Напомиње се да „активност и ревновање нашег народа и наших народних установа на том послу мора бити потпомогнуто снагама свију нас, а посебно снагама православног свештенства“, које је по природи свог посла упућено да у свему свом народу буде „искрени сарадници и помоћници у свима пословима који су корисни за Цркву и државу“. Зато се каже да у испуњењу свих природних и духовних обавеза Цркве према свом побожном народу, „за његово опште добро и добро наше државне заједнице, а испуњавајући свој део у општим напорима за обнову наше порушене земље“, Свети архијерејски синод препоручује свему свештенству Српске православне патријаршије: „да у кругу своје парохије, односно свога службеничког места, а у споразуму са месним народним властима учествује и сарађује на оснивању аналфабетских течајева“, и да њима по потеби руководи; „да учествује и сарађује у раду Друштва Црвеног крста и раду других здравствених установа“; „да сарађује у привредним установама и предузећима корисним за живот и благостање народа“; „да сарађује са месним властима у свима пословима који су од користи за Цркву и државу“ и „да прате и проучавају законодавства и промене у њима, како би у том погледу могли користити и себи и својим парохијанима“.

Све ове послове, како се каже, свештенство треба да обавља у мери да то не иде на штету њихове редовне свештеничке службе, њиховог свештеничког угледа и позива, и да не буде на штету СПЦ и њеног угледа.

¹¹⁵²Син. бр. 3049 / зап. 822, од 9. октобра (26. септембра) 1947. године; АС, Г-21, Ф-14.

Свети архијерејски синод умољава епархијске архијереје да и сами са своје стране подстичу подручно им свештенство да учествује у свим овим јавним пословима, према својим способностима, како би својим учешћем допринели општим напорима за обнову земље и за опште добро Цркве, народа и отаџбине.

Са оваквим позивом Црква је показала не само своју сједињеност са народом, него и своју спремност за сарадњу са државом.

Ученици Богословије у Призрену 1950. године учествовали су у изградњи Новог Београда. Али, према њима се врло рђаво поступало: били су изложени великој пресији да напусте Богословију и да се упишу у друге школе. По повратку они су то пријавили управи Богословије.¹¹⁵³

Када су две године касније у ову школу дошли високи функционери Министарства унутрашњих дела Србије, тражећи да богослови тог лета поново пођу са осталом средњошколском омладином, овог пута на изградњу хидроцентрале Власина, челни људи Богословије подсетили су их на немиле догађаје са Новог Београда. Ови су признали да је тога била, али су обећали да се то више неће поновити.

На ученике је апеловано да, у интересу школе и ради себе, пођу на рад. Одазвало се 35 ученика. Од призренске омладине формирана је Призренска бригада, у чији штаб су ушла по два представника сваке школе (Гимназије, Учитељске школе и Богословије). Али, и овог пута се врло рђаво и недолично поступало према ученицима Богословије: из штаба Призренске радне бригаде избачени су двојица ученика Богословије; свештеници и богослови називани су непријатељима бр. 2; импутирано им је да су без патриотских осећања, да заглупљују народне масе, да се оно што уче у школи коси са интересима тадашњег поретка, и да они на радилиште нису дошли ради рада, већ ради шпијунаже.¹¹⁵⁴

Припадници Цркве и даље су тражили прилику да буду са народом.

Када је држава расписала зајам за довршетак градње пруге Београд – Бар, Свети архијерејски синод СПЦ (23. марта 1971) доноси одлуку¹¹⁵⁵:

„Поводом општенародне акције СР Србије и СР Црне Горе за уписивање зајма за изградњу пруге Београд – Бар, Српска православна црква са задовољством поздравља ту

¹¹⁵³ Син. бр. 1789 / зап. 538 од 30/17. јуна 1952. године; АЈ, 144, 5-103.

¹¹⁵⁴ Из представке Светог архијерејског синода Државној комисији за верска питања при Председништву Владе ФНРЈ; Син. бр. 1789 / зап. 538 од 30/17. јуна 1952. године; АЈ, 144, 5-103.

¹¹⁵⁵ Син. бр. 1058/зап. 165 од 23. марта 1971. године

акцију и усваја предлог Његове светости патријарха г. Германа и уписује зајам у ову сврху у износу од 100.000.– нових динара, из Централне црквене касе.

О овој одлуци обавестити преосвећену г.г. епархијске архијереје и умолити их да и они лично и преко својих подручних им црквених установа – тела и органа упишу овај зајам у границама својих могућности.“

За изградњу ове пруге зајам у износу од два милиона тадашњих динара уписало је и Верско добротворно старатељство при Архиепископији београдско-карловачкој¹¹⁵⁶.

Допринос Цркве изградњи ове пруге – било кроз прилоге појединих виших и нижих црквених тела и лица, било кроз упис зајма од епископа, свешеника, манастира, цркава, епархијских тела и Светог архијерејског синода – није могао да се занемари. Зато је Комисија за односе са верским заједницама Србије позвала све српске владике, на челу са патријархом Германом, да, путујући возом по прузи чију изградњу су помагали, буду гости на Црногорском приморју 22. и 23. маја 1977. године. Позиву су се одазвали готово сви чланови Светог архијерејског сабора. Заједно са њима у возу су били председник Комисије за односе са верским заједницама СР Србије Витомир Петковић, председници покрајинских комисија Војводине и Косова Милан Бачкалић и Зија Муљхаца и још неки државни чиновници. А када је воз ушао у Црну Гору, њима се придружио и секретар Комисије за односе са верским заједницама ове републике Радивоје Радмиловић. У Сутомору домаћин вечере за црквене госте био је Витомир Петковић, а сутрадан домаћин ручка у Будби био је потпредседник Извршног већа Црне Горе и председник његове Комисије за односе са верским заједницама Радивоје Брајовић. Дневна штампа овом догађају дала је велики публицитет.¹¹⁵⁷

Укључила се Црква 1967. године и у једну хуманирану акцију. У Београду 10. децембра 1966. године основано је Друштво Србије за борбу против рака. Уважавајући углед и утицај који има СПЦ, Друштво се обратило Светом архијерејском синоду с молбом и апелом за помоћ у његовој акцији. У писму се каже: „Познате хумане акције Српске православне цркве и њена присна повезаност са народом имаће, уверени смо, право место у борби за хумане изнете циљеве. Стога Друштво моли Свети архијерејски

¹¹⁵⁶ Љубица Вуковић, „Верско-добротворно старатељство и Православни народни универзитет“, 141.

¹¹⁵⁷ *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1977, стр. 127-130.

синод да ову борбу прими као своју и да са своје стране допринесе у границама својих могућности победи над овом опаком болешћу.¹¹⁵⁸

Синод је препоручио епархијским архијерејима да о оснивању Друштва и са његовим задацима упознају свештенство и верне, позивајући их да приступе Друштву и помогну његов рад. Синод при том истиче да би било пожељно да се и они (архијереји) учлане у ово друштво. Истовремено, Синод из Централне црквене благајне за рад Друштва издваја новчану помоћ од 500.000 тадашњих динара, и препоручује епархијама да и оне, сходно својим могућностима, материјално помогну.¹¹⁵⁹

Свештеници су за узор били посебно у току изградње и обнове храмова. У црквеној штампи често су се могле наћи вести у којима се истиче да су свештеници, личним радом, учествовали у тим грађевинским пословима. Предствљају се као „хероји рада за религију“, пошто је „потреба времена од њих захтевала и налагала им такве жртве“¹¹⁶⁰. Свештеници не само да су организовали изградњу и обнову цркава, него су личним аргатовањем били подстицај својим парохијанима, па се знатан део посла обавио добровољним радом¹¹⁶¹.

5.10. Заштита светиња и достојанства свештеничког

У времену комунизма на стварање антицрквеног расположења у народу утицало се кроз културу. Зато је Црква била принуђена да указује на те нападе и колико је могла да се њима супротставља. Нападана је Црква као установа, нападане су светиње и свете личности, а посебно се изругивању излагала личност православног свештеника, који у народу видно репрезентује Цркву.

На једној римокатоличкој маскаради 2. марта 1954. године у месту Мућ-Сутини код Сплита учествовао је председник Народног одбора овог места Иван Асановић, тако што се обукао у комплетно богослужбено одјејаније православног свештеника, исмејавајући при том на бестидан начин православног свештеника и углед Православне цркве. Када су православни верни из села Зелова, из чије цркве су на превару узете

¹¹⁵⁸ Гласник СПЦ, бр. 7, јул 1967, стр. 145.

¹¹⁵⁹ Исто

¹¹⁶⁰ Олга Срдановић-Бараћ, „Обнова српских православних богомоља после Другог светског рата и допринос свештенства тој обнови“, Гласник СПЦ, бр. 3, март 1978, стр. 62.

¹¹⁶¹ Исто, 64.

одежде, сазнали за Асановићев срамни чин, дошло је до њиховог великог револта; само захваљујући присебности неколицине људи избегнуто је проливање крви.¹¹⁶²

Анимозитет према Цркви ширен и подстицан је и кроз штампу. Епископ нишки Јован у пролеће 1954. године извештава Свети архијерејски синод: „Пропаганда против наше Цркве била је обустављена у току зиме и ја сам помислио да се неће обновити. Но, од пре неког времена настављена је на исти начин.“

За пример наводи да су *Народне новине*, које излазе у Нишу, 20. марта 1954. исмејале пароха међуровског, а да је већ у следећем броју изложена руглу црква Св. Пантелејмона у Нишу, и он сам (епископ) оптужен да је наводно дужан овој цркви, што, како каже, не одговара истини. У истом допису епископ Јован извештава да се на конференцијама у Нишу неизоставно увек говори против Цркве и свештенства. И то поткрепљује примерима. На конференцији општине Ћеле кула један официр је рекао: „Не може бити говора о изградњи социјализма док год улицама нишким шетају попови.“ На некој другој конференцији, када је за неке изборе кандидован један грађанин, устао је и побунио се присутни официр: „Тај не може бити биран, јер иде у цркву!“¹¹⁶³

У дневном лису *Дневник*, који излази у Новом Саду, 15. јануара 1956. године објављен је чланак „Комбинације попа Јеремије“, с потписом Бранка Ћопића, у којем се дрско исмевају свештенство и Црква. Тим поводом Свети архијерејски синод упутио је писмо Комисији за верска питања Савезног извршног већа, у којем се каже да „овакво писање дубоко вређа верска осећања припадника Српске православне цркве и ремети верски мир у нашој држави, као и да никоме и ничему не користи“¹¹⁶⁴.

Напади на Цркву и антицрквена пропаганда кроз штампу настављали су се, некад с мањим, некад с већим интензитетом. Отуда, услед упорне антицрквене кампање, поготово у најтиражнијим југословенским дневним новинама, Свети архијерејски синод, 5. октобра 1973. године, објављује следеће саопштење: „У последње време појавили су се у нашој штампи, а нарочито у *Вечерњим новостима*, напади противу Српске православне цркве, њених архијереја и свештенства. Писани неконтролисано, пуни неистина и личних увреда, изазивали су велико узбуђење и револт код наше црквене јавности и подстакли на разне

¹¹⁶²Син. бр. 732 / зап. 221 од 6. марта 1954. године и Син. бр. 1610 / зап. 547 од 27. јула 1954. године; АЈ, 144, 9-162.

¹¹⁶³Син. бр. 816 / зап. 249 од 16. априла 1954. године; АЈ, 144, 9-162.

¹¹⁶⁴Син. бр. 109 од 14. фебруара 1956. године; АЈ, 144, 17-232.

нежељене коментаре против таквог писања. Очигледно је да такво, ружно и непријатељско писање противу Српске православне цркве ни мало не доприноси добрим односима између Цркве и државе. Стога је Свети архијерејски синод побуђен да изјави своје негодовање због такве појаве у штампи и да позове свештенство и верне да сачувају свој мир, да се уздрже од било каквих коментара и да се и даље с пуним поверењем и љубављу окупљају око своје свете Цркве и својих архијереја.¹¹⁶⁵

Кампања против Цркве вођена је и другим средствима. Зато, поводом снимања филмова у којима се вређају свештеници, Свети архијерејски синод СПЦ тражи интервенцију од Савезне верске комисије, а она тај захтев прослеђује Савезном савету за образовање и културу. У одговору овог савета, с потписом помоћника председника Џевада Даутовића, писало је да он „нема овлашћења у смислу захтева Архијерејског синода за интервенцију, јер се у предметном случају ради о уметничком стваралаштву које је у нашој земљи слободно“.¹¹⁶⁶

Лист *Православље* почетком 1985. године указује да је претходних година снимљено више филмова југословенске кинематографије, у којима се свештеници представљају на непоштен, неистинит и увредљив начин. Конкретно, осврт се прави поводом филма под насловом „Чудо невиђено“, који се приказивао по биоскопима широм Југославије и имао велику гледаност, а у којем се свештеници и монаси приказују, како се каже, „као најгори олош, као шљам друштвене заједнице“.¹¹⁶⁷

Указује се да се свештеници свесно, помоћу моћне пропаганде, морално деградирају код народа. А када се на то приговори, онда уследи одговор да је то „уметничко“ виђење, слобода уметника, јер од уметности се не захева да се држи реалних чињеница. Међутим, такве слободе по методу „бацања у блато“, како се примећује у новинама Српске патријаршије, примећује се само у односу на свештенике; а ако би се применило на неке друге категорије грађана, тај филм не би ни изашао пред гледаоце, већ би завршио негде у „бункеру“.¹¹⁶⁸

¹¹⁶⁵Гласник СПЦ, бр. 10, октобар 1973, стр. 226.

¹¹⁶⁶Савезни савет за образовање и културу, бр. 1022/67 од 13. фебруара 1968; АЈ, 144, 107-660.

¹¹⁶⁷Православље, 15. јануар 1985, стр. 5.

¹¹⁶⁸Исто

Указано је да се у филмовима који за циљ имају моралну деградацију свештеника – а такви су филмови „Скупљачи перја“, „Бановић Страхиња“, „Смрт господина Голуже“, „Чудо невиђено“ и други – блати само српски православни свештеник¹¹⁶⁹.

Аутор чланка у *Православљу*¹¹⁷⁰ нападаче на СПЦ назвао је „неостаљинистима“, који сматрају да за тај обрачун имају „историјско право“, пошто, по њима, Црква за време Другог светског рата није била на правој страни, на страни народноослободилачке (партизанске) војске. За такве критичаре и нападаче Црква су само свештеници, а не и верни народ. У том контексту, подсетило се да су, према многим изјавама и сведочењима, Народноослободилачку војску Југославије чинили већином верници¹¹⁷¹. Поред тога, из Цркве је поручено: да је СПЦ за време Другог светског рата била на другој страни, зар би имала онолико жртава¹¹⁷² и међу епископима, и међи свештенством и монаштвом.

Указивано је и на антихришћанске филмове који су долазили из света. Тако лист *Православље* 1988. године објављује осврт на филм „Последње искушење Христово“ режисера Мартина Скорсезеа. Овај филм изазвао је буру протеста, јер искривљује слику о последњем страдању (искушењу) Богочовека. Након приказивања филма у главном граду Француске, професор догматике на Православном институту Светог Сергеја у Паризу протојереј Борис гроф Бобринској написао је критику, коју је пренео и српски црквени лист, а у којој се, поред осталог, каже: „Лично, ја веома жалим што се такав филм уопште појавио. Наравно, ја не тражим никакве полицијске забране, али знам какав ће погубни утицај имати овај филм са искривљеним ликом Христа, нарочито на омладину која не познаје правог Христа из Еванђеља.“¹¹⁷³

Комунизам у Југославији био је на умору, али његови рефлекси и даље су се и те како осећали. Остао је однеговани „тренд“ нападања на Цркву. Али, Црква више није била у прилици, као у претходне четири и по деценије, да суздржава глас пред таквим нападима. Тако, у току 1990. године, посебно бурне реакције људи Цркве изазвала је представа „Свети Сава“, коју је у Југословенском драмском позоришту у Београду изводило позориште из Зенице. Крајем маја те године, у току њеног извођења, дошло је до

¹¹⁶⁹Исто

¹¹⁷⁰Свештеник Драган Терзић.

¹¹⁷¹*Православље*, 15. јануар 1985, стр. 5.

¹¹⁷²Исто

¹¹⁷³*Православље*, 1. новембар 1988, стр. 4.

протеста дела публике у сали, као и неколико стотина грађана испред Позоришта, услед чега је представа прекинута¹¹⁷⁴. Након тога Свети архијерејски синод издао је саопштење у којем се каже да СПЦ није учествовала у организовању протеста због приказивања инкриминисане драме чији је аутор Сениша Ковачевић, али истиче да „дубоко жали што су творци и извођачи ове позоришне представе на најнижи начин злоупотребли културу и уметност, светогрдно оклеветали најсветије и најсветлије ликове из календара Српске православне цркве и историје српског народа и бестидно погазили част и достојанство овога народа“. Синод је ову представу назвао „противцрквеном, противсрпском и дубоко нехуманом игријом“, у којој „нема ничег уметничког“.

У име свештенства, монаштва и верника Српске православне цркве, и у име људског достојанства и слободе, Свети архијерејски синод одлучно је захтевао да се ова драма „одмах скине са репертоара“.¹¹⁷⁵

На ово је реаговао Одбор за верске заједнице при Градској конференцији ССРН Београда, који „са жаљем констатује да је Свети архијерејски синод Српске православне цркве, бранећи своја духовна опредељења и интегритет, узурпирао право у другој духовној области човековог испољавања – уметности, захтевајући да се представа `Свети Сава` зеничког позоришта забрани и скине с репертоара“.¹¹⁷⁶

Из Цркве је на ту осуду одговорено текстом на насловној страни листа *Православље*, у којем се каже да „Црква није устала против уметности, већ против псовачког, плувачког и примитивног језика, против најбескрупулознијег писаног напада на Светог Саву, на свест и савест српског народа“. При том се истиче како је Југословенско драмско позориште у Београду „од храма уметности претворено у храм бестидности“.¹¹⁷⁷ У истом броју новина Српске патријаршије свештеник из Добоја Драган Терзић, поводом чињенице да је инкриминисану представу изводило позориште из Босне и Херцеговине, пише текст с насловом „Докле ћемо трпети увреде“, у којем, поред осталог, каже: „Никада у Босни и Херцеговини није одиграна ниједна представа у којој би нека српска православна личност била приказана у позитивном светлу.“¹¹⁷⁸

¹¹⁷⁴*Православље*, 1. јул 1990, стр. 6.

¹¹⁷⁵*Православље*, 15. јун 1990, стр. 2.

¹¹⁷⁶*Православље*, 1. јул 1990, стр. 1.

¹¹⁷⁷Исто

¹¹⁷⁸Исто, 6.

Против такве представе устали су и људи из културе. Велики српски сликар Милић од Мачве пише да је Сениша Ковачевић „склизнуо у обично блаћење Немањића и Светосавља“, па закључује: „Ако ми сами почнемо пљувати на сваку моралност сопствених личности и сопственог народа, нећемо стећи поштовање за себе ни околног ни сваког другог народа; само ће нам и даље други водити очи и сатеривати у гета уз губљење сопствених територија.“¹¹⁷⁹

Реч људи који су били против такве представе надјачала је оне који су је бранили.

¹¹⁷⁹Православље, 15. јул 1990, стр. 10.

6. ВЕРСКО ШКОЛСТВО И ВЕРСКА НАСТАВА

6.1. Државни надзор над верским учењем

Највишим државним правним актом – уставом – Црква је одвојена државе, школа је одвојена од Цркве. Из тога је проистекло да је у школама требало учити другачије него што се учи у Цркви, учити у духу атеистичког учења на којем је био заснован тадашњи државни поредак. Отуда потискивање верске наставе из школе и уопште из друштвеног живота и спутавање деловања и развоја верског школства. Поготово под окриљем Православне цркве.

Показало се то и кроз број полазника верских школа, који није био сразмеран броју припадника одређене вероисповести. Православна црква у Југославији је била најбројнија, али такве нису биле и њене школе. Школске 1953/54. године СПЦ имала је један богословски факултет са 277 полазника и две богословије: Богословију у Призрену са 100 полазника и Богословију у манастиру Раковица са 170 полазника. Док је Римокатоличка црква имала три теолошка факултета (два у Загребу и један у Љубљани) са 300 полазника, шест високих богословских школа са 130 полазника и дванаест средњих верских школа са 1.227 полазника. У исто време Исламска верска заједница у ФНРЈ имала је Велику медресу у Сарајеву са 101 полазником и Средњу медресу у Приштини са 18 полазника.¹¹⁸⁰

Државни органи пажљиво су пратили стање у верским школама и са извођењем верске наставе. Тако, Верска комисија Србије у свом извештају за 1955. годину, представљајући стање у Богословији у Призрену, наводи: „Наставници су политички негативно оријентисани и верски занесени.“¹¹⁸¹

Верска комисија НР Црне Горе у извештају о раду и о верским приликама у овој федералној јединици 1958. године, по питању верске наставе, записује: „Вјерску наставу обављају Богобој Милошевић у Котору и Павле Радуновић у Бару и то за врло мали број дјеце и нередовно, док остали свештеници немају са ким обављати вјерску наставу.“¹¹⁸²

Државне власти ишле су на то да се деца и омладина дестимулишу за похађање верске наставе и верских школа, а да се верска настава и програми у верским школама

¹¹⁸⁰ АЈ, 144, 5-86.

¹¹⁸¹ АЈ, 144, 15-230.

¹¹⁸² АЈ, 144, 30-322.

усмеравају ка друштвеним кретањима која су оне (идеологизоване и атеизирани државне власти) диктирале. Одбор за унутрашњу политику Извршног већа НР Србије на својој седници 19. новембра 1958. године, поред осталог, доноси закључак да се предложи Савету за просвету НРС „да узме у разматрање питање верских школа и верске наставе уопште, и да читавом просветном кадру препоручи одговорнији и активнији став, нарочито у сузбијању верског утицаја на школску омладину“. При том се даје савет да ово треба „учинити у форми саветовања, а никако путем писмене преписке, из које би се могли извући закључци о вршењу хајке противу разних вероисповести“.¹¹⁸³

Након тога, 2. фебруара 1959. године, у Комисији за верска питања Извршног већа НР Србије, у присуству више представника државних и партијских органа, одржан је састанак „са циљем да се размотри питање праћења рада верских школа, семинара и верске наставе у Србији“. На састанку је констатовано да је, наводно, „просветни кадар у Србији релативно мало посветио пажњу питању верске наставе и њеног утицаја на омладину“. Истакнуто је да су се овим питањем бавили „највише органи Секретаријата унутрашњих послова и у последње време Комисија за верска питања“.

Овом приликом донето је више закључака.

Предложено је да се Савет за просвету позабави наставним програмима, наставним кадрам и уопште радом верских школа и семинара. Затражено је да Савет „у најскорије време“ пошаље инспекторе у све верске школе у НР Србији, „како би се остварио извештај увид у њихов рад и да читавом просветном кадру на терену препоручи одговорнији и активнији став, нарочито у сузбијању верског утицаја на школску омладину“.

Потом је истом савету предложено да верским школама упуту препоруку за увођење предмета из (тадашњег) државног и друштвеног уређења, и, евентуално, из националне историје. Затим се захтева: „Не признавати никакав ранг школама за спремање свештеника и не признавати разреде верских школа код прелажења из верске школе у гимназију или неку другу школу, али, ученицима који напуштају верске школе олакшати полагање приватних испита у редовним школама, како би што пре стекли квалификације и могли се укључити у рад.“

¹¹⁸³Комисија за верска питања Извршног већа НР Србије, пов. бр. 67/2 од 20. новембра 1958. године; АЈ, 144, 25-279.

Следећи захтев је био „органи Народне омладине и Савеза студената да испитају услове и могућности за рад у верским школама, нарочито по питањима развијања патриотизма код слушалаца, њиховог учешћа у радним акцијама, у вези објашњавања и указивања ученицима, као будућим свештеницима, на потребу да се односи између цркве и државе одвијају нормално и у духу међусобне сарадње итд.“¹¹⁸⁴

На крају предложено је да Централни комитет СК Србије и Централни комитет Народне омладине Србије предузму одговарајуће мере у циљу „сузбијања религиозног утицаја и верске наставе у масама, нарочито међу омладином“, преко среских комитета и основних организација Савеза комуниста и Народне омладине.¹¹⁸⁵

Сузбијањем верског утицаја кроз верску наставу и верске школе бавили су се и државни органи са нивоа југословенске федерације; у ствари, од њих су и долазиле смернице нижим државним органима за деловање у том правцу.

Савезно извршно веће, 18. јула 1959. године, шаље писмо свим републичким извршним већима у Југославији, у којем, поред осталог, казује како је „појачана активност цркве на развијању катихизације омладине, нарочито у неким крајевима“, а да је то наишло на „неразумевање код неких органа, који на ову појаву реагују претежно административним мерама“. Да би се то спречило, Влада ФНРЈ препоручује да „путем сталног политичког и идеолошког рада политичких, културних, просветних и других друштвених организација треба подизати политичку свест омладине и њен општи културни ниво“. Па се даје конкретан предлог: „Ради тога политичке и друге друштвене организације, а посебно организације народне омладине, треба да прате активност на катихизацији, која задире у живот једног дела омладине, да налазе погодне и прикладне форме свога деловања на подизању њене политичке свести и културно-просветног нивоа, водећи при томе рачуна о поштовању слободе савести и слободе вероисповести грађана.“

¹¹⁸⁴ Патриотизам, према поимању тадашњих носилаца државне власти, на основама комунистичког идеолошког усмерења, значио је – послушност и посвећеност у то време владајућем комунистичком државном апарату. А односи између цркве и државе, за које се каже да је потребно да се „нормално“ одвијају, на основу свега виђеног и захтевано, подразумевали су – послушну улогу Цркве у односу на у свему надређену позицију државе!

¹¹⁸⁵ Комисија за верска питања Извршног већа НР Србије, пов. бр. 45 од 4. марта 1959. године; АЈ, 144, 30-322.

Истовремено, препоручује се да се овим питањима, „осим органа унутрашњих послова, више и у целини баве и други органи власти, политичка руководства и друштвено-политичке организације“.¹¹⁸⁶

Судећи по поступању и изјавама државних представника, држава је ишла на то да се Црква и кадровски ослаби, не само кроз смањени упис у верске школе и останак у свештеничкој служби, него и кроз умањени прилив и останак у монаштву.

На састанку са секретаром Савезне верке комисије Милојем Дилпарићем у Патријаршији 23. фебруара 1960. године, патријарх Герман скреће пажњу да неколико монахиња из Босне, из Јајца, које већ живе као монахиње у манастиру Ваведење у Београду, не могу да добију „одјаве“ од надлежних органа из места одакле потичу. Тим поводом, како сам Дилпарић у поверљивој забележци пише, патријарх напомиње да се „неким лицима онемогућава да се замонаше“. Али и да је, наводно, рекао како „данас иду у монахе само људи дефектни, било интелектуално, или психопатолошки оптерећени и према томе друштво ништа неће да изгуби“.¹¹⁸⁷

Приликом сусрета са патријархом Германом у Савезној верској комисији, 28. априла 1960. године, председник ове комисије Добривоје Радосављевић указује на „важност правилног васпитања млађих кадрова, нарочито у богословијама“. Папримату Српске цркве, како остаје записано, каже: „Јер, ако се спрема један свештеник да делује у новој Југославији, мора да зна друштвено-политичко и економско уређење исте – тек ће тада бити савремен свештеник и моћи да делује у новом друштву у оквирима Устава и наших закона и у духу односа који постоје између врха Православне цркве и државе.“¹¹⁸⁸

А на састанку истих актера 14. фебруара 1961. патријарх Герман скреће пажњу Добривоју Радосављевићу да се често дешава да се богослови када оду да служе војску (ЈНА), губе за Цркву, јер се потом прихватају других послова и других позива.¹¹⁸⁹

Свети архијерејски сабор на свом заседању 1966. године посебно је указао на проблем који Црква има због оскудевања у свештеничком кадру. Зато је задужио Синод да

¹¹⁸⁶ Савезно извршно веће, пов. бр. 12 од 18. јула 1959. године; АЈ, 144, 32-324.

¹¹⁸⁷ Комисија за верска питања Савезног извршног већа, пов. бр. 115/1-60; АЈ, 144, 42-394.

¹¹⁸⁸ Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 01-171/60; АЈ, 144, 43-395.

¹¹⁸⁹ Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 117/61; АЈ, 144, 52-442.

умоли надлежне државне власти „да се свршени богослови и дипломирани студенти Богословског факултета не примају у друге школе и у државну службу“.¹¹⁹⁰

На састанку са потпредседником Савезне верске комисије Петром Шегвићем, 24. децембра 1970. године, патријарх Герман износи податак да је пре Другог светског рата СПЦ имала 3.000 парохијских свештеника, а да их тада има дупло мање – 1.500. И још напомиње да „ниво свештеника није на висини да би могли да се носе са савременим црквеним кретањима“, па зато намерава да у Београд доведе неколико млађих свештеника и теолога, који би похађали постдипломске студије на Богословском факултету.¹¹⁹¹

А тада је већ било прошло четврт века од завршетка Другог светског рата!

6.2. Верске школе

6.2.1. Богословије

До почетка Другог светског рата СПЦ имала је пет својих богословија у рангу средњих школа, у којима су се спремали кандидати за свештеничку службу. У току рата све оне су упропашћене и руиниране, како у зградама и опреми, тако и у особљу¹¹⁹². Зато по завршетку рата није било могућности да Црква обнови рад у свима њима. Уместо тога, постепено се почело са радом у два богословијама: у Призрену са Призренском богословијом и у манастиру Раковица крај Београда са Богословијом „Свети Сава“.

Одмах по завршетку рата Црква је затражила да се омогући рад Богословије у Призрену (основане 1871. године), али добија негативан одговор. Министар унутрашњих послова у југословенској влади Влада Зечевић 3. јула 1945. године Синоду СПЦ доставља допис, у којем каже: „Од стране Војне команде Косова и Метохије обавештени смо да је зграда богословије у Призрену заузета за потребе војних власти. Поред ове тешкоће има још пуно других разлога који за сада онемогућавају поновно отварање поменуте богословије. Испитујући све околности мишљења смо да за сада не би требало истицати ово питање. Као најглавнији разлог за то јесте околност што данас у Призрену живи више

¹¹⁹⁰ Син. бр. 1992 од 16. јуна 1966. године; АЈ, 144, 99-636.

¹¹⁹¹ Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 234/70; АЈ, 144, 127-722.

¹¹⁹² Син. бр. 1322 / зап. 509 од 9. јула 1954. године; АЈ, 144, 9-162.

од 75 процената шиптарског живља, који, ако би дошло до отварања богословије, у овом моменту не би то правилно схватили. Смрт фашизму – слобода народу.¹¹⁹³

С обзиром на чињеницу да су југословенске комунистичке власти ишле на то да приволе Албанију да уђе у замишљену Балканску федерацију (тргујући при том српским Косовом и Метохијом)¹¹⁹⁴, Српска црква настоји да искористи ту ситуацију за отварање Богословије у Призрену. Истицало се да би мисија Призренске богословије била у томе да дође до што ближих и срдачнијих односа између Српске и Албанске православне цркве, тако што би у њој, поред ученика Срба, учили и православни ученици из Албаније¹¹⁹⁵.

У другој половини 1946. године Свети архијерејски синод усваја предлог надлежног архијереја да се зграда Богословије у Призрену изда под закуп Среском народном одбору у том граду за потребе гимназијског интерната¹¹⁹⁶.

Свети архијерејски сабор на првом (ванредном) заседању по завршетку рата, крајем 1946. године, доноси одлуку¹¹⁹⁷ да се Светом архијерејском синоду стави у дужност да најозбиљније проучи питање могућности отварања Богословије, као и питање осигурања уџбеника, и да се позабави начином припреме свештеничких кандидата.¹¹⁹⁸ А на првом редовном послератном заседању – од 24. априла до 21. маја 1947. године – доноси одлуку „да се одмах отвори богословија у Призрену“, која би, „заједно са Богословским факултетом у Београду, имала за сада, макар делимично, да задовољи велику потребу за свештенством, које је заједно са нашим народом у великом броју пострадао“¹¹⁹⁹.

Одлука је донета сходно решењу Министарства просвете НР Србије, од 24. фебруара 1947. године, којим се одобрава отварање Богословије у Призрену. Тим поводом Свети архијерејски синод изјавио је благодарност Министарству, и замолило да се

¹¹⁹³ *Задужбине Косова: споменици и знамења српског народа*, Епархија рашко-призренска и Богословски факултет у Београду, Призрен – Београд, 1987, стр. 793.

¹¹⁹⁴ Погледати поглавље „Српска православна црква на Косову и Метохији“.

¹¹⁹⁵ Из писма заменика ректора Богословије Петка Трифуновића Светом синоду. (*Задужбине Косова: споменици и знамења српског народа*, 797)

¹¹⁹⁶ *Гласник СПЦ*, бр. 1, 1. јануара (19. дец. 1946) 1947, стр. 9.

¹¹⁹⁷ АСБр. 17/зап. 9, од 9/22. новембра 1946.

¹¹⁹⁸ *Гласник СПЦ*, бр. 5, 1. маја (18. априла) 1947, стр. 153.

¹¹⁹⁹ Извештај о раду Св. архијерејског сабора од 11/24. априла до 8/21. маја 1947. године – *Гласник СПЦ*, бр. 6, 1. јуна (19. маја) 1947, стр. 177.

обавесте надлежне просветне власти Косовско-метохијске области, уз препоруку да особљу Богословије у припремама за почетак рада изађу у свему у сусрет¹²⁰⁰.

С обзиром „на прилике времена и због оскудице у свештеничком подмлатку“, Синод је донео одлуку да настава у овој богословији, уместо шест, траје само четири године, и то по наставном плану и програму који је у ту сврху већ био спремљен.¹²⁰¹

Тада, почетком 1947. Синод узима на знање и извештај епископа америчко-канадског о оснивању Српске православне богословије при манастиру Св. Саве у у Либертивилу, у Северној Америци.¹²⁰²

Призренска богословија обновила је рад 2. октобра 1947. године. Скромној свечаности поводом њеног новог почетка присутвовали су и председник Градског народног одбора у Призрену, који је дошао у пратњи шефа просветног одељења. *Гласник СПЦ* извештава да је ова свечаност „оставила врло леп утисак на целокупно грађанство Призрена свих вероисповести и изазвала је код њих неописиву радост што је Богословија опет наставила свој рад“.¹²⁰³

Што се тиче Богословије „Светог Саве“ у Београду, Свети архијерејски синод 1947. године одлучује да она настави рад на уобичајени начин, под његовом непосредном управом¹²⁰⁴. Али, био је проблем смештаја и услова под којима ће радити. У лето 1949. године Синод, „знања ради“, извештава Земаљску комисију за верске послове Србије следећим дописом: „Пошто Светом архијерејском синоду није све до сада успело да Богословију Св. Саве смести у црквене зграде у Сремским Карловцима, нити у теолошки интернат у Београду (на Пиониру), које сада притежавају државне установе, то је Свети архијерејски синод одлучио да постојећи курс ове богословије привремено премести из Београда у манастир Раковицу.“¹²⁰⁵ Тако је Београдска богословија од 1. септембра 1949. године привремено отпочела рад у манастиру Раковици као – курс. Настава те школске године трајала је до краја новембра 1949. године, када је прекинута због зимског времена, а настављена почетком априла 1950. и трајала три месеца, до краја јуна, завршавајући се

¹²⁰⁰ *Гласник СПЦ*, бр. 4, 1. априла (19. марта) 1947, стр. 136.

¹²⁰¹ Исто

¹²⁰² *Гласник СПЦ*, бр. 5, 1. маја (18. априла) 1947, стр. 160.

¹²⁰³ *Гласник СПЦ*, бр. 12, 1. децембра (18. новембра) 1947, стр. 300-301.

¹²⁰⁴ *Гласник СПЦ*, бр. 5, 1. маја (18. априла) 1947, стр. 154.

¹²⁰⁵ Син. бр. 1987 / зап. 5756 од 8. јула (25. јуна) 1949. године; АС, Г-21, Ф-10.

годишњим испитом. На овај курс примани су дотадашњи ученици богословија, као и они који су се тада (у I разред) уписивали по потреби.¹²⁰⁶

Оцењујући да се курс при Богословији „Светог Саве“ у манастиру Раковици, по наставном програму и по особљу које у њему ради, одвија као и у редовној школи, Свети архијерејски синод је предложио а Свети архијерејски сабор 1952. године прихватио и укинуо овај курс при Богословији, с тим да ова „Богословија има продужити свој рад у свему као редовна школа“.¹²⁰⁷ До тада школа у манастиру Раковици радила је по четвороразредном програму, а од школске 1952/1953. године по петоразредном програму.¹²⁰⁸ У јануару 1958. године Богословија је премештена у зграду Интерната студената Богословског факултета у Београду¹²⁰⁹.

С обзиром на дефицитарност свештеничког кадра, Црква је настојала да оживи и друге богословије, и да и тим путем привуче што више кандидата за свештенички позив.

На отварање Богословије у Сремским Карловцима дуго се чекало, пошто су биле национализоване све црквене зграде: „Семинар“, „Стефанеум“ и „Фондови“. Свети архијерејски сабор покушавао је да отвори ову богословску школу још од 1954. године. На тадашњем свом годишњем заседању донео је одлуку „да се припреми што је потребно и обнови рад Богословије у Сремским Карловцима“. Ради тога Свети архијерејски синод затражио је од државних власти да се Цркви врате њене одузете зграде.¹²¹⁰ Али, држава се на те захтеве оглушавала. Зато, после дугих преговора са државним властима, Свети архијерејски сабор 1963. године доноси одлуку „да се што пре издејствује ослобођење црквених зграда у Ср. Карловцима, како би се у њима отворила трећа богословија“.¹²¹¹

Средином те године Свети архијерејски синод поново је затражио од покрајинских власти у Новом Саду да се у Сремским Карловцима ослободе црквене зграде и врате СПЦ, да би се у њима сместило неколико одељења богословије. Захтев је упућен и Савезној и Републичкој верској комисији. Из Савезне комисије потом стиже обавештење да је

¹²⁰⁶Бранко А. Цисарж, „Рад патријарха Германа на обнови и реформи богословских школа“, у: *Патријарх српски Герман – споменица поводом двадесетогодишњице његовог патријарашког служења 1958-1978*, Српска патријаршија, Београд, 1978, стр. 82.

¹²⁰⁷АСБр. 13 / зап. 78 од 31/18. маја 1952. године

¹²⁰⁸Бранко А. Цисарж, „Рад патријарха Германа на обнови и реформи богословских школа“, 82.

¹²⁰⁹ Исто

¹²¹⁰ Син. бр. 1322 / зап. 509 од 9. јула 1954. године; АЈ, 144, 9-162.

¹²¹¹Бранко А. Цисарж, „Рад патријарха Германа на обнови и реформи богословских школа“, 86.

одобрено проширење рада Богословије „Светог Саве“ у Београду, тако да се под њеном управом може отворити упоредно одељење у Сремским Карловцима, у једној од бивших црквених зграда. Цркви је враћена зграда „Фондова“ која је била врло запуштена и која се морала обновити за употребу. Када је зграда поправљена, Свети архијерејски синод је донео одлуку да од школске 1964/65. године Богословија „Светог Саве“ у Београду отвори Одсек у Сремским Карловцима, и да почне са радом I, II и III разред.¹²¹²

Свети архијерејски сабор 1967. године Одсек Богословије „Светог Саве“ у Сремским Карловцима прогласио је самосталном богословијом, и одлучио да јој патрон буде Свети Арсеније, други архиепископ српски.¹²¹³

Пошто је потреба за свештеничким кадром била све већа, Свети архијерејски сабор 1963. године ставио је у дужност Светом архијерејском синоду „да проучи могућност отварања посебног двогодишњег богословског курса за кандидате који су завршили осмогодишњу школу, одслужили војску и имају призива за свештенички позив“.¹²¹⁴

Синод је обавио све припреме, па је Сабор следеће године донео одлуку¹²¹⁵ о отварању двогодишњег богословског течаја у манастиру Крки, под називом „Нижа православна богословија у манастиру Крки“. Отворена је 13. септембра 1964. године.¹²¹⁶

На школовање у богословију су примани кандидати који су имали најмање осмогодишњу школу, регулисану војну обавезу, нису били старији од 45 година и који су испуњавали канонске услове за рукоположење. По завршетку предвиђене две године школовања могли су да буду примљени на парохијску службу у Српској православној цркви, а по рукоположењу могли су и да се упишу у трећи разред редовне богословије.¹²¹⁷

Двогодишња богословија у манастиру Крки радила је свега пет школских година (до 1969/70); завршиле су је четири генерације, односно укупно 85 ученика, од којих су већина рукоположени за свештеничку службу.¹²¹⁸

У међувремену, 1967. године, Свети архијерејски сабор донео је одлуку¹²¹⁹ да од школске 1967/68. године у манастиру Крки крене са радом петогодишња богословија, с

¹²¹² Исто, 87.

¹²¹³ АСбр. 41 / зап. 69 од 1. јуна 1967. године

¹²¹⁴ Бранко А. Цисарж, „Рад патријарха Германа на обнови и реформи богословских школа“, 89.

¹²¹⁵ АСбр. 4 / зап. 31 од 4. марта 1964. године

¹²¹⁶ Бранко А. Цисарж, „Рад патријарха Германа на обнови и реформи богословских школа“, 89.

¹²¹⁷ Сходно саборској одлуци АСБр. 4 / зап. 31 од 4. марта 1964. године

¹²¹⁸ Бранко А. Цисарж, „Рад патријарха Германа на обнови и реформи богословских школа“, 85.

тим што ће и двогодишња богословија наставити рад по дотадашњем програму. Тако су од 1966. до 1970. године у манастиру Крки упоредо радиле и двогодишња и петогодишња богословија, а од школске 1970/71. године само петоразредна богословија.¹²²⁰

Богословија „Св. Три јерарха“ у манастиру Крки радила је успешно радила све до 1995. године, када је дошло до свеопштег напада хрватских оружаних снага на српски народ и његове институције. Школа се нашла у избеглиштву, па је школске 1995/96. године рад наставила на Дивчибарама, а следеће школске године се преселила у Фочу.¹²²¹

Богословија у манастиру Крка обновљена је 1999. године. А да убудуће не би постојале две богословије под истим именом – Света Три јерарха, Свети архијерејски сабор СПЦ на ванредном заседању од 1. до 3. новембра 2000. године одлучио је да, у знак сталног молитвеног сећања, Српска православна богословија у Фочи понесе име „Светог Петра Дабробосанског“. Истовремено, епископ далматински Фотије умољен је да предузме потребне мере да Богословија „Света Три Јерарха“ што пре настави рад у манастиру Крки, месту свог оснивања и вишедеценијског рада.¹²²²

У току Другог светског рата престала је са радом и Монашка школа у манастиру Високим Дечанима. А како је после рата настао проблем и са монашким кадром, упоредо са настојањима да се обнови рад богословија, радило се и на обнављању монашке школе. Школске 1961/62. године у манастиру Преображењу (у Овчару) отпочео је једногодишњи монашки семинар за манастирске искушенике и младе монахе (до тридесет година).¹²²³ Кандидата није било довољно, па је рад овог семинара већ после две године обустављен. Но, како је постојала потреба за образовањем младих монаха и монашких искушеника, Свети архијерејски сабор 1966. године доноси одлуку¹²²⁴ о оснивању Монашке школе у манастиру Острогу, која је почела са радом школске 1967/68. године. Одлуком Сабора овој двогодишњој школи дат је ранг осмогодишње школе¹²²⁵. Полазници су били монаси и искушеници с благословом епархијских архијереја, који су имали најмање завршена четири разреда основне школе. Они који су били у чину или по

¹²¹⁹АСбр. 31 / зап. 57 од 31. маја 1967. године

¹²²⁰Бранко А. Цисарж, „Рад патријарха Германа на обнови и реформи богословских школа“, 85.

¹²²¹*Православље*, 15. септембар 1996, стр. 1.

¹²²²*Гласник СПЦ*, бр. 11, новембар 2000, стр. 242.

¹²²³Бранко А. Цисарж, „Рад патријарха Германа на обнови и реформи богословских школа“, 91.

¹²²⁴АСбр. 67 / зап. 56 од 21. маја 1966. године

¹²²⁵АСбр. 10 / зап. 58 од 31. маја 1967. године

завршетку монашке школе приме монашки чин могли су да се упишу као приватни ученици у први разред богословије. Монашка школа у Острогу радила је до децембра 1976. године, када је и њен рад, због малог броја кандидата привремено обустављен.¹²²⁶

И даље се мањкало у свештеничком кадру, па Свети архијерејски синод, 16. маја 1977. године, доноси одлуку да се обнови Рељевско-сарајевска богословија као духовна академија. Али, до обнове није дошло, јер су преговори са државним властима око повратка СПЦзграде Богословије прекинути грађанским ратом 1992. године.¹²²⁷

На обнављање свога рада чекала је и Цетињска богословија (основана 1863. године). Уочи немачког напада на Југославију почетком априла 1941. године, Свети архијерејски синод СПЦ, предосећајући опасност и бринући о ученицима и професорима, распустио је њихов рад. Цетињска богословија радила је само кратко време крајем 1943. и почетком 1944. године, када је било омогућено само ученицима завршних разреда полагање испита и матуре, што је само мали број њих могао да искористи ту могућност.¹²²⁸ Успостављањем нове, комунистичке власти крајем 1944. године, насилно је прекинут рад Цетињске богословије, изгоном професора и њеним запоседањем¹²²⁹.

За време комунизма није било могућности да се обнови рад прве средње школе у Црној Гори¹²³⁰. До тога је дошло 20. маја 1992. године. Свети архијерејски сабор СПЦдонео је одлуку¹²³¹ о обнављању рада Богословије „Светог Петра Цетињског“. Синод је одлучио¹²³² да се богословија финансира попут осталих православних богословија, уз помоћ епархија Црногорско-приморске, Дабробосанске, Милешевске и Захумско-херцеговачке.¹²³³

Наступиле су нове, много повољније прилике за Цркву, што она користи, па Свети архијерејски сабор 1997. године одлучује да се у Крагујевцу, у Шумадијској епархији,

¹²²⁶ Бранко А. Цисарж, „Рад патријарха Германа на обнови и реформи богословских школа“, 91.

¹²²⁷ Протонамесник др Предраг Пузовић, „Сарајевско-рељевска богословија“, *Гласник СПЦ*, бр. 1, јануар 1993, стр. 22.

¹²²⁸ Павле Кондић, „Преглед историје Цетињске богословије до 1945. г.“, у: *Цетињска богословија 1992-2002 – Споменица о десетогодишњици обновљеног рада Богословије Светог Петра Цетињског*, Цетињска богословија, Цетиње, 2002, стр. 94.

¹²²⁹ Исто

¹²³⁰ Павле Кондић, „Васкрсење Цетињске богословије“, у: *Цетињска богословија 1992-2002 – Споменица о десетогодишњици обновљеног рада Богословије Светог Петра Цетињског*, Цетињска богословија, Цетиње, 2002, стр. 105.

¹²³¹ АСБр. 53/зап. 69 од 20. маја 1992. године

¹²³² Син.бр. 1995/зап. 1331 од 18. јуна 1992. године

¹²³³ Павле Кондић, „Васкрсење Цетињске богословије“, 114.

отвори Одељење Богословије „Светог Саве“ у Београду. Три године касније (2000. године) Сабор доноси одлуку да истурена одељења Богословије „Светог Саве“ у Крагујевцу наставе као – самостална Богословија „Светог Јована Златоуста“.¹²³⁴

И на самом крају XX века још једна српска богословија нашла се изван свог седишта. Према препоруци Светог архијерејског синода, по отпочињању НАТО агресије на Србију (24. марта 1999), Призренска богословија је обуставила рад, а сви ђаци и наставници који нису били станом и породицом везани за Призрен напустили су Косово и Метохију: Очекивало се да ће тежиште напада бити управо на овој покрајини, пошто је један од главних циљева водећих земаља Запада, окупљених у НАТО пакту, био да се Косово и Метохија отму до Србије. Рат је завршен 10. јуна 1999. године, потписивањем Војно-техничког споразума, којим је било предвиђено да се српска војска и полиција повуку из Покрајине, а да на њихово место, под окриљем Уједињених нација, дођу међународне војне и полицијске снаге. Међутим, кад су се српска војска и полиција повукле на подручје централне Србије, Косовом и Метохијом загосподариле су албанске оружане групе и формације. Уследили су напади на све што је српско...

Ни најминималнијих услова за рад Богословије није било, јер би и сами животи ученика и наставника били угрожени. Зато је Свети архијерејски сабор СПЦ на свом ванредном заседању 13. септембра 1999. године донео одлуку да се Призренска богословија привремено смести на метоху манастира Хиландара у Нишу. Али, и уз проширење постојећих капацитета, није било могућности да се сместе ученици свих пет разреда, зато је трећи разред упућен у Богословију у Фочу, а четврти разред у Богословију у Сремским Карловцима. Тако је ова богословија, после 128 година проведених у Призрену, морала рад да настави на новој адреси, под истим именом: *Српска православна богословија Св. Кирила и Методија – Призрен*, али са додатком: *привремено у Нишу*.

Пошто је било неизвесно када се Богословија може вратити у Призрен, Управни одбор Задужбине Симе А. Игуманова, задужбине која се старала о њеном издржавању, током 2000. године доноси одлуку да се крене у изградњу здања Призренске богословије – у Нишу. Градња и опремање су завршени 2004. године, али се на усељење морало сачекати још годину дана, због проблема око регулисања земљишта које је град Ниш

¹²³⁴Гласник СПЦ, бр. 11, новембар 2000, стр. 242.

доделио Призренској богословији. Ново здање усељено је 1. септембра 2005. године.¹²³⁵

У међувремену, 17. марта 2004. године, поново је дошло до албанског рушилачког похода на све српско и православно на Косову и Метохији. Тада је спаљена и имовина Богословије у Призрену. Уследиће потом ново обнављање ових здања. Тражена је прилика да Богословија настави рад на својој правој адреси, у Призрену, али је, истовремено, остала да ради и на својој привременој адреси, у Нишу.

6.2.2. Богословски факултет

Доношењем Закона о Универзитету 1905. године, београдска Велика школа, као највиша научно-просветна установа у Краљевини Србији, прерасла је у – Универзитет. Овим законом предвиђено је да се, поред ондашња свега три факултета, оснује још неколико факултета, међу којима и Богословски факултет. Али, због наступелих тешких прилика у друштву – анексија Босне и Херцеговине, царински рат, балкански ратови, Први светски рат – није било могуће одмах Закон спровести у дело, па се са отварањем нових факултета морало сачекати. Одлука о отварању Православног богословског факултета остварена је 1920. године. Прва седница Савета Православног богословског факултета одржана је 6. септембра 1920. у канцеларији ондашњег ректора Београдског универзитета др Слободана Јовановића.¹²³⁶ Тада основани Богословски факултет заменио је ранију карловачку Богословију, која је имала ранг високе богословске школе¹²³⁷.

Пред Други светски рат Богословски факултет имао је комплетан наставнички кадар; број студената варирао је између 250 и 350; на Косанчићевом венцу, поред Патријаршије, у Београду, у задужбини блаженопочившег епископа нишког Никанора Ружичића, отворен је студентски интернат, који је могао да прими око 100 студената, а који је издржавао Свети архијерејски синод. Уочи Другог светског рата Црква је подигла велику зграду, са специјалном наменом да буде интернат Богословског факултета, али није се стигло да се до почетка рата набави намештај и да се студенти уселе.

¹²³⁵ Јован Јањић, *Задужбина Симе Андрејевића Игуманова*, Задужбина Симе А. Игуманова, Београд, 2008, стр. 144-161.

¹²³⁶ Беседа декана Богословског факултета протојереја-ставрофора др Радивоја А. Јосића приликом прославе Светог Саве на Богословском факултету СПЦ 1953. године – *Гласник СПЦ*, бр. 2-3, фебруар-март 1953, стр. 38.

¹²³⁷ Душан Кашић, „Осврт на историју и значај Београдске богословије“, *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1961, стр. 162.

Већ првог дана немачке агресије на Југославију 6. априла 1941. године бомбе су засуле народну библиотеку Србије на Косанчићевом венцу. Страдао је тада, са свим намештајем, и дом студената Богословског факултета, који се налазио поред овог културног здања. Ускоро је и факултет избачен из своје зграде. Настава није могла редовно да се држи. А дуго није дозвољавано ни да се одржавју испити студената.¹²³⁸

Из рата Факултет је изашао као велика жртва. Са окрњеним наставничким кадром, великом материјалном штетом и строгим „надзором“ нових државних власти.

Након ослобођења Београда (20. октобра 1944), прошло је готово годину дана док се нису колико-толико обезбедили услови да Факултет почне са радом¹²³⁹.

Нове комунистичке власти умешале су се и у рад Богословског факултета, не допуштајући да њему ради неко од професора ко је имао критички став према њима. Тако је са овог факултета уклоњен њен знаменити професор архимандрит Јустин (Поповић). Тада, по завршетку Другог светског рата, нове комунистичке власти Југославије уклониле су са Универзитета око 200 професора.¹²⁴⁰

Богословски факултет, као и сама Црква доведени су у завистан положај од државе, услед одузимања имовине и осиромашења Цркве.

Почетком 1947. године Министарство просвете НР Србије извештава Свети архијерјски синод да Православни богословски факултету Београду остаје и даље у саставу Београдског универзитета, а на терету буџета НР Србије.¹²⁴¹ Држава је нашла интереса да у почетку поможе рад овог факултета. Отуда декан овог факултат протојереј-ставрофор др Радивој А. Јосић, приликом прославе празника Светог Саве, вероватно имајући у виду да ће се чути то што говори, истиче да се „благодарећи увиђавности народних власти“ Факултет 1947. године зановио са пет нових наставника – доцената и неколико хонорарних наставника¹²⁴². Број студената је из године у годину растао, тако да

¹²³⁸ Беседа декана Богословског факултета протојереја-ставрофора др Радивоја А. Јосића приликом прославе Светог Саве на Богословском факултету СПЦ 1953. године – *Гласник СПЦ*, бр. 2-3, фебруар-март 1953, стр. 39.

¹²³⁹ Бранко А. Цисарж, „Рад патријарха Германа на обнови и реформи богословских школа“, 80.

¹²⁴⁰ Епископ Атанасије, умировљени захумскохерцеговачки, „Животопис Аве Јустина“, у: *Житије и чуда Преподобног Јустина новог Ђелијског*, Манастир Ђелије, 2007, стр.19.

¹²⁴¹ *Гласник СПЦ*, бр. 5, 1. маја (18. априла) 1947, стр. 154.

¹²⁴² *Гласник СПЦ*, бр. 2-3, фебруар-март 1953, стр. 39.

је 1952. године имао око 200 студената; те године имао је и асистената, административног и другог особља у нормалном броју.¹²⁴³

А онда за ову високошколску установу и за саму Цркву уследио је нови, тешки удар: одлуком Владе НР Србије (бр. 62) 15. фебруара 1952. године укинут је Богословски факултет као државна школа. Истог дана, одлуком министра – председника Савета за просвету, науку и културу НР Србије (бр. 2), наређено је Универзитетском савету да образује комисију од три члана за ликвидацију Факултета. Она је образована већ сутрадан, 16. фебруара 1952. године.¹²⁴⁴

Поводом укидања Богословског факултета, његови наставници 20. фебруара 1952. одржали су коференцију, са које су упутили представку председнику Владе ФНРЈ и министру народне одбране маршалу Јосипу Брозу Титу, тражећи од њега, као највећег ауторитета у држави, „заштиту вековног права Богословског факултета да може научно изграђивати теологију на Универзитету“. У представци се укратко износе разлози за оправдање „једнодушне молбе“ да се анулира поменута одлука Владе НР Србије и да Православни богословски факултет и даље остане у саставу Универзитета у Београду. Ову молбу потписало је десет професора Факултета.¹²⁴⁵

Молбу Јосипу Брозу Титу да Богословски факултет „остане и надаље у оквиру Универзитета у Београду са свим дужностима и правима осталих факултета“ упутили су и неправославни студенти овог православног факултета.¹²⁴⁶

Нажалост, све то остало је без одјека.

Православни богословски факултет, вољом комунистичких власти које су настојале да створе друштвени амбијент на основама атеизма, искључен је из састава Београдског универзитета 30. јуна 1952. године. Већ сутрадан, 1. јула 1952. године, СПЦ, по претходном одобрењу врховних државних власти¹²⁴⁷, преузела је Факултет под своје старање. Услед те промене, по одлуци Светог архијерејског сабора, Факултет од тада носи делимично измењено име – Богословски факултет Српске православне цркве.

¹²⁴³ Исто

¹²⁴⁴ Државна комисија за верска питања при Председништву Владе ФНРЈ, бр. 39 од 25. фебруара 1952. године; АЈ, 144, 5-103.

¹²⁴⁵ АЈ, КМЈ, 836, II-10/35; АЈ, 144, 5-103.

¹²⁴⁶ АЈ, КМЈ, 836, II-10/36.

¹²⁴⁷ Гласник СПЦ, бр. 2-3, фебруар-март 1953, стр. 38.

Преузимањем Факултета под своје старање, Свети архијерејски сабор СПЦ доноси *Основну уредбу о Богословском факултету*¹²⁴⁸. У њеном 1. члану се каже: „Богословски факултет Српске православне цркве у Београду је аутономна највиша научна и просветна установа у Српској православној цркви за изучавање и обрађивање православне богословске науке и спремање научних, стручних и практичних радника за све више пастирске, просветне, црквеносудске и административне послове у Цркви.“

Факултет је проглашен црквеном установом. На основу таквог статуса, Свети архијерејски синод доноси одлуку да доценти, ванредни и редовни професори морају у року од две године да приме свештенички чин. Неки од професора нису хтели да се повинују тој одлуци, па су одмах њих четворица отпуштени.¹²⁴⁹

Док је још био у току поступак искључивања Православног богословског факултета са државног универзитета, Савезна верска комисија обраћа се Савету за просвету, науку и културу Владе НР Србије са мишљењем да „Богословском факултету никако не треба признати ранг осталих факултета“ на Универзитету, већ да га треба третирати као и остале богословије, односно као „приватну верску школу“.

За то се дају следећа два разлога. Прво, „на Богословски факултет као приватну верску школу неће се сигурно уписивати онолики број слушалаца, колики би се иначе уписивао када би се школи признао ранг факултета, односно право јавности“. Друго, „и у богословије као ниже верске школе из истих разлога смањиће се прилив слушалаца, пошто им се губи перспектива за факултетско образовање после свршене богословије, а што су досад практиковали, односно остваривали преко бив. Богословског факултета“.

Даље, иако се тражи да се Богословски факултет третира као „приватна верска школа“, државна Верска комисија истиче да „треба настојати да Савет за просвету, науку и културу има што већу ингеренцију приликом избора наставног особља“. Указује се да се то може остварити тако што би се од Савета тражила сагласност за постављање наставника. А образлаже се да је то „потребно из разлога што би Савет могао онемогућити дана Факултет дођу извесни непријатељи“¹²⁵⁰.

¹²⁴⁸ АСБр. 12 / зап. 35 од 23/10. маја 1952. године; АЈ, 144, 14-220.

¹²⁴⁹ АЈ, 144, 10-182.

¹²⁵⁰ Сасвим извесно да се овде мисли на „непријатеље“ тадашње државне власти!

И на крају се износи мишљење да дотадашњим студентима Богословског факултета треба омогућити прелазак на неки други факултет, што би имало за последицу „смањивање броја досадашњих слушалаца“.¹²⁵¹

Циљ је, дакле, као што се види, да се уопште смањи прилив у православне верске школе, а да држава и даље има надзор над Богословским факултетом.

Нову *Основну уредбу о Богословском факултету*¹²⁵² Свети архијерејски сабор донеће 1955. године¹²⁵³. Интенција је била да се (у односу на уредбу из 1952) донекле прошири делокруг Синода, а сузи Факултетског савета, декана и дисциплинског суда.

Укидањем статуса државне установе Богословском факултету задат је тежак ударац и довело је до пометености¹²⁵⁴.

Како се закључује из разговора секретара Савезне верске комисије Милоја Дилпарића и патријарха Викентија, 2. марта 1955. године, Синод се тешко сналазио у организовању рада и око издржавања Богословског факултета после његовог издвајања из састава Београдског универзитета. Чак се међу епископима разматрала и могућност да се он укине, а уместо њега да се створи виша богословска школа¹²⁵⁵. На то су утицали како материјални разлози, с обзиром да се Црква тада називала у тешкој економској ситуацији, тако и настојање да се избегне политички утицај државних власти преко појединих професора и тиме што ће ову установу, по свом нахођењу, материјално помагати¹²⁵⁶.

Након издвајања Богословског факултета из састава Београдског универзитета, Комисија за верске послове Савезног извршног већа донела је одлуку да наставницима ове црквене високошколске установе исплаћује разлике између плата које примају од Цркве и оних које би примали да су на другим факултетима¹²⁵⁷. Патријарх Викентије је због тога протествовао; приликом поменутог сусрета са секретаром Верске комисије показао је велико незадовољство, говорећи: „Ми смо примили тешко наслеђе са факултетом кад смо

¹²⁵¹ АЈ, 144, 6-106.

¹²⁵² *Гласник СПЦ*, бр. 7-8, јул-август 1955, стр. 113.

¹²⁵³ Ова уредба је допуњена 1962. године, а нова *Основна уредба о Богословском факултету Српске православне цркве*, сс потребним правилницима, донета је 1970. године – *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1970, стр. 146.

¹²⁵⁴ Беседа декана Богословског факултета протојереја-ставрофора др Радивоја А. Јосића приликом прославе Светог Саве на Богословском факултету СПЦ 1953. године – *Гласник СПЦ*, бр. 2-3, фебруар-март 1953, стр. 39.

¹²⁵⁵ АЈ, 144, 14-212.

¹²⁵⁶ АЈ, 144, 14-212.

¹²⁵⁷ АЈ, 144, 14-212.

га преузели по издвајању из састава Београдског универзитета. Црква је одвојена од државе и ви немате право да се мешате у ствари око Факултета. То није политичко питање, него чисто наше интерно – црквено.¹²⁵⁸ Ова разлика у плати уплаћивана је у почетку директно наставницима Факултета, затим је исплаћивана преко Патријаршијског управног одбора, а од 1958. године, на тражење црквених власти, она се сливала у општи црквени буџет. Међутим, изменом црквених прописа у првој половини 1958. године, добијени новац коришћен је за повећање плата свих црквених службеника, тако да плате наставника више нису пратиле плате њихових колега на другим факултетима. Због тога се управа Богословског факултета жалила, без успеха, Светом архијерејском синоду, али и Комисији за верске послове Савезног извршног већа.¹²⁵⁹

Државне власти нису биле зато да се Богословски факултет укине, јер је то значило да оне, овим путем, више неће имати утицаја на дешавања у Цркви, преко појединих професора. А није им се свидело ни то што се он претвара у „клерикалну школу“, тиме што је његовим професорима постављен услов да приме свештенички чин и да носе мантије. Зато Комисија за верска питања Савезног извршног већа на својој седници 11. марта 1955. године закључује: „У вези покушаја Синода да Богословски факултет претвори у клерикалну школу и да отпусти кадар који у ствари и вреди на том факултету, треба заострити питање са Синодом и заузети оштар став.“¹²⁶⁰

Иако је избачен са државног универзитета, државне власти су и даље пазиле какве ће кадрови излазити са Богословског факултета. И можда управо зато секретар Комисије за верска питања Савезног извршног већа Милоје Дилпарић овој црквеној високошколској установи поклања дела Јосипа Броза Тита у 12 томова.¹²⁶¹

Избацивање Богословског факултета са Београдског универзитета 1952. године јесте нанело велику тешкоћу и задао велики ударац СПЦ, али, у почетку, до неке велике промене у раду Факултета није дошло, тако да је он већ следеће школске године имао 245

¹²⁵⁸ АЈ, 144, 14-212.

¹²⁵⁹ Богословски факултет Српске православне цркве, бр. 1182 од 13. децембра 1958. године; АЈ, 144, 27-281.

¹²⁶⁰ АЈ, 144, 14-202.

¹²⁶¹ АЈ, 144, 47-399.

студената, од којих су 132 били на првој години студија¹²⁶². Ипак, у потоњем времену број студената ће опадати, стагнирати, па онда почети опет да се повећава.

Четири деценије након избацивања са Универзитета, 1992. године, када је комунизам већ био доживео свој слом, тадашњи доцент, а потоњи декан и један од најгледнијих научника Богословског факултета у Београду др Радомир Поповић пише да тај „нецивилизовани чин“ (избацивање Факултета са Универзитета) није био никакво изненађење. Јер, како каже, „тоталитарни комунизам бољшевичког типа и није никада у својој историји, па ни данас, имао никакве везе са културом и цивилизацијом уопште, а још мање са тековинама богате православно-хришћанске традиције на нашим просторима, сем што је безочно и варварски, попут рецимо Хуна, Авара, Вандала, Османлија, разарао и растакао духовно и културно наслеђе код нас вековима изграђивано.“¹²⁶³

И тада, када је комунизам и формално пао, био је велики отпор да се Богословски факултет врати на Београдски универзитет. У то време још су били живи његови прогониоци или већина од њих, који су се и даље „грчевито и подмукло“ борили против тога (против повратка у универзитетску заједницу).¹²⁶⁴

А са слабљењем комунистичких стега, расло је интересовање за упис на Богословски факултет у Београду. Тако, школске 1992/1993. године, иако није било расписаног конкурса, за упис се пријавило више од хиљаду младих, оба пола; но, факултет није имао услова да прими ни стотину студената.¹²⁶⁵

У међувремену, иако у материјалној оскудици, Српска православна црква кренула је да гради ново здање Богословског факултета у Београду. Камен темељац за нову зграду на Карабурми свечано је освећен 13. маја 1984. године¹²⁶⁶.

Постепено усељење у ову нову зграду почело је у школској 1995/1996. години. Прва седница Професорског савета Богословског факултета у овом новом здању одржана је 4. септембра 1995. године. Седницу, у свечаној атмосфери, отворио је патријарх Павле,

¹²⁶² Беседа декана Богословског факултета протојереја-ставрофора др Радивоја А. Јосића приликом прославе Светог Саве на Богословском факултету СПЦ 1953. године – *Гласник СПЦ*, бр. 2-3, фебруар-март 1953, стр. 39.

¹²⁶³ Радомир Поповић, „Богословски факултет у изгнанству, некад и сад“, *Православље*, 15. новембар 1992, стр. 5.

¹²⁶⁴ Исто

¹²⁶⁵ Исто

¹²⁶⁶ *Гласник СПЦ*, бр. 5, мај 1984, стр. 102-103.

рекавши: „Братије, желим вам благослов Божји. Нека би у овој новој згради завладао нови дух, дух вечно новог Јеванђеља, дух Цркве Божје, дух Светих Отаца.“ У овим речима виђен је програм рада у новој згради.¹²⁶⁷

С обзиром на велики број српских исељеника на Северноамеричком континенту, осећала се потреба да се и у овом делу света отвори висока богословска школа. Из тог разлога 1986. године у манастиру Светог Саве у Либертивилу (САД) отворен је Одсек београдског Богословског факултета Српске православне цркве¹²⁶⁸. Две године касније Свети архијерејски сабор, на свом редовном годишњем заседању 24. маја 1988. године, усвојио је предлог Епископског савета Српске православне цркве у САД и Канади и донео одлуку да се овај одсек претвори у самосталну високу црквено-школску установу под називом Богословски факултет Српске православне цркве у САД и Канади¹²⁶⁹.

Потом ће Свети архијерејски сабор СПЦ 1993. донети одлуку да се у Србињу (Фочи) отвори Духовна академија. На дан Покрова Пресвете Богородице, 14. октобра 1994. године, ова високошколска установа је освећена и званично започела рад.¹²⁷⁰

Дошло је време када Српска православна црква више није имала проблема због недостатка свештеничког кадра.

6.3. Верска настава

На крају 1944. године, по ослобађању Београда, Свети архијерејски синод обратио се Повереништву просвете и вера актом (бр. 1601/44) с питањем да ли се намерава извршити каква промена у погледу предавања православне верске наставе у школама. Потом је упућен и други акт (бр. 1615/44), којим је допуњен први и којим је тражено, уколико би дошло до каквих промена по питању предавања верске наставе, да у одлучивању буде заступљена и Црква. У међувремену, 24/11. децембра 1944. године, у згради Српске патријаршије, одржана је конференција вероучитеља из Београда, на којој је изабран Одбор за израду меморандума о потреби предавања верске наставе

¹²⁶⁷ *Православље*, 15. септембар 1995, стр. 11.

¹²⁶⁸ *Православље*, 1. фебруар 1989, стр. 13.

¹²⁶⁹ АСбр. 54/зап. 81; *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1988, стр. 95.

¹²⁷⁰ *Гласник СПЦ*, бр. 11, новембар 1994, стр. 222.

школама.¹²⁷¹ Затим митрополит Јосиф, у пратњи инспектора богословија протојереја др Јефте Прњатовића, 29. децембра 1944, одлази код повереника за просвету при АСНОС-у. На овој дужности била је Митра Митровић Ђилас. Она митрополита обавештава да ће се веронаука предавати факултативно, по жељи ђачких родитеља. Сутрадан, 30. децембра 1944. Синоду стиже акт Председништва АСНОС-а, Повереника за просвету, у којем се образлаже да су за доношење основних одлука по питању односа Цркве и државе, па самим тим и питања верске наставе у државним школама, надлежни у првом реду АВНОЈ и НКОЈ, као и врховне народне власти ДФЈ.¹²⁷²

Повереништво за просвету при АСНОС-у, до коначне одлуке надлежних органа, одлучило је: да верска настава не буде више у државним школама део наставног програма; да вероучитељи могу факултативно одржавати верску наставу за оне ученике државних школа за које би родитељи и стараоци изјавили да желе да им се она пружа; и да ће вероучитељи који су се на дан ослобођења затекли као државни службеници примати до даљег припадности државних службеника.¹²⁷³

Повереник за просвету при НКОЈ-у Едвард Коцбек позвао је митрополита Јосифа да га посети. Митрополит се није лично одазвао позиву, већ је уместо њега отишао протојереј Јефта Прњатовић. Тада је речено да ће се веронаука предавати факултативно у свим школама, у свим разредима, али по жељи родитеља, и да она, као необавезан предмет, неће улазити у састав наставног плана. Још је казано да ће се часови веронауке држати претпоследњег или последњег часа у току дана. Вероучитељи су остајали државни чиновници, а чије постављење је требало да се обавља не предлог црквених власти. Овакво решење остајало је на снази све до сазива Уставотворне скупштине, када се очекивало доношење дефинитивне одлуке.¹²⁷⁴

У фебруару 1945. године Повереништво за просвету НКОЈ-а извештава Свети архијерејски синод о начину предавања верске наставе. Сводило се углавном на оно што је и усмено речено, с тим што се напомиње да су све основне и средње школе на територији Југославије дужне да се држе тих инструкција. Поручено је да верску наставу могу да

¹²⁷¹ Радмила Радић, *Држава и верске заједнице 1945-1970*, I, 188.

¹²⁷² Исто, 189.

¹²⁷³ Исто

¹²⁷⁴ Исто

држе само они вероучитељи чије држање за време народноослободилачке борбе није било у опречи са циљевима те борбе.¹²⁷⁵

И поред тога што је тада, по завршетку Другог светског рата, веронаука у школама била факултативни предмет, она је имала велики одзив. Како се види из једног извештаја Архиепископије београдско-карловачке на крају 1945. године, у основним школама веронауку је учило између 95 и 100 одсто деце. Велики проценат оних који су похађали веронауку био је и у гимназијама, али ипак нешто мањи него у основним школама.¹²⁷⁶

Влада НР Србије, на предлог министра просвете, 5.марта 1946. године донела је још једну одлуку о предавању верске наставе у школама, којом је прописано: да се одобрава одржавање веронауке ван редовног школског програма и ван школског времена у школским зградама; да Министарство и његови органи контролишу употребу уџбеника и саму верску наставу; да се веронаука као предмет не уноси у школска сведочанства, нити да се врши оцењивање ученика; и да се вероучитељи од 1. маја 1946. године више не уносе у платне спискове Министарства просвете.¹²⁷⁷ Један број вероучитеља Министарство просвете распоредило је за наставнике руског и латинског језика.¹²⁷⁸

И поред декларативне сагласности, односно формално-правног омогућавања да се верска настава факултативно изводи, нове државне власти чиниле су „разне препреке“. На то је Синод указао и у писму Председништву Владе ФНРЈ, у септембру 1946. године, када је аргументовано предочио тадашњи однос државе према Цркви¹²⁷⁹.

У пролеће 1947.године митрополит Јосиф посетио је Митру Митровић и том приликом рекао јој да он зна да све тешкоће у вези извођења верске наставе потичу са врха¹²⁸⁰. У ствари, тада генерална политичка (партијска и државна) линија била је да се дозволи настава веронауке у школама, али школске власти које су спречавале да се она одржава нису због тога упозораване и санкционисане. Представници локалних органа власти често су настојали да покажу своју правоверност и више него што се тражило. Зато

¹²⁷⁵ Исто, 190.

¹²⁷⁶ АЕМ Бр. 3099 од 5/ХП 1945. године – *Гласник СПЦ*, бр. 3, 1. марта (16. фебруара) 1946, стр. 44.

¹²⁷⁷ АС, Г-21, Ф-7.

¹²⁷⁸ Радмила Радић, *Држава и верске заједнице 1945-1970*, I, 191.

¹²⁷⁹ Син. бр. 815 / зап. 43 из 946, од 17/4. септембра 1946. године

¹²⁸⁰ Радмила Радић, *Држава и верске заједнице 1945-1970*, I, 192.

су виши државни органи настајале проблеме могли да правдају по девизи „ми дозвољавамо, али они доле праве потешкоће“.¹²⁸¹

Угледајући се на совјетски модел односа државе према Цркви, конкретно на Лењинов декрет *О одвајању државе и школе од цркве*, донетог 2. фебруара 1918. године, постављале су се и југословенске комунистичке власти.¹²⁸²

У Уставу ФНРЈ из 1946. године (чл. 38) истакнуто је начелно да је школа одвојена од цркве. Исто начело прихватају и уставни република. На основу такве одредбе у Уставу НР Црне Горе из 1946. године, Министарство просвете НРЦГ доноси одлуку (бр. 3824 од 21. марта 1946. године) којом се укида верска настава у основним и средњим школама. Црна Гора је била прва федерална јединица ФНРЈ која је укинула верску наставу.¹²⁸³

Верска настава није могла да се похађа за време школских часова. Али, у пракси, и изван термина редовне школске наставе чињене су сметње за њено одражавање.

Зато Свети архијерејски синод, крајем 1948. године, обраћајући се Председништву Савезне владе ФНРЈ, односно његовој Комисији за верске послове, поводом непрестаних напада на Цркву и ометања верског живота посебно указује на сметње у држању верске наставе. Скреће се пажња на то да „народне власти“ не дају свештеницима одобрење за рад у школи и да је на тај начин ометена верска настава у готово целој земљи, а нарочито у НР Србији. Уколико, ипак, негде свештеници и добију одобрење за рад, сметње онда чине школске власти, наставници и омладинске организације. Школске власти не дају вероучитељима просторије, нити обезбеђују време за рад. Тамо где је одобрен распоред часова за верску наставу, он се не поштује, него се у то време ученицима одређују друге активности, само да не би присуствовали предавањима из веронауке. Школске управе ометају верску наставу и на тај начин што вероучитељима не дозвољавају да часове држе пре подне, после свршене наставе, него тек увече, кад у целој згради престане редовна настава. Тако, нарочито у зимско време, верска настава се сасвим онемогућава...¹²⁸⁴

¹²⁸¹ Исто

¹²⁸² Димшо Перић, „Прилог проучавању питања веронауке у периоду од 1945. до 1992. године“, *Гласник СПЦ*, бр. 4, април 1993, стр. 68.

¹²⁸³ Предраг Вукић, *Митрополија црногорско-приморска на распећу историје – са посебним освртом на раздобље од 1941. до 1961. године*, „Светигора“, Цетиње, 2002, стр. 55.

¹²⁸⁴ Син. бр. 3854 / зап. 1058 од 3. децембра / 20. новембра 1948. године; АЈ. 144, 1-13.

Верска настава полако се повлачила све до 1952. године, иако је службено забрањена усвајањем Закона о народним школама из децембра 1951. године. Законом је школа успостављена као друштвена институција, а учитељи су постали јавни друштвени радници са задатком васпитања деце у духу социјализма. Од 1952. веронаучна настава била је дозвољена једино у црквама и у одређеним зградама, али се настављало са постављањем административних препрека.¹²⁸⁵

Црква је наставила да протестује због ометања верске наставе и у њеним просторијама. Државне власти оглушавале су се о те примедбе, па Свети архијерејски сабор на свом редовном годишњем заседању 1955. године, разматрајући извештаје епархијских архијереја, констатује да се верска настава, са малим изузетком, не предаје у Српској православној цркви. Као главни разлог наводи се то што просветни радници у редовним школама јавно прете ученицима да ће им смањити оцене из владања и успеха, ако буду похађали часове веронауке у слободном времену. Осим тога, они врло често исмевају веру пред ученицима, као и ученике када на било који начин испоље своја верска убеђења. Таквим ставом просветних радника застрашују се и ђачки родитељи, услед чега се они устручавају да својој деци дозволе да похађају верску наставу, страхујући да због тога могу имати непријатности у школи.¹²⁸⁶

И на следећем заседању, 1956. године, Свети архијерејски сабор понавља исту констатацију, опет наводећи као главни разлог то што наставници употребљавају сва средства како би ученике одвратили од верске наставе, а родитеље застрашили. Овог пута се се указује и то да „овакав став у овом погледу није увек и свуда и у односу према деци и родитељима других народности и вероисповести“ у земљи.

На основу тога, Свети архијерејски синод упућује представку Савезној верској комисији „за сходно дејство“ да се просветним властима и надлежним органима скрене пажња да се придржавају Закона о правном положају верских заједница и да имају у виду да је исповедање вере приватна ствар грађана, да је верска настава (катихизација) у црквама, односно у другим просторијама које су за то одређене, слободна у ваншколским

¹²⁸⁵ Радмила Радић, *Држава и верске заједнице 1945-1970*, I, 194.

¹²⁸⁶ АСБр. 18 / зап. 65 од 2. јуна 1955. и Син. бр. 1347 / зап. 570 од 16. септембра 1955. године; АЈ, 144, 13-201.

часовима, као и да је забрањено спречавање верских скупова, верске наставе, верских обреда или других исповедања верских осећања.¹²⁸⁷

Верском наставом бавили су се и Црква и држава. С различитих позиција. Црква се борила да се верска настава држи, а држава се борила да се она потискује.

Када је дошло до урушавања комунизма, Црква је наставила да упорно инсистира на повратку веронауке у школе.

Са свог редовног годишњег заседања у мају 1990. године Свети архијерејски сабор саопштава да је „посебну пажњу посветио унапређењу црквене просвете, као и развоју веронауке како при црквама, тако, евентуално, у догледно време и при школама“.¹²⁸⁸ А већ у јесен те године, на свом ванредном заседању, од 30. новембра до 6. децембра 1990. године, када је изабран патријарх Павле, највише црквено тело донело је одлуку да се размотре могућности увођења веронауке у школе, „уз паралелно чишћење наставних програма од идеолошке загађености атеизмом“. Речено је да ће Црква о томе повести дијалог са одговарајућим институцијама друштва и државе. Сабор је „с правом“ исказао очекивање да ће родитељи своју децу редовно слати на часове верске наставе.¹²⁸⁹ Потом, са истог заседања, упућујући поруку српском народу уочи првих вишестраначких избора у Србији и Црној Гори, Свети архијерејски сабор истиче да се, у будућој, демократски устројеној народној заједници, Црква „нада свом повратку у школе“.¹²⁹⁰

Неколико месеци касније, са редовног годишњег заседања, у мају 1991. Свети архијерејски сабор истиче да с правом очекује да верска настава буде уведена у школе у Србији, Црној Гори и другим републикама тадашње СФРЈ, где то још није учињено; уз то захтева и да се дозволи редован црквени програм на радију и телевизији. Јер, како је речено, „без вере је неостварив духовни и морални препород нашег друштва и његово очишћење од педесетогодишњег загађивања принудним атеизмом, неслогом и мржњом, извориштем најдубље духовно-моралне кризе у новијој историји нашег народа“.¹²⁹¹

С отопљавањем друштвених прилика (што се показивало уклањањем идеолошко-комунистичких запрека), све гласнији били су захтеви за повратак веронауке. Тако,

¹²⁸⁷ Син. бр. 1151, 1214 / зап. 373 од 27. јуна 1956. године; АЈ, 144, 18-233.

¹²⁸⁸ Гласник СПЦ, бр. 6, јун 1990, стр. 124.

¹²⁸⁹ Гласник СПЦ, бр. 12, децембар 1990, стр. 247.

¹²⁹⁰ Исто, 251.

¹²⁹¹ Гласник СПЦ, бр. 6, јун 1991, стр. 110.

Професорски савет Богословског факултета СПЦ већ на првој седници на почетку нове академске године, 5. септембра 1991. године, поред осталог, разматра и питање извођења верске наставе у државним школама. Захтева се доношење закона којим ће се у Србији омогућити *факултативно* извођење верске наставе у државним школама. Напомиње се да нико из Цркве не тражи да настава веронауке буде обавезна за све, већ само за оне који се за то слободно одлуче. И још се истиче: „То никако не би значило насилно `утеривање вере` у свест деце, као што је то био случај са атеизмом и марксизмом. Напротив!“

Тражи се да престане државни идеолошки монопол „јединоспасавајуће марксистичке идеологије у култури и образовању“, да би се створила „основна претпоставка за духовни, културни и демократски препород Србије и свих Срба свуда“.¹²⁹²

Недуго после тога и Свети архијерејски синод упућује Министарству вера Србије „енергични захтев да се веронаука врати у школе“.¹²⁹³

Државне власти оглушују се на овај, као и на потоње такве захтеве.¹²⁹⁴

На првом, ванредном заседању Светог архијерејског сабора после промене државне власти у СР Југославији (након великих петооктобарских демонстрација у Београду), одржаном од 1. до 3. новембра 2000. године, архијереји Српске цркве посебну пажњу посветили су „увођењу верске наставе, као редовног предмета, у основне и средње школе СР Југославије“, а ради тог циља формирана је комисија за израду наставног плана и програма, на челу са епископом браничевским Игњатијем.¹²⁹⁵

До повратка веронауке, као факултативног предмета, у државне школе у Србији дошло је следеће 2001/2002. школске године.

¹²⁹² *Православље*, 15. септембар 1991, стр. 2.

¹²⁹³ *Православље*, 15. децембар 1991, стр. 7.

¹²⁹⁴ *Православље*, 15. децембар 1991, стр. 7; *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1993, стр. 99; *Гласник СПЦ*, бр. 11, новембар 1993, стр. 206 и 209; *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1994, стр. 107; *Гласник СПЦ*, бр. 11, новембар 1994, стр. 229; *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1996, стр. 86; *Православље*, 15. мај 1997, стр. 1; *Православље*, 15. новембар 1997, стр. 4; *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1998, стр. 98.

¹²⁹⁵ Саопштење за јавност Светог архијерејског сабора Српске православне цркве; *Гласник СПЦ*, бр. 11, новембар 2000, стр. 242.

7. МЕЂУЦРКВЕНА И МЕЂУКОНФЕСИОНАЛНА САРАДЊА

7.1. Сарадња са помесним православним црквама

Прилике у којима се Српска православна црква нашла по завршетку Другог светског рата упућивале су је да тражи свуда где је могла да нађе какав ослонац. Сходно основама хришћанског учења (*Символ вере*, члан 9) да припада једном саборном организму васељенске Православне цркве, помоћ је најпре могла да очекује од осталих помесних православних цркава. Али, проблем је био у томе што се већина њих нашла у истим приликама, у друштву где је државна власт од комуниста успостављена.

Пре Другог светског рата били су прекинути сви контакти између Српске и Московске патријаршије, а по завршетку рата прва адреса на коју је била упућена Српска православна црква била је управо – Руска православна црква. И прво је са Московском патријаршијом успостављена чврста веза.¹²⁹⁶ У фебруару 1945. године делегација Српске цркве присуствује устоличењу новог патријарха московског и целе Русије. А већ у априлу исте године руски патријарх Алексије шаље петочлану делегацију у Београд ради успостављања што тешње сарадње са Српском црквом. У јулу 1948. године делегација СПЦ, предвођена патријархом Гаврилом, присуствовала је прослави 500-годишњице аутокефалности Руске православне цркве¹²⁹⁷.

Патријарх Викентије, иако је имао мали број посета, према наводима савременика, много је пазио на неговање веза са црквама других земаља и народа и у томе је „реално поступао“: најпре је дошао у везу са суседима на истоку и југу, са православним црквама Русије, Румуније и Грчке, а имао је веза и са другим удаљенијим црквама и са иновернима, па је припремао успостављање контакта и односа и са њима¹²⁹⁸. Отворио је етапу међусобних посета са поглаварима помесних православних цркава, у чему је, како је то било наведено у *Гласнику СПЦ*, имао „свестрану помоћ државног руководства“¹²⁹⁹.

Чести контакти са сестринским црквама приметни су посебно од доласка патријарха Германа на чело Српске цркве. Он је од почетка свог патријарашког служења

¹²⁹⁶Радомир Ракић, „Спољни односи Српске православне цркве 1920-1970.“, у: *Српска православна црква 1920-1970*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1971, стр. 445.

¹²⁹⁷*Гласник СПЦ*, бр. 7-8, 1. августа (19. јула) 1948. године, стр. 65-73.

¹²⁹⁸Божидар Ковачевић, „Српски патријарси последњих педесет година“, 478.

¹²⁹⁹*Гласник СПЦ*, бр. 7, јул 1958, стр. 125.

ишао на то да се јачају везе између помесних православних цркава, које ће се демонстрирати не само кроз повремене контакте, него залажући се да то буде сталан, непрекидан облик узајамне активности¹³⁰⁰. Тако, убрзо по избору на највишу црквену дужност он креће на поклоничко путовање у Свету Земљу, где борави од 12. априла до 18. маја 1959. године. Том приликом патријарх Герман посетио је поглаваре древних источних патријархата – александријског, антиохијског и јерусалимског патријарха, а по повратку и цариградског патријарха и грчког архиепископа.¹³⁰¹ Сви они, потом, биће гости патријарха Германа и Српске правослвне цркве.

Посета патријарха Германа патријарху Атинагори у Цариграду у мају 1959. године била је први послератни званични сусрет поглавара Цариградске и Српске патријаршије. Пре тога, у послератним годинама, ове две патријаршије општиле су само писмено¹³⁰². Зато је ова посета наишла на велики одјек¹³⁰³. Размена посета на високом нивоу са Бугарском православном црквом није било све до 1963. године, када је бугарски патријарх Кирил (који је студије завршио у Београду) дошао у посету Српској цркви, да би већ следеће године патријарх Герман узвратио посету Бугарској цркви.¹³⁰⁴

На практичном плану посебно интензивна срадња била је са Руском и са Грчком православном црквом¹³⁰⁵. То је карактеристично за све време после Другог светског рата. А потврђује се и са више узајамних посета поглавара ових повесних цркава и посета приликом обележавања великих хришћанских јубилеја и јубилеја ових цркава.

Међуправославна сарадња била је посебно интензивирана шездесетих година, када су од 1961. до 1968. одржане четири свеправославне конференције: три на острву Родосу у Грчкој и једна у Православном центру Цариградске патријаршије у Шамбезију (предграђе Женева). Ове конференције били су први свеправославни састанци још од Седмог васељенског сабора (787. године у Никеји), јер сва окупљања у међувремену која је требало да имају тај карактер, нису га имала, пошто нису окупили представнике свих

¹³⁰⁰Радомир Ракић, „Патријарх Герман као благовесник Божије љубави у свету“, *Православље*, 15. септембар 1991, стр. 6.

¹³⁰¹*Гласник СПЦ*, бр. 10, октобар 1973, стр. 212.

¹³⁰²Радомир Ракић, „Спољни односи Српске православне цркве 1920-1970.“, 448.

¹³⁰³Радомир Ракић, „Патријарх Герман као благовесник Божије љубави у свету“, *Православље*, 15. септембар 1991, стр. 6.

¹³⁰⁴Радомир Ракић, „Спољни односи Српске православне цркве 1920-1970.“, 451-452.

¹³⁰⁵Радомир Ракић, „Патријарх Герман као благовесник Божије љубави у свету“, *Православље*, 15. септембар 1991, стр. 6.

помесних православних цркава.¹³⁰⁶ Поред ових конференција, у Београду, од 1. до 15. септембра 1966. године, у згради Патријаршије, одржана је Свеправославна конференција теолога-стручњака за вођење дијалога са Англиканском и Старокатоличком црквом¹³⁰⁷. Циљ ових конференција био је јачање сарадње између помесних православних цркава, припрема реформи дисциплинарне природе и разматрање пута и начина кооперације са инославним црквеним заједницама¹³⁰⁸.

Године 1953. у Паризу група младих православних теолога, међу којима су били и чувени по богословљу и православном мисионарству Јован Мајендорф, Никос Насиотис, Павле Евдокимов, Александар Шмеман, Марко Ц. Марковић и потоњи патријарх атиохијски Игњатије, основала је организацију „Синдесмос“ – Светску заједницу православне омладине.¹³⁰⁹ Реч „синдесмос“ на српском језику значи „свеза“.

Убрзо по оснивању „Синдесмос“ је добио благослов и подршку свих помесних православних цркава. Циљ ове организације је да помаже да се знање и таленти младих људи правилно организују и корисно употребе, ради чувања заједништва, чувања и снажења мисије свете Цркве православне и сведочења вере њене омладине.¹³¹⁰

Под окриљем патријарха српског Германа, од 9. до 16. јануара 1985. године, у Богословији Светог Саве у Београду, у сарадњи са Екуменским омладинским саветом цркава у Европи, одржан је семинар „Синдесмоса“. Нагласак овог скупа био је на литургијском животу Православне цркве.¹³¹¹

Богословски факултет СПЦ у Београду постао је члан „Синдесмоса“ 1992. године. А пет година касније (1997) на овом факултету је одржано Шесто међународно саветовање православних богословских школа.

Светска заједница православне омладине тада је сабирала 118 православних организација младих и богословских школа из 41 земље. Њен међународни статус признат је од ОУН, УНЕСКО-а, Савета Европе, Европске уније и других релевантних чинилаца.¹³¹²

¹³⁰⁶ Марко Николић, *Екуменски односи Српске православне и Римокатоличке цркве 1962-2000. године*, „Службени гласник“, Београд, 2011, стр. 72.

¹³⁰⁷ *Гласник СПЦ*, бр. 10, октобар 1966, стр. 286-324.

¹³⁰⁸ Радомир Ракић, „Спољни односи Српске православне цркве 1920-1970.“, 449.

¹³⁰⁹ *Гласник СПЦ*, бр. 10, октобар 1997, стр. 150.

¹³¹⁰ Исто

¹³¹¹ *Православље*, 15. јануар 1985, стр. 3.

¹³¹² *Гласник СПЦ*, бр. 10, октобар 1997, стр. 150.

СПЦ често је истицала, а тако и делала, да све буде у саборном духу васељенске Православне цркве. Држала се ставова усаглашених са помесним православним црквама и сама активно учествовала у доношењу саборних одлука, ставова и других аката.

На свом првом редовном годишњем заседању по избору за првојерарха Српске цркве патријарха Павла, одржаном од 9. до 24. маја 1991. године, Свети архијерејски сабор разматра „потребу јачања свеправославног јединства и саборне сарадње свих помесних православних цркава“¹³¹³. А у јесен исте те године, у новембру 1991. године, на свом ванредном заседању највише тело СПЦ подноси иницијативу за одржавање саветовања поглавара помесних православних цркава, на којем би се размотрило јединство православних у служби међународног зближавања¹³¹⁴.

Сабор предстојатеља православних цркава одржан је од 13. до 16. марта 1992. године у Цариграду. Српску православну цркву заступао је патријарх Павле.

Овакав скуп претходно је одржан још 1948. године у Москви.

Српска црква доследно и потпуно је следила начело саборности и јединства васељенске Православне цркве. Показаће се то, поред осталог, и у њеном односу према Светском савету цркава и уопште према учешћу на екуменском скуповима, поготово у времену после пада комунизма. Њен став је био и остао да све помесне православне цркве имају јединствен став.¹³¹⁵

7.2. Међуconfесионална сарадња

Екуменска клима после Другог светског рата захватила је и Српску цркву. На то је свакако утицало и то што је Југославија била прва источноевропска, комунистичка земља која је почела да се отвара према свету. Српска црква неговала је односе са црквама на западу у време када то друге помесне православне цркве нису могле.¹³¹⁶

Односи са Римокатоличком црквом били су оптерећени посебно због њеног односа у Другом светском рату према српском православном становништву. На успостављању

¹³¹³Гласник СПЦ, бр. 6, јун 1991, стр. 110.

¹³¹⁴Православље, 15. март 1992, стр. 1.

¹³¹⁵Гласник СПЦ, бр. 6, јун 1997, стр. 91.

¹³¹⁶Радомир Ракић, „Патријарх Герман као благовесник Божије љубави у свету“, Православље, 15. септембар 1991, стр. 6.

бољих односа ангажовао се посебно Секретаријат за јединство хришћана, основан 1959. у Ватикану¹³¹⁷. Тако, само његов секретар, а потом и председник кардинал Јан Вилебрандс неколико пута је био у посети Српској патријаршији (за време патријарха Германа), где је проучавао могућност бољег споразумевања и сарадње¹³¹⁸. Почетком шездесетих година двадесетог века отпочело је слање православних богослова из Југославије на богословске студије на римокатолички Богословски факултет у Бечу, а касније у Рим и Немачку, као стипендиста Немачке бискупске конференције¹³¹⁹.

На односе са Римокатоличком црквом утицало је, свакако, и успостављање дипломатских односа између Југославије и Ватикана 1967. године.

Крајем XX века односи Српске православне цркве са Римокатоличком црквом увелико су се пројектовали кроз међунационалне односе и дешавања на југословенском простору, с обзиром на то да је Римокатоличка црква, односно Ватикан, подржавала сецесионистичке снаге које су разбијале Југославију, а за време грађанског рата, деведесетих година, отворено се залагала за бомбардовање Србије.

Са Англиканском црквом неговани су од раније успостављени пријатељски односи. Почасни поглавар Англиканске цркве, надбискуп кентерберијски Михаил Рамзеј у мају 1966. године био је гост патријарха српског Германа. Била је то прва званична посета кентерберијског надбискупа Српској патријаршији.

Први пут Српску патријаршију (за време патријарха Германа) посетио је и старокатолики бискуп утрехтски (Холандија) др Маринус Кок¹³²⁰.

Односи са протестантским верским заједницама одржавани су на две трасе: кроз Светски савет црква и у директним контактима¹³²¹. По питању сарадње са протестантским заједницама, званични преводилац Светог архијерејског синода СПЦ протођакон Радомир Ракић, у једном ауторском тексту у *Православљу*, пише да „није било ни једног теолога, црквеног радника, бискупа и другог који не би био примљен на разговор“ код патријарха

¹³¹⁷Радомир Ракић, „Спољни односи Српске православне цркве 1920-1970.“, 455.

¹³¹⁸Радомир Ракић, „Патријарх Герман као благовесник Божије љубави у свету“, *Православље*, 15. септембар 1991, стр. 6.

¹³¹⁹Радомир Ракић, „Спољни односи Српске православне цркве 1920-1970.“, 455.

¹³²⁰Радомир Ракић, „Патријарх Герман као благовесник Божије љубави у свету“, *Православље*, 15. септембар 1991, стр. 7.

¹³²¹Радомир Ракић, „Спољни односи Српске православне цркве 1920-1970.“, 457.

Германа (1958-1990). Напомиње да су то била тешка времена, па је у патријарховој подсвести увек тињала жеља да стекне што више пријатеља – за не дај Боже!¹³²²

Став СПЦ према иновернима, сажето, исказан је кроз речи патријарха Германа упућене тадашњем епископу западноевропском и аустралијском Лаврентију. Када је 1969. године кретао на поменуту дужност, владика Лаврентије замоли за савет патријарха Германа о томе како да се понаша међу неправославнима. Одговор патријарха Германа је био: „Можеш са њима све, само не за једном трpezом и из једне чаше.“¹³²³

Значило је то да се са неправославнима не може саслуживати и причешћивати; а да је све остало – дијалог, учешће у хуманитарним акцијама и слично – дозвољено¹³²⁴.

На таквом ставу заснована је и одлука Светог архијерејског синода СПЦ од 14. децембра 1979. године¹³²⁵, којом су, „поводом неких конкретних случајева“, епархијски архијереји умољени да њиховом подручном свештенству препоруче да „обучено у свештеничке одежде, не учествује ни у каквим заједничким екуменским молитвама“.

7.2.1. Светски савет цркава

Светски савет цркава (ССЦ), са седиштем у Женеви, основан је 1948. године у Амстердаму, где је одржана Прва оснивачка скупштина. У њему су сједињене две међународне организације које су до тада постојале самостално: организација за практично хришћанство „Живот и рад“ (LifeandWork) и организација за догматско-верско зближавање „Вера и уређење“ (Faitandorder).

У оснивању ССЦ учествовале су само три православне цркве – Цариградска патријаршија, Кипарска архиепископија и Грчка архиепископија. Остале помесне православне цркве нису присуствовале Скупштини у Амстердаму, поштујући препоруку Московске конференције, месец дана раније одржане, на којој је заузет став против учествовања православних на том скупу (Српску црквену делегацију на Московској конференцији предводио је патријарх Гаврило). У међувремену дошло је до промене става, па су 1961. у ССЦ ушле Московска патријаршија, Бугарска патријаршија, Румунска

¹³²²Радомир Ракић, „Патријарх Герман као благовесник Божије љубави у свету“, *Православље*, 15. септембар 1991, стр. 7.

¹³²³Епископ Лаврентије, *Трагови у песку*, Манастир Соко – Љубовија, 2007, стр. 154.

¹³²⁴Исто

¹³²⁵Син. бр. 2541 / зап. 688, од 14. децембра 1979. године

патријаршија, Чехословачка и Пољска митрополија. Српска православна црква последња је од православних цркава ушла у ову организацију, било је то 1965. године. Једино Руска загранична црква није хтела да чује за било који екуменски покрет.¹³²⁶

Иако је последња од православних цркава приступила ССЦ, Српска патријаршија је још од самог настанка ове организације са њом одржавала умерене везе. Тако, већ у години оснивања Савета (1948) његов секретар Роберт Тобиас долази у посету српском патријарху Гаврилу¹³²⁷. Уследило је слање помоћи СПЦ, па две године касније (1950) Тобиас поново долази у Београд.¹³²⁸

У јулу 1951. представници петнаест хришћанских црквених заједница из десет земаља (САД, Енглеска, Индија, Шведска, Нови Зеланд...), послати од ССЦ, посетили су седиште Српске патријаршије. На аудијенцији патријарх српски Викентије поред осталог је рекао: „У послератној обнови западне цркве нас помажу, и морално, и материјално, и то више него што смо заслужили и него што заслужујемо. Ми схватамо да је то дело широке западне душе. Свако писмо и свака порука отуда код нас пада као лек болеснику...“¹³²⁹

Пред Другу скупштину ССЦ, у Еванстону (САД) у августу 1954. године, црквени листови Цариградске патријаршије и Грчке архиепископије отворено су указивали на „опасности по православље од протестантске пропаганде“, која, према писању атинског листа *Глас Цркве* (у броју од 15. јуна 1954), „свакодневно постаје опаснија од римокатоличке“. Пренета је и вест да је ССЦуложио протест код ОУН због мера које је предузела Грчка црква против оних који шире прозелитизам међу њеним вернима.¹³³⁰

Српска црква није слала своје посматраче. Али, на Трећу скупштину, у Њу Делхију 1961. јесте, епископа банатског Висариона и протојереја Владимира Родзјанка. Када је у интервјуу за Би-Би-Си упитан зашто Српска црква још није члан Светског савета цркава, кад су у међувремену његови чланови постале и оне цркве које су у почетку имале негативан став према овој организацији, епископ Висарион је одговорио: „Наша црква сматра да ступање у Светски савет цркава мора бити условљено једногласним решењем

¹³²⁶Протојереј Георгије Цепис, изборника *Commemorating Amsterdam 1948: 40 Years of the World Council of Churches*, Женева, 1988, стр. 440-445. Превео протођакон Радомир Ракић – *Гласник СПЦ*, бр. 11, новембар 1989, стр. 245-246.

¹³²⁷*Гласник СПЦ*, бр. 5-6, 1. јуна (19. маја) 1950, стр. 75.

¹³²⁸Исто

¹³²⁹*Гласник СПЦ*, бр. 7-8, 1. август (19. јул) 1951, стр. 93-94.

¹³³⁰*Гласник СПЦ*, бр. 7, 8. и 9. јули - септембар 1954, стр. 193-194.

читаве Православне цркве... Свако питање које се тиче и осталих православних цркава ми желимо да размотримо и одлуку донесемо у заједници са тим црквама.¹³³¹

Дошло је потом до формалног учлањења СПЦ у Светски савет цркава 1965. године. Приступањем већине помесних православних цркава, ССЦ је изгубио свој чисто протестантски карактер¹³³².

Тим поводом патријарх Герман и остали епархијски архијереји у *Васкршњој посланици* 1966. године записују: „Ми данас живимо у времену општег зближавања међу народима, црквама и религиозним заједницама. Не бојимо се да отворимо своју душу пред другима, а исто тако с пуно пажње и поштовања покажимо интересовање за духовно благо других. Ми имамо шта да покажемо свету, и у служењу Господу и у великим тековинама наше духовне културе, као што и други имају велике тековине и велика духовна искуства, достојна наше пажње и поштовања.“¹³³³

Следећи екуменски корак била је Европска консултација о међуцрквеној помоћи, одржана у Београду 4-9. децембра 1967. године, под покровитељством патријарха Германа. Ради припреме консултације, оформљен је локални Припремни одбор, састављен од представника СПЦ и протестантских заједница Југославије. Разматрани су разни видови узајамног помагања цркава у Европи, теолошке импликације ове помоћи и друго.¹³³⁴

Први генерални секретар ССЦдр Висерт Хуфт два пута је посетио Српску патријаршију, а кад је следећи пут његов наследник др Евгеније Карсон Блејк, 3-5. марта 1968. године био гост патријарха Германа и Српске цркве, оформљен је Екуменски савет цркава у Југославији, који су чинили: Српска православна црква, Словачка лутеранска црква, Реформатска црква и Методистичка црква.

Само три године по ступању Српске цркве у чланство ССЦ, на Четвртој скупштини ове организације, одржаној у јулу 1968. у Упсали (Шведска) за првог председника Савета изабран је српски патријарх Герман. Био је то први случај да на чело ССЦдође поглавар једне помесне православне цркве. Шест председника сваке године о Духовима писало је посланице које су штампане у свим западним црквеним листовима и читане преко радија и верницима у црквама. Ових шест председника, по службеној дужности, били су чланови

¹³³¹Радомир Ракић, „Спољни односи Српске православне цркве 1920-1970.“, 458.

¹³³²Исто

¹³³³*Гласник СПЦ*, бр. 3, март 1966, стр. 91.

¹³³⁴Радомир Ракић, „Спољни односи Српске православне цркве 1920-1970.“, 459.

Централног и Извршног комитета, органа који су прописивали политику ССЦ за време трајања мандата од седам година. Патријарх Герман на овој дужности остао је до 1975. Истовремено, епископ далматински Стефан биран је у Комисију о међуцрквеној помоћи, а епископ западноевропски и аустралијски Лаврентије за члана Извршног комитета.¹³³⁵

За време обављања председничке дужности патријарх Герман је два пута званично посетио седиште Светског савета цркава у Женеви: први пут 1969. и други пут 1973. године, када је обележавана 25-годишњица ове организације.¹³³⁶

Представници ССЦ често су били гости патријарха Германа. А 1980. године у српском манастиру Жича одржана је Пета међуправославна консултација у организацији Светског савета, главна тема је била „Проповедање и учење православне вере данас“.¹³³⁷

На Седмој скупштини ССЦ у Канбери у фебруару 1991. године делегати православних цркава поднели су документ који се завршава питањем: „Да ли је дошло време да православне цркве и друге цркве чланице ревидирају своје односе са Светским саветом цркава?“¹³³⁸ Ово питање од многих је протумачено као прикривена тежња да се православни повуку из глобалног екуменског тела, иако су то одлучно порекли многи православни делегати на самој Скупштини у Аустралији.

После нешто више од годину дана, 15. марта 1992. године, у Фанару су се сабрали предстојатељи помесних православних цркава и размотрили искуство у ССЦ.¹³³⁹

Свети архијерејски сабор СПЦ на свом редовном годишњем заседању 1997. године констатује „постојање кризе у дијалогу православних цркава са инославним црквама, до које је дошло због прозелитизма на штету Православља и из других разлога, као и кризе екуменског покрета уопште“. Притом се напомиње да је СПЦ, као што су и све помесне цркве, због верности Јеванђељу увек отворена за дијалог са инославним хришћанима и чини све што је у њеној моћи у општим напорима за зближавање међу свима који верују у Христа и за васпостављање јединства међу хришћанима. Потом се саопштава да, стога, Свети архијерејски сабор, „мотивисан суштинским еклисиолошким разлозима и пастирском одговорношћу, одлучује да свој став према екуменском покрету и даљем

¹³³⁵ Исто, 460.

¹³³⁶ Гласник СПЦ, бр. 10, октобар 1973, стр. 219.

¹³³⁷ Гласник СПЦ, бр. 11, новембар 1980, стр. 266.

¹³³⁸ Гласник СПЦ, бр. 4, април 1991, стр. 83.

¹³³⁹ Гласник СПЦ, бр. 4, април 1992, стр. 62.

учешћу у ССЦи у другим екуменским организацијама достави Васељенској патријаршији и осталим сестринским православним црквама и затражи да се сазове свеправославно саветовање по том питању, у духу православних начела саборности и јединства“.¹³⁴⁰

Са следећег свог редовног годишњег заседања, у мају 1998. године, Свети архијерејски сабор СПЦсаопштава да је одговорно размотрио „комплекс питања везаних за однос православља према екуменском покрету и за начин учешћа православних цркава у дијалогу међу хришћанима, а у том оквиру и питање статуса православних цркава у Светском савету цркава и другим међународним екуменским организацијама“. Сабор је прихватио закључке свеправославног саветовања одржаног у Солуну, где се инсистирало да сви православни по том питању делују заједнички и саборно.¹³⁴¹ У Солуну је, иначе, договорено да отпочну званични разговори са ССЦ о неприхватљивости дотадашње концепције, структуре и методологије те организације и о потреби изградње новог модела, који би у пуној мери био форум сусрета и дијалога, притом не доводећи у питање еклисиолошку самосвест и канонска начела православља.¹³⁴²

Незаобилазни духовни оријентири у односу СПЦпрема тадашњим екуменским покрета и организацијама биле су речи (ставови) великог српског теолога архимандрита Јустина (Поповића), који је доводећи у везу „екуменизам“ и „хуманизам“, представио концепт – *хуманистичког екуменизма*. Истицане екуменистичке ставове и захтеве посматрао је кроз дихотомију „божанског“ и „људског“. Екуменизам је дефинисао као „заједничко име за псевдохришћанства, за псевдоцркве Западне Европе“, у чему су срцем својим сви европски хуманизми, са папизмом на челу. За сва та за псевдохришћанства, за све те псевдоцркве каже да нису ништа друго већ „јерес до јереси“, којима је заједничко име – „свејерес“.¹³⁴³

И то објашњава кроз поменуто дихотомију. Подсећа да су кроз историју разне јереси негирале или унакажавале поједине особине Богочовека, Господа Христа, а да ове (тадашње) „европске јереси одстрањују васцелог Богочовека и на Његово место стављају европског човека“, напомињући да „ту нема битне разлике између папизма,

¹³⁴⁰ Гласник СПЦ, бр. 6, јун 1997, стр. 91.

¹³⁴¹ Гласник СПЦ, бр. 6, јун 1998, стр. 98-99.

¹³⁴² Исто, 99.

¹³⁴³ Јустин Поповић, *Православна црква и екуменизам*, друго издање, Манастир Хиландар, Света Гора Атонска, 1995, стр. 123.

протестантизма, екуменизма, и осталих секти, чије је име легеон“.¹³⁴⁴

Одјек речи Светог оца Јустина чуо се и кроз речи његових ученика. Тако, када је његов ученик епископ рашко-призренски Артемије (Радосављевић), извршавајући одлуку Светог архијерејског синода СПЦ (бр. 3128 / зап. 1601) од 17. новембра 1994. године о разматрању учешћа Српске православне цркве у Светском савету цркава, сачинио за Свети архијерејски сабор кратки преглед историје настанка ове организације и учешћа СПЦ, а онда дао своје предлоге шта учинити¹³⁴⁵, он је у овом свом елаборату истакао да „за све време падања и пропадања у сваком погледу цркве Светог Саве, једино се чуо глас архимандрита оца Јустина Ћелијског, који је био и остао будна и непроменљива савест СПЦ“. А затим је, позивајући се управо на ставове оца Јустина, предложио да се одмах донесе одлука „о иступању Српске православне цркве из Светског савета цркава и свих других, њему сличних, органиација (као КЕК и друге)“, и да је сходно томе потребно „прекинути праксу сваког екуменистичког деловања и практичног учествовања у екуменистичким безбожним манифестацијама“.¹³⁴⁶

7.2.2. Конференција европских цркава

У граду Ниборгу (Данска) 1959. године састали су се представници 45 цркава из 20 земаља Европе и велики број екуменских организација¹³⁴⁷ и основали Конференцију европских цркава (КЕК). Као основни циљ Конференције прокламовано је да негује заједништво међу хришћанима у Европи, служи помирењу и зближавању разних вероисповести и народности. Истакнуто је да је незаобилазна одговорност свих хришћана Европе за мир међу народима и за јединство у вери, и поручено да они треба да граде будућност Европе на црквеном, друштвеном, културном и политичком пољу.¹³⁴⁸

Српска православна црква више пута је позивана на заседање КЕК-а у Ниборгу, у Данској, али се она није могла одазвати¹³⁴⁹. На основу једног извештаја у архиви Светог

¹³⁴⁴ Исто

¹³⁴⁵ Епископ рашко-призренски Артемије, „Српска православна црква и Светски савет цркава“, Часопис за духовни прѣпород *Свети кнез Лазар*, Призрен, бр. 2. и 3. (10. и 11.), 1995, стр. 207-213.

¹³⁴⁶ Исто, 212-213.

¹³⁴⁷ Елизабета Китановић, *Конференција европских цркава (развој, структура, циљеви)*, Хришћански културни центар, Београд, 2007, стр. 21.

¹³⁴⁸ *Гласник СПЦ*, бр. 11, новембар 1986, стр. 278.

¹³⁴⁹ Исто, 61.

архијерејског синода СПЦ, који се тиче кореспонденције између СПЦ и КЕК по питању чланства, закључује се да Српска православна црква до 1974. године није била члан Конференције европских цркава. Сматра се да је она то постала осамдестих година.¹³⁵⁰ До учлађења у ово екуменско удружење, представници Српске цркве на његовим скуповима учествовали су као делегати-посматрачи, а од тада као активни делегати¹³⁵¹.

Представници КЕК-а често су посећивали СПЦ, нарочито за време грађанског рата у бившој Југославији и за време НАТО агресије на Србију 1999. године¹³⁵².

У току грађанског рата у бившој Југославији представници КЕК-а посећивали су Србију, Хрватску и Босну и Херцеговину понекад заједно са представницима Светског савета цркава и Савета европских бискупских конференција¹³⁵³.

7.2.3. Екуменски институт за више теолошке студије у Јерусалиму

Идеја за оснивање Екуменског института за више теолошке студије у Јерусалиму дошла је лично од папе Павла VI, из његове жеље да једна оваква академска установа послужи остварењу јединства свих хришћана¹³⁵⁴.

Оснивање и организација Института поверена је Интернационалној федерацији католичких универзитета и њеном председнику Теодору Хесбургу. Уз помоћ својих сарадника, истакнутих личности Римокатоличке цркве, Хесбург је ступио у контакт са многим личностима црквеног и академског хришћанског света – римокатоличког, православног, англиканског и протестантског – да би од њих изабрао оне који ће чинити Академски савет. Задатак Академског савета је био да изврши организацију и оснивање Екуменског института, и да одреди његов основни програм, метод рада и статус.¹³⁵⁵

Чланови привременог Академског савета, на свом првом састанку 26-28. новембра 1965. године, у Вила Сербелони, Белађо (језеро Кома, Италија) изабрали су чланове првог Академског савета, који је преузео бригу за одређивање основног програма Екуменског института и његовог рада. Наглашени су академски карактер и пуна аутономија и слобода

¹³⁵⁰ Исто, 65.

¹³⁵¹ Исто, 10.

¹³⁵² Исто, 68-81.

¹³⁵³ Исто, 68.

¹³⁵⁴ Гласник СПЦ, бр. 6, јун 1966, стр. 217.

¹³⁵⁵ Исто

Института од сваке државне и црквене политике. Ради очувања те независности, речено је да Институт за своје оснивање и одржавање неће примати никакву помоћ директно од цркава, већ једино приватне поклоне од дародаваца из целог хришћанског света.¹³⁵⁶

Други састанак Академског савета одржан је 28-30. маја 1966. у дому „Болдерн“ Реформисане цркве у Менедорфу код Цириха. На овом састанку, као члан Академског савета испред Српске православне цркве, присуствовао је декан Богословског факултета у Београду протођакон др Емилијан Чарнић.

Професор Чарнић, извештавајући за *Гласник СПЦ*, пише: „Од самог почетка дискусије о основном програму Института на првом, а и на другом састанку Академског савета, испољио се поларитет два предлога: `враћање изворима` и `дијалог`, па је убрзо константовано да не само што не постоји противречност између враћања на библијске, патристичке, литургичке, саборске изворе, и дијалога са светом, било нехришћанских религија, било са `секуларизованим` светом, већ се, шта више, ту открива једна дијалектичка веза и плодно такмичење.“¹³⁵⁷

7.2.4. Друге међуконфесионалне организације

Српска православна црква водила је рачуна да не буде члан неке међуцрквене организације која је отворено показивала претензије да се бави политиком. Тако, одбила је да постане члан тзв. Хришћанске конференције за мир, са седиштем у Прагу. Оправданост тог неприступања показала се после урушавања комунистичких режима у источноевропским земљама, када ова организација губи сваки значај.¹³⁵⁸

Представници Српске православне цркве у својству посматрача пратили су рад Конференције свих религија у СССР за мир и сарадњу међу народима, одржаној у Загорску, недалеко од Москве, од 1. до 5. јула 1969. године, сазване на иницијативу патријарха московског и целе Русије Алексија¹³⁵⁹.

¹³⁵⁶ Исто

¹³⁵⁷ *Гласник СПЦ*, бр. 12, децембар 1966, стр. 398.

¹³⁵⁸ Радомир Ракић, „Патријарх Герман као благовесник Божије љубави у свету“, *Православље*, 15. септембар 1991, стр. 7.

¹³⁵⁹ *Гласник СПЦ*, бр. 9, септембар 1969, стр. 246.

7.3. Државни интерес у међуцрквеним посетама

Важан културолошки аспект деловања Српске православне цркве након Другог светског рата, с обзиром на њену изопштеност из јавног живота, биле су међуцрквене посете. Овим путем Црква је, поред осталог, добијала промоцију у сопственој јавности.

Поставивши се и изнад Цркве, државне власти Југославије настојале су и захтевале да црквене активности са спољним светом – са помесним православним црквама и верским заједницама у свету – буду од посебног интереса и за државу, да доприносе њеној међународној афирмацији. Зато државне власти од патријараха у чијем избору су учествовале – од патријарха Викентија и патријарха Германа – траже да буду обавештене и консултоване о свим планираним (намераваним) посетама, као и око тога кога од црквених и верских поглавара у свету намеравају да угосте или које би требало угостити.

Ових двојица патријараха, као што ће се показати, то прихватају и тако поступају. Сасвим извесно, не само својом вољом, већ зато што су морали, управо због тадашњег „надређеног“ односа државе према Цркви.

Црква је чинила уступке и зато што је била у завасном материјалном положају – без финансијске помоћи државе није била у прилици да шаље у посете своје делегације и да прима у госте делегације других цркава – а то показивање добре воље Цркви је користилоу њеним настојањима, у односу са државом, да помери границе свог слободног деловању, ради изласка из позиције тескобе у коју је доведена.

Из забелешки које су вођене у Савезној верској комисији са сусрета челника овог државног органа и поглавара Српске цркве, види се да се патријарх Викентије консултовао око добијених позива да посети поједине помесне православне цркве, да је тражио мишљење од државе који пут би био „важнији“, да ли и када да се одазове добијеним позивима, да је тим поводом тражио консултације и мишљење и од Министарства спољних послова¹³⁶⁰.

То су захтевали и сами челни људи Савезне верске комисије. Тако, они од патријарха Викентија траже да се „све припреме“ око његовог одласка, односно одласка

¹³⁶⁰АЈ, 144, 10-174, 14-212, 19-234, 19-236, 20-256, 23-261, 26-280, 28-282.

делегације Српске православне цркве у посету Руској православној цркви, 1956. године, обављају преко ДСИП-а (Државног секретаријата иностраних послова).¹³⁶¹

Иста ситуација је била и када је за патријарха изабран Герман. На састанку са овим тада новоизабраним поглаваром Српске цркве, у Савезној верској комисији њен председник Добривоје Радосављевић казује патријарху да „у вези позива које је добио из иностранства и планова за посете у земљи, направи преглед свих путовања и посета за годину дана, па да се то погледа заједно“. Поред осталог, предложио му је и да „одржава везе са свим црквама у источноевропским земљама“.¹³⁶²

Патријарх Герман извештава Савезну верску комисију од кога је добио позив за посету и са Комисијом се договара око програма његових посета, као и око програма и о припрема за дочек поглавара других цркава.¹³⁶³

Када патријарх Герман одлази у неку инострану посету, саопштава му се да ће њему и његовој пратњи југословенска амбасада, ако шта затреба, бити у помоћи¹³⁶⁴. Истовремено, од југословенске амбасаде у тој земљи (рецимо, у Москви, 1968. године, када је патријарх Герман ишао на прославу 50-годишњице обнављања Московске патријаршије) тражи се да Савезну верску комисију обавести о „евентуалним запажањима везаним за ову посету“¹³⁶⁵. Поглавару Српске цркве дају се и инструкције како би требало да се држи приликом посете страниј земљи (поготово ако у тој земљи има припадника југословенске емиграције)¹³⁶⁶.

Колико су државне власти настојале да искористе црквене везе и посете црквених поглавара за своју афирмацију видело се и по томе што је 1956. године председник Југославије Јосип Броз Тито одликовао тадашњег патријарха српског Викентија *Орденом*

¹³⁶¹ АЈ, 144, 19-236.

¹³⁶² Комисија за верска питања Савезног извршног већа, пов. бр. 73/1-59; АЈ, 30-322.

¹³⁶³ АЈ, 144, 34-326; Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 127/1-60; пов. бр. 01146/1-60; пов. бр. 166/1-60; АЈ, 43-395; пов. бр. 01-389/1-60; АЈ, 144, 45-397; пов. бр. 117/61; пов. бр. 01-198/1-61; АЈ, 144, 52-442; пов. бр. 01-253/1-61; АЈ, 144, 53-443; пов. бр. 01-166/1-62; пов. бр. 01-254/1-62; пов. бр. 01-270/1-62; АЈ, 144, 59-485; пов. бр. 01-424/1-61; пов. бр. 01-427/1-61; АЈ, 144, 54-444; пов. бр. 01-425; пов. бр. 01-513/1-62; АЈ, 144, 61-487; пов. бр. 01-183/1-63; пов. бр. 222/1-63; АЈ, 144, 66-523; пов. бр. 171/64; АЈ, 144, 73-560; пов. бр. 67/1-64; АЈ, 144, 74-561; пов. бр. 111/65; АЈ, 144, 84-598; пов. бр. 315/67; АЈ, 144, 104-657; пов. бр. 100/1-68; АЈ, 144, 110-683; пов. бр. 169/69; АЈ, 144, 118-702; пов. бр. 60/71; АЈ, 144, 132-733.

¹³⁶⁴ Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 170/1 од 1. априла 1968. године; пов. бр. 170/1-68; АЈ, 144, 110-683.

¹³⁶⁵ АЈ, 144, 111-684.

¹³⁶⁶ Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 170/1 од 1. априла 1968. године; пов. бр. 170/1-68; АЈ, 144, 110-683; АЈ, 144, 114-687.

југословенске заставе првог реда, како је образложено, у знак признања Његовој светости за заслуге стечене у развијању и учвршћивању мирољубиве сарадње и пријатељских односа између ФНР Југославије и других држава¹³⁶⁷.

Четири године касније (1960) Јосип Броз Тито истим орденом, и с истим образложењем, одликовао је и тадашњег патријарха Германа¹³⁶⁸. Предлог за одликовање патријарха Германа поднели су Савезна верска комисија и потпредседник Савезног извршног већа Александар Ранковић¹³⁶⁹.

Представници Савезне верске комисије и Верске комисије Србије, а понекад и представници других државних органа редовно су долазили на аеродром или железничку станицу да патријарха испрате у неку инострану посету¹³⁷⁰.

Представници Верске комисије или неког другог државног органа некад су и путовали у саставу црквене делегације¹³⁷¹. Поред тога, инсистирало се да у делегацији буду и свештеници који су по вољи државних власти. Тако, када је делегација предвођена патријархом Викентијем у октобру 1956. године била у Русији, њој су прикључени и они свештеници који су били блиски или у служби комунистичког режима, као што су протојереј Милан Д. Смиљанић, који је био и министар и потпредседник Президијума НР Србије, и свештеник из Скопља Нестор Поповски, који је био један од наистакнутијих заговорника „Македонске православне цркве“¹³⁷². А када је патријарх Герман у октобру 1961. године кренуо у канонску посету Руској православној цркви, у његовој пратњи био је и један епископ „МПЦ“ – епископ преспанско-битољски Климент, али и председник Савеза удружења православног свештенства протојереј Милан Смиљанић¹³⁷³.

Када су поглавари и други високи црквени гости из света долазили у посету Српској православној цркви, поред њихових домаћина из Српске цркве, сачекивали су и

¹³⁶⁷ Гласник СПЦ, бр. 9, септембар 1956, стр. 161.

¹³⁶⁸ Борба, Београд, 24. мај 1960.

¹³⁶⁹ Савезна комисија за верска питања, пов. бр. 01-170/1 од 30. априла 1960. године; АЈ, 144, 43-395.

¹³⁷⁰ Гласник СПЦ, бр. 1, јануар 1962, стр. 2; Гласник СПЦ, бр. 7, јул, 1968, стр. 135; Гласник СПЦ, бр. 1, јануар 1965, стр. 4-5; Гласник СПЦ, бр. 2, фебруар 1965, стр. 74; Гласник СПЦ, бр. 9, септембар 1969, стр. 215; Гласник СПЦ, бр. 11, новембар 1974, стр. 234; Гласник СПЦ, бр. 12, децембар 1978, стр. 286; Гласник СПЦ, бр. 12, децембар 1981, стр. 234...

¹³⁷¹ Гласник СПЦ, бр. 1-2, јануар – фебруар 1957, стр. 8.

¹³⁷² Исто.

¹³⁷³ Гласник СПЦ, бр. 1, јануар 1962, стр. 2.

представници државе¹³⁷⁴. А често за њих би пријем био обезбеђен и код високих представника државе. Тако, када је патријарх румунски Јустинијан, са сарадницима, дошао у посету СПЦ, почетком јуна 1957. године, њих је примио председник ФНР Југославије Јосип Броз Тито¹³⁷⁵, а потпредседник СИВ-а Александар Ранковић приредио је свечани пријем у њихову част¹³⁷⁶. Тада је председник ФНРЈ Јосип Броз Тито одликовао румунског патријарха Јустинијана и чланове његове делегације високим југословенским одликовањима. Пред завршетак посете, потпредседник Југословенске владе Александар Ранковић у проторијама Савезног извршног већа предао је одликовања гостима, рекавши том приликом: „Посета коју сте ових дана учинили Српској православној цркви је не само одраз постојећих пријатељских односа између двеју суседних православних цркава, већ је уједно и допринос развијању и учвршћењу пријатељских односа и сарадње између Народне Републике Румуније и Федеративне Народне Републике Југославије.“¹³⁷⁷

У октобру те (1957) године у посети СПЦ била је делегација Руске православне цркве. При крају ове посете, председник Југославије Јосип Броз Тито, у друштву са чланом СИВ-а Добривојем Радосављевићем, примио је само једну ужу делегацију. У посети су били из руске делегације патријарх Алексиј, митрополит мински и белоруски Питирим, архиепископ одески и херсонски Борис и епископ пермски и соликамски Павле, а од њихових домаћина патријарх Викентије и митрополит дабробосански Нектарије¹³⁷⁸.

Пре тога члан СИВ-а и председник Савезне комисије за верска питања Добривоје Радосављевић, са супругом, приредио је пријем у част руског патријарха Алексија и делегације Руске православне цркве. Пријему су присуствовали потпредседник СИВ-а Родољуб Чолаковић, председник Извршног већа Србије Милош Минић, други чланови СИВ-а и председници републичких верских комисија Србије, БиХ, Македоније и Црне

¹³⁷⁴Гласник СПЦ, бр. 7-8, јули – август 1957; Гласник СПЦ, бр. 11, новембар 1957, стр. 244; Гласник СПЦ, бр. 7-8, јул – август 1962, стр. 236; Гласник СПЦ, бр. 8-9, август – септембар 1963, стр. 305; Гласник СПЦ, бр. 11, новембар 1967, стр. 224; Гласник СПЦ, бр. 6, јун 1972, стр. 139; Гласник СПЦ, бр. 11, новембар 1977, стр. 223; Гласник СПЦ, бр. 11, новембар 1981, стр. 204; Гласник СПЦ, бр. 8, август 1982, стр. 194; Гласник СПЦ, бр. 12, децембар 1983, стр. 249; Гласник СПЦ, бр. 11, новембар 1984, стр. 231; Гласник СПЦ, бр. 7, јул 1984, стр. 132; Православље, 1. јул 1995, стр. 1; Гласник СПЦ, бр. 11, новембар 1995, стр. 214...

¹³⁷⁵Гласник СПЦ, бр. 7-8, јули – август 1957, стр. 157.

¹³⁷⁶Исто, 156.

¹³⁷⁷Исто, 164.

¹³⁷⁸Гласник СПЦ, бр. 11, новембар 1957, стр. 274.

Горе¹³⁷⁹. За време посете Сарајеву, делегацију Руске цркве и њихове домаћине примио је председник Извршног већа НР БиХ Осман Карабеговић, у присуству члана Извршног већа и председника Верске комисије Владе Шегрта и других чланова комисије¹³⁸⁰. Пријем је приређен и у амбасади СССР у Београду, а присуствовали су му и државни југословенски функционери, предвођени потпредседником Савезне владе Александром Ранковићем¹³⁸¹.

На крају посете руски патријарх Алексиј и српски патријарх Викентије издали су заједничко саопштење за јавност, у којем се, поред осталог, каже: „После страшног рата који су преживели наши народи, Руска и Српска православна црква у складу са тежњама својих народа искрено подржавају братску везу између православних цркава и благосиљају ствар очувања мира у свету. Наше цркве поздрављају настојања наших влада да подржавају и развијају добре међународне односе једино правилним путем, путем мирне сарадње и заједничког изграђивања срећнијег и бољег живота људи.“¹³⁸²

Југословенски лидер Јосип Броз Тито, у присуству председника Савезне комисије за верска питања Добривоја Радосављевића, у мају 1962. године, поново је примио руског патријарха Алексија, са којим су овог пута у посети још били архиепископ јарославски и ростовски Никодим, епископ виницки и врацлавски Јоасаф и протојереј Алексије Остапов. Пријему су присуствовали и патријарх српски Герман, митрополит Дамаскин и секретар Савезне комисије за верска питања Милоје Дилпарић. Тито је својим указом одликовао патријарха московског и целе Русије Алексија Орденом југословенске заставе са лентом за заслуге у развијању и учвршћивању мирољубиве сарадње и пријатељских односа између ФНРЈ и СССР и за заслуге у ослободилачком рату. Истим указом одликовао је Орденом југословенске заставе са златним венцем архиепископа Никодима и епископа Јоасафа.¹³⁸³

У јуну 1963. године делегацију Бугарске православне цркве, предвођену патријархом Кирилом, примио је председник СИВ-а Александар Ранковић¹³⁸⁴, а приликом посете Црној Гори, за ову делегацију приређен је пријем у Извршном већу Црне Горе¹³⁸⁵.

¹³⁷⁹ Исто, 257.

¹³⁸⁰ Исто, 258.

¹³⁸¹ Исто, 267.

¹³⁸² Исто, 276.

¹³⁸³ Гласник СПЦ, бр. 7-8, јул – август 1962, стр. 247-248.

¹³⁸⁴ Гласник СПЦ, бр. 8-9, август – септембар 1963, стр. 311.

¹³⁸⁵ Исто, 317.

Истог дана по доласку у Југославију, у посету СПЦ, у пролеће 1966. године, Александар Ранковић примио је у СИБ-у архиепископа кентерберијског и примаса целе Енглеске и митрополита др Михаила Рамзеја. А увече истог дана председник Савезне верске комисије Милутин Морача приредио је свечану вечеру у част госта.¹³⁸⁶

У септембру исте (1966) године, када је одржавана Свеправославна конференција теолога-стручњака за вођење дијалога са Англиканском и Старокатоличком црквом, председник СИБ-а Петар Стамболић организовао је пријем за шефове делегација¹³⁸⁷.

Приликом посете цариградског (васељенског) патријарха Антинагоре Српској православној цркви, у октобру 1967. године, њега и његовог домаћина српског патријарха Германа, са сарадницима, примио је председник Југославије Јосип Броз Тито, у друштву са председником Савезне комисије за верска питања Милом Јовићевићем¹³⁸⁸.

Архиепископа атинског и целе Грчке Јеронима приликом његове посете патријарху српском Герману и Српској православној цркви, од 27. маја до 3. јуна 1972. године, примио је председник Савезног извршног већа Џемал Биједић¹³⁸⁹.

Грчку црквену делегацију, предвођену архиепископом Серафимом, у октобру 1977. године, примио је председник владе (Извршног већа) Србије Душан Чкребић, у друштву са председником Комисије за односе са верским заједницама Витомиром Петковићем¹³⁹⁰.

Румунској црквеној делегацији, у којој су били патријарх румунски Јустин и неколико архијереја, 1981. године, приређени су приједи у СИБ-у и Председништву СР Србије у Београду, и у Председништву САП Војводине у Новом Саду. А на свечаном пријему у Патријаршији, који је приредио патријарх Герман, поред многих званица, били су и Добривоје Видић, председник Председништва СР Србије, и представници комисија за односе са верским заједницама Југославије, Србије, САП Војводине и града Београда¹³⁹¹.

Средином 1982. у госте СПЦ дошао је патријарх јерусалимски Дидор. И његова делегација била је примљена од стране државе. Поглаваре две помесне цркве најпре је примио др Иво Марган, члан СИБ-а и председник Комисије за односе са верским

¹³⁸⁶ Гласник СПЦ, бр. 4, април 1966, стр. 134-144.

¹³⁸⁷ Гласник СПЦ, бр. 10, октобар 1966, стр. 309.

¹³⁸⁸ Гласник СПЦ, бр. 11, новембар 1967, стр. 234.

¹³⁸⁹ Гласник СПЦ, бр. 6, јун 1972, стр. 165.

¹³⁹⁰ Гласник СПЦ, бр. 11, новембар 1977, стр. 237.

¹³⁹¹ Гласник СПЦ, бр. 11, новембар 1981, стр. 225.

заједницама, а онда и Бранко Пешић, председник Скупштине СР Србије¹³⁹². Више представника државе присуствовало је и свечаном пријему у Патријаршији¹³⁹³.

Грчкој црквеној делегацији, коју је у јесен 1983. године поново предводио архиепископ Серафим, поред осталих, приређен је сусрет и са потпредседником СИВ-а Мијатом Шуковићем и председником Скупштине СР Србије Бранком Пешићем¹³⁹⁴.

Следеће 1984. године у гостима је био патријарх руски Пимен. Овога пута руског патријарха примио је један од највиших државних функционера, члан Председништва СФРЈ Лазар Мојсов. Поздрављајући госта, у присуству његовог домаћина патријарха Германа, Мојсов казује: „Ми се веома радујемо Вашем доласку у Југославију, јер размена посета патријараха јесте наставак традиције и веома добрих веза између Руске и Српске православне цркве. И овај долазак Ваше светости је допринос не само даљем разумевању и сарадњи цркава и наших народа, народа и народности Југославије и Совјетског Савеза, него и допринос за све даље и све успешније јачање пријатељске сарадње између Совјетског Савеза и СФРЈ.“¹³⁹⁵ Уследиће и сусрет и са председником Председништва СР Србије Душаном Чкребићем, који ће, поздрављајући високог госта, рећи: „Вашу посету Српској православној цркви оцењујемо веома позитивно. Стављамо је у контекст укупно развијања пријатељских односа између СФРЈ и Совјетског Савеза...“¹³⁹⁶

Исте године, у јуну 1984, на позив патријарха Германа, СПЦ посетио је и поглавар Англиканске цркве Роберт Ранси, архиепископ кентерберијски и примас Енглеске. Лорд Роберт Ранси претходно је био у Српској патријаршији 1979. године, као председник званичне Англиканске комисије за дијалог са православнима¹³⁹⁷. Државне власти и овог пута дале су значај посети црквеног високог госта.¹³⁹⁸

За време грађанског рата у бившој Југославији, у августу 1993. године, у канонској посети патријарху Павлу и СПЦ био је патријарх цариградски Вартоломеј. Тада су прво међу предстојатељима Православне цркве, са његовим домаћином, примили и председник

¹³⁹² Гласник СПЦ, бр. 8, август 1982, стр. 202.

¹³⁹³ Исто, 199.

¹³⁹⁴ Гласник СПЦ, бр. 12, децембар 1983, стр. 249.

¹³⁹⁵ Гласник СПЦ, бр. 11, новембар 1984, стр. 235-236.

¹³⁹⁶ Исто, 243.

¹³⁹⁷ Гласник СПЦ, бр. 7, јул 1984, стр. 131.

¹³⁹⁸ Исто, 134.

СР Југославије Зоран Лилић и председник Републике Србије Слободан Милошевић, а за време боравка у Црној Гори, председник ове републике Момир Булатовић.¹³⁹⁹

Председници СР Југославије Зоран Лилић и Републике Србије Слободан Милошевић били су домаћини и румунском патријарху Теоктисту, у јуну 1995. године.¹⁴⁰⁰

Потом, у октобру 1995. године, док је био у посети патријарху Павлу и Српској православној цркви, бугарског патријарха Максима примио је председник Савезне владе Радоје Контић, пошто је у то време председник СР Југославије био на Малти. Након тога двојицу патријараха примио је и председник Републике Србије Слободан Милошевић.¹⁴⁰¹

И за српску црквену делегацију, када би одлазила у посету помесним православним црквама, или другим верским заједницама, често је обезбеђиван пријемкод високих државних представника те земље.

Преко црквених делегација слате су државне поруке.

Када је српска црквена делегација, предвођена патријархом Викентијем, путовала у посету Руској православној цркви и, како је тада речено, „земљи Совјетског Савеза“, у времену од 5. до 29. октобра 1956. године, она је посетила и Георгија Григоријевича Карпова, председника Савета за послове Руске православне цркве при Савету министра СССР¹⁴⁰², а онда је делегацију Српске цркве примио у свом кабинету у Кремљу и председник Министарског савета СССР Булгањин.¹⁴⁰³

Занимљиво је да је током ове посете патријарх Викентије, чак, посетио и Лењинов гроб и на њега положио венац, због чега су му, наравно, после тога многи замерали¹⁴⁰⁴.

Патријарха Германа када је, у октобру 1961. године, био у посети Руској православној цркви, поред осталих, примио је, у свом кабинету у Кремљу, и председник Президијума врховног совјета СССР-а Леонид Брежњев¹⁴⁰⁵.

Када је патријарх Герман, почетком септембра 1964. године, вратио посету патријарху Кирилу и Бугарској православној цркви, двојицу патријараха и њихову пратњу примио је подпредседник Министарског савета НР Бугарске генерал Иван Михаилов,

¹³⁹⁹ Гласник СПЦ, бр. 8, август 1993, стр. 146-156.

¹⁴⁰⁰ Православље, 1. јул 1995, стр. 1.

¹⁴⁰¹ Гласник СПЦ, бр. 11, новембар 1995, стр. 214-234.

¹⁴⁰² Гласник СПЦ, бр. 1-2, јануар – фебруар 1957, стр. 9.

¹⁴⁰³ Исто, 26.

¹⁴⁰⁴ АЈ, 144, 20-256.

¹⁴⁰⁵ Гласник СПЦ, бр. 1, јануар 1962, стр. 40.

заједно са председником Комитгета за верска питања Бугарске цркве Михаилом Кјучуковим. А пријем је приређен и у југословенској амбасади¹⁴⁰⁶.

Патријарх српски Герман посету је вратио архиепископу атинском и целе Грчке Серафиму у новембру 1978. Ова посета наишла је на велики одјек у Грчкој, што се видело и по томе да је патријарха српског, са његовом пратњом, примо и председник Републике Грчке Константин Цацос, а потом је уследио и пријем у Министарству иностраних послова. На ручку који је приредила Грчка влада, у част српске црквене делегације, а где је домаћин, у одсуству министра иностраних послова, био његов заменик Андреас Андријанопулос, патријарх Герман, захваљујући се на указаној пажњи, отпоздравио је речима: „Сматрамо да је тиме указана част и пажња не само нама, него и целој Српској православној цркви, а у крајњој линији и нашој отаџбини, Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији.“¹⁴⁰⁷ Пријем је приређен и код амбасадора СФР Југославије у Грчкој Радка Мочивника¹⁴⁰⁸.

Када је патријарх Герман, као гост патријарха московског и целе Русије Пимена и Руске православне цркве, на тло Русије седми пут крочио, у септембру 1986. године, он се срео и са првим замеником председника Президијума Врховног совјета СССР Петром Н. Демичовим¹⁴⁰⁹. А био је гост и у Савету за питања религија при Министарском савету, где је разговарао са његовим председником К. М. Харчевим¹⁴¹⁰. Пријем патријарху Герману приредио је и југословенски амбасадор у Москви Милојко Друловић¹⁴¹¹.

Патријарх Павле, у својству предстојатеља Цркве, у посети Руској православној цркви први пут био је од 6. до 13.октобра 1994.године. Била је то узвратна посета патријарху Алексију II и Руској православној цркви. Приликом боравка у Москви, српски патријарх састао се и са председником Државне думе, првим вицепремијером Руске Федерације и градоначелником Москве.¹⁴¹² У склопу ове посете патријарх Павле, предводећи делегацију СПЦ, посетио је и митрополита кијевског Владимира и аутономну

¹⁴⁰⁶ Гласник СПЦ, бр. 1, јануар 1965, стр. 35.

¹⁴⁰⁷ Гласник СПЦ, бр. 12, децембар 1978, стр. 291.

¹⁴⁰⁸ Исто, 301.

¹⁴⁰⁹ Гласник СПЦ, бр. 11, новембар 1986, стр. 262.

¹⁴¹⁰ Исто, 263.

¹⁴¹¹ Исто, 264.

¹⁴¹² Гласник СПЦ, бр. 10, октобар 1994, стр. 201.

Украјинску православну цркву. Српског патријарха и његовог домаћина тада су угостили и потпредседник украјинског парламента и министар вера Републике Украјине.¹⁴¹³

На позив Његовог блаженства патријарха јерусалимског и целе Палестине Диодора I, патријарх Павле посетио је Јеруалим и Свету земљу, у времену од 25. августа до 1. септембра 1994. године. За време ове посете, са његовим домаћином патријархом Диодором, био је примљен у госте и код председника Израела Езера Вајцмана.¹⁴¹⁴

Док је, у јуну 1996. године, био у узвратној посети патријарху Максиму и Бугарској православној цркви, патријарха Павла, са пратњом, примили су и председник Народног собрања академик Благовест Сендов и председник Владе Бугарске Жан Виденов.¹⁴¹⁵

Патријарх Павле, у јесен 1996. године, када је био у званичној посети архиепископу кипарском Хризостому и Кипарској цркви, са својим домаћином, био је примљен код кипарског председника Клеридиса¹⁴¹⁶ ...

Црква и држава, иако одвојени, сусретали су се на бројним заједничким интересима.

¹⁴¹³ Исто, 203-204.

¹⁴¹⁴ Гласник СПЦ, бр. 9, септембар 1994, стр. 178-182.

¹⁴¹⁵ Православље, 1. јул 1996, стр. 1.

¹⁴¹⁶ Православље, 1. децембар 1996, стр. 7.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Страдално стање Српске православне цркве по окончању Другог светског рата тадашње револуционарне, комунистичке државне власти Југославије користиле су за успостављање новог односа државе и Цркве. У знатној мери, то је значило довођење Цркве у подређени положај према држави и њено потискивање из јавног живота, на друштвену маргину.

У многим крајеваима спутавана је и ометана обнова верског и црквеног живота. Један од првих корака у односу југословенске комунистичке државе према СПЦ био је слабљење њене економске моћи: аграрном реформом, национализацијом, експропријацијом, несразмерно великим порезима, државним разрезима, забраном прикупљања добровољних прилога... На тај начин она је довођена у позицију да се држави обраћа за елементарно материјално одржа(ва)ње и издржавање. А онда је држава то користила за остваривање својих циљева, на тај начин што ће испостављати захтеве за свој потпунији увид у црквени живот и већи утицај на црквена дешавања, што ће утицати на избор епископа, а посебно патријарха, што ће Цркву, кроз реч њених високих достојника, користити за сопствену промоцију...

Притом, стваран је амбијент у којем Црква није била пожељна; Црква је потискивана из јавног у приватни живот, али је и ту била под државним надзором; самим таквим третманом од државе и створеним друштвеним амбијентом, а посебно вођењем антицрквене кампање у јавним наступима, кроз медије, просвету и културу, као и друге области друштвеног живота, радило се на урушавању њеног угледа у народу и одвраћању народа од Цркве... Све то довело је до тога да је Црква, из тако подређеног и маргинализованог статуса, била принуђена да се бори за очување свога наслеђа, свога канонског поретка, несметаног и редовног богослужења, али и да, сходно постојећим приликама, изналази начин да изнова мисионари.

По завршетку Другог светског рата, од појединих државних представника покушано је „преуређење“ Српске православне цркве тако што би се створила некаква „Југословенска православна црква“, где би црквена организација, у извесном смислу, следила југословенско федерално државно уређење. Међутим, за то није било никаквог ни

правног, ни канонског основа, али ни фактичких могућности. Црква је остала чврста и непоколебљива у одбрани свог вековног поретка. С државне стране настојало се и да се друштвено-политичке организације, које су деловале на основама комунистичке идеологије и под заштитом државе (посебно Савез комуниста и Савез социјалистичке омладине), укључе, пре свега, у богословске школе. Али, и то је Црква успела да избегне.

Држава је Цркву третираола као идеолошког противника, као сметњу у њеним настојањима да, по својим идеолошким (марксистичким) мерилима, гради *ново друштво* и *новог човека*. Отуда и стално будно праћење верског утицаја у друштву и настојање да се он што више умањи и можда сасвим искључи.

Већ у првом послератном државном уставу, Уставу ФНРЈ од 31. јануара 1946. године, Црква и држава су раздвојени, а школа је одвојена од Цркве. Потом је и СПЦбила принуђена да своје законодавство, свој Устав, прилагодини свом новом правном положају у југословенској држави.

Иако је највишим правним актом Црква одвојена од државе, држава је контролисала Цркву. Формално-правним путем чинила је то посредством своје Верске комисије, као надлежног државног органа задуженог за праћење „спољашњег живота верских заједница, њихових међуверских односа и положаја цркава према држави“, али и неформалним путем, преко Свештеничког удружења, које је основано и које је деловало под њеним надзором, или на друге неформалне начине, као што је, рецимо, конспиративно прикупљање информација од људи из Цркве, који су за то ангажовани од државе.

Време у животу СПЦод Другог светског рата до краја XX века, посматрано кроз однос Цркве и државе, аутор овај дели и посматра кроз три особена периода, које овако квалификује: први, време гоњења Цркве (1945-1953); други, време надзора државе над Црквом (1953-1984); и, трећи, време победе вере над идеологијом (1984-2000).

У првом периоду долази до поменуте радикалне промене односа државе према Цркви. Највишим државним правним актом, као и фактичким односом државе према њој, Црква је из сфере јавног живота потиснута у сферу приватног живота. Али, истовремено, и у таквом статусу, успостављен је однос контроле државе над Црквом. Црква је, у друштвеном статусу, доведена у подређен однос, а у материјалном погледу, у зависан положај од државе. Првих месеци после рата, нове државне, револуционарне власти, у

тежњи да задобију подршку домаће јавности и међународно признање, настојале су да покажу тобоже толерантан однос према вери и Цркви. Међутим, већ после првих послератних (државних) избора, показаће се сасвим намера нове државе да спутава црквене активности. Одмах по завршетку рата уследиће многобројни и разноврсни напади на Цркву. Притом није било одговарајуће заштите од државе; а напади су често долазили и од самих представника државе. У тим, првим годинама после рата, није било закона који би нормативно уредио правни положај Цркве и верских заједница и њихов однос са државом, а то је онда остављало простор за самовољу носиоцима државне власти. Нападана је Црква као институција, а нападани су посебно и њени припадници, пре свих епископи и свештеници, од којих су неки хапшени и против којих су вођени судски процеси. Ометана и спутавана је црквена активност, а црквена имовина одузимања, и формалним и неформалним путем. Због свега тога, такав тадашњи однос државе, или деловање уз допуштење и недовољну заштиту државе, имао је одлике гоњења Цркве.

У другом периоду, доношењем Закона о правном положају верских заједница 1953. године – којим су разрађена уставна начела о верским правима и слободама и о статусу Цркве и верских заједница, али и дефинисана права и дужности Цркве и верских заједница, као и права и обавезе државе у заштити права и слобода Цркве и верских заједница и заштити права и слобода савести и вероисповести грађана – Црква је, у односу на претходни период, у приличној мери, стекла правну сигурност. И поред тога што су се настављали напади на Цркву, спутавање и ометање верског и црквеног живота, као и ново одузимање и угрожавање црквене имовине, доношењем овог закона учињен је велики помак у правном положају Цркве, јер су њена права и слободе законски верификоване, а изгредници подведени под закон. То, ипак, и поред недоследности државе у поштовању сопственог закона, није могло да остане без повољнијег одјека и у свести оних који су се предавали самовољи, али и у стварном животу. Црква је имала правни основ на који је могла да се позове. С протоком времена, што је пратило и учвршћивање позиције државне власти, напади на Цркву су јењавали. Али, држава није одустајала од своје политике према верском питању. Надзирала је живот и рад Цркве и верских заједница.

На државним и партијским форумима разматрана је верска делатност и предузимани су кораци да се смањи активност и утицај Цркве и верских заједница. Ишло

се на то да се друштво што више атеизује. Држава је пратила активности Цркве и стање у Цркви, али је и пратила, посебно, сваког епископа, као и држање свештеника. Представници Савезне верске комисије одржавали су непрекидно везу и често се састајали са патријархом, а представници републичких верских комисија са епископима са својих подручја. На тим састанцима разматрана су сва важнија питања из црквеног живота под окриљем СПЦ. Представници државе укључивали су се у избор епископа и попуњавање епархија, одређивали су ко може а ко не може бити епископ. Држава је од патријараха, у чијем избору је учествовала, очекивала да има увид и уплив у црквени живот. И имала је, у много чему; и патријарх Викентије, и патријарх Герман извештавали су представнике Верске комисије о свим битним дешавањима, али су се и често консултовали око појединих битних црквених питања, која су се тичала функционисања Цркве као институције.

И у овом периоду надзирана и ослушкивана је свака реч која је долазила од Цркве. Црква, односно црквени великодостојници и уопште чланови Цркве (као такви) нису били пожељни у медијима, који су тада сасвим били под контролом државе; праћени су јавни наступи црквених великодостојника, а патријарху српском често је сугерисано са каквим изјавама да излази у јавност. Праћена су посебно обраћања Цркве верном народу кроз традиционалне посланице за Божић и за Васкрс.

Од 1967. године долази до промене у односу Цркве према држави. Црква, под непрестаним захтевима и притисцима с државне стране да стално чини уступке, заузима према држави, односно према њеним захтевима, али и у испостављању сопствених захтева, чвршћи став. Повод за то, односно кулминација притисака државе према Цркви био је захтев да СПЦ призна те године нелегално проглашену аутокефалност „Македонске православне цркве“. Српска православна црква, под притисцима државних власти, 1959. године дала је аутономију Македонској православној цркви. Али, на саглашавање са нелегално проглашеном аутокефалношћу није могла да пристане, јер би то значило одрицање од три своје епархије, чијим заузимањем је створена „Македонска православна црква“. А то је онда могло да подстакне и нова одвајања од Српске православне цркве.

Нелегалним проглашавањем и истрајавањем на аутокефалности „Македонске православне цркве“ дошло је до новог раскола у СПЦ. Три године раније, 1964. године,

дошло је до првог тзв. „америчког раскола“, када се југословенска комунистичка држава умешала у црквена питања у српској дијаспори. Непосредни повод у следу догађаја који су довели до овог раскола била је одлука Светог архијерејског сабора Српске православне цркве да рашчини дотадашњег епископа америчко-канадског Дионисија.

Увидевши да се попуштањем пред захтевима државе, и тамо где не би требало да се попушта, угрожавају њени интереси и њена мисија, Црква заузима чвршћи став, да би се тако одбранила од стално изнова испостављаних захтева. Зато Српска православна црква, од те 1967. године, покреће питање „нерешених проблема“ од државе; све чешће и гласније поставља питање зашто се не дозвољава наставак градње Храма Светог Саве у Београду; врши измену свог Устава (Устава СПЦ), да би се онемогућио утицај државе на избор будућег патријарха; покреће излажење првих новина у Српској православној цркви *Православља*; преноси и полаже посмртне остатке најмоћнијег српског владара у историји, цара Душана, у цркви Светог Марка у Београду...

Држава је и даље настојала да има „послушност“ Цркве, а и из Цркве се морало пазити докле се сме ићи у „затезању“ односа са државом.

Наставило се, тако, време надзора државе над Црквом, с тим што је Црква показивала све више смелости; пратила је прилике у друштву и, онолико колико се могућност указивала, чинила корак по корак, померајући се са друштвене маргине.

У трећем периоду све интензивније долази до ослобађања Цркве и њеног већег присуства у јавном животу. Комунистичка идеологија све више бледи пред ослобађаном и обновљеном вером. Овај период започиње давањем дозволе за наставак радова, започетих пре Другог светског рата, на довршењу градње Храма Светог Саве у Београду. Тако демонстриран флексибилнији однос државаних власти Србије према СПЦ подстакао је државне власти и других федералних јединица Југославије да с већом пажњом ослушну реч Српске цркве. Учињено је видљивим и ново расположење у српском народу, па се на Литургији и полагању повеље у зид Храма поводом наставка његове градње, 12. маја 1985. године, на Врачару окупило чак сто хиљада људи. Истовремено, у земљама средње и источне Европе, долази до урушавања комунизма. Штампa СПЦ прати дешавања у тим земљама и указује на промењене прилике у свету, наотопљавање односа према Цркви у дотадашњим комунистичким земљама, подстичући тако промене и у Југославији.

Постепено и у Југославији долази до отопљавања односа између Цркве и државе. Црква се враћа на јавну сцену, иако и даље у држави има отпора да се Цркви омогући улога у друштву којој припада и да јој се врати оно што је њено.

У преломно време урушавања комунизма у Југославији, долази до избора новог српског патријарха (Павла), који је биран у духу апостолске традиције, а на основу измена учињених у Уставу СПЦ 1967. године. Са овог заседања Светог архијерејског сабора СПЦ, у децембру 1990. године, поред осталог, упућена је порука српском народу, поводом обележавања 50-годишњице страдања Српске цркве и народа (1941–1991), којом се призива „нови почетак“ у животу и мисионарском делу Српске православне цркве.

Црква прати и користи прилике да заузме позицију која јој припада. Кроз своју службу и разне верско-духовне манифестације духовно охрабрује народ и преузима активнију улогу у друштву. Показује бригу и за мртве и за живе. Када је дошло до урушавања комунизма, Црква је стала уз захтеве потомака жртава из Другог светског рата и узела предводничку улогу у откопавању масовних гробница, које су у међувремену локалане власти биле забетонирале, недозвољавајући да се оне отварају и да се посмртни остаци жртава опоју и достојно сахране. Истовремено, подстицана је духовно-морална обнова народа. Глас Цркве се све више чуо, а храмови су почели да се пуне.

Са слабљењем комунистичких стега у Југославији, почела је и разградња ове вишенационалне државне заједнице. Уследиће потом и грађански ратови на подручју бивше Југославије, а XX век окончаће се НАТО агресијом на Савезну Републику Југославију (Србију и Црну Гору), ради одузимања Косова и Метохије од Србије. Распад државе и грађански ратови на подручју бивше Југославије започињали су у многим случајевима нападима на СПЦ; најпре у Словенији и у Хрватској (још од 1989. године), а онда и у БиХ. Црква је указивала на те нападе и на ометања црквеног живота, али је кроз свако своје саопштење и кроз све активности које је предузимала ишла на смиривање међунационалних тензија, позивала и подстицала на мир. А када је дошло до рата, стала је уз свој народ, помажући хуманитарно и чинећи, колико је било у њеној моћи, да се чује глас српског народа, који је тада био изложен медијској сатанизацији у свету. Црква, под начелствовањем патријарха Павла, била је гласни заштитник интереса српског народа, али не на штету било ког другог народа, већ уз стриктно поштовање права свих народа. За

време рата, Црква је морала своје активности да прилагоди тадашњим (ратним) приликама, али неодустајући да се бори за позицију у друштву какву заслужује, да се санирају последице односа комунистичке државе према њој у претходном времену.

После Другог светског рата, пошто је потиснута на друштвену маргину и доведена у завистан положај од државе, СПЦ је морала да изналази начине да сачува своју бар највреднију имовину и да остане што присутнија у народу. Борила се да редовно држи службу Божју и да, колико је могуће, изналази путеве мисионарења, да би се, у таквим приликама, када је вођена антиверска и антицрквена кампања, а пропагиран атеизам, вера одржавала у народу. У таквој ситуацији Црква је била принуђена да изналази посебне културолошке аспекте свога деловања. Напроходнији пут за излазак у народ, да се њен глас чује и изван сопствене порте, био је кроз културу, али и кроз поједине друге културолошке облике деловања, у духу њене основне службе, кроз које ће се показати црквено наслеђе, утканост Цркве у српско духовно биће, повезаност Српске цркве и српске државе кроз историју (до Другог светског рата и са југословенском државом) и неизбрисива улога Српске цркве у изградњи идентитета и у историји српског народа.

Након спроведене аграрне реформе и национализације многих црквених здања (и пре и после Закона о национализацији најамних зграда и грађевинског земљишта из 1958. године) Црква је била принуђена да се бори против настојања с државне стране да се петнаест најстаријих српских цркава и манастира из Србије изузму испод црквене управе и да се претворе у – музеје. Поред тога, морала је да се бори и да сачува покретно културно-уметничко наслеђе, које је изношено из православних светиња – ради промоције државе. Такође и друго благо, изношено и присвајано из српских цркава и манастира. Уз све то, Црква је била изложена честим крађама, услед створеног друштвеног амбијената, у којем је урушаван углед Цркве, и због непостојања одговарајуће заштите од државе.

Тражећи начина да се њен глас у народу више чује, Црква је већ у првим годинама после Другог светског рата настојала да подстиче рад црквених хорова. Међутим, пред том намером испречиле су се државне власти, забрањујући рад хорова и певачких друштава по појединим местима. Многи хорови су нестали сами од себе, јер су њихови чланови, из страха од државе, сами из њих иступали. А тамо где су, ипак, опстали, њихов „репертоар“ државне власти су пажљиво ослушкивале.

Црква је радила и на томе да у народу буде присутна посебно кроз своје традиционалне духовне, односно верско-културне манифестације, као што су светосавске прославе, прославе божићних и васкршњих празника, и сл.

Поготово зато што је била потиснута на друштвену маргину, за Цркву је било битно да њен глас допре до народа. Но, у година после Другог светског рата СПЦ имала је само једно своје гласило – службени лист *Гласник*, а и он је излазио нередовно, јер су штампарије, из страха од државних власти, избегавале да га штампају и да обезбеде довољно папира. Ипак, и у таквим условима, овај лист, као и новине које је касније покренула, Црква је користила, поред осталог, да подсети и предочи на своју улогу у српској историји и српској култури. Посебно чести чланци су о великим личностима из историје, нарочито из културе и науке, који су били одани Цркви. Говори се о побожности истакнутих писаца и о побожности у њиховим делима; такође о томе да су многи уметници хришћанским знањем напојени и хришћанством инспирисани у стварању својих великих уметничких дела; предочава се и да су неки од највећих проналазача и научника света (Никола Тесла, Михајло Пупин, Милутин Миланковић...) били верници и стасавали под крилом СПЦ...

Пред настојањима државе да се Црква сасвим искључи из јавног живота, да се умањи њена и савремена и историјска улога, односно да се она удаљи од народа, један од начина да се онемогуће или умање последице тога био је обележавање јубилеја, слављење великих годишњица из историје Цркве и из историје и културе српског народа. Био је то начин да се покаже органска повезаност Српске цркве са српским народом кроз његову историју, али и старање Цркве за чување наслеђа и успомена на догађаје који су утицали на српско национално и духовно биће. С обележавањем јубилеја започело се одмах по завршетку Другог светског рата, већ од 1946. године. У почетку, најзначајније годишњице обележаване су објављивањем *споменица* на страницама *Гласника*. А онда и слављењем „на терену“ и објављивањем посебних књига-споменица. Многе од ових прослава биле су не само велики молитвено-духовни сабори, него и велики духовно-културни и уопште културолошки догађаји, на којима се осветљавало наслеђе и историјска улога Цркве.

С обзиром на то да је комунистичка држава настојала да прећути или умањи значајне догађаје и личности из српске историје, Српска црква је неговала традицију и

чувала успомене на такве догађаје и личности; обележавала је велике историјске догађаје, а страдалима за правду и слободу српског народа служила помене и парастосе.

Док је, државном пропагандом, вера убијана а народ уљуљкиван причама о „светлој будућности“ у коју ће довести комунизам, Црква је верујући народ духовно бодрила износећи и показујући мошти светих Срба. За духовно ослобађање народа и враћање Цркве на јавну сцену био је од посебног одјека пренос моштију Светог великомученика кнеза Лазара кроз српске крајеве 1988. и 1989. године. Духовном окрепљењу доприносило је и поклоњење пред чудотворним иконама, које су походиле српске крајеве и биле изложене по најпознатијим, масовно посећеним српским храмовима.

Пратећи прилике у друштву, Црква је ширила и своју издавачку делатност. Поред листова, које је покретала Патријаршија, поједине епархије и неке црквене општине, штампано је и све више књига. У првим годинама после Другог светског рата тешке и материјалне и духовне прилике утицале су и на црквену књигу. Отуда у том времену мали број објављених књига и брошура. За првих тринаест послератних година, до 1958. године, објављено је свега 23 литографских школских уџбеника и 55 других дела. У следећих двадесет година црквена библиотека допуњена је са још 501 библиографском јединицом. То значи да је од 1945. до 1978. године штампано укупно 579 књига и брошура. У првих тринаест година објављивано је просечно по шест наслова годишње; године 1959. тај број се удвостручава, да би се до 1967. задржао на просеку од 13 наслова. У 1968. та бројка се повећава на 30 наслова, потом она расте до 52 и 47 објављених књига у 1972. и 1973. години. Затим долази до пада у изавачкој продукцији, па 1977. године бива објављено само 29 наслова.

Када нису биле повољне прилике да се штампају књиге и да се Црква на други начин представи, ишло се на штампање разгледница српских православних цркава и манастира, њихових фресака, икона, рукописа, минијатура и разних сакралија. Неки манастири имали су своје штампане водиче, некад и на више језика. О Божићу, Новој години, Васкрсу и другим великим празницима издаване су честитке. Поред тога, за потребе верника штампане су и славске иконе. Такође, израђивани су и разни сувенири посвећени појединим црквама и манастирима или светињама и драгоценостима у њима. Све то доприносило је промоцији Цркве, али и доносило неопходан приход.

У међувремену Црква ће ићи на то да своју реч шири и посредством грамофонских плоча, аудио и видео касета са духовном музиком и црквеним догађајима.

Пратила је све медијске иновације, па се без кашњења укључила и у процес опште дигитализације, предњачећи у православном свету.

Црква је настојала да изађе у народ и кроз одржавање традиционалних литија, које представљају вековни обичај верујућег православног српског народа. Међутим, већ првих година после рата оне су забрањиване и забрањене. Дозвољавано је одржавање овог обреда само код појединих *записа*, за које је везан неки значајнији историјски догађај.

Жижак вере у народу настојали су да одрже и припадници (до Другог светског рата масовног и моћног) Богомољачког покрета, који су се окупљали по приватним кућама и становима, и по храмовима и другим црквеним просторијама. Чинили су то, на свој начин, и припадници Верског добротворног старатељства, који су помагали сиромашнима и у разним невољама унесрећенима, организовали веронауку за децу и омладину, растурали верску штампу, организовали посете српским светињама и историјским местима и ходочашћа српским манастирима у земљи и свету, организовали молепствија за живе и помене за мртве, организовали богословско-популарне и богословско-дијалогске трибине, али и концерте с јасном духовном основом...

Свештеници и богослови у народ су излазили учешћем у пословима од свенародног значаја, дајући тако свој допринос духовној и свеопштој обнови друштва после ратних страдања, али и показујући своју повезаност са народом у којем служе.

Осим активног учешћа у народним пословима, Црква је морала и да се брани од разних напада на њен углед, да стане у одбрану светиња и достојанства свештеничког, који су у многим случајевима били нападани кроз медије и кроз област културе (филмови, позоришне представе, маскарде, књижевни текстови).

По самој својој природи, верско школство и верска настава важан су аспект културолошког деловања Цркве, поготово у времену и приликама када је она потиснута на друштвену маргину. Већ првим државним уставом после Другог светског рата (1946) школе су одвојене од Цркве. Значило је то да се учење у школама не тиче учења у Цркви. А с обзиром на одвојеност Цркве од државе и потискивање Цркве у приватни живот, учење у државним школама требало је да буде на атеистичком поимању света, на којем је био

заснован тадашњи државни поредак. Отуда су државне власти ишле на то да се деца и омладина дестимулишу за похађање верске наставе и верских школа, а да се верска настава и програми у верским школама усмеравају ка друштвеним кретањима која су оне (идеологизоване и атеизирани државне власти) диктирале.

Државне власти прате и настоје да умање верски утицај на омладину. Зато Одбор за унутрашњу политику Извршног већа НР Србије 1958. године доноси закључак да се предложи Савету за просвету НРС „да узме у разматрање питање верских школа и верске наставе уопште, и да читавом просветном кадру препоручи одговорнији и активнији став, нарочито у сузбијању верског утицаја на школску омладину“. А Савезно извршно веће, следеће 1959. године, шаље писмо свим републичким извршним већима у Југославији, у којем казује како је „појачана активност цркве на развијању катихизације омладине, нарочито у неким крајевима“, и, због тога, износи замерке неким органима, „који на ову појаву реагују претежно административним мерама“. Тим поводом Влада ФНРЈ препоручује да „политичке и друге друштвене организације, а посебно организације народне омладине, треба да прате активност на катихизацији, која задире у живот једног дела омладине, да налазе погодне и прикладне форме свога деловања на подизању њене политичке свести и културно-просветног нивоа, водећи при томе рачуна о поштовању слободе савести и слободе вероисповести грађана“.

У циљу слабљења верског утицаја у друштву, државне власти ишле су и на то да се Црква кадровски ослаби, да се смањи упис у верске школе и останак у свештеничкој служби, као и да се умањи прилив и останак у монаштву. Из тог разлога, држава је заузимала став да се не признаје никакав ранг школама за спремање свештеника и не признају завршени разреди верских школа приликом прелажења из верске школе у гимназију или неку другу школу, али да се ученицима који напуштају верске школе олакшава полагање приватних испита у редовним школама. Често се дешавало да се свршени богослови одврате од свештеничке службе. Отуда, на једном састанку са председником Савезне верске комисије Добривојем Радосављевићем, 1961. године, патријарх Герман указује да се богослови када оду да служе војску (ЈНА), губе за Цркву, јер се потом прихватају других послова и других позива. А Свети архијерејски сабор на свом редовном годишњем заседању 1966. године задужује Свети архијерејски синод да

умоли надлежне државне власти „да се свршени богослови и дипломирани студенти Богословског факултета не примају у друге школе и у државну службу“.

О оскудици свештеничког кадра сведоче и ови упоредни подаци: пре Другог светског рата Српска православна црква имала је 3.000 парохијских свештеника, а четврт века по завршетку рата, 1970. године, имала је дупло мање – 1.500.

У таквој ситуацији богословије и Богословски факултет били су врло важан ослонац Цркви. До почетка Другог светског рата Српска православна црква имала је пет својих богословија у рангу средњих школа. По завршетку рата оне нису могле да обнове рад, услед ратних последица, али и нових друштвених прилика.

Тек почетком 1947. године надлежне државне власти (Министарство просвете НР Србије) донеле су решење којим се одобрава отварање Богословије у Призрену, па је она свој рад обновила у јесен те године.

Богословији „Светог Саве“ у Београду било је онемогућено да се смести у црквене зграде и у Београду и у Сремским Карловцима, пошто их је држава узела за своје потребе; зато Свети архијерејски синод одлучује да она од 1949. године привремено отпочне рад у манастиру Раковици као – курс. Тек у јануару 1958. године ова богословија је премештена у зграду Интерната студената Богословског факултета у Београду.

Услед недостатка свештеничког кадра, Црква настоји да оживи и друге богословије, да би тако привукла што више кандидата за свештенички позив. Но, и даље је са тиме тешко ишло. На отварање Богословије у Сремским Карловцима дуго се чекало, јер су у овом месту биле национализоване све црквене зграде. Тек од школске 1964/65. године Богословија „Светог Саве“ у Београду отворила је свој одсек (у згради Српских народно-црквених фондова) у Сремским Карловцима, да би 1967. године овај одсек прерастао у самосталну Богословију „Свети Арсеније Сремац“.

Пошто је потреба за свештеничким кадром била све већа, 1964. године у манастиру Крка отворен је двогодишњи богословски курс, који је радио свега пет школских година (до 1969/70), а завршило га укупно 85 ученика. У међувремену, од школске 1967/68. Године, у манастиру Крки кренула је са радом и петогодишња богословија.

Потребе за свештеничким кадром нису се задовољавале, па Свети архијерејски синод 1977. године доноси одлуку да се обнови Рељевско-сарајевска богословија као

духовна академија. Али, до обнове није дошло, јер су преговори са државним властима око повратка СПЦзграде Богословије прекинути грађанским ратом 1992. године.

Могућности за обнову рада прве богословске средње школе у Црној Гори, Цетињске богословије, створиле су се 1992. године. Настале су повољније прилике за Цркву, па Свети архијерејски сабор 1997. године доноси одлуку да се у Крагујевцу отвори Одељење Богословије „Свети Сава“ у Београду. Три године касније (2000. године), ово одељење прерасло је у самосталну Богословију „Свети Јован Златоусти“.

Недостатак свештеничког и монашког кадра СПЦу међувремену покушавала је да надомести отварањем монашких школа у манастирима Високи Дечани, Преображење (у Овчару) и Острог, али све оне су кратко трајале, због недовољног броја полазника.

Једину високошколску установу Српске православне цркве, Богословски факултет, нове државне власти по завршетку Другог светског рата задржале су у саставу државног Универзитета у Београду, али су се умешале у његов рад, поред осталог и на тај начин што нису допуштале да ту ради неко од професора ко је имао критички став према властима. Тако је са овог факултета уклоњен њен знаменити професор архимандрит Јустин (Поповић).

Ипак, одлуком Владе НР Србије од 15. фебруара 1952. године, Богословски факултет укинут је као државна школа. Из састава Београдског универзитета искључен је 30. јуна 1952. године, а већ сутрадан, 1. јула 1952. године, СПЦ, по претходном одобрењу врховних државних власти, преузела је Факултет под своје старање. Апел наставника, али и неправославних студената овог факултета да се анулира одлука Владе НР Србије и да он и даље остане у саставу Универзитета у Београду, били су без одјека.

Искључењем са државног универзитета, држава није престала да надгледа овај факултет. Још док је трајао поступак искључивања, Савезна верска комисија обратила се Савету за просвету, науку и културу Владе НР Србије са мишљењем да „Богословском факултету никако не треба признати ранг осталих факултета“ на Универзитету, већ да га треба третирати као и остале богословије, односно као „приватну верску школу“. Таква третман се предлаже у уверењу да „на Богословски факултет као приватну верску школу неће се сигурно уписивати онолики број слушалаца, колики би се иначе уписивао када би се школи признао ранг факултета, односно право јавности“; и да ће се из истих разлога

смањити прилив и у богословије, као ниже верске школе, пошто се њиховим полазницима „губи перспектива за факултетско образовање после свршене богословије“.

Уз то, државна Верска комисија поручује да Савет за просвету, науку и културу „има што већу ингеренцију приликом избора наставног особља“, а што се може постићи тиме што ће се (од Савета) тражити сагласност за постављање наставника.

И овде се иде на то да се смањи број будућих свештеника. У истом допису поручује се да студентима Богословског факултета треба омогућити прелазак на неки други факултет, пошто ће то имати за последицу „смањивање броја досадашњих слушалаца“.

За осиромашену Цркву, у чије ингеренције се држава мешала, био је велики терет да издржава и организује рад Богословског факултета после његовог избацивања из састава Београдског универзитета. Зато је, већ убрзо после тога, међу епископима разматрана могућност да се Факултет укине, а уместо њега да се створи виша богословска школа. Утицали су на то не само материјални разлози, него и да би се избегао политички утицај државних власти преко појединих професора, као и услед тога што ће ову установу, по свом нахођењу, материјално помагати.

Државне власти успротивиле су се намери да се Богословски факултет укине, јер у том случају запречио би им се овај канал утицаја на дешавања у Цркви. Такође, није им се свидело ни то што се Факултет претвара у „клерикалну школу“, пошто је његовим професорима постављен услов да приме свештенички чин и да носе мантије. То су били разлози што је Комисија за верска питања СИВ-а на својој седници 11. марта 1955. године заузела став да „треба заоштрити питање са Синодом и заузети оштар став“.

Недостатак високообразованог свештеничког кадра осећао се како у матичној земљи, тако и у расејању, па је 1986. године у манастиру Светог Саве у Либертивилу (САД) отворен Одсек београдског Богословског факултета. Две године касније највише тело СПЦ усваја предлог Епископског савета Српске православне цркве у САД и Канади и доноси одлуку да се овај одсек претвори у самосталну високу црквено-школску установу под називом Богословски факултет Српске православне цркве у САД и Канади.

Пет година касније (1993), за време рата у БиХ, Свети архијерејски сабор СПЦ доноси одлуку да се у Србињу (Фочи) отвори Духовна академија. Ова високошколска установа је освећена и званично започела рад на дан Покрова Пресвете Богородице, 14.

октобра 1994. године. Наступиле су нове друштвене прилике, па Српска православна црква више није имала проблема услед недостатка свештеничког кадра.

Сходно државној политици и настојањима да се смањи верски утицај у школама и међу омладином, после Другог светског рата верска настава (веронаука) више није била у наставном програму школа; дозвољавано је само да се држи факултативно, по жељи ђачких родитеља. Међутим, и поред такве декларативне сагласности, односно формално-правног омогућавања да се верска настава факултативно изводи, чињене су разне сметње за њено извођење. У ствари, државне власти формално су дозвољавале одржавање верске наставе, али су је школске управе спречавале, а држава то није санкционисала. Ова врста наставе није могла да се похађа за време школских часова, но, у пракси, сметње за њено одржавање чињене су и изван термина редовне школске наставе.

Верска настава полако се повлачила све до 1952. године, иако је службено забрањена усвајањем Закона о народним школама из децембра 1951. године. Од 1952. ова настава била је дозвољена једино у црквама и у за то одређеним зградама, али су и ту чињене сметње за њено држање. То је произвело последице, па Свети архијерејски сабор на свом редовном годишњем заседању 1955. године, разматрајући извештаје епархијских архијереја, констатује да се верска настава, са малим изузетком, не предаје у Српској православној цркви. Као главни разлози наведени су то што просветни радници у редовним школама јавно прете ученицима да ће им смањити оцене из владања и успеха, ако буду похађали часове веронауке у слободном времену; што се врло често вера исмева пред ученицима, и што се исмевају ученици када на било који начин испоље своја верска убеђења; што се, таквим ставом просветних радника, застрашују ђачки родитељи, да њихова деца, ако похађају верску наставу, могу имати непријатности у школи.

Интереси Цркве и државе по питању верске наставе били су супротстављени: Црква се борила да се верска настава држи, а држава се борила да се она потискује.

С урушавањем комунизма, поготово од увођења вишепартијског система у држави, Црква је наставила да упорно инсистира на повратку веронауке, да она буде изборни предмет у свим основним, средњим и средњим стручним школама, али и државне власти Србије и Црне Горе упорно су се оглушавале о те захтеве. До повратка веронауке у школе у Србији, као факултативног предмета, дошло је тек 2001/2002. школске године.

Маргинализованој на југословенској друштвеној позорници, СПЦважан пут изласка на јавну сцену и учвршћивања своје позиције не само у међународним оквирима, него и у сопственом народу била је сарадња са помесним православним црквама, са којима је она одржавала редовну комуникацију и сарадњу, како у билатералним односима, тако и на свеправославним сабрањима. Такође и међуконфесионални сусрети, са високим представницима других традиционалних црква и верских заједница.

У периоду након Другог светског рата подстицан је екуменизам (термин потиче од грчке речи *οικουμενη*, који се односи на целокупну настањену Земљу, на васељену; док се у савременој терминологији њиме, пре свега, исказује идеја осарадњи црква и верских заједница, свих вера, а првенствено сарадња и зближавање унутар хришћанског света) та клима захватила је и Српску цркву. На то је свакако утицала и чињеница да је Југославија била прва источноевропска, комунистичка земља која је почела да се отвара према свету, тако да је Српска црква неговала односе са верским заједницама на Западу у време када то друге помесне православне цркве нису могле.

Српска православна црква, 1965. године, последња је од православних црква ушла у Светски савет црква, али је Српска патријаршија још од самог настанка ове организације (1948) са њом одржавала умерене везе. Само три године по ступању Српске цркве у чланство Светског савета црква, на његовој Четвртој скупштини, одржаној у јулу 1968. у Упсали (Шведска), за првог председника Савета изабран је српски патријарх Герман. Био је то први случај да на чело ССЦ дође поглавар једне помесне православне цркве.

Важна одредница културолошког деловања СПЦ биле су међуцрквене посете. Од патријараха у чијем избору су учествовале –Викентија и Германа – државне власти тражиле су да буду обавештене и консултоване о њиховим планираним посетама, као и око тога кога од црквених и верских поглавара из света намеравају да позову у госте.

Услед тадашњег наметнутог односа државе према Цркви, ова двојица патријараха, као што ће се показати, консултовали су се са државним представницима поводом позива које су добијали да посете поједине помесне православне цркве. Тражено је мишљење од државе и по питању који пут би био „важнији“, да ли и када би се неком од добијених позива требало одазвати. Дешавало се да представници Савезне верске комисије захтевају

од српског патријарха да се „све припреме“ око одласка у посету обављају преко Државног секретаријата иностраних послова. Тако је, рецимо, било поводом одласка патријарха Викентија у посету Руској православној цркви, 1956. године.

Држава је ишла на то да Цркву, односно међуцрквене посете искористи за своју афирмацију, да црквени представници буди проносиоци гласова који њој одговарају, како пред домаћом јавношћу, тако и у свету. Отуда највиши државни представници примају у посету високе госте Српске цркве, али и настоје да имају свог удела када негде у посету одлазе највиши представници СПЦ. Представници Верске комисије, а некада и свештеници који су лојални државним властима, готово редовно су у саставу делегације СПЦкада она негде одлази у посету. Државни представници бивају на испраћају и на дочеку делегације Српске цркве... Било је примећено и да највиши представници Цркве приликом посета настоје да учине неки гест који је по вољи југословенских власти и(ли) државних власти земље у којој бораве. Тако патријарх Викентије приликом посете Руској православној цркви и Совјетском Савезу, поред осталог, посећује и – Лењинов гроб!

С обзиром на то да је Црква била у изузетно тешкој материјалној ситуацији, она није била у могућности да своју делегацију шаље у посете другим црквама, нити је само могла да обезбеди достојан пријем за црквене делегације које њој долазе у посету, зато је морала да се ослања на материјалну помоћ државе. Самим тим, и у таквим ситуацијама, Црква је била у зависном положају од државе, а држава је на основу тога „стицала право“ да се „укључује“ са својим интересима у ове посете.

Држава је и јавно показивала захвалност за допринос највиших црквених представника њеној афирмацији. Тако, југословенски лидер Јосип Броз Тито одликовао је патријарха Викентија (1956), а онда и патријарха Германа (1960), Орденом југословенске заставе првог реда, с истим образложењем – „за заслуге стечене у развијању и учвршћивању мирољубиве сарадње и пријатељских односа између ФНР Југославије и других држава“.

Хватајући везу са стварношћу, таква каква јесте, Српска православна црква тражила је путеве за придобијање ширег маневарског простора за своје деловање. Али, не из неких себичних разлога, већ да би у што већем захвату остварила своју пастирску

улогуу народу, а што ће резултирати учинком и у духовној сфери и на пољу материјалне културе.

Тако, борећи се за своја права и ширећи свој простор – духовним средствима – она је истовремено ширила и културу, односно, остајала верна аутентичним културним циљевима друштвене заједнице у којој делује. Ти циљеви у коначном исходу су и у интересу државе. Јер, Црква и држава могу се сагледавати и као два (различита) крила једног (истог) народног бића. Отуда, учинци с обе стране сливају се на једну исту адресу, народну; на адресу друштва у којем делују. Исход је увек исти, па и онда када Црква и држава понекад наступају с различитих позиција. Различита полазишта не значе увек и различита исходишта. Одвојеност Цркве и државе, како каже Ђуро Шушњић, не разуме се увек као њихова опречност и искључивост (*Религија II*, „Чигоја штампа“, Београд, 1998, стр. 104).

Учинак Српске православне цркве у истраживаном периоду јесте такав да је, и поред повремених ометања и спутавања њених активности од стране државе, она успела да одржи вековни канонски поредак, да сачува своју организацију и основе за повратак онога што јој је одузето, али и да под таквим условима да нови допринос и духовној и материјалној култури друштва у којем делује.

Из некад подређене позиције у односу на државу, али и са смислом за прилагођавање датим приликама, Црква, са својим богатим наслеђем и кроз своје културолошко деловање, доприносила је афирмацији и саме државе, пошто се она и посредством тих духовних вредности и циљева представљала у свету. Тиме је Црква и себи крчила пут за повратак на јавну сцену, односно на позиције које је имала пре политичких и друштвених промена насталих после Другог светског рата. На широком пољу културе, неговане под окриљем државе, има довољно места и за идеје које долазе из крила Цркве, ако смо сагласни у ставу да култура не обухвата само живот у својим врхунским облицима настасјалим под окриљем државе, већ укључује укупност напора сваке људске заједнице и сваког човека да се живи боље, па и оних заједница и људи који се у том напору ослањају на веру у Вишу правду и у Промисао Божји – независно од тога дали су верници, атеисти или гностици.

По самој својој природи култура је дијалoшка. И Црква подразумева дијалог. Сарађујући и размењујући мисли, идеје, ставове, вредности, искуства, па и норме, држава и Црква знатно су унапредиле дијалoшку димензију културе као њену универзалну одредницу. Тај дијалог не искључује разлике, које не види као препреку у комуникацији, већ као богато извориште друкчијег и новог искуства.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Литература

- Аврамовић, Зоран, *Култура*, Завод за уџбенике, Београд, 2011.
- Бонџић, Драгомир, *Универзитет у социјализму*, Институт за савремену историју, Београд, 2010.
- Вукић, Предраг, *Митрополија црногорско-приморска на распећу историје – са посебним освртом на раздобље од 1941. до 1961. године*, „Светигора“, Цетиње, 2002.
- Грђић, Ристо, *Успомене посланика и управника канцеларије Српске патријаршије*, истражио и за штампу приредио Милош Спајић, Агенција „Филип Вишњић“, Београд и Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“ – Општински одбор Гацко, 2012.
- Ђорђевић, Јован, *Политички систем*, „Савремена администрација“, Београд, 1985.
- Ђурић, Вељко Ђ., *Голгота Српске православне цркве 1941-1945*, „Народна књига“, Београд, 1997.
- Ђурић, Вељко Мишина, *Герман Ђорић: патријарх у обезбоженом времену 1-2*, Манастир Светог првомученика и архиђакона Стефана, Сланци код Београда, Београд, 2012.
- Ђурић, Вељко Мишина, *Прилози за историју Српске православне цркве I*, Институт за српску културу – Приштина, Лепосавић, Лепосавић, 2006.
- Живојиновић, Драгољуб Р., *Српска православна црква и нова власт 1944-1950*, Универзитетски образовани православни богослови, Хиландарски фонд и Задужбина „Николај Велимировић и Јустин Поповић“, Србиње – Београд – Ваљево – Минхен, 1997.
- *Житије и чуда Преподобног Јустина новог Ћелијског*, уредник епископ Атанасије, Манастир Св. Архангела Михаила, Ћелије, Ваљево, 2007.
- Иванишевић, Миливоје, *Поља несреће: Прва антологија убијања Срба у БиХ (1992-1995)*, „Vukotić media“, Београд, 2015.
- Израели, Рафаел, *Од Босне до Косова: реисламизација Балкана*(Israeli, Raphael, *FromBosniatoKosovo: There-islamizationoftheBalkans*), „Хришћанска мисао“, Београд, 2002.
- Изетбеговић, Алија, *Исламска декларација*, „Босна“, Сарајево, 1990.

- Јанковић, Милан Д., *Епископ шабачко-ваљевски Јован – од Лелића до Лелића*, „Ваљево-принт“, Београд – Ваљево, 2008.
- Јанковић, Милан Д., *Патријарх српски Герман у животу и борби за Спомен-храм*, „Калинић“, Крагујевац, 2001.
- Јањић, Јован, *Белешке испод крста*, издање аутора, Београд, 2013.
- Јањић, Јован, *Будимо људи, I – живот и реч патријарха Павла*, издање аутора, Београд, 2014.
- Јањић, Јован, *Будимо људи, II – поуке и поруке патријарха Павла*, издање аутора, Београд, 2014.
- Јањић, Јован, *Воздвижење Храма Светог Саве*, „Глас Цркве“, Ваљево, 2003.
- Јањић, Јован, *Задужбина Симе Андрејевића Игуманова*, Задужбина Симе А. Игуманова, Београд, 2008.
- Јањић, Јован, *Чуда Светог Мине у Београду*, издање аутора, Београд, 2015.
- Јевтић, Мирољуб, *Од Исламске декларациједо верског рата у БиХ*, друго допуњено и измењено издање, ИГТП „Графомотација“, Прњавор, 1995.
- Кардељ, Едвард, *Правци развоја политичког система социјалистичког самоуправљања*, Издавачки центар „Комунист“, Београд, 1977.
- Китановић, Елизабета, *Конференција европских цркава (развој, структура, циљеви)*, Хришћански културни центар, Београд, 2007.
- Кољевић, Никола, *Стварање Републике Српске – Дневник 1993-1995*, књига 1 и 2, „Службени гласник“ и „Службени гласник Републике Српске“, Београд, 2008.
- Лаврентије, епископ, *Трагови у песку*, Манастир Соко – Љубовија, 2007.
- Милаш, Никодим, епископ далматински, *Православно црквено право*, друго поправљено и умножено издање, Издавачка књижарница Пахера и Кисића, Мостар, 1902, фототипско издање, „Истина“, Београд – Шибеник, 2004.
- Милеуснић, Слободан, *Духовни геноцид – преглед порушених, оштећених и обесвећених цркава, манастира и других црквених објеката у рату 1991-1995 (1997)*, Музеј Српске православне цркве, Београд, 1997.
- Милеуснић, Слободан, *Музеј Српске православне цркве*, Музеј СПЦ, Београд, 2001.

- Милеуснић, Слободан, *Свети Срби*, треће допуњено издање, „Lazarica press“, Birmingham, 2003.
- Николић, Марко, *Екуменски односи Српске православне и Римокатоличке цркве 1962-2000. године*, „Службени гласник“, Београд, 2011.
- Нинковић, Недељко, *Срби Скопљаци (Србобранци)*, Народна и универзитетска библиотека „Петар Кочић“, Бања Лука, 1999.
- Павле, епископ рашко-призренски, *Извештаји са распетог Косова Светом архијерејском синоду за Свети архијерејски сабор Српске православне цркве 1957-1990*, Издавачка фондација Архиепископије београдско-карловачке и Фондација Патријарх Павле, Београд, 2013.
- Павловић, Миливоје, *Српске земље и дијаспора лицем према Хиландару*, „Прометеј“ – Нови Сад, „Беседа“ – Нови Сад и Културно-информативни центар – Каћ, 2003.
- Павловић, Момчило; Марковић, Предраг Ј., *Косово и Метохија: прошлост, памћење, стварност*, Институт за савремену историју – Београд и Препород ММ – Нови Сад, 2006.
- Перић, Димшо, *Законодавство Српске православне цркве од стварања Југославије до новијег времена: прилог проучавању односа Цркве и државе*, Српска православна епархија канадска, Торонто, 1995.
- Перић, Димшо, *Црквено право*, друго измењено и допуњено издање, Правни факултет Универзитета у Београду – Центар за публикације и „Досије“, Београд, 1999.
- Петровић, Душан Н., *Патријарх Викентије Проданов 1950-1958. – чувар јединства Српске цркве*, Српска православна епархија сремска, Сремски Карловци, 2013.
- Пешић, Бранко, *Спомен храм Св. Саве на Врачару у Београду 1895-1988*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1988.
- Поповић, Јустин, архимандрит, *Православна црква и екуменизам*, друго издање, Манастир Хиландар, Света Гора Атонска, 1995.
- Пузовић, Предраг, *Раскол у Српској православној цркви – Македонско црквено питање*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1997.
- Пурић, Јован, *Људско лице Бога*, „Службени гласник“, Београд, 2010.
- Радић, Радмила, *Држава и верске заједнице 1945-1970*, I-II, Институт за новију историју Србије, Београд, 2002.

- Радуловић, Милан, *Обнова српског државно-црквеног права*, Фондација Конрад Аденауер и Хришћански културни центар, Београд, 2009.
- Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветог до двадесетог века*, „Евро“, Београд, „Унирекс“, Подгорица, „Калинић“, Крагујевац, 1996.
- Секулић, Исидора, *Записи пред црквом и у цркви*, приредио Јован Јањић, „Просвета“, Београд, 2012.
- Слијепчевић, Ђоко, *Историја Српске православне цркве 1-3*, Београдски издавачко-графички завод, Београд, 1991.
- Танасковић, Дарко, *Неоосманизам: Доктрина и спољнополитичка пракса*, „Службени гласник“ и „Службени гласник Републике Српске“, Београд, 2010.
- Цветковић, Срђан, *Између српа и чекића – репресија у Србији 1944-1953*, Институт за савремену историју, Београд, 2006.
- Цисарж, Бранко А., *Црквено право, I*, Уџбеник за српске прав. богословије, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1970.
- Чкробић, Душан, *Запис на песку – сећања*, „Просвета“, Београд, 1995.
- Шућур, Драган, *Српска православна црква у Босни и Херцеговини 1945-1958.*, „Ризница“, Бања Лука, 2016.
- Шушњић, Ђуро, *Религија I-II*, „Чигоја штампа“, Београд, 1998.

Енциклопедије, споменице и монографије

- *Патријарх српски Герман – споменица поводом двадесетогодишњице његовог патријарашког служења 1958-1978*, Српска патријаршија, Београд, 1978.
- *Правна енциклопедија, 1-2*, „Савремена администрација“, Београд, 1985,
- *Споменица Епископ Јован – четврт века на челу Епархије 1960-1985*, уредник протођакон Љубомир Ранковић, „Глас Цркве“, Шабац, 1986.
- *Споменица православних свештеника – жртва фашистичког терора и палих у народноослободилачкој борби*, Савез удружења православног свештенства ФНРЈ, Београд, 1960.
- *Српска православна црква 1219-1969*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1969.

- *Српска православна црква 1920-1970*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1971.
- *Цетињска богословија 1992-2002 – Споменица о десетогодишњици обновљеног рада Богословије Светог Петра Цетињског*, Цетињска богословија, Цетиње, 2002.
- *700 година Сопоћана*, Одбор за прославу, Београд, 1965.

Зборници

- *Задужбине Косова: споменици и знамења српског народа*, Епархија рашко-призренска и Богословски факултет у Београду, Призрен – Београд, 1987.
- *Сава Немањић – Свети Сава: историја и предање*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1979.

Архиви

- Архив Југославије; фондови: Савезна комисија за верска питања, Председништво Владе ФНРЈ, Кнцеларија маршала Југославије и Кабинет председника Републике.
- Архив Србије, фонд: Републичка комисија за верске послове.

Објављени извори

- *Гласник Српске православне цркве*, 1944-2000.
- *Закон о аграрној реформи и колонизацији*, „Службени лист ДФЈ“, бр. 64, од 28. августа 1945. године
- *Закон о неважности правних прописа донетих пре 6. априла 1941. и за време непријатељске окупације*, „Службени лист ФНРЈ“, бр. 86, од 25. октобра 1946. године
- *Законом правном положају верских заједница*, „Службени лист ФНРЈ“, бр. 22, од 27. маја 1953. године
- *Извештај Друштва за подизање Храма Св. Саве у Београду – на Врачару за 1931. годину*, Београд, 1932.
- *Меморандум о Косову и Метохији Светог архијерејског сабора Српске православне цркве*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 2003.

- *Одлука о укидању и неважности свих правних прописа донетих од стране окупатора и његових помагача за време окупације; о важности одлука које су за то време донете; о укидању правних прописа који су били на снази у часу непријатељске окупације*, „Службени лист ДФЈ“, бр. 4, од 13. фебруара 1945.
- *Основи социјалне концепције Руске православне цркве*, са руског превели Марина Обижајева и Владимир Куриљов, превод редиговала проф. др Ксенија Кончаревић, коначну редактуру извршио епископ бачки др Иринеј, „Беседа“, Нови Сад, 2007.
- *Основни закон о браку*, „Службени лист ФНРЈ“, бр. 29, од 9. априла 1946. године
- Прилози уз мемоаре митрополита скопског Јосифа, изабрао и приредио јереј Велибор Џомић, Митрополит скопски Јосиф, *Мемоари*, „Светигора“ – издавачко-информативна установа Митрополије црногорско-приморске, Цетиње, 2006.
- *Програм Савеза комуниста Југославије*, Издавачки центар „Комунист“, Београд, 1980.
- „Српска Црква у Другом светском рату – Извештај Св. Архијерејског Синода (1941-1946)“, приредио епископ банатски Атанасије, *Србија и коментари* за 1990/91, Задужбина Милоша Црњанског, Београд, 1991.
- *Уредба о оснивању Државне комисије за верска питања*, „Службени лист ДФЈ“, бр. 62, од 21. августа 1945. године
- *Устав Српске православне цркве*, Београд, 1947.
- *Устав Федеративне Народне Републике Југославије*, „Службени лист Федеративне Народне Републике Југославије“, Београд, 1946.
- *Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије*, Новинска установа „Службени лист СФРЈ“, Београд, 1963.
- *Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије – Стручно објашњење*, друго, допуњено издање, Институт за политичке студије Факултета политичких наука – Београд и Новинско-издавачко и графичко предузеће „Привредни преглед“ – Београд, Београд, 1978.
- *Шиптарски геноцид над Србима у 20. веку: Документа Архиве Епархије рашко-призренске и косовско-метохијске*, Епархија рашко-призренска, Грачаница – Београд, 2008.

Часописи и новине

Борба, Београд; *Глас Цркве*, Ваљево – Шабац; *Календар „Просвјета“*, Сарајево – Србиње; *Политика*, Београд; *Политика експрес*, Београд; *Православље*, Београд; *Свети кнез Лазар*, Призрен – Ниш – Грачаница; *Српска православна црква – њена прошлост и садашњост*, Београд; *Црква*, Београд.

Чланци

- Артемије, епископ рашко-призренски, „Српска православна црква и Светски савет цркава“, Часопис за духовни прѣпород *Свети кнез Лазар*, Призрен, бр. 2. и 3. (10. и 11.), 1995.
- Атанасије, умировљени епископ захумскохерцеговачки, „Животопис Аве Јустина“, у: *Житије и чуда Преподобног Јустина новог Ћелијског*, Манастир Ћелије, 2007.
- Биговић, Радован, „Повратак краља Николе у Црну Гору“, *Гласник СПЦ*, бр. 10, октобар 1989.
- Бранковић, Томислав, „Савез комуниста Југославије и религија“, *Политикологија религије*, св. II, Београд, 2007.
- Васиљевић, Милан Л., „Духовни живот и духовна струјања у српском народу данас“, у: *Календар „Просвјета“* за 1992. годину, Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“ Сарајево, Сарајево, 1992.
- Вуковић, Љубица, „Верско-добротворно старатељство и Православни народни универзитет“ у: *Патријарх српски Герман – споменица поводом двадесетогодишњице његовог патријарашког служења 1958-1978*, Српска патријаршија, Београд, 1978.
- Вуковић, Сава, *Поговор и кратак преглед потоњих догађаја*, за књигу: Радослав М. Грујић, *Православна српска црква*, „Евро“ – Београд и „Каленић“ – Крагујевац, 1995.
- Грђић, Ристо, „Општа обнова црквеног живота и устројства“, у: *Српска православна црква 1920-1970*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1971.
- Дачић, Душан М., „Значај Доситеја Обрадовића за просвету, књижевност и културу“, *Гласник СПЦ*, бр. 10, октобар 1989.

- Дедијер, Владимир, „Историјска грађа из народноослободилачке борбе 1941-1945. о просветитељској улози Светога Саве“, у: *Сава Немањић – Свети Сава: историја и предање*, Српска академија наука и уметности, Београд, 1979.
- Живковић, Радисав Ј., „Религиозне идеје у делима Александра Сергејевича Пушкина“, *Гласник СПЦ*, бр. 7, јул 1977.
- Јанковић, Живорад, „Прилози историјске садржине објављени у `Гласнику`, службеном листу Српске православне цркве од 1945. до 1990. године“, *Гласник СПЦ*, бр. 12, децембар 1992.
- Јанковић, Живорад, „Седамдесет пет година `Гласника`“, *Гласник СПЦ*, бр. 12, децембар 1994.
- Јањић, Јован, „Улога свештенства у стварању и раду органа државе Првог српског устанка“, *Зборник Матице српске за друштвене науке*, Нови Сад, 2014, бр. 149, стр. 901-927. и 2015, бр. 150, стр. 51-64.
- Јевтић, Мирољуб, „Улога Српске православне цркве у међународној афирмацији права српског народа“, *Гласник СПЦ*, бр. 10, октобар 1996, стр. 169-173.
- Катић, Реља В., „Забране прослављања Св. Саве“, *Православље*, Београд, 15. септембар 1990.
- Кашић, Душан, „Осврт на историју и значај Београдске богословије“, *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1961.
- Ковачевић, Божидар, *Српски патријарси последњих педесет година*, у: *Српска православна црква 1920-1970*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1971.
- Кондић, Павле, „Васкрсење Цетињске богословије“, у: *Цетињска богословија 1992-2002 – Споменница о десетогодишњици обновљеног рада Богословије Светог Петра Цетињског*, Цетињска богословија, Цетиње, 2002.
- Кондић, Павле, „Преглед историје Цетињске богословије до 1945. г.“, у: *Цетињска богословија 1992-2002 – Споменница о десетогодишњици обновљеног рада Богословије Светог Петра Цетињског*, Цетињска богословија, Цетиње, 2002.
- Љубицки, Јосиф, „Бог у делима Бранка Ћопића“, *Православље*, 15. мај 1984.

- Милин, Лазар, „Сан постаје јава (прва Света литургија у Спомен-храму Светог Саве)“, *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 1989.
- Милошевић, Радомир, „Мошти Св. кнеза Лазара у Раваници“, *Гласник СПЦ*, бр. 9, септембар 1989.
- Патријарх српски Павле, „Без осуда, отворено, очински“, *Србија и коментари* за 1993/1995, Београд, 1996.
- Перић, Димшо, „Легализација крађе“, *Православље*, Београд, 15. мај 1991.
- Перић, Димшо, „Прилог проучавању питања веронауке у периоду од 1945. до 1992. године“, *Гласник СПЦ*, бр. 4, април 1993.
- Перић, Ђорђе, „Свети Сава у српској духовној поезији и музици: Песме Светом Сави из заоставштине Корнелија Станковића“, *Гласник СПЦ*, 1, јануар 1996.
- Перић, Ђорђе, „Светосавска поезија Војислава Илића“, *Гласник СПЦ*, бр. 5, мај 1995.
- Перовић, Василије, „Исидора Секулић, књижевник и члан Српске академије наука и уметности“, *Гласник СПЦ*, бр. 4, април 1987.
- Петровић, Душан Н., „Вељко Петровић – књижевник и његови дедови“, *Православље*, 1. новембар 1985.
- Петровић, Здравко, „Сто двадесет пет година од рођења Михајла Пупина“, *Гласник СПЦ*, бр. 12, децембар 1979.
- Поповић, Владан Д., „Музиколошке дискусије и хришћанска догма“, *Гласник СПЦ*, бр. 1, јануар 1965.
- Поповић, Владан Д., „Рационални основ вере у Бога генералног секретара Уједињених нација“, *Гласник СПЦ*, бр. 2, фебруар 1965.
- Поповић, Јустин, „Говор на парастосу Алекси Шантићу“, *Православље*, 1. април 1984.
- Поповић, Радомир, „Богословски факултет у изгнанству, некад и сад“, *Православље*, 15. новембар 1992.
- Протић, Милисав Д., „Изградња цркава у поратном периоду“, у: *Српска православна црква 1920-1970*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1971.
- Протић, Милисав Д., „Издавачка делатност Српске цркве за време патријарха Германа“ у: *Патријарх српски Герман – споменица поводом двадесетогодишњице његовог патријарашког служења 1958-1978*, Српска патријаршија, Београд, 1978.

- Пузовић, Предраг, „Сарајевско-рељевска богословија“, *Гласник СПЦ*, бр. 1, јануар 1993.
- Радуловић, Милан, „Религија и савремена политичка култура“, *Рачански зборник*, 12, Бајина Башта, 2007.
- Ракић, Радомир, „Издавачка делатност Цркве од 1945. до 1970. године“ у: *Српска православна црква 1920-1970*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1971.
- Ракић, Радомир, „Патријарх Герман као благовесник Божије љубави у свету“, *Православље*, 15. септембар 1991.
- Ракић, Радомир, „Спољни односи Српске православне цркве 1920-1970.“ у: *Српска православна црква 1920-1970*, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, Београд, 1971.
- Раковић, Љиљана, „Поводом 150-годишњице рођења Бранка Радичевића“, *Гласник СПЦ*, бр. 10, октобар 1974.
- Сава, епископ шумадјски, „Допринос Михајла Пупина приликом орзанизовања Српске цркве у Америци“, *Гласник СПЦ*, бр. 4, април 1984.
- Срдановић-Бараћ, Олга, „Обнова српских православних богомоља после Другог светског рата и допринос свештенства тој обнови“, *Гласник СПЦ*, бр. 3, март 1978.
- Срдановић-Бараћ, Олга, „Религиозност Вука Караџића“, *Гласник СПЦ*, бр. 9, септембар 1984.
- Станић, Градимир, „Издавачка делатност у време патријарха Германа“, *Православље*, 15. септембар 1991.
- „Страдање Арсенија Брадваровића, митрополита Српске православне цркве“, приредио Слободан Милеуснић, *Гласник СПЦ*, бр. 6, јун 2005. и *Гласник СПЦ*, бр. 7, јул 2005.
- Терзић, Драган, „600. број *Православља*“, *Православље*, 15. март 1992.
- Цисарж, Бранко А., „Рад патријарха Германа на обнови и реформи богословских школа“, у: *Патријарх српски Герман – споменица поводом двадесетогодишњице његовог патријарашког служења 1958-1978*, Српска патријаршија, Београд, 1978.
- Чарнић, Емилијан, „Религиозна поезија Милана Марковића“, *Гласник СПЦ*, бр. 1, јануар 1975.